

Goranka Knežević

Forenzičko računovodstvo

Beograd, 2025.

UNIVERZITET SINGIDUNUM

GORANKA KNEŽEVIĆ

FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO

Prvo izdanje

Beograd, 2025.

FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO

Autor:

Prof. dr Goranka Knežević

Recenzenti:

Prof. dr Milovan Stanišić, red. prof. Univerzitet Singidunum, Beograd, Republika Srbija

Prof. dr Marko Milojević, red. prof. Univerzitet Singidunum, Beograd, Republika Srbija

Prof. dr Aleksandar Erceg, red.prof. Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku, Republika Hrvatska

Izdavač:

UNIVERZITET SINGIDUNUM

Beograd, Danijelova 32

www.singidunum.ac.rs

Za izdavača:

Prof. dr Milovan Stanišić

Priprema za štampu:

Miloš Višnjic

Dizajn korica:

Aleksandar Mihajlović, MA

Godina izdanja:

2025.

Tiraž:

500 Primeraka

Štampa:

Birograf, Beograd

ISBN: 978-86-7912-846-1

Copyright:

© 2025 Univerzitet Singidunum

Izdavač zadržava sva prava.

Reprodukcija pojedinih delova ili celine ove publikacije nije dozvoljena.

Sadržaj

Uvod

VII

Poglavlje 1

FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO - ISTORIJA, DEFINICIJA, PROFESIJA

1.1. Definisanje prevarnih radnji i njihova istorija	1
1.2. Definicija forenzičkog računovodstva i njeni elementi	8
1.3. Profesija forenzičkog računovođe u odnosu druge profesije	11
1.4. Znanja koja su potrebna za obavljanje poslova forenzičkog računovođe	16
<i>Pitanja za ponavljanje</i>	18
<i>Literatura</i>	20

Poglavlje 2

KRIVIČNO PRAVNI ASPEKTI U FORENZIČKOM RAČUNOVODSTVU

2.1. Funkcija i uloga krivičnog prava u pravnom sistemu	25
2.2. Osnovna načela krivičnog prava	28
2.3. Krivično delo i njegova obeležja	29
2.4. Krivični postupak	32
2.5. Dokazi i njihova uloga u postupku	39
2.6. Stranke u krivičnom postupku	45
2.7. Uloga forenzičkog računovođe u krivično-pravnom sistemu	46
<i>Pitanja za ponavljanje</i>	50
<i>Literatura</i>	53

Poglavlje 3

STATISTIKA KRIVIČNIH DELA PROTIV PRIVREDE I DRUGIH POVEZANIH DELA U DOMAĆOJ I MEĐUNARODNOJ PRAKSI

3.1. Krivična dela protiv privrede u Republici Srbiji- statistički podaci	57
3.2. Krivična dela koja pripadaju privrednom kriminalu -međunarodna statistika	61
3.3. Krivična dela vezana za budžet EU i korišćenje fondova institucija Evropske Unije	62
<i>Pitanja za ponavljanje</i>	64
<i>Literatura</i>	65

Poglavlje 4

PREVENCIJA KRIVIČNIH DELA PROTIV PRIVREDE

4.1. Uloga COSO organizacije kao i drugih zakona u podizanju stepena prevencije privrednih društava u borbi protiv krivičnih dela protiv privrede	69
4.1.1. Kontrolno okruženje kao deo sistema interne kontrole	75
4.1.2. Procena rizika kao komponenta interne kontrole	78
4.1.3. Kontrolne aktivnosti kao komponenta interne kontrole	79
4.1.4. Informacija i komunikacija kao komponenta interne kontrole	82
4.1.5. Praćenje/nadzor kao komponenta interne kontrole	83
4.2. Interna kontrola i „Model tri linije“ kao osnov za adekvatno kontrolno okruženje	84
4.3. Uloga eksternog revizora u prevenciji rizika prevare odnosno krivičnih dela protiv privrede	88
4.3.1. Očekivanja od revizorske profesije i njihova stvarna uloga u otkrivanju prevarnih radnji	88
4.3.2. Standard PCAOB 5 Revizija internih kontrola nad finansijskim izveštavanjem zajedno sa revizijom finansijskih izveštaja	93
4.3.3. Revizorski standardi SAS 99 i ISA 240	96
4.3.3.1. IAASB- IAS 240 Odgovornost revizora u reviziji finansijskih izveštaja u vezi sa prevarnim radnjama	96
4.3.3.2. ASB - SAS 99 Razmatranje prevarnih radnji uočenih od strane revizora prilikom revizije finansijskih izveštaja	100
4.3.3.3. Adaptacija modela revizorskog rizika kada postoji rizik prevare	101
4.4. Digitalizacija kao prevencija privrednih krivičnih dela	104
<i>Pitanja za ponavljanje</i>	110
<i>Literatura</i>	114

Poglavlje 5

METODOLOGIJA FORENZIČKO-RAČUNOVODSTVENE ISTRAGE

5.1. Istraga koju sprovode krivičnoprocesni subjekti -finansijska istraga	119
5.2. Interna istraga koju sprovode konsultanti i revizori u okviru dodatnih usluga	127
5.3. Forenzička istraga u digitalnom okruženju	131
<i>Pitanja za ponavljanje</i>	138
<i>Literatura</i>	140

Poglavlje 6

SPECIFIČNI OBLICI PRIVREDNOG KRIMINALA I ISTRAŽNE RADNJE

6.1. Karakteristike privrednog kriminala	145
6.2. Indicije krivičnih dela protiv privrede	147
6.3. Određeni oblici privrednih krivičnih dela i njihovo dokazivanje	148
6.3.1. Prevara u privrednom poslovanju	148
6.3.2. Pronevera u obavljanju privredne delatnosti	151
6.3.3. Zloupotreba položaja odgovornog lica	158
6.3.4. Zloupotreba u vezi sa javnom nabavkom	162
6.3.5. Primanje mita u obavljanju privredne delatnosti	167
6.3.6. Davanje mita u obavljanju privredne delatnosti	170
6.3.7. Prouzrokovanje stečaja i prouzrokovanje lažnog stečaja	172
6.4. Prevare u finansijskim izveštajima	178
6.4.1. Definicija prevara u finansijskim izveštajima	178
6.4.2. Vrste prevara u finansijskim izveštajima	180
6.4.3. Alati i tehnike otkrivanja prevara u finansijskim izveštajima	184
6.4.3.1. Izvori saznanja i otkrivanje prevara u finansijskim izveštajima	184
6.4.3.2. Dokazivanje prevara u finansijskim izveštajima	188
6.4.3.2.1. Horizontalna i vertikalna analiza	188
6.4.3.2.2. Analiza pomoću finansijskih pokazatelja	196
6.4.3.2.3. Analiza uvezanosti transakcija	198
6.4.3.2.4. Data mining tehnike otkrivanja prevara u finansijskim izveštajima	201
6.4.3.2.5. Ispitivanje osumnjičenih – tehnike vođenja razgovora za otkrivanje prevara u finansijskim izveštajima	202
6.4.3.2.6. Ostale tehnike za otkrivanje prevara u finansijskim izveštajima i drugih s njima povezanih krivičnih dela	207
6.4.3.2.7. Studija slučaja – istraga prevara u finansijskim izveštajima	209
6.5. Utaja poreza	213
6.6. Organizovani kriminal	228
6.6.1. Organizovani kriminal- pojam, struktura, aktivnosti	228
6.6.2. Izvori saznanja i dokazivanje organizovanog kriminala	236
6.6.3. Povezanost organizovanog kriminala i korupcije	238
6.7. Pranje novca	241
6.7.1. Izvori saznanja i dokazivanje pranja novca	245
6.7.2. Pranje novca u Republici Srbiji sa primerima	252
6.8. Finansiranje terorizma	257
6.9. Prevare u vezi sa izveštavanjem o održivom razvoju	265
<i>Pitanja za ponavljanje</i>	272
<i>Literatura</i>	282
Biografija autorke	287

Uvod

Forenzičko računovodstvo je udžbenik namenjen studentima IV godine studija Univerziteta Singidunum na studijskom programu osnovnih akademskih studija Poslovna ekonomija, kao i svim praktičarima koji rade u agencijama koje pružaju računovodstvene usluge, revizorskim kućama i svima drugima kojima su neophodna znanja iz ove specifične oblasti.

Prilikom pisanja ovog udžbenika i sastavljanja njegove strukture korišćena je inostrana i domaća literatura u ovoj oblasti, a posebno literatura koja se odnosila na praktikume vezane za obavljanje finansijskih istraga koji su i najviše davali pravac i usmeravali pisanje. Naime, ovaj udžbenik iako primarno namenjen studentima koji će se baviti računovodstvom i revizijom, morao se nasloniti na činjenicu da forenzičko računovodstvo ne može da postoji odvojeno od krivično-procesnog postupka, pa se tako određeni delovi udžbenika bave krivičnim pravom, kao i samom istragom. Ono što smatram posebno značajnim je činjenica da je u ovom udžbeniku dotaknuto pitanje istrage kao dela krivično-procesnog sistema i interne istrage, koja je kao posebna vrsta usluge, ponuđena na tržištu kako od strane pružalaca računovodstvenih usluga, tako i od strane revizorskih kuća.

Udžbenik ima 6 poglavlja koja su strukturisana tako da se kreću od forenzičkog računovodstva, njegove istorije, definicije, zatim preko krivično pravnih aspekata u forenzičkom računovodstvu, statistike vezane za pojavu krivičnih dela protiv privrede u Republici Srbiji i svetu. Kao posebno važan deo udžbenika ističem prevenciju krivičnih dela, jer ključni zadatak forenzičkih računovođa nije da se primarno bave istragom već da uspostave takav sistem koji će na vreme prevenirati kriminalne radnje i shodno tome sniziti rizik od njihovog činja. U petom poglavlju obrađene su teme otkrivanja specifičnih krivičnih dela protiv privrede koja su učestala u domaćoj praksi kao što su prevare u obavljanju privredne delatnosti, pronevere, primanje i davanje mita, zloupotreba položaja odgovornog lica, pranje novca, organizovani kriminal, utaja poreza i druga dela. S obzirom na primanu utemeljenost ovog udžbenika u oblasti računovodstva i revizije, posebna pažnja posvećena je prevarama u finansijskim izveštajima.

Posebno se zahvaljujem prof. dr Milovanu Stanišiću, ekspertu iz oblasti revizije na davanju korisnih sugestija za pisanje udžbenika. Zahvaljujem se kolegi Mihailu Todoroviću na sugestijama za dopunu dela udžbenika koji se odnosi na digitalnu forenziku.

Poglavlje 1

FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO - ISTORIJA, DEFINICIJA, PROFESIJA

CILJEVI POGLAVLJA

- Napraviti pregled istorijskog razvoja postojanja prevarnih radnji
- Naučiti definiciju forenzičkog računovodstva
- Utvrditi sastavne elemente definicije
- Utvrditi koje sličnosti i razlike ima profesija forenzičkog računovođe u odnosu na druge profesije

FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO - ISTORIJA, DEFINICIJA, PROFESIJA

1.1. DEFINISANJE PREVARNIH RADNJI I NJIHOVA ISTORIJA

Mnogi autori se slažu da je istorija prevarnih radnji stara koliko postoji ljudska civilizacija, odnosno organizovani oblici života ljudi u zajednici (porodičnoj, plemenskoj, privrednoj).

Postoje brojni termini koji su u svakodnevnoj upotrebi, iako većina nisu sinonimi. Na primer, često se upotrebljavaju termini prevarna radnja, finansijska prevara, prevara u privredi i slično. Iako se svaka finansijska prevara nužno može okvalifikovati kao jedno od krivičnih dela protiv privrede, računovođe i revizori tome ne teže, već pravnu kvalifikaciju dela prepuštaju krivično-procesnim organima.

Zato se u udžbenicima iz forenzičkog računovodstva nalaze uopštene definicije prevare.

Prema Silverstone i dr. (2012) prevara se definiše kao aktivnost koja se odvija u određenom društvenom kontekstu i ima ozbiljne posledice za ekonomiju, privredna društva i pojedince te se zasniva na infektivnom ponašanju pojedinca ili grupe koje se dešava kada se pohlepa spoji sa mogućnošću ili prilikom da se prevara obavi.

Prevara, odnosno prevarna radnja (engl. fraud) je jedan sveobuhvatan termin koji se koristi kao krovni i može da pokriva različite oblike. Prema Oxford Reference rečniku (oxfordreference.com) **prevara** se može definisati kao nepoštena radnja u kojoj nastaju pogrešni ili nejasni iskazi vezani za određene događaje sa ciljem da se stekne dobit za izvršioca ili da se prouzrokuje šteta drugoj strani.

Prema istraživanjima Toms-a (2019) termin prevara je u Velikoj Britaniji u upotrebi od 17. veka i javno se koristi uvek kada određene radnje imaju značajne finansijske posledice pa se ovakvi događaji pojave na naslovnim stranama britanskih novina. Pre 1850.g. termin prevara upotrebljavao se u svom generičkom smislu da obeleži krivična dela korupcije i falsifikovanja (isprava, novca). Navedena krivična dela najčešće su se javljala u bankarstvu i saobraćaju (Toms, 2019).

Termin **finansijski skandal** se može koristiti kao sinonim za prevaru i ima tri komponente (Toms, 2019) i to:

- a) Događaj ili situacija, radnja (u kontekstu vremena, mesta i izvršioca),
- b) Uključuje finansijske resurse i upitno etičko ponašanje izvršioca prema tim resursima i
- c) Ima značajne posledice koje su javno obelodanjene.

ACFE (2024) definiše pojam **profesionalne prevare** (eng. occupational fraud). Profesionalna prevara je korišćenje profesionalnog statusa i znanja (engl. occupational fraud) za sopstveno bogaćenje na osnovu namernog protivpravnog korišćenja imovine organizacije suprotno njenoj namenjenoj upotrebi ili je u pitanju prevara koju čine pojedinci protiv organizacije, odnosno na štetu organizacije koja je njihov poslodavac.

Još jedan od termina koji se koristi u praksi je i termin **kriminalne radnje belog okovratnika** (engl. white collar crime) i obuhvata prevaru koju je počinio neko u vezi sa organizacijom kao što je zaposleni, menadžment, vlasnik, volonter, dobavljač, kupac i ili dr. u cilju protivpravnog prisvajanja novca ili druge imovine organizacije (Silverstone i dr., 2012).

Sa druge strane, sve radnje koje smo prethodno opisali u formalno-pravnom smislu čine krivična dela. Iako ćemo se krivičnim delima baviti u sledećem poglavlju ovog udžbenika ovde ćemo ukratko definisati krivična dela.

Krivično delo se smatra najvažnijim pitanjem u krivičnom pravu (Stojanović, 2014) jer ne može svako ponašanje biti tretirano kao krivično delo. Svako krivično delo ima opšta i posebna obeležja.

U opštem smislu krivično delo je radnja koja je u zakonu predviđena kao krivično delo koja je protivpravna i koja je skrivljena (Stojanović, 2014, str.95). Ovo je ujedno i zakonska definicija krivičnog dela u našoj zemlji (Krivični zakonik, čl. 14, "Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019 i 94/2024).

Shodno tome, pravno posmatrano prethodno opisane prevarne radnje ispunjavaju definiciju krivičnih dela i imaju ova četiri elementa:

- a) radnja,
- b) predviđena je u krivičnom zakonu,
- c) protivpravna i
- d) postoji krivica.

Elementi krivičnog dela se međusobno prožimaju i ne mogu se odvojiti, pri čemu je prvi element, odnosno radnja supstantiv, dok su ostali elementi atributi (Stojanović, 2014, str. 96).

Istorijski posmatrano prevarne radnje nisu novina.

Toms (2019) navodi da postoji preko 220 velikih korporativnih prevara u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama od kojih su neke od najvećih sledeće: South Sea 1720. godine, City of Glasgow Bank 1878. godine, Mc Kesson i Robink iz 1937. godine, Penn Central iz 1970 godine i Polly Peck International iz 1990. godine i dr. Međutim, od vremena pisanja ovog udžbenika do danas sigurno da ovoj grupi možemo pridružiti i jedan od najvećih skandala svih vremena iz 2002. godine, a to je Enron.

U cilju dalje razrade istorije prevara detaljnije ćemo prikazati slučajeve South Sea kompanije i Enrona. South Sea je značajan ne samo kao istorijska činjenica već i zato što se tada pojavljuje i prva strukturisana forenzičko računovodstvena istraga koju je obavio Charles Snell. Enron, sa druge strane svoj značaj nalazi u tome što je deklarisan kao "najveća korporativna prevara ili skandal" svih vremena.

Kao jedna od najvećih prevara South Sea je ušao kao primer i u britansku enciklopediju Britanica (<https://www.britannica.com/money/South-Sea-Bubble>) i naziva se spekulativnom manijom koja je uništila veliki broj investitora u Velikoj Britaniji tokom 1720. godine i kasnije. Kompanija je nastala kao vrsta javno-privatnog partnerstva sa ciljem da otkupi britanski nacionalni dug i potpomogne trgovinu između tadašnje Britanije i Amerike. Investitori su kupovali akcije ove kompanije očekujući prinos od stabilnih 6% zbog toga što je trgovina robovima iz Afrike u Španiju i Portugal, bila veoma unosan posao. Međutim, uspostavljanjem Ugovora iz Utrehta (Treaty of Utrecht) sa Španijom uvedene su uvozne dažbine na robove, i kompanija je samo jedan brod godišnje mogla da pošalje za trgovanje sa Amerikom. Kralj Džordž I je takođe doprineo da se stvori lažna slika da je kompanija kredibilna. Kompanija je kao jednu od ključnih transakcija imala otkup nacionalnog duga 1720. Investitori su očekivali pozitivne poslovne rezultate i zbog dobrih vesti akcije kompanije su porasle sa 128,5 na više od 1,000 tadašnjih novčanih jedinica, odnosno britanskih funti. U septembru je tržište akcija u Velikoj Britaniji kolabiralo i njihove akcije su pale na 124 funte po akciji. Pokrenuta je istraga nad ovom kompanijom vezano za trgovinu akcijama i imenovan je prvi formalni istražitelj prevarnih radnji -Charles Snell. Ovakva prevara otkrila je čitav niz drugih prevarnih radnji koje su se kretale od davanja mita ministrima u vladi do spekulativnih radnji u samoj kompaniji. Kompanije je preživela skandal kada je zvanično njene akcije otkupila Španija.

Ulogu forenzičke istrage kompanije South Sea preuzeo je Charles Snell (Hasson, 1932). Britanski parlament je pokrenuo zvaniču istragu sa namerom da se svi uključeni u krivična dela osude i sankcionišu. Snell je kao računovođa imao zadatak da istraži kompaniju Turner & Co, i napisao je izveštaj pod nazivom *"Observations made upon examining the Books of Sawbridge and Company [i. e., Turner & Co.]* (srp. Izveštaj o istrazi u poslovnim knjigama Sawbrige, odnosno Turner & Co.) On je istraživao transakciju kupovine i prodaje akcije Charlesa Stanhopa. Naime, njegova kompanija Turner and Co platila je 1720. oko £51,736 za akcije. U maju 1720. Turner & Co su počeli prodaju tih istih akcija za koje su tvrdili da su ih nabavili za 125,000 funti i prodali ih za 375,000 funti, zarađujući na ovoj prodaji 250,000 funti. Charles Snell kao specijalni računovođa je istraživao transakcije u knjigama Turner & Co i zaključio da su poslovne knjige promenjene, te da ove akcije nikada nisu prodate. Takođe ime ključne osobe koja je primila novac od prodaje akcija Charles Stanhope-a jer promenjeno u Charles Stangape kako se ovim transakcijama ne bi moglo ući u trag.

U decembru 1720. naređeno je tajnom Komitetu za istrage da dostavi izveštaj o svim krivičnim delima koja su počinjena u kompaniji. Pored krivičnih dela u oblasti privrede i investiranja (malverzacije sa cenom akcija, ubeđivanje investitora da kupe akcije, nerealni profiti i slično), istragom Charlesa Snell-a utvrđeno je sledeće (Hasson, 1932):

- a) u nekim knjigama postoje nepostojeće i fiktivne transakcije,
- b) u drugim knjigama postoje transakcije ali bez iznosa,
- c) postoje transakcije ali su izmenjene,
- d) u nekim knjigama nedostaju cele stranice dnevnika (pocepani su listovi) i
- e) neke poslovne knjige su potpuno uništene.

Primer istrage poslovnih knjiga kompanije South Sea i drugih pravnih lica uključenih u saradnju i poslovne odnose pokazalo je da prevare u finansijskim izveštajima nisu novina kao i da se radnje izvršenja tog krivičnog dela kreću od promena podataka u evidencijama, brisanja podataka do uništavanja celokupnih evidencija. Ove metode i danas postoje kao metode prikrivanja krivičnog dela, samo se koristi sofisticiranija tehnologija, odnosno softveri. Takođe, ovaj istorijski osvrt na istragu kompanije South Sea i drugih pridruženih pravnih lica pokazala je i da se novac stečen krivičnim delom udaljava od svog porekla preko povezanih pravnih lica i kompanija (Turner & Co), da uvek postoje saučesnici u izvršenju tog dela (veliki broj direktora South Sea je uključen u prevaru) i da se sve na kraju završava prevarom investitora.

Prinosi kompanije South Sea su bili enormno visoki, a zasnivali su se na veoma komplikovanoj strukturi transakcija. Očigledno je da je navedeni primer istorije prevarnih radnji obuhvatio računovodstvene prevare, ali i finansijske i prevare investitora, kao i umešanost politike, pa onda posledično i korupcije kao njezinog vernog pratioca. Sve navedeno dešavalo se sredinom 18.veka, što potvrđuje da prevarne radnje nisu novina, niti dolaze iz skorije korporativne istorije.

Vekovima kasnije, odnosno početkom 21. veka pojavila se još jedna do sada najveća korporativna prevara - Enron. Koliko krivična dela počinjena vekovima kasnije liče na South Sea možemo zaključiti i iz sledećih nekoliko činjenica o Enronu.

Enron se definiše kao jedan od najvećih korporativnih skandala na početku 21. veka sa svojim pogubnim efektima koji su se odrazili na investitore, finansijska tržišta i ekonomiju Sjedinjenih Američkih Država. Ono po čemu je ovaj skandal značajan je činjenica da je on uzrokovao donošenje jednog od najznačajnijih zakona koji je dobio naziv po američkim kongresmenima. U pitanju je Serbanes-Oxley-ijev zakon.

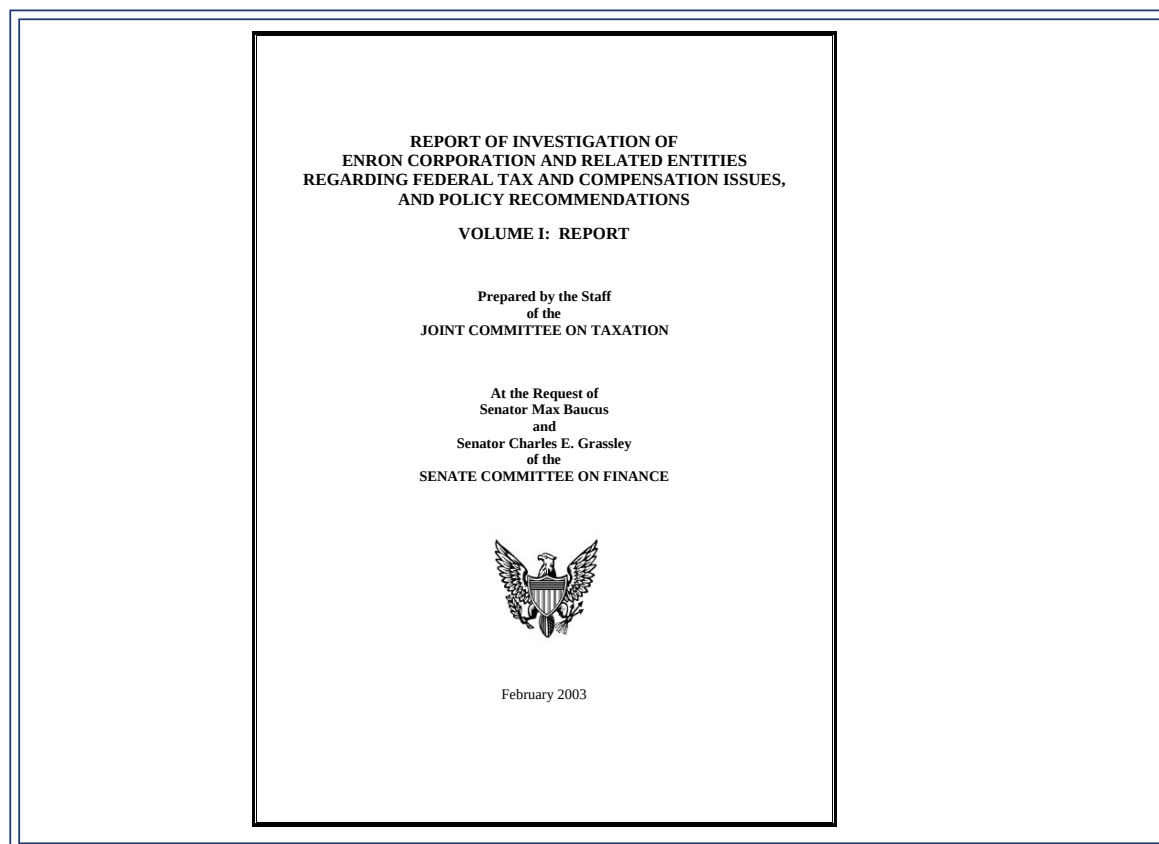
Kompanija Enron primarno se bavila proizvodnjom i distribucijom prirodnog gasa. Kasnije se transformisala i u finansijsku kompaniju. Kompanija je na berzi trgovala najkomplikovanijom formom finansijskih instrumenta koji se nazivaju derivati. Bez adekvatnog korporativnog upravljanja, znanja vezanih za derivate, ali sa željom da ostvare potencijalno velike dobitke direktori su u te poslovne sheme ulazili bez dobrih internih kontrola i izložili kompaniju veoma visokim dugovima. Da bi pokrili te dugove, odnosno da se to ne bi odrazilo na pad cene akcija, direktori su se udružili i pokušali da nizom računovodstvenih transakcija ovu prevaru što je moguće duže prikriju. U tom smisu su ulagali u privredna društva posebne namene koja su osnivali sa ciljem da se dubiozna potraživanja i dugovi preko tih privrednih društava sakriju. Ona su imala i poseban naziv i to *vozila posebne namene* (eng. special purpose vehicles, SPV - Raptor, Chewco, Jedi...). Pohlepni direktori Enrona su preko navedenih SPV izvlačili i dodatnu gotovinu za svoje lične potrebe.

Jeff Skilling je bio generalni direktor (eng. chief executive officer, CEO) Enrona od 2001. On je u deregulaciji tržišta prirodnog gasa video mogućnost da ova kompanije ostvari enormni profit kroz berzansku trgovinu prirodnim gasom. Enron zato osniva kompaniju *Enron International* koja je za cilj imala da omogući ekspanziju poslovnog modela trgovine gasom u druge delatnosti (prevashodno električnu energiju, rudnike uglja i slično) u drugim zemljama. U brzo rastućim ekonomijama Enron je dobijao poslove, ali je bio izložen i visokom stepenu

političkog rizika, pogotovo u poslovima u Kini. Ne treba pre nabregnuti činjenicu da je jedna ovakva kompanija finansirala i predsjedničku kampanju Georga W. Bush-a. Odlične političke veze doprinele su daljoj ekspanziji i rastu kompanije. Naravno, kompleksne transakcije i u to vreme nerazvijeno računovodstvo u smislu standarda za takve transakcije doveli su do toga da je Enron koristio propuste i nedoslednosti standarda u svoju korist. Tako se privredna društva pod nazivom *vozila posebne namene* nisu konsolidovala jer Enron nije imao matično zavisni odnos sa njima. Zatim, mnoge transakcije sa derivatima su bile evidentirane kao vanbilansne jer su računovodstvena pravila za njihovo bilansiranje bila nerazvijena. Enron je na svoje dugoročne ugovore o isporuci gasa i električne energije primenjivao metodu "mark to market" (vrednovanje prema tržištu), što je doводilo do primene računovodstvenih procena. Finansijske izveštaje Enrona revidirala je računovodstveno revizorska kuća Arthur Andersen. Ova revizorska kuća bila je nazvana jednom od "Velikih 5" (eng. Big five). Do trenutka otkrivanja prevarnih radnji, Arthur Andersen je davao pozitivno mišljenje o finansijskim izveštajima Enrona. Međutim, 8. novembra 2001. Enron proglašava bankrot, a vrednost akcija smanjila se na 0.26 \$. Smatra se da je kompanija Arthur Andersen bila direktno umešana u manipulisanje investitorima što je dovelo konačno i do propasti ove računovodstveno-revizorske kuće, odnosno ista je izgubila dozvolu za rad nakon brojnih dokaza koji su ukazivali na saučesništvo u izvršenju niza krivičnih dela.

Zbog čega jedna od najvećih revizorskih kuća se upustila u prikrivanje krivičnih dela kompanije Enron može se objasniti činjenicom da je ova revizorska kuća samo od Enrona prihodovala 25 miliona dolara da obavi reviziju, a za konsultantske usluge od iste kompanije je dobila 27 miliona dolara u 2000. Ovo je činilo trećinu svih godišnjih prihoda kompanije Arthur Andersen u Teksasu (Palepu i Healy, 2003). Nakon izmene zakonskih propisa u SAD-u i donošenjem Serbanes Oxly-evog zakona, ukida se mogućnost da ista revizorska kuća obavlja reviziju i konsultantske usluge za istog klijenta. Možda zbog želje da zadrži ovako dobrog klijenta, možda zbog činjenica da su godinama obavljali reviziju ove kompanije i stvorili bliske odnose sa menadžmentom, a možda i zbog upitnih računovodstvenih praksi za komplikovane transakcije, skandal Enrona utiče direktno i na bankrotiranje revizorske kuće Arthur Andersen. Od tog vremena do danas postoje samo četiri najveće revizorske organizacije (eng. Big four).

Slika 1. Izveštaj o obavljenoj istrazi Enron Corporation

Izvor: <https://benefitslink.com/articles/enronJCT2003.pdf>

Propast Enrona je otvorila i pitanje uzbunjivača. Sharron Watkins koja je obavljala funkciju zamenika predsednika kompanije je Kenneth Lay-u generalnom direktoru napisala da će Enron implodirati ukoliko nastavi sa ovakvom računovodstvenom praksom. Po tome je i ostala zapamćena kao prvi uzbunjivač (eng. whistleblower). Serbanes Oxley zakon je definisao i osnovne pravne norme zaštite uzbunjivača i uticao je na donošenje takvih zakona u drugim zemljama.

1.2. DEFINICIJA FORENZIČKOG RAČUNOVODSTVA I NJENI ELEMENTI

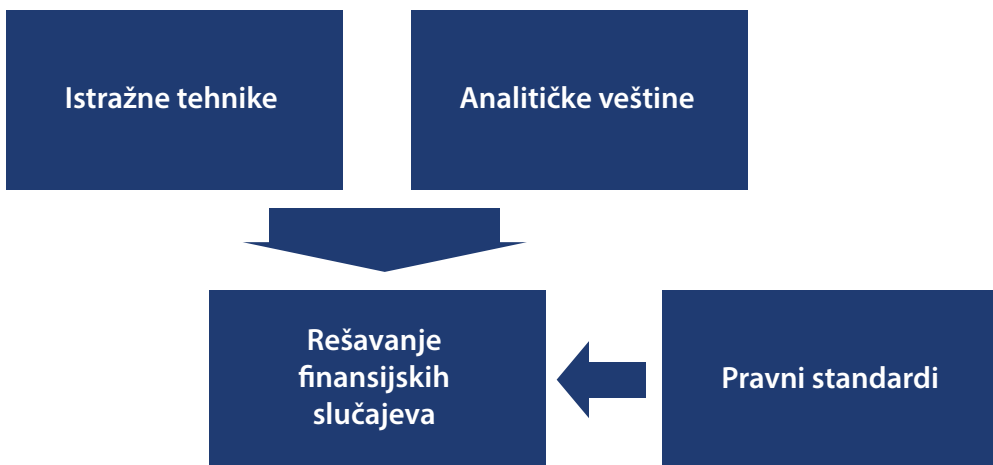
U literaturi postoji više definicija forenzičkog računovodstva zato što su brojni autori ili organizacije koje su se bavile pitanjem definisanja imale različit pogled na to šta je zapravo forenzičko računovodstvo, odnosno koji se poslovi obavljaju u okviru ove discipline.

Silverstone i dr. (2012) naglašavaju da je forenzičko računovodstvo sastavljeno od više elemenata kao što su *prevarna radnja, istraga i prevencija*.

Kumar (2021) navodi da je forenzičko računovodstvo specijalizovana oblast računovodstva koja uključuje *istragu finansijskih evidencija i podataka* da bi se utvrdila prevarna radnja, pronevera ili drugi oblici finansijskog kriminala te da računovođe koriste brojne istražne tehnike kako bi te podatke *analizirali, pronašli neregularnosti i to koristili kao dokaze* u krivičnom postupku, odnosno na sudu.

Hoopwood i dr. (2008) definiše forenzičko računovodstvo kao *primenu istražnih i analitičkih veština* u svrhu rešavanja određenih finansijskih slučajeva i zadovoljavanja određenih pravnih standarda koje zahtevaju sudski postupci.

Slika 2. Grafički prikaz elemenata definicije forenzičkog računovodstva

Izvor: Samostalna izrada autora prema Hoopwood i dr. (2008)

Kranacher i Riley (2019) definišu forenzičko računovodstvo kao *presek računovodstva i prava*, odnosno to je *primena finansijsko računovodstvenih principa i teorije na činjenice i hipoteze* koje su razvijene tokom finansijske istrage i sastoji se iz dva dela:

- a) pravno konsultantske usluge gde je forenzički računovođa ekspert ili veštak u krivičnim postupcima i
- b) istražne usluge gde se veštine forenzičkog računovođe dovode u vezu sa internim istragama koje mogu i ne moraju rezultirati u krivičnom postupku.

U pokušaju definisanja forenzičkog računovodstva i određene organizacije kao što su CFI (Corporate Finance Institute, <https://corporatefinanceinstitute.com>), ACFE (Association of Certified Fraud Examiners, www.acfe.com) i ICFA (Institute of certified forensic accountants) daju svoj doprinos.

Prema definiciji CFI (<https://corporatefinanceinstitute.com>) forenzičko računovodstvo *obuhvata istrage prevarnih radnji* ili finansijskih manipulacija izводеći detaljna istraživanja i analizu finansijskih informacija. Forenzičke računovođe se *pripremaju za iznošenje dokaza na sudu* u svojstvu svedoka eksperta za različita pitanja i to: od zahteva za rešavanje prevara u osiguranju i nadoknade koju osiguravajuće kuće treba da isplate, stečaja i likvidacije, razvoda braka i podele imovine do protivpravnog prisvajanja imovine i finansijskih pronevera.

ACFE (www.acfe.com) definiše forenzičko računovodstvo prema poslovima koje obavljaju forenzičke računovođe i ovi poslovi se sastoje u *primeni računovodstvenih znanja i istražnih tehnika* u različitim *sudskim postupcima* i drugim radnjama u kojima su ta znanja neophodna. Računovođe forenzičari rade u javnim računovodstvenim društvima i njihovim odeljenjima za forenzičko računovodstvo, u konsultantskim privrednim društvima, u domenu konsaltinga vezanog za upravljanje rizicima, forenzičkim istragama ili u advokatskim kancelarijama, tužilaštvima, državnim agencijama i organima i finansijskim institucijama.

ICFA (<https://www.forensicglobal.org/forensicaccounting.html>) definiše forenzičko računovodstvo kao ono koje *zadovoljava odgovarajuće standarde* za potrebe krivičnog i građanskog sudskog postupka (kao što te standarde zadovoljava i forenzička nauka, psihijatrijska forenzika, forenzička kriminologija i dr.) Primarne veštine forenzičkog računovođe su znanja iz oblasti pravnih nauka pre svega znanja vezana za istrage, sprovođenje finansijskih analiza, računovodstvenih procedura koje će biti prihvaćene u sudskim postupcima. Znanja forenzičkih računovođa su *multidisciplinarna* (računovodstvo, revizija, istraga, krivično parvo i dr.).

Prema definicijama koje smo naveli **osnovni elementi forenzičkog računovodstva** su sledeći (<https://www.investopedia.com>):

- a) Forenzičko računovodstvo objašnjava prirodu (način činjenja) krivičnih dela u oblasti privrede ili finansijskih krivičnih dela,
- b) Forenzičko računovodstvo istražuje kretanje novca i drugih sredstava koja su pribavljena u vezi sa krivičnim delom kako bi se sredstva povratila i obavlja dubinsku istragu i pregled specifičnih aktivnosti kao što su merdžeri, akvizicije, kupovine akcija, stečaja, likvidacije i slično i
- c) Forenzičko računovodstvo obuhvata i posebne oblasti (u osiguranju je to pomoć u utvrđivanju prevara u osiguranju i stvarne vrednosti odštetnih zahteva, u delatnosti prodaje to je utvrđivanje postojanja klijenta, njegove istorije plaćanja i slično).

Slika 3. Tehnike koje koriste forenzičke računovođe

Izvor: Samostalna izrada autora.

1.3. PROFESIJA FORENZIČKOG RAČUNOVOĐE U ODNOSU DRUGE SRODNE PROFESIJE

Forenzički računovođa kao profesionalac u svojoj struci poseduje znanja i veštine koje nisu isključivo finansijsko-računovodstvenog karaktera kako bi se moglo zaključiti na osnovu naziva ove profesije.

Naziv forenzički računovođa duguje se Maurice E. Peloubet (Silverstone, i dr, 2012) Maurice Peloubet je u svom radu pod nazivom "Forenzičko računovodstvo i njegova uloga u današnjoj ekonomiji" koji je objavio 1946. prvi pomenuo ovaj termin i time ostao upamćen kao njegov rodonačelnik.

Prema njegovim rečima "priprema podataka za potrebe državnih i drugih organa i pojavljivanje ispred takvih agencija kao ekspert svedok koji će stručno objasniti računovodstvene principe ili njihovu primenu je nešto što se zahteva od forenzičkog računovođe, a ne od pravnika ili advokata." (Peloubet 1946a, 460, prema: Holley, 2020)

Veoma često se forenzički računovođa smatra sudskim veštakom ili ekspertom svedokom. Međutim, razlika je više nego očigledna.

Ako definišemo **pojam veštačenja** onako kako ga koristi domaća pravna regulativa, onda je veštak lice angažovano od strane suda u određenom postupku (krivičnom ili parničnom) za određena stručna pitanja koja su izvan domena prava (finansijska pitanja, građevinska pitanja, saobraćaj, medicinska pitanja itd.) **Nalaz ili mišljenje veštaka** koji je angažovan od strane suda je vrsta dokaza u tim postupcima.

Veštačenje predstavlja stručnu aktivnost čijim se obavljanjem, uz korišćenje naučnih, tehničkih i drugih dostignuća, pružaju sudu ili drugom organu koji vodi postupak, potrebna stručna znanja koja se koriste prilikom utvrđivanja, ocene ili razjašnjenja pravno relevantnih činjenica (Zakon o sudskim veštacima, čl. 2)

Naravno, sud ocenjuje nalaz ili mišljenje veštaka kao dokaz, ali je važno da se mišljenje veštaka traži za određena stručna pitanja. Zadatak suda je da kritički proceni mišljenje veštaka u skladu sa drugim dokazima u postupku, a ne da ga pravolinijski prihvata.

Sudski veštak se postaje ukoliko osoba ispunjava određene stručne kvalifikacije, tako da veštake imenuje Ministarstvo pravde. Upućuje se javni poziv za prijavu veštaka za određene struke i obavlja izbor i imenovanje. U Srbiji postoji registar sudskih veštaka pri Ministarstvu pravde, i ova oblast je regulisana Zakonom o sudskim veštacima (Sl. glasnik RS, br. 44/2010).

Da bi neko lice postalo sudski veštak mora da ispuni odgovarajuće uslove koji su definisani Zakonom (čl. 6):

- da ima odgovarajuće stečeno visoko obrazovanje na studijama drugog stepena (diplomske akademske studije - master, specijalističke akademske studije, specijalističke strukovne studije), odnosno na osnovnim studijama, za određenu oblast veštačenja;
- da ima najmanje pet godina radnog iskustva u struci;
- da poseduje stručno znanje i praktična iskustva u određenoj oblasti veštačenja;
- da je dostojan za obavljanje poslova veštačenja.

Veštak je dužan da poslove obavlja savesno, stručno i da se pridržava rokova (čl. 27). Pored fizičkih lica na sopstveni zahtev poslovima veštačenja mogu da se bave i pravna lica.

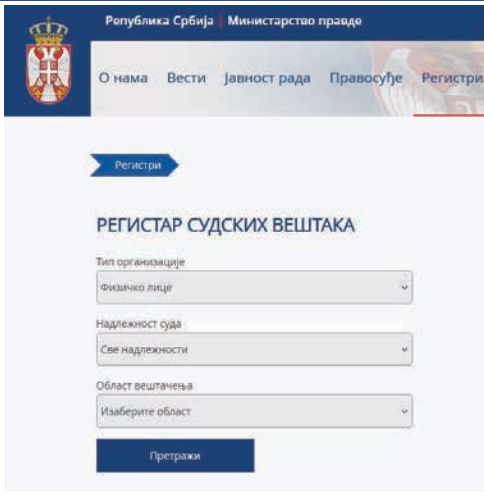
U anglosaksonskom pravu ovakvi iskazi na sudu i izveštaji se tretiraju kao **svedočenje eksperta (eng. expert witness)**. Smatra se da je u pravnoj praksi prvo svedočenje eksperta na sudu bilo negde oko 1500. godine, a prvi ekspert je bio Hercules De Cordes knjigovođa iz Antwerpen-a, Holandija. Federalni sud Australije je objavio na web stranici da eksperti moraju da poštuju Zakon o dokazima iz 1995. i da koriste u svom radu Praktične standarde za eksperte (eng. Expert evidence practice note). Ovde je važno pomenuti da se **izveštaj eksperta** prihvata na sudu samo ako je relevantan, odnosno može se i odbaciti ako je manipulativni i ako potvrđuje mišljenje one strane u postupku koja ga je angažovala. Zato se u ovom praktičnom priručniku i navodi da ekspert nije advokat te strane niti njegovo "plaćeno oružje" (eng. hired gun), te da ostala lica ne mogu da neadekvatno komuniciraju ili utiču na mišljenje eksperta (Expert Evidence Practice Note). Najveći broj stručnjaka iz ove oblasti u Srbiji, kao i advokata upravo zameraju sudu da olako ili mehanički i apriorno prihvataju nalaz i mišljenje veštaka (<https://www.paragraf.rs/intervju/milan-skulic.html>). Sa druge strane i veštaci su skloni da se upuštaju u pravne kvalifikacije obeležja krivičnog dela, pa čak i donošenje zaključaka koji su izvan domena njihove struke. Na primer u jednom sudskom postupku vezanom za mobing, veštak je tvrdio da postoje mobizirajuće radnje, iako to nije bio predmet veštačenja u tom postupku. Nalaz veštaka je trebalo da psihološki proceni zaposlenog kao tužioca, a ne da odlučuje da li je u pitanju mobing ili nije. U drugom postupku, veštak medicinske struke je kvalifikovao da je povreda koju je veštačio teža povreda, iako to nije bilo od njega traženo jer je sagledavanje težine povrede predmet kvalifikacije krivičnog dela o čemu sud odlučuje, a ne veštak.

Bez obzira na sve te nedoumice naše prakse, veštačenje je ozbiljna i važna dokazna radnja i nalaz objektivnog i stručnog veštaka treba da pomogne sudu kod donošenja presude zajedno sa drugim dokazima.

Forenzički računovođa može biti imenovan za sudskog veštaka određene struke (ekonomske struke) i upisan u registar, ali i ne mora. Forenzički računovođa koji učestvuje u internim istragama u privrednom subjektu je po pravilu član određenih profesionalnih organizacija (na primer ACFE, Association of Certified Fraud Examiners) i ne mora ga imenovati ministar, kao što je to obavezno kod imenovanja veštaka.

Forenzičkog računovođu ne angažuje samo sud (može ako je sudski veštak), ali njega mogu angažovati i druga pravna lica (privredna društva, korporacije), fizička lica (u brakorazvodnim parnicama), može ga angažovati tužilaštvo itd. Sudski veštak je uža profesija nego što je to forenzički računovođa, obuhvat poslova veštaka je daleko manji nego obuhvat poslova forenzičkog računovođe. Sa druge strane izveštaj forenzičkog računovođe nikada i ne mora da bude dokaz, niti se isti koristi kao dokaz u sudskom postupku u našoj zemlji. Ponekad privredna društva koja su angažovala forenzičkog računovođu u svrhe interne istrage, mogu njegov izveštaj koristiti za potrebe procene rizika i uvođenja mera prevencije po čemu je obuhvat poslova forenzičkog računovođe kompleksniji od same prevarne radnje ili neke radnje koja je predmet istrage. Isto tako taj izveštaj forenzičkog računovođe angažovanog kao konsultanta može da bude osnova i za podnošenje krivične prijave ili pokretanje privatne tužbe.

Slika 4. Registar sudskih veštaka pri Ministarstvu pravde

Република Србија | Министарство правде

О нама Вести Јавност рада Правосуђе Регистри

Регистри

РЕГИСТАР СУДСКИХ ВЕШТАКА

Тип организације
Физичко лице

Надлежност суда
Све надлежности

Област вештачења
Изаберите област

Претражи

Izvor: <https://www.mpravde.gov.rs/court-experts.php> (pristupljeno septembar 2024.g.)

Forenzički računovođa se često poistovećuje sa eksternim revizorom. Revizija uopšteno prema ISA 200 (International Auditing standards) predstavlja “dostavljanje mišljenje da li su finansijski izveštaji pripremljeni u svim materijalnim aspektima, u skladu sa određenim okvirom za finansijsko izveštavanje”. Međutim, ova opšta definicija prema brojnim autorima pokriva samo određene poslove i ograničava poslove revizije samo na finansijske izveštaje. Revizija, uključuje i brojne druge usluge kao što su finansijska revizija, revizija poslovanja i usklađenosti poslovanja, kao i druge poslove (Hayes i dr., 2005).

Revizorske tehnike, pre svega uzorkovanje, onemogućavaju revizoru da bude prva linija odbrane od prevara i da istu odmah detektuje, ali kada naiđe na prevarnu radnju postoji standardizovani način na koji eksterni revizor tome pristupa. Američki institut ovlašćenih javnih računovođa (AICPA, eng. American Institute of Certified Public Accountants) usvojio je Standard br. 99 (SAS 99) koji zahteva od eksternog revizora da revizorski tim proceni da li finansijski izveštaji klijenta u sebi sadrže iznose koji su rezultat prevarne radnje, odnosno krivičnog dela prevare u finansijskim izveštajima. S tim u vezi zahteva se od eksternog revizora da prikupi sve informacije koje su neophodne da bi se utvrdilo postojanje materijalno neispravnih iskaza koje su rezultat prevarnih radnji i da proceni rizike prevare, identifikuje faktore koji utiču na prevaru i da ispita menadžment privrednog društva vezano za rizike prevara.

Eksterna revizija za cilj ima da utvrdi da li se finansijski izveštaji slažu sa standardima na osnovu kojih su pripremljeni dok je uloga forenzičkog računovođe da utvrdi da li postoji prevarna radnja.

Slika 5. Odnos eksterne revizije i forenzičkog računovodstva

Izvor: Samostalna izrada autora.

Dakle, eksterna revizija finansijskih izveštaja klijenta i forenzičko računovodstvo se preklapaju samo kada se detektuje prevarna radnja, kada su im tehnike detekcije slične, ali se korisnici kojima taj izveštaj služi mogu razlikovati. Prema SAS 99 revizor je dužan da komunicira sa istim korisnicima koji su ga angažovali (da obavesti Komitet za reviziju klijenta, službu za pravne poslove klijenta, odbor direktora, podnese krivične prijave po dužnosti što zavisi od nacionalnog zakonodavstva određene zemlje). Međutim, forenzički računovođa može biti angažovan i pre otkrivanja radnje da razvije sistem mera prevencije, ali može biti angažovan tokom postojanja osnova sumnje, da izvrši internu istragu. Za razliku od njega angažovanje eksternog revizora je da obavi reviziju finansijskih izveštaja klijenta, a ne da otkriva prevarnu radnju koja je u toku.

Za razliku od eksternog revizora koji je naišao na prevarnu radnju kod klijenta obavljajući reviziju finansijskih izveštaja, forenzički računovođa može dalje biti angažovan i da klijentu pomogne tokom sudskog procesa, da kod klijenta razvije procedure da bi se otklonili potencijalni rizici prevarnih radnji u budućnosti (uvođenje sistema uzbunjivanja, poboljšanje sistema upravljanja rizikom kao i osnaživanje mera prevencije).

1.4. ZNANJA KOJA ZAHTEVAJU POSLOVI KOJE OBAVLJAJU FORENZIČKE RAČUNOVOĐE

Forenzički računovođa može obavljati brojne poslove, pa se smatra da je ova profesija multidisciplinarna i zahteva upravo takva znanja. Forenzički računovođa pruža tri vrste usluga (Tiwari i Debnath, 2017):

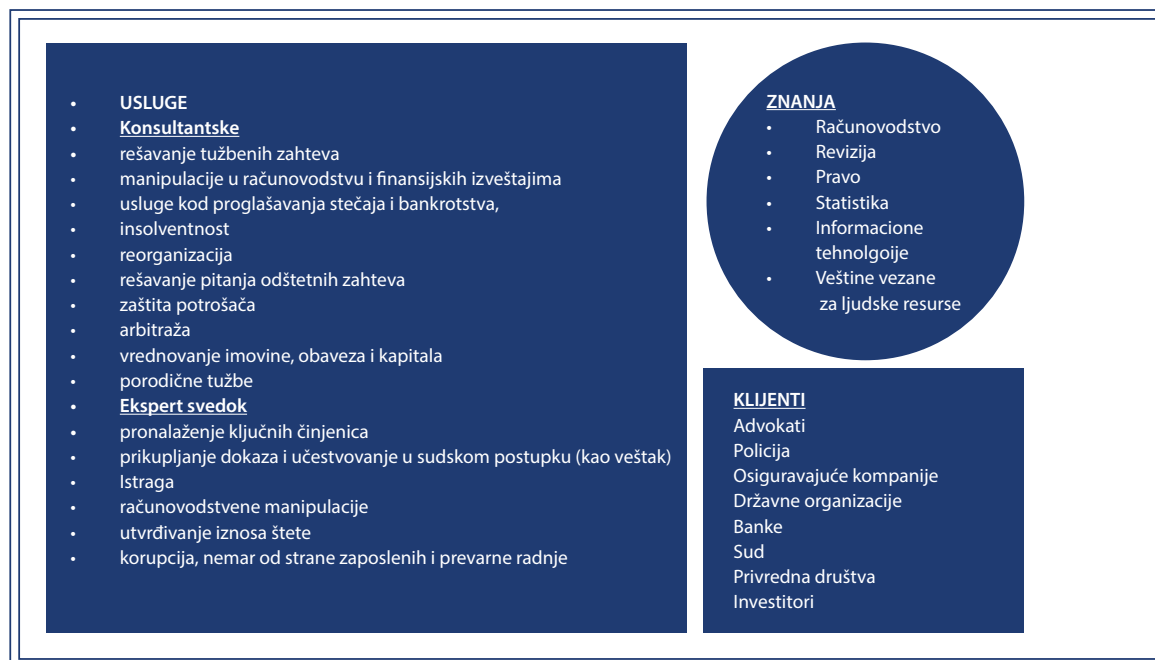
- a) konsultantske usluge,
- b) ekspertske svedočenje i
- c) istražne usluge.

Konsultantske usluge pokrivaju čitav niz usluga koje rešavaju određene probleme u poslovanju kompanije klijenta (podnošenje tužbi protiv drugih kompanija, u funkciji odbrane od podnetih tužbi od strane trećih lica, likvidacija, stečaj, reorganizacija, procena štete za potrebe tužbi iz domena osiguranja i dr.) Ekspertske svedočenje se bazira na tome da se dokazi iznose na sudu jer forenzički računovođa poseduje znanja i stručnjak je iz navedene oblasti. Istražne usluge obuhvataju istrage konkrentnih dela kada postoji osnov sumnje da je krivično delo nastalo.

Znanja koja forenzičke računovođe imaju odnose se na sledeća:

- a) računovodstvena znanja (knjiženja, evidencije, računovodstveni standardi, ispravnost dokumentacije, analiza finansijskih izveštaja, poslovne finansije),
- b) revizorska znanja (prikupljanje dokaza u reviziji, procena rizika revizije i dr.),
- c) pravna znanja (poznavanje krivičnog zakonika, posebnih aspekata krivice, bića krivičnog dela, dokaznih radnji i dokazivanja, poznavanje odvijanja istrage),
- d) statistika (dokazi koji se prikupe u forenzičkoj istrazi mogu se dalje obrađivavati statističkim tehnikama – deskriptivna statistika, regresiona analiza, data mining tehnike i slične metode),
- e) informacione tehnologije (poznavanje digitalnog okruženja u kojem se odvijaju krivična dela, Big Data analiza, mašinsko učenje i sl.),
- f) veštine vezane za ljudske resurse i komunikaciju (rezultati istrage se moraju preneti onima koji su angažovali forenzičkog računovođu kao što su tužilaštvo, advokati, sudovi),
- g) kriminologija (shvatanja kriminaliteta, faktori koji utiču na kriminalitet, proučavanje kriminaliteta kao pojave i kriminalnog ponašanja kao takvog).

Slika 6. Vrste usluga forenzičkog računovođe i znanja koja treba da poseduje

Izvor: Tiwari i Debnath (2017), str. 74.

Pitanja za ponavljanje

1. Napraviti razliku između prevare, finansijskog skandala, profesionalne prevare i kriminala belog okovratnika.
2. Definirati krivično delo i njegove elemente.
3. Šta je supstantiv, a šta su atributi krivičnog dela?
4. Navedite nekoliko primera najvećih korporativnih prevara u istoriji.
5. Ključne karakteristike prevara u South Sea kompaniji.
6. Ključne karakteristike prevarnih radnji u kompaniji Enron.
7. Kako se zove istraživač koji je prvi obavio jednu celovitu i strukturisanu forenzičku istragu prevarnih radnji u kompaniji South Sea?
8. Šta je izveštaj Charlesa Snell-a istražitelja South Sea kompanije i njezinih pridruženih pravnih lica pokazao kako su poslovne knjige menjane i kako je krivično delo prikrivano?
9. Na donošenje kojeg zakona u SAD-u je uticao finansijski skandal i prevarne radnje kompanije Enron?
10. Preko kojeg oblika privrednog organizovanja je kompanija Enron prikrivala stvarne gubitke, dubiozna potraživanja i sklanjala svoje obaveze iz finansijskih izveštaja koji bi bili predmet revizije i predmet pažnje investitora?
11. Za koje transakcije su se koristila SPV i u koje svrhe od strane menadžmenta kompanije Enron?
12. Da li su bili razvijeni računovodstveni standardi za komplikovane transakcije koje su uključivale finansijske derivate (studija slučaja Enron)?
13. Kakva je uloga revizorske kuće Arthur Andersen u računovodstvenoj prevari?
14. Kakve izmene je doneo Sarbanes Oxley-jev zakon u američkoj korporativnoj praksi kada je u pitanju pružanje revizorskih usluga klijentu revizije?
15. Ko su uzbunjavači i u kakvom su odnosu sa Sarbanes Oxley-jevim zakonom?
16. Koji su ključni elementi forenzičkog računovodstva?
17. Zašto je forenzičko računovodstvo presek računovodstva i prava?
18. Koje dve vrste usluga mogu na tržištu da ponude računovođe forenzičkog računovodstva?
19. Pomoću kojih tehnika forenzički računovođa otkriva krivična dela?
20. Po čemu je značajan Maurice Peloubet?

21. Forenzički računovođa kao veštak. Da li ima sličnosti ili razlika?
22. Forenzički računovođa kao svedok ekspert. Objasnite.
23. Da li svedok ekspert može da bude "plaćeno oružje" one strane u postupku koja ga je angažovala?
24. U kojim uslovima u našoj zemlji lice koje je forenzički računovođa može da bude na sudu prisutan kao veštak ekonomsko finansijske struke?
25. Ako je forenzičkog računovođu angažovalo tužilaštvo da radi i obavlja poslove finansijskog forenzičara njegov izveštaj je namenjen primarno kome?
26. Ukoliko je forenzičkog računovođu angažovalo privredno društvo da obavi internu istragu, za šta se primarno koristi njegov izveštaj?
27. Da li poslove forenzičkog računovođe može da obavlja i eksterni revizor? U čemu je sličnost, a u čemu razlika forenzičkog računovodstva i eksterne revizije?
28. Koja znanja imaju forenzičke računovođe?

Literatura

- ACFE (2024) Report to the Nations. www.acfe.com. (pristupljeno septembar 2024.)
- Hasson, C. J. (1932). South Sea Bubble and Mr. Snell. *Journal of Accountancy*, 54(2), 4.
- Hayes, R., Dassen, R., Schilder, A., Wallage, P. *Principles of Auditing*, 2nd Edition, Prentice Hall Financial Times, Pearson Education Limited 2005.
- Holley, B. (2020) Maurice E. Peloubet: A Life Of Impact On Accountancy And Society Electronic Theses and Dissertations. 1818. <https://egrove.olemiss.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2817&context=etd>, preuzeto: septembar 2024.)
- Hoopwood, W., Leiner, J., Young, G. (2008). *Forensic Accounting*, International edition, Mc Graw Hill/Irwin, New York.
- Kranacher, M. J., & Riley, R. (2019). *Forensic accounting and fraud examination*. John Wiley & Sons.
- Harvard University. South Sea Bubble 1720 preuzeto iz: Frehen, Rik, William N. Goetzmann, and Rouwenhorst, K. Geert. "New Evidence on the First Financial Bubble." *Journal of Financial Economics* vol. 108, Issue 3 (June 2013): 585-607. (<https://curiosity.lib.harvard.edu/south-sea-bubble/feature/the-crash>preuzeto avgust 2024.)
- Kumar, A. *Forensic Accounting and Auditing*, International center for distance education and open learning, Himachal Pradesh University, Summer Hill, Shimla Kumar, A. M. Com. 4th Semester Course: MC404 AF (C) ([https://www.hpuniv.ac.in/hpuniv/upload/uploadfiles/files/MC%20404%20AF%20\(c\)Forensic%20Accounting%20and%20Auditing.pdf](https://www.hpuniv.ac.in/hpuniv/upload/uploadfiles/files/MC%20404%20AF%20(c)Forensic%20Accounting%20and%20Auditing.pdf), pristupljeno septembar 2024)
- Palepu, Krishna and Healy, Paul M., *The Fall of Enron* (2003). Harvard NOM Working Paper No. 03-38, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=417840> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.417840>
- Silverstone, H., Sheetz, M., Pedneault, S., & Rudewicz, F. (2012). *Forensic accounting and fraud investigation for non-experts*. John Wiley & Sons.
- Stojanović, Z. (2014). *Krivično pravo opšti deo*, Pravni fakultet Univerzitet u Beogradu, Beograd, Poslovna knjiga.
- Tiwari, R. K., & Debnath, J. (2017). Forensic accounting: a blend of knowledge. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 25(1), 73-85.
- Toms, S. (2019). Financial scandals: a historical overview. *Accounting and Business Research*, 49(5), 477–499.

Internet stranice:

www.acfe.com

<https://corporatefinanceinstitute.com>

<https://www.forensicglobal.org/forensicaccounting.html>

Poglavlje 2

KRIVIČNO-PRAVNI ASPEKTI U FORENZIČKOM RAČUNOVODSTVU

CILJEVI POGLAVLJA

- Objasniti mesto i ulogu krivičnog prava u pravnom sistemu
- Definirati načela na kojima se bazira krivično pravo
- Objasniti elemente krivičnog dela
- Objasniti elemente krivičnog postupka
- Definirati i objasniti mesto i ulogu stranaka u krivičnom postupku
- Definirati i objasniti mesto i ulogu forenzičkog računovođe kao strane u krivičnom postupku

KRIVIČNO-PRAVNI ASPEKTI U FORENZIČKOM RAČUNOVODSTVU

2.1. FUNKCIJA I ULOGA KRIVIČNOG PRAVA U PRAVNOM SISTEMU

Krivično pravo ima prevashodno **zaštitnu funkciju**, odnosno ono propisuje da određena ponašanja ljudi i organizacija mogu biti krivična dela koja će biti sankcionisana. Stojanović (2014) navodi da je cilj krivičnog prava da deluje na ponašanje čoveka i da kroz ovo pravo društvo izražava svoja očekivanja da će se njegovi članovi uzdržati od vršenja ponašanja koja su proglašena krivičnim delima.

Krivični zakon je skup pravnih normi kojima se uređuju pitanja koja pripadaju domenu krivičnog prava i sastoji se iz opšteg dela i posebnog dela. U opštem delu ovog zakona regulišu se zajedničke karakteristike za sva krivična dela, dok su u posebnom delu propisana pojedina ponašanja kao krivična dela. U Republici Srbiji se ova pitanja uređuju Krivičnim zakonikom objavljenim u "Sl. glasniku RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019, 94/2024). O tome koliko je ovo pravo značajno, kao i koliko je značajan krivični postupak, govori i činjenica da postoji i krivično procesno pravo koje predstavlja skup pravnih normi kojima se uređuje krivični postupak. Krivično procesno pravo uređeno je Zakonikom o krivičnom postupku ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - odluka US i 62/2021 - odluka US).

Opšti deo Krivičnog zakonika Rep. Srbije obuhvata glave od 1-12 i to osnovne odredbe, koje se odnose na važenje krivičnog zakonodavstva, krivično delo, kazne, mere upozoravanja, mere bezbednosti, oduzimanje imovinske koristi, pravne posledice osude, rehabilitaciju i prestanak pravnih posledica osude, zastarelost, amnestiju i pomilovanje.

U posebnom delu Krivičnog zakonika (u daljem tekstu KZ) od glave 13 pa na dalje, obuhvataju se krivična dela protiv života i tela, krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina, krivična dela protiv izbornih prava, krivična dela protiv prava po osnovu rada, krivična dela protiv časti i ugleda, krivična dela protiv polne slobode, krivična dela protiv braka i porodice, krivična dela protiv intelektualne svojine, krivična dela protiv imovine, **krivična dela protiv privrede**, krivična dela protiv zdravlja ljudi, krivična dela protiv životne sredine, krivična dela protiv opšte sigurnosti ljudi i imovine, krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja, krivična dela protiv bezbednosti računarskih podataka, krivična dela

protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Rep. Srbije, krivična dela protiv državnih organa, krivična dela protiv pravosuđa, krivična dela protiv javnog reda i mira, krivična dela protiv pravnog saobraćaja, krivična dela protiv službene dužnosti, krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom i krivična dela protiv Vojske Srbije.

U okviru forenzičkog računovodstva predmet našeg razmatranja biće i Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, "Sl. glasnik RS", br. 97/2008 koji obuhvata krivičnu odgovornost pravnih lica pod određenim uslovima. U okviru opšteg dela ovog zakona utvrđuju se uslovi odgovornosti pravnog lica za krivično delo, krivične sankcije za pravna lica, uslovna osuda, mere bezbednosti, pravne posledice osude, rehabilitacija i davanje podataka iz kaznene evidencije i zastarelost. Zatim ovaj Zakon dalje propisuje kako se vodi krivični postupak protiv pravnog lica i način izvršenja sudskih odluka.

U domenu forenzičkog računovodstva krivična dela koja će biti predmet razmatranja u ovom udžbeniku biće krivična dela protiv privrede (glava 23 KZ).

S obzirom da je krivično pravo jedno od najrepresivnijih prava kada je reč o pozitivnim pravnim propisima i da se odnosi na pojedince, nužno je stalno preispitivati etičke granice i utemeljenosti ovog oblika prava. Ne treba zaboraviti činjenicu da je osnovno sredstvo krivičnog prava kazna koja je propisana za krivična dela. Stojanović (2014) navodi da je dosadašnji razvoj krivičnog prava pokazao tendenciju stalnog širenja krivično-pravne zaštite i da tako ekstenzivno postavljeno krivično pravo ne može obezbediti prevenciju, a upravo zaštitna funkcija krivičnog prava je i njegova suštinska odrednica.

Ova etička pitanja i dileme kod krivičnog prava posebno su izražene kod krivičnih dela protiv privrede, odnosno u svetu poznatijih pod nazivom *kriminal belog okovratnika* (eng. *white collar crime*). U ovakvim slučajevima postoje dileme zaštitne funkcije krivičnog prava. Naime, često se kod ovakvih dela učinilac brani činjenicom da je hteo da pomogne privrednom subjektu da izađe iz problema (npr. stečaj). Dakle, kod ovakvih dela mora nužno da postoji nivo preispitivanja da li je radnja moralno pogrešna, pre nego što se uvede novo krivično delo.

S tim u vezi interesantan je primer koji je Green (2004) opisao vezano za moralne dileme na primeru Mikhail-a Khodorkovsky-og, direktora i vlasnika najveće ruske kompanije za trgovinu naftom (Yukos). On je optužen za poresku utaju. Novinar Leon Aron je u New York Timesu tim povodom napisao da je "možda Khodorkovsky prekršio neke zakone, ali da u haotičnoj ruskoj privredi početkom 90-tih godina, kada je zemlja sprovodila masovnu privatizaciju imovine, niti jedna velika kompanija nije bila potpuno čista u smislu zakonitog poslovanja i što je veća kompanija veće su bile šanse da je prekršila zakon... odnosno poreska utaja

je bila jedini način da privredna društva u Rusiji isplate zarade zaposlenima i investiraju u proizvodnju". Ovde ne zastupamo mišljenje da je činjenje krivičnog dela opravdano, odnosno da je neko krivično delo napravljeno sa nekim višim ciljem (kao što je u prethodnom slučaju to bila isplata zarada zaposlenima), već ovaj primer ilustruje činjenicu da je zaštitna funkcija krivičnog prava i njegova humana ili etička dimenzija ponekad zamagljena i da se granice krivičnog prava moraju ponovo ispitivati.

Green (2014) navodi da postoji nekoliko činjenica koje utiču na dvosmislenost i presipitivanje moralne opravdanosti kod kriminala belog okovratnika:

- a) Da li je neko ponašanje krivično delo ili agresivno poslovno ponašanje (nešto što bi bilo pravo izbora u računovodstvu, odnosno primena kreativnog računovodstva, može biti proglašeno za krivično delo),
- b) Da li kod kompleksnih poslovnih poduhvata identifikacija žrtve i objekta zaštite je moguća,
- c) Da li postoji difuzija odgovornosti; ko je tačno odgovoran (da li je zaposleni na mašini za uništavanje dokumenata jedne od najvećih revizorskih kuća tog vremena, zaista samostalno postupao i uništavao dokumenta ili je učinio nemoralno delo, ali kao mehanizam korporativne hijerarhije, da li je možda odgovoran generalni direktor ili neko drugi) i
- d) Da li je moguće odrediti nameru (mnoga dela nemaju nameru već su jednostavno svrstana u kršenje zakona, na primer računovođa koji neadekvatnom primenom poreskih propisa u kompaniji utaji porez, napraviće kompaniji korist iako ta osoba ne mora da ima neku ličnu korist od tog dela).

Naravno, iako je KZ pre svega zakon koji se odnosi na propisivanje krivičnih dela koja čine pojedinci gde je nužno utvrditi ko je učinilac dela da bi isti mogao biti krivično procesuiran sa adekvatnim dokazima, poseban je problem kako elemente krivičnog dela primeniti na privredno društvo, kao jedan poseban pravni entitet, pravno lice i kako to fiktivno lice uopšte može da počini neko delo.

Upravo zato i Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela se zasniva na organskom posmatranju jednog privrednog društva, kao zbira njegovih menadžera, zaposlenih i svih ostalih koji udružuju svoje znanje, ekspertizu i aktivnosti u odgovoru na određene poslovne probleme. Zato ne može da postoji odgovornost pravnog lica za krivično delo, ako pre toga nije definisano odgovorno lice (fizičko lice) u pravnom licu koje odgovara za to delo. Naime, pravno lice zastupaju i u njihovom interesu se izjašnjavaju fizička lica, jer pravna lica to ne mogu sama za sebe. Zakonom o odgovornosti pravnih lica za krivična dela u čl. 7 to je jasno i navedeno na način da se "odgovornost pravnog lica zasniva

na krivici odgovornog lica”, pa čak i onda “ako je zbog nepostojanja nadzora ili kontrole od strane odgovornog lica omogućeno izvršenje krivičnog dela u korist pravnog lica od strane fizičkog lica koje deluje pod nadzorom i kontrolom odgovornog lica” (čl. 6).

2.2. OSNOVNA NAČELA KRIVIČNOG PRAVA

Krivično pravo se zasniva na načelima. Načela koja ćemo bliže objasniti su svojstvena samo ovom pravu i po tome se ovo pravo razlikuje od drugih oblika prava.

Načela krivičnog prava su (Stojanović, 2014):

- a) **načelo zakonitosti** - niko ne može biti kažnjen za delo koje je učinio, a da ono nije bilo propisano zakonom kao krivično delo, odnosno to je u čl. 1 KZ definisano kao načelo “nema krivičnog dela, niti kazne bez zakona”,
- b) **načelo legitimnosti** - krivično pravo i represija moraju biti nužni i opravdani, zato je bitno odrediti granice krivičnog zakonika da njegovim ekstenzivnim razvojem isti ne bi prešao etičke granice ili neku višu vrednost prema kojoj teži; u KZ to je definisano u čl.3 - Osnovi i granice krivično pravne prinude gde je ta granica zaštita čoveka i drugih osnovnih društvenih vrednosti,
- c) **načelo krivice ili individualne subjektivne odgovornosti**, odnosno da neko može odgovarati za neko delo samo ako je kriv, i svako odgovara samo za svoja dela, ovo je propisano i čl. 2 KZ gde se definiše da “nema kazne bez krivice”,
- d) **načelo humanosti**, cilj krivičnog prava mora biti okrenut prema čoveku i njegovim najvažnijim dobrima, tada i sankcije koje su propisane imaju jednu humanu dimenziju, odnosno ovo načelo znači da sankcije prema učiniocu krivičnog dela treba i moraju da budu humane i
- e) **načelo pravednosti i srazmernosti**, ovo načelo definiše granice krivičnog prava u smislu da kazna koja se odmerava za neko krivično delo mora biti pravedna i srazmerna učinjenom delu, odnosno ne može se ostvarivati pravna zaštita tako što se krše slobode i prava građana.

U savremenim društvima ova načela se nalaze inkorporirana u krivično pravo, a kao što smo u tekstu navodili i KZ Republike Srbije zasniva se na ovim načelima.

2.3. KRIVIČNO DELO I NJEGOVA OBELEŽJA

Prema KZ, čl. 14, krivično delo je svako delo koje je zakonom predviđeno kao krivično delo, koje je protivpravno i koje je skrivljeno.

Obeležja krivičnog dela su:

- a) *radnja ili delo čoveka*, odnosno učinioca tog dela, u pitanju je radnja izvršenja ili radnja saučesništva, voljni akt učionioca,
- b) *zakonom predviđeno* (krivično delo obuhvata ono ponašanje pojedinca koje se prema KZ tretira kao krivično delo),
- c) *protivpravnost* (učinjeno delo mora biti protivpravne prirode, odnosno to ponašanje/delo pojedinca se protivi nekoj pravnoj normi) i
- d) *krivica*, kao subjektivna strana krivičnog dela, subjektivan ili psihološki odnos učinioca prema delu (delo koje je skrivljeno).

Zakonski opis krivičnog dela se naziva **biće krivičnog dela**. Dakle, svaka radnja izvršenja krivičnog dela mora odgovarati zakonskim obeležjima tog dela ili zakonskom opisu bića krivičnog dela. Iako u navedenim obeležjima krivičnog dela nema posledice kao obeležja to se dodaje činjenici da reč "delo" obuhvata radnju, posledicu i uzročnu vezu.

Biće krivičnog dela ima svoje objektivno obeležje (radnja izvršenja) i svoje subjektivno obeležje (umišljaj i nehat, namera i pobuda).

Krivično delo može biti učinjeno činjenjem ili nečinjenjem. Ovo shvatanje krivičnog dela može ponekad dovesti u zabludu jer samo krivično delo podrazumeva radnju, a ona je povezana sa činjenjem. Kod nekih dela ta je radnja detaljno propisana, a kod drugih je propisana na opšti način i povezana sa posledicom.

Odličan primer da isto delo može biti učinjeno činjenjem i nečinjenjem je krivično delo utaja poreza (KZ, čl. 225):

- a) da se radnja izvršenja poreske utaje obavlja činjenjem ("daje lažne podatke o stečenim prihodima, o predmetima ili drugim činjenicama koje su od uticaja na utvrđivanje ovakvih obaveza" ili "prikrija podatke koji se odnose na utvrđivanje navedenih obaveza") ili
- b) da se radnja izvršenja poreske utaje obavlja nečinjenjem ("u slučaju obavezne prijave, ne prijavi stečeni prihod, odnosno predmete ili druge činjenice koje su od uticaja na utvrđivanje ovakvih obaveza").

Američki federalni krivični zakon (eng US Code, Title 18) opisuje federalna krivična dela kao svaku radnju koja mora da ispuni uslove da bi bila tretirana kao krivično delo (da ispuni sve elemente bića krivičnog dela), ali su tri opšta ključna elementa krivičnog dela sledeća (Legal Information Institute, https://www.law.cornell.edu/wex/criminal_law) :

- a) radnja, akt (lat.actus reus),
- b) namera, stanje uma učionioca u vreme izvršenja radnje (lat. mens rea) i
- c) uzročna veza između radnje i posledica (eng. concurrence).

Posebno je teško dokazati **postojanje kauzalne veze između radnje i posledice** kada krivično delo počinji direktor na način što nije preduzeo mere kontrole/nadzora i tako stvorio uslove da neko drugo fizičko lice u pravnom licu (zaposleni) počinji krivično delo. Direktor je zapravo nečinjenjem (na primer, nije propisao i sproveo mere računovodstvene kontrole) omogućio učiniocu da izvrši delo, čime je oštećeno to privredno društvo, ali sam direktor nije imao nameru da delo učini niti ima veze sa posledicama tog dela. Posledice dela u smislu pribavljanja imovinske koristi ima učinilac samog krivičnog dela (zaposleni). Ovo je posebno komplikovano u slučajevima krivičnih dela koja su počinjena u multinacionalnim kompanijama. Dilema postoji da li direktor može biti odgovoran za delo koje učini jedan od više hiljada zaposlenih koje on kontroliše, čak iako postoje sve računovodstvene kontrole ili je direktor odgovoran samo onda ako kontrole nije uspostavio i time omogućio izvršenje krivičnog dela.

Ovde zapravo govorimo o nečemu što **se zove objektivna odgovornost (eng. vicarious liability)** gde direktor odgovara za radnju koju je izvršilo drugo lice. Postojanje namere se ne dokazuje kod objektivne odgovornosti. Ovakva krivična dela se još zovu nepravna krivična dela nečinjenja koja nemaju svoje samostalno biće i posebnu radnju izvršenja i kod ovih dela postoji dužnost garanta da izvrši neko činjenje ili radnju (Stojanović, 2014). Garant je svaka osoba koja po formalnom kriterijumu ili pravnoj dužnosti ima obavezu da preduzme određenu radnju.

Na primer, 1989. kompanija Exxon je imala incident gde je došlo do izlivanja 10.8 galona sirove nafte iz jednog tankera u blizini Aljaske i to izlivanje nafte je uticalo na biljni i životinjski svet. Da li je odgovoran vlasnik tankera, direktor kompanije Exxon ili sam kapetan broda ili svi zajedno dele odgovornost? U ovom slučaju kompanija i direktori su bili krivi što nisu preduzeli sve mere da kontrolišu rad kapetana tankera (<https://www.investopedia.com/terms/v/vicarious-liability.asp>) Kao još jedan primer objektivne odgovornosti i nepostojanja namere je u odnosima roditelja i maloletne dece. Za maloletnog izvršioca krivičnog dela koji ne može biti krivično osuđen, krivični postupak se usmerava na roditelje.

Protivpravnost je još jedno od obeležja krivičnog dela, odnosno može se odgovarati samo za neko delo koje je propisano kao krivično delo u KZ, čime je to delo ujedno i protivpravno. Međutim, čak i kada neko delo po opisu odgovara zakonskom opisu bića tog krivičnog dela protivpravnost može biti isključena i to kada je delo malog značaja (poreska utaja u iznosu koji je malog značaja, ispod 1,000,000 dinara), kada je delo nastalo u nužnoj odbrani, u krajnjoj nuždi (da se ukloni neka opasnost od svog dobra ili od dobra nekog drugog), kada je delo posledica vršenja službene dužnosti (izvršenje smrtne kazne i lišavanje života osuđenog) i ostali oblici (Stojanović, 2014).

Pripisivanje *krivice* učiniocu dela je osnov postojanja krivičnog dela. Nema dela bez krivice. Krivica sa druge strane ne može postojati bez uračunljivosti. To znači da je učinilac bio sposoban da učini to delo. Sposobnost učinioca znači da razume i da je svesno doneo odluku da delo učini. Postojanje krivice je važno zato što se krivične kazne jedino mogu izreći ako je učinilac kriv za to delo. Krivica je dakle psihički odnos učinioca prema delu (Stojanović, 2014).

Stepeni ili oblici krivice su **umišljaj i nehat**. Umišljaj znači da je u momentu izvršenja učinilac bio svestan krivičnog dela i hteo da ga izvrši. Umišljaj mora postojati kada je delo izvršeno. Dakle, učinilac mora imati umišljaj u vreme izvršenja radnje koja je krivično delo. Nehat je lakši oblik krivice. Nehat se mora konkretno vezati i propisati za određeno krivično delo.

Krivica može biti isključena kada postoji neuračunljivost, smanjena uračunljivost, stvarna zabluda i sila i pretnja.

2.4. KRIVIČNI POSTUPAK

Krivično procesno pravo je skup pravnih normi kojima se uređuje krivični postupak (Stojanović, 2014). S obzirom da je krivično pravo jedno od najrepresivnijih prava i odnosi se na čoveka, logično je da postoji potreba da se ceo postupak uredi i posebnim propisima.

Krivični postupak je skup aktivnosti čiji je cilj da se učiniocu krivičnog dela izrekne krivična sankcija i da niko ko je nevin ne bude osuđen za krivično delo (Zakonik o krivičnom postupku, ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - odluka US i 62/2021 - odluka US).

U svetu postoje dva velika krivično procesna sistema – kontinentalno evropski sistem (Nemačka, Francuska i druge zemlje članice EU, kao i Srbija) i anglosaksonski sistem (Velika Britanija, SAD, Australija).

Kontinentalno evropski sistem se naziva i inkvizitorski zbog uloge privatnog ili državnog tužioca i tužilačke istrage u postupku, gde postoji slobodna ocena dokaza, ali uz činjenicu da sud mora da obrazloži svoju dokaznu ocenu. Dakle, sud ima za cilj da utvrdi istinu i sud u ovom postupku ima aktivnu ulogu tako što dokaze izvodi sud, na predlog stranaka, odnosno sud ocenjuje verodostojnost dokaza (Stojanović, 2014). Istraga je formalna i nju vodi tužilac donošenjem naredbe o pokretanju istrage.

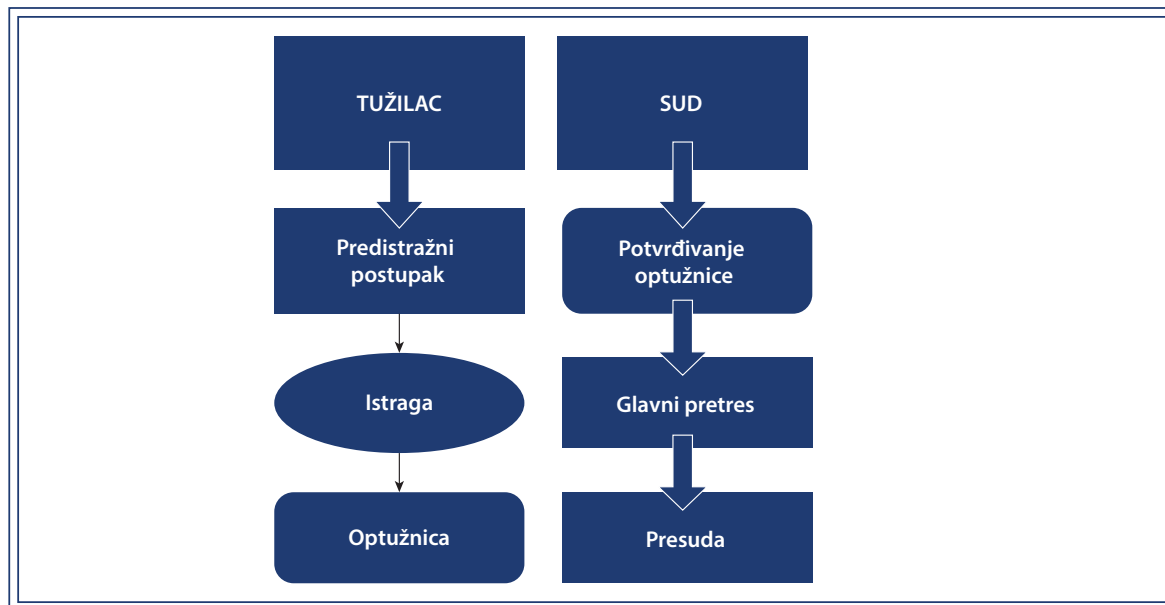
Kada je reč o **anglosaksonskom sistemu krivičnog postupka** suština je u sukobu stranaka (tužioca i optuženog) u postupku koji se odvija pred sudom, a sud je nepristrasan i donosi odluku koja je stranka bila ubedljivija u dokaznom dvoboju (Stojanović, 2014). U anglosaksonskom krivičnom postupku sud ima potpuno pasivnu ulogu, a dokaze izvode stranke. Istraga je najčešće neformalna i vodi je policija, a ne tužilaštvo. Sud treba da obezbedi pravičnost postupka, a teret dokazivanja je na tužiocu. U ovom postupku dokaze predlaže i izvodi tužilac, a druga strana ima pravo da na te dokaze odgovori. Zatim odbrana izvodi dokaze, a na njih odgovara tužilac. Svedoka saslušava prvo strana koja ga je dovela, a zatim druga strana. Ovo se zove unakrsno saslušanje. Nakon toga svedoka ponovo saslušava strana koja ga je pozvala.

Krivični postupak u Republici Srbiji se odvija na osnovu Zakonika o krivičnom postupku - ZKP ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - odluka US i 62/2021 - odluka US)).

To je krivični postupak mešovitog karaktera sa jakim kontinentalno evropskim elementima i sastoji se od:

- a) predistražnog i istražnog postupka koji vodi ovlašćeni tužilac i
- b) sudskog postupka.

Slika 7. Faze krivičnog postupka i strane koje su zadužene za postupak

Izvor: Samostalna izrada autora

Predistražni postupak se isključivo vodi za krivična dela za koja je ovlašćen javni tužilac, odnosno ona krivična dela koja se gone po službenoj dužnosti. Ovo je neformalni postupak prikupljanja svih činjenica o krivičnom delu, odnosno kada postoje osnovi sumnje. Javni tužilac vodi predistragu, iako će operative poslove poveriti policiji. **Javni tužilac saznaje da je krivično delo nastalo ako neko lice ili organ podnese krivičnu prijavu.** Tužilac može na osnovu krivične prijave da dalje operativno sprovodi radnje i prikuplja činjenice o krivičnom delu, odnosno to poverava policiji kako bi imao osnov za istragu i podizanje optužnice ili može da odbaci krivičnu prijavu. Sama krivična prijava može biti podneta usmenim putem (sastavlja se zapisnik) ili pisanim putem (videte sliku), ali i telefonom i drugim telekomunikacijskim sredstvima (OEBS; 2013).

Slika 8. Zapisnik o prijemu krivične prijave

ЗАПИСНИК О ПРИЈЕМУ КРИВИЧНЕ ПРИЈАВЕ
(чл. 281 ст. 2 ЗКП)

РЕПУБЛИКА СРБИЈА

_____ јавно тужилаштво у _____

Кт. бр. _____

датум _____

/

ЗАПИСНИК О ПРИЈЕМУ КРИВИЧНЕ ПРИЈАВЕ

Присутни:

Заменик јавног тужиоца:

Записничар:

Дана /навести датум/ у просторије ВЈТ у Београду, без позива приступило-ла /навести име и презиме, адресу, ЈМБГ/ и пошто је упозорен-на на последице лажног пријављивања поднето је на записник следећу:

КРИВИЧНУ ПРИЈАВУ

Против:

/име и презиме, адреса, или навести све друге податке на основу којих би било могуће да се лице идентификује/

Навести чињенични опис догађаја, који би у највећој могућој мери представљао одговоре на златна питања криминалистике

Као доказ прилажем /документацију или друге предмете/, и предлажем саслушање следећих сведока /име, презиме, адреса/

Како са свега наведеног сматрам да постоји основу сумње да су се у радњама

_____ стекла сва битна обележја кривичног дела _____ из

чл. _____ Кривичног законика, предлажем да јавно тужилаштво предузме све законом предвиђене радње и против пријављеног _____ пред надлежним судом покрене кривични поступак како би пријављени _____ био оглашен кривим по закону, а мени надокнађена претрпљена штета.

Пратио-ла сам диктирање, па ми записник, на који немам никаквих примедби, не треба посебно читати

ПОДНОСИЛАЦ ПРИЈАВЕ

ЗАПИСНИЧАР

ЗАМЕНИК ЈАВНОГ ТУЖИОЦА

Izvor: OEBS, Priručnik o primeni Zakonika o krivičnom postupku, 2013.g, str. 231.

Istraga je isključivo tužilačka aktivnost, dok tužilac policiji može da poveri određene istražne radnje. **Krivično gonjenje se pokreće** prvom radnjom koju preduzima tužilac kada postoje osnovi sumnje da je izvršeno krivično delo ili podnošenjem privatne tužbe. Istraga se može pokrenuti protiv poznatog lica ili protiv nepoznatog lica. Istraga se može pokrenuti samo **kada postoji materijalni uslov (osnovi sumnje) i kada postoji formalni uslov odnosno naredba o sprovođenju istrage**.

Krivični postupak se pokreće formalnim dokumentom kao što je **naredba o sprovođenju istrage** (ZKP, čl. 7), ali može i na druge načine (donošenjem odluke o pritvoru, zakazivanjem glavnog pretresa u skraćenom postupku, potvrđivanjem optužnice kojoj nije prethodila istraga) (ZKP, čl.7).

Slika 9. Naredba o sprovođenju istrage

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
Основно јавно тужилаштво у _____
КТ. бр. _____
Датум _____
У _____
На основу члана 296 Законика о кривичном поступку (даље: ЗКП), а у року од тридесет дана након што је ОЈТ у _____ обавештено да је Управа криминалистичке полиције у предмету КУ _____ обавила _____ што је била прва доказна радња у конкретном предистражном поступку, доносим
НАРЕДБУ О СПРОВОЂЕЊУ ИСТРАГЕ
Према: _____ (име и презиме), од оца _____ (име и презиме) и мајке _____ (име и презиме) рођеном _____ године у _____ држављанину _____, са пребивалиштем у _____, у улици _____, ЈМБГ _____, због постојања основа сумње да је: _____
(опис кривичног дела) тиме би осумњичени _____ (име и презиме) извршио кривично дело _____ из члана _____ Кривичног законика.
Разлози
Основи сумње да је осумњичени _____ (име и презиме) извршио наведено кривично дело произилазе из записника о предузетој доказној радњи _____ коју је предузела полиција дана _____ године и о чему је састављен посебан записник. У току истраге потребно да се саслуша осумњичени, испитају сведоци _____ (име и презиме) и предузму друге радње доказивања. Све побројане радње доказивања неопходно је предузети да би била донета одлука да ли ће бити подигнута оптужница или ће истрага да буде обустављена.
ЗАМЕНИК ОСНОВНОГ ЈАВНОГ ТУЖИОЦА У _____

Izvor: OEBS, Priručnik o primeni Zakonika o krivičnom postupku, 2013.g., str. 263.

Postoje dve vrste tužioca koji mogu pokrenuti krivični postupak i to su **javni tužilac i privatni tužilac**, odnosno oštećeni kao tužilac. Za dela koja se krivično gone po službenoj dužnosti ovlašćen je javni tužilac, a za dela koja se gone po privatnoj tužbi ovlašćen je privatni tužilac (ZKP, čl.5). Krivična dela koja se gone po privatnoj tužbi su: uvreda, laka telesna povreda, sitna krađa, narušavanje nepovredivosti stana, neovlašćeno prikupljanje ličnih podataka, neovlašćeno prisluškivanje i snimanje i druga. Sva ostala krivična dela se gone po službenoj dužnosti.

Tužilac u ovim postupcima ima veoma značajnu ulogu, ali je njegova uloga limitirana time što on ne može preduzeti krivično gonjenje ako to nije zakonito (načelo zakonitosti krivičnog gonjenja je jedno od osnovnih načela, ZKP, čl. 6).

Da bi krivično gonjenje bilo zakonito ono se mora zasnivati na osnovima sumnje i nepristrasnosti. Naime, tužilac će prikupljati dokaze protiv okrivljenog, ali pod načelom nepristrasnosti, odnosno tužilac mora da prikuplja i dokaze koji idu u korist okrivljenog, a ne da te dokaze eliminiše ili ih ne uzima u obzir, ako na njih naiđe u istrazi. Javni tužilac rukovodi samim predistražnim radnjama i istragom i on je zaposlen u tužilaštvu kao državnom organu. Policijska i drugi državni organi podređeni su javnom tužiocu.

Pokretanje krivičnog gonjenja moguće je samo ako postoji osnov sumnje.

Osnovi sumnje su skup činjenica koje posredno ukazuju na to da je učinjeno krivično delo ili da je određeno lice učinilac krivičnog dela. Osnovi sumnje su karakteristični da postoje u predistražnom postupku. **Osnovana sumnja** postoji kao skup neposrednih činjenica koje ukazuju da je određeno lice učinilo krivično delo (ona je važna za tok krivičnog postupka), dok je **opravdana sumnja** skup činjenica koje neposredno potkrepljuju osnovanu sumnju i opravdavaju podizanje optužnice. **Dakle, samo ako postoji opravdana sumnja javni tužilac će podići optužnicu.**

Kada je podignuta optužnica počinje sudski deo postupka. Sud izvodi i ocenjuje dokaze i taj postupak se završava presudom.

Dakle, postojanje **optužnog akta** (optužnice ili optužnog predloga) ovlašćenog tužioca je osnovni uslov za pokretanje sudskog dela krivičnog postupka.

Optužnica se podiže u roku od 15 dana od kada je završena istraga. Optužnica se može podići samo ako postoji viši stepen sumnje odnosno opravdana sumnja da je krivično delo učinjeno.

Vanpretresno veće suda će prvo ispitati optužnicu da li zadovoljava sve formalne i suštinske elemente za podizanje optužnice. Veće može da naredi da se istraga dopuni kako bi opravdanost sumnje bila adekvatna u optužnici. Vanpretresno veće može da utvrdi i da u spisama dokaza uz optužnicu postoje dokazi koji ne mogu biti uzeti u obzir kod donošenja sudske presude i iste će izuzeti iz spisa predmeta vanpretresno veće može i da obustavi krivični postupak. Ukoliko optužnica i navodi iz nje budu potvrđeni zakazuje se pripremno ročište i glavni pretres.

Slika 10. Optužnica

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
_____ јавно тужилаштво у _____
КТ _____
Датум _____
_____ СУДУ у _____
На основу чл. 43 ст. 2 тач. 5, чл. 331 ст. 1 и чл. 332 Законика о кривичном поступку, подижем
ОПТУЖНИЦУ
Против: _____
Окривљеног _____
(подаци предвиђени чл. 332 ст. 1 тач. 1 ЗКП)
ШТО ЈЕ: (опис дела) _____ у _____ у ул. _____ (дана) (часова)
Чиме је/су извршио/ли, ла кривично дело из члана (правна квалификација учињеног дела)
ПРЕДЛАЖЕМ
Да се пред тим судом, као стварно и месно надлежним, закаже и одржи главни јавни претрес, на који позвати:
1) Јавног тужиоца
2) Окривљеног
3) Браниоца окривљеног
4) Оштећеног
5) Сведока
6) Вештака
Да суд у току доказног поступка изведу докази читањем (набројати све прикупљене у току поступка) налаз и мишљење вештака...
Да се прочита извештај из КЕ и ПЕ.
Да се према окривљеном _____ на основу чл. 211 ст. 1 тач. ____ЗКП одреди/продужи притвор.
ОБРАЗЛОЖЕЊЕ
Против окривљеног _____ спроведена је истрага од стране _____ јавног тужиоца у _____ због кривичног дела _____.
Током истраге прикупљени су докази који указују да постоји оправдана сумња да је окривљени _____ извршио кривично дело _____ на месту, у време и на начин како је то чинјенично представљено у диспозитиву ове оптужнице.
Све одлучне чињенице у вези са извршеном радњом кривичног дела утврђују се посебно из (набројати којих доказа, исказа сведока, оштећених, налаза и мишљења вештака).
Окривљени _____ у својој одбрани је признао/није признао извршење кривичног дела. (навести шта је садржина одбране)
Навести становиште тужиоца о наводима одбране.
Како на страни окривљеног нису нађене околности које би искључивале кривичну одговорност, то предлагемо да га суд огласи кривим и осуди по закону.
ЈАВНИ ТУЖИЛАЦ _____

Izvor: OEBS, Priručnik o primeni Zakonika o krivičnom postupku, 2013.g., str. 300.

Glavni pretres je deo sudskog postupka u krivičnom postupku. Sudija određuje pripremno ročište pre glavnog pretresa. Ovde se traže dodatna objašnjenja, u ovoj fazi predsednik veća može da odustane od optužnice ili da na osnovu dostavljenih dokaza zakaže glavni pretres. **Izvođenje dokaza je na glavnom pretresu** i dokazi se izvode na predlog stranaka. (ZKP, čl. 15) Mesto suda koji je nadležan za krivični postupak je mesto izvršenja krivičnog dela ili pokušaja izvršenja dela. (ZKP, čl.23)

Redosled izvođenja dokaza je sledeći (OEBS, 2013):

- a) saslušanje optuženog,
- b) izvođenje dokaza tužioca,
- c) izvođenje dokaza odbrane,
- d) izvođenje dokaza koje je predložilo sudsko veće ili oštećeni i
- e) dokazi o činjenicama od kojih zavisi sudska odluka i mera krivične sankcije.

Glavni pretres može se završiti i sporazumom o priznanju krivice koji se potpisuje od strane optuženog u krivičnom postupku.

Sporazum o priznanju krivice sadrži sledeće elemente (ZKP; čl. 314): opis krivičnog dela, priznanje okrivljenog da je učinio krivično delo, sporazum o vrsti, meri ili rasponu kazne, sporazum o troškovima postupka, o oduzimanju imovinske korsi, odricanje branioca i okrivljenog od prava na žalbu i potpise stranaka i branioca.

Krivični postupak se nakon glavnog pretresa završava **odlukom suda** (ZKP, čl. 269). Osnovna odluka koju donosi sud naziva se **presuda**. Sud veća i glasa u zasedanju zatvorenom za javnost. (ZKP, čl. 270)

Glasa se da li je optuženi učinio krivično delo, zatim o kazni, drugim krivičnim sankcijama, troškovima krivičnog postupka, imovinskopравnom zahtevu i ostalim pitanjima o kojima treba doneti odluku. (ZKP, čl. 271).

Presuda postaje pravnosnažna kada se više ne može pobijati žalbom ili kada žalba nije dozvoljena. (ZKP, čl. 275)

2.5. DOKAZI I NJIHOVA ULOGA U POSTUPKU

Dokazi predstavljaju podatke činjenične prirode koji proizilaze iz krivično-procesnih radnji koje su preduzeli subjekti krivičnog postupka (Stojanović, 2014). Na osnovu dokaza se izvode zaključci u pogledu postojanja krivičnog dela.

Dokaz je svaka informacija ili podatak do koje se dolazi na zakonit način i to su one informacije koje su pravno relevantne (Stojanović, 2014). **Dokazivanje** je preduzimanje radnji u krivičnom postupku da se prikupe dokazi, odnosno činjenice o krivičnom delu.

Sudske odluke se ne mogu zasnivati na dokazima koji su, neposredno ili posredno, sami po sebi ili prema načinu pribavljanja u suprotnosti sa Ustavom, zakonom, drugim zakonom ili opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i potvrđenim međunarodnim ugovorima, osim u postupku koji se vodi zbog pribavljanja takvih dokaza. (ZKP; čl.16)

Dokazi koji su prikupljeni protivno zakonu se izuzimaju iz krivičnog postupka i sudskih spisa, stavljaju u poseban omot i čuvaju do okončanja postupka, a nakon toga uništavaju (ZKP, čl. 84). **Ovakvi dokazi se nazivaju u teoriji i "plodovima otrovnog drveta"**. Teorija plodova otrovnog drveta zahteva da se isključe svi dokazi koji su kontaminirani da li u pogledu pravno tehničkih karakteristika, načina na koji su pribavljeni, odnosno prema ovoj teoriji treba isključiti posredan dokaz kada je on pribavljen ili proistekao iz zabranjenog dokaza. Međutim, ova teorija je danas podložna kritikama i stoga je u praksi ublažena.

Ovde navodimo primer gde je Vrhovni kasacioni sud u svojoj presudi odbio žalbu branioca okrivljenog kao neosnovanu, a ista se zasnivala na pokušaju da se određeni dokazi na osnovu kojih je sud doneo presudu tretiraju kao plodovi otrovnog drveta. U pitanju su bili iskazi svedoka da su prepoznali okrivljenog. Branilac je smatrao da je ovaj dokaz prepoznavanje okrivljenog bio prikupljen na nezakonit način jer su svedoci mogli pre prepoznavanja da vide branioca i njegovog klijenta, zbog toga što su bili izvan zgrade suda zbog primene mera protiv Korona virusa. Svedoci su videli osumnjičenog pre iskaza i mogli su da svoje prepoznavanje baziraju na toj činjenici (<https://www.vrh.sud.rs/sr-lat/kzz-10822022-st-2-ta%C4%8D1-zkp>).

Jedan drugi branilac je podneo Apelacionom sudu žalbu na zakonitost pribavljanja dokaza koji je dobijen pretresanjem stana okrivljenog (zapisnik).

Kao razlog nezakonitog pribavljanja navedenog zapisnika branilac okrivljenog navodi da je dokazna radnja pretresanje stana nezakonito sprovedena, obzirom da oba svedoka pretresa AA i BB nisu bili prisutni kada je policija pronašla opojnu drogu i vagicu, već su oni dovedeni u stan koji se pretresa tek nakon pronalaska opojne droge i vagice od strane policije i potpisali su navedeni zapisnik bez njegovog čitanja. Apelacioni sud je ove navode ocenio neosnovanim. (<https://www.vrh.sud.rs/sr-lat/kzz-10922019-nezakoniti-dokazi-nepostojanje-elementa-krivi%C4%8Dnog-dela-kd-21211>)

Poseban problem danas u vreme informacionih tehnologija i korišćenja telekomunikacionih sredstava čine snimci. Naime, da li i kada se ovi dokazi mogu koristiti na sudu je ključno pitanje. Ukoliko želimo da odgovorimo na ovo pitanje onda treba da se pozovemo na čl. 143. KZ koji propisuje da svako "ko posebnim uređajem neovlašćeno prisluškuje ili snima razgovor, izjavu ili kakvo saopštenje koji mu nisu namenjeni" biće sankcionisan. Dakle, ovako prikupljen dokaz ne bi se mogao koristiti na sudu. Međutim, ako su u pitanju snimci kamera za nadzor u državnim organima, bankama, autobusima itd. ovakvi snimci bi bili dokaz u sudskom postupku. Takve snimke policija bi pre obrade trebala da dostavi tužilaštvu i da po dobijanju naloga tužioca za veštačenje obavi veštačenje tog snimka (https://www.paragraf.rs/100pitanja/prava_gradjana/zakonitost-dokaza-pribavljenih-video-snimcima-i-fotografijama.html) Međutim, snimanje i prisluškivanje može biti i posebna dokazna radnja koja se obavlja po nalogu suda. Takvi dokazi su onda zakonito pribavljeni.

Sudska presuda se može zasnovati samo na dokazima u čiju je izvesnost sud uveren. Ovde je interesantan primer (Stojanović, 2014) da sud ne može upotrebljavati usluge vraćare jer u tako prikupljen dokaz nije moguće da bude uveren. Isto važi i za korišćenje usluga poligrafa čiji nalazi nisu dokazno sredstvo jer u njih sud ne može biti izvesno uveren da odgovaraju činjenicama.

Dokazi dakle moraju da zadovolje dva osnovna uslova da bi se na njima zasnivala presuda (Feješ, 2015):

- a) da budu relevantni, odnosno da je informaciona sadržina dokaza verodostojna i
- b) da dokaz nastane u pravno propisanim okvirima.

Da bi dokaz mogao da bude prikupljen u pravno propisanim okvirima ZKP propisuje opšte i posebne dokazne radnje.

Opšte dokazne radnje su zajedničke za sva krivična dela i obuhvataju (ZKP; čl. 85-160):

- a) **saslušanje okrivljenog** – jedna od najvažnijih opštih radnji za prikupljanje dokaza, *zapisnik o saslušanju* je dokaz na sudu, *priznanje* je jedan od dokaza najvišeg stepena važnosti u krivičnom postupku, saslušava se usmeno, sa pristojnošću i uz puno poštovanje ličnosti,
- b) **ispitivanje svedoka** – svedok se ispituje ponaosob i bez prisustva ostalih svedoka i ispituje se usmeno; svedok je lice za koje je verovatno da će dati obaveštenja o krivičnom delu, učiniocu ili o drugim činjenicama koje se utvrđuju u postupku; dokaz na sudu je *zapisnik sa ispitivanja svedoka*; svedok polaže zakletvu i mora govoriti istinu osim ako bi time protiv sebe izazvao krivično gonjenje ili naneo sebi tešku sramotu ili materijalnu štetu,
- c) **veštačenje** – preduzima se kada je za utvrđivanje neke činjenice potrebno stručno znanje, veštačenje određuje sud, veštak je lice koje ima stručna znanja o nekoj činjenici, veštak u propisanom roku dostavlja *nalaz i mišljenje veštaka*, veštačenje može biti dato usmeno i pisano, *stručni savetnik* može biti angažovan da u toku veštačenja pregleda spise i predmet veštačenja i predlaže veštaku preduzimanje određenih radnji, da daje primedbe na nalaz i mišljenje veštaka, da na glavnom pretresu postavlja pitanja veštaku i da bude ispitan o predmetu veštačenja,
- d) **uviđaj** – se obavlja neposrednim opažanjem, opažaju se lice, stvar ili mesto događaja, uz prisustvo i pomoć stručnog lica medicinske, forenzičke, saobraćajne ili druge struke, dokaz je *zapisnik sa uviđaja*,
- e) **rekonstrukcija** – se obavlja tako što će se ponoviti radnje ili situacije u uslovima pod kojima se prema izvedenim dokazima događaj odigrao, dokaz je *zapisnik sa rekonstrukcije* i dodatne izjave svedoka,
- f) **isprava** – dokazivanje ispravom vrši se čitanjem, gledanjem, slušanjem ili uvidom u sadržaj isprave na drugi način, na ovaj način se utvrđuje da li je isprava verodostojna u smislu sadržaja i da li je pravilno sastavljena,
- g) **uzimanje uzorka** – od osumnjičenog se mogu i bez pristanka uzeti otisci papilarnih linija i delova tela, bukalni bris i lični podaci, sastaviti lični opis i napraviti fotografija (forenzička registracija osumnjičenog), dokaz na sudu je *forenička analiza uzorka*,
- h) **provera računa i sumnjivih transakcija** – se obavlja kao nadzor nad transakcijom, obustavljanje transakcije ili pribavljanje podataka, javni tužilac može narediti banci ili drugoj finansijskoj organizaciji da mu u određenom roku dostavi podatke; ona se primenjuje u slučajevima sledećih krivičnih dela: primanje mita u obavljanju privredne delatnosti (član 230. stav 2. KZ),

davanje mita u obavljanju privredne delatnosti (član 231. KZ), pranje novca (član 245. stav 5. KZ), trgovina uticajem (član 366. stav 2. KZ), primanje mita (član 367. stav 4. KZ) i davanje mita (član 368. stav 2. KZ), obavlja se isključivo naredbom tužioca,

- i) **privremeno oduzimanje predmeta** – na osnovu naredbe suda ili organa postupka, predmeti su materijalni dokazi na sudu, mogu se oduzeti, isto tako mogu se oduzeti i iznosi na sumnjivim transakcijama koji se drže na posebnom računu,
- j) **pretresanje** – pretresanje stana i drugih prostorija ili lica može se preduzeti ako je verovatno da će se pretresanjem pronaći okrivljeni, tragovi krivičnog dela ili predmeti važni za postupak; pretresanje naređuje sud naredbom o pretresanju, oduzimaju se predmeti i isprave vezane za dokazivanje krivičnog dela, ovo su materijalni dokazi, pretresanju prisustvuju dva punoletna građanina kao svedoci koji će se pre početka pretresanja upozoriti da paze na tok pretresanja; pretresanje se može snimiti tonski i optički, predmeti i isprave se mogu snimiti, na sudu se predaje kao dokaz i *zapisnik o pretresanju*.

Posebne dokazne radnje se mogu primeniti samo na određena krivična dela, a od krivičnih dela koja se odnose na privredu to su sledeća: zloupotreba u vezi sa javnom nabavkom (član 228. KZ), primanje mita u obavljanju privredne delatnosti (član 230. KZ), davanje mita u obavljanju privredne delatnosti (član 231. KZ), falsifikovanje novca (član 241. st. 1. do 3. KZ), pranje novca (čl. 245. st. 1. do 4. KZ).

Posebne dokazne radnje se odnose na krivična dela vezana i za državne službenike, odnosno krivična dela protiv službene dužnosti (KZ, Glava 33) kao što su zloupotreba službenog položaja (KZ, čl. 359), trgovina uticajem (KZ, čl. 366), primanje mita (KZ, čl. 367), davanje mita (KZ, čl. 368).

Posebne dokazne radnje se mogu primeniti i na sledeća krivična dela: neovlašćeno iskorišćavanje autorskog dela ili predmeta srodnog prava (član 199, KZ), oštećenje računarskih podataka i programa (član 298. stav 3. KZ), računarska sabotaza (član 299. KZ), računarska prevara (član 301. stav 3. KZ) i neovlašćeni pristup zaštićenom računaru, računarskoj mreži i elektronskoj obradi podataka (član 302. KZ).

Posebne dokazne radnje se mogu primeniti samo ako se na drugi način ne mogu prikupiti dokazi za krivično gonjenje ili bi njihovo prikupljanje bilo znatno otežano (ZKP, čl. 161). Ograničenost primene posebnih dokaznih radnji nalazi se u činjenici da primena krivično procesnog prava mora biti u skladu sa nenarušavanjem i zadiranjem u ljudska prava.

Posebne dokazne radnje su (ZKP, čl. 161-187):

- a) **tajni nadzor komunikacije** – dokaz su *snimci i izveštaji iz nadzora*, obavlja se naredbom tužioca, tajni nadzor se obavlja na obrazloženi predlog sudije za prethodni postupak ili tužioca; u pitanju je nadzor i snimanje komunikacije koji se obavlja putem telefona ili drugih tehničkih sredstava ili nadzor elektronske ili druge adrese osumnjičenog i zaplenu pisama i drugih pošiljki; vreme trajanja nadzora je tri meseca,
- b) **tajno praćenje i snimanje** – dokaz su *snimci i izveštaji praćenja*, obavlja se naredbom tužioca ili sudije za prethodni postupak, izvršava ga policija, Bezbednosno-informativna agencija ili Vojnobezbednosna agencija, traje tri meseca,
- c) **simulovani poslovi** – u pitanju je simulacija kupovine, prodaje, pružanja usluga ili simulovani poslovi davanja i primanja mita; dokaz na sudu su *izveštaji o simulovanim poslovima, optičke, tonski ili elektronski zapisi*; ovu radnju može obaviti ovlašćeno lice policije, Bezbednosno-informativne agencije ili Vojnobezbednosne agencije, vreme trajanja simulovanih poslova je tri meseca, naredbu izdaje sudija za prethodni postupak,
- d) **računarsko pretraživanje podataka** – računarsko pretraživanje već obrađenih ličnih i drugih podataka i njihovo poređenje sa podacima koji se odnose na osumnjičenog i krivično delo, počinju sa naredbom tužioca za pretraživanje podataka, dok je dokaz na sudu *izveštaj o pretraživanju podataka*; ovu radnju može vršiti policija, Bezbednosno-informativna agencija, Vojnobezbednosna agencija, carinske, poreske ili druge službe ili drugi državni organ, vreme trajanja pretraživanja podataka je tri meseca,
- e) **kontrolisana isporuka** – uz znanje organa nadzora, sumnjivim pošiljkama se dozvoljava da budu isporučene, dokaz na sudu je *izveštaj*, sprovodi policija i drugi državni organi,
- f) **prikriveni islednik** – naredbu donosi sudija za prethodni postupak; prikriveni islednik može upotrebiti tehnička sredstva za fotografisanje ili tonsko, optičko ili elektronsko snimanje, dokaz na sudu su *periodični izveštaji koje islednik dostavlja svom nadređenom, kao i fotografije, optičke, tonske ili elektronske snimke, prikriveni islednik može biti službeno lice organa unutrašnjih poslova, Bezbednosno-informativne agencije ili Vojnobezbednosne agencije, a ako to zahtevaju posebne okolnosti slučaja i drugo lice, koje može biti i strani državljanin; prikriveni islednik se može pojaviti i kao svedok na sudu i biti ispitan; vreme trajanja ove radnje je do godinu dana.*

Dokazi se dele na (Stojanović, 2014):

- a) posredne i neposredne dokaze,
- b) dokazi optužbe i dokazi odbrane, indiferentni dokazi.

Neposredni dokaz postoji kada je veza između izvora saznanja i činjenice direktna, ovi dokazi su jedini pravi i relevantni dokazi na osnovu kojih se donosi sudska odluka. Ovo su ujedno dokazi najvišeg stepena pravnog kredibiliteta. Dokaz kao što je priznanje krivice od strane okrivljenog u delu primanja mita je dokaz najvišeg kredibiliteta ako su ispunjeni uslovi za saslušanje. Ovde postoji direktna veza između izvora saznanja kao što je okrivljeni i same činjenice koja se utvrđuje u krivičnom delu (priznanje da je primio mito).

Posredni dokazi su oni kod kojih postoji indirektna veza između izvora saznanja i činjenice. Ovi dokazi se još nazivaju indicije (Stojanović, 2014). Smatra se da se posrednim dokazima utvrđuju neke sporedne činjenice u krivičnom postupku. Takva činjenica je motiv izvršenja krivičnog dela. Na primer, ako je neko protivpravno prisvojio imovinu (roba u magacinu) i kod računopolagača (magacionera) je pronađena ta robe pretresom stana, postoji indicija da je on prisvojio ta sredstva, ali je veza između izvora saznanja (pretres stana i zapisnik o pretresu) i same činjenice (prisvajanja robe) indirektna. Dakle, te činjenice nemaju potpuni dokazni kredibilitet, ali im se ne može odreći pravni značaj jer one u vezi sa drugim činjenicama mogu da imaju dokazni kredibilitet kada je zadovoljen indicioni lanac. U našem pravnom sistemu se takvo odlučivanje suda zasnovano samo na indicijama smatra pogrešno utvrđenim činjeničnim stanjem (Stojanović, 2014).

Ključna razlika posrednih i neposrednih dokaza je u logičkom zaključku koji se može izvući iz njih. **Iz neposrednih dokaza zaključak je kategorički, a kod posrednih dokaza zaključak je hipotetički.**

Sudska ocena dokaza se zasniva na **slobodnoj oceni dokaza**. Sud u tom smislu procenjuje sve dokaze (posredne i neposredne) sa aspekta njihovog dokaznog kredibiliteta i saznavne moći i one dokaze na kojima zasniva presudu sud je dužan da valjano obrazloži i da pokloni jednaku pažnju dokazima optužbe i odbrane. U čl. 16 ZKP navedeno je da izvedene dokaze (posredne dokaze) koji su od značaja za donošenje sudske odluke sud ocenjuje po slobodnom sudijskom uverenju. Naravno, u slobodnoj oceni dokaza sud može nezavisno od dokaza koje je predložila optužba ili odbrana da predloži i druge dokaze koji utiču na bitno rasvetljavanje svih činjenica oko krivičnog dela koje se okrivljenom stavlja na teret. Presuda se prema ZKP, čl. 16 može zasnivati samo na činjenicama u čiju je izvesnost sud uveren.

Podela dokaza na **dokaze optužbe** i **dokaze odbrane** zasniva se na tome koja strana u krivičnom postupku je predložila izvođenje dokaza sudu. Obično se smatra da dokazi optužbe jesu okrivljujući jer zastupaju hipotezu da je učinilac izvršio delo, dok su dokazi odbrane opravdavajući ili oslobađajući dokazi. Postoje i **indiferentni dokazi** koji su potpuno nezavisni od položaja stranaka u tom krivičnom postupku.

2.6. STRANKE U KRIVIČNOM POSTUPKU

Stranke u krivičnom postupku su optužba i odbrana. Sud se odvaja od stranaka u postupku i uloga suda je da donese odluku (presudu). Tužilac zahteva sudsku odluku, a sudska odluka se odnosi na okrivljenog. Međutim, ovde i okrivljeni zahteva sudsku odluku i on traži odluku koja će za njega biti povoljna (Stojanović, 2014).

Uloga suda u krivičnom postupku je opisana u ZKP, čl. 16 gde se navodi da dokaze prikuplja tužilac, ali dokaze isključivo izvodi i ocenjuje sud. Međutim, sud u izvođenju i oceni dokaza je dužan da nepristrasno oceni izvedene dokaze i da na osnovu njih sa jednakom pažnjom utvrdi činjenice koje terete ili idu u korist okrivljenom.

Ovlašćeni tužilac može biti javni tužilac ili privatni tužilac, odnosno oštećeni kao tužilac. Najveći broj postupaka je onaj u kojima je angažovan javni tužilac. Svojevrsna odstupanja od tog pravila su kada se javlja oštećeni u funkciji tužioca ili kada po privatnoj tužbi to može da preuzme privatni tužilac.

Oštećeni može da bude pod određenim uslovima tužilac i to je najčešće fizičko ili pravno lice čije je pravo u postupku izvršenja krivičnog dela ugroženo. Oštećeni može da podnese predlog i dokaze da mu je neko pravo ugroženo krivičnim delom. Ukoliko javni tužilac odustane od gonjenja, oštećeni kao tužilac može da preduzme dalje krivično gonjenje u funkciji optužbe. Ako se oštećeni ne izjasni u roku od 8 dana ili ne dođe na glavni pretres smatra se da neće nastaviti krivično gonjenje i sud donosi odluku o obustavi krivičnog gonjenja.

Privatni tužilac je ovlašćeni tužilac za krivična dela koja se ne gone po službenoj dužnosti. To su krivična dela koja se gone po privatnoj tužbi. Veoma je mali broj krivičnih dela koja se mogu goniti po privatnoj tužbi. Privatna tužba se može podneti u roku od tri meseca od kada je oštećeni saznao da mu je neko pravo ugroženo krivičnim delom ili je saznao za to krivično delo. (ZKP; čl.65)

Mesto i uloga **branioca** je takođe značajna i u istrazi. Branilac osumnjičenog može prisustvovati dokaznim radnjama tužioca. Pravo je branioca da tokom istrage zajedno sa osumnjičenim prikuplja dokaze koji mu idu u korist. Branilac ima pravo da prisustvuje saslušanju okrivljenog pre podizanja optužnice, da tokom glavnog pretresa predlaže izvođenje novih dokaza u korist optuženog i da preduzima sve druge pravne radnje koje će ići u korist optuženog. Branilac ima pravo da razmatra sve spise i predmete koji su dokazi koji upućuju da je osumnjičeni kojeg zastupa počinio krivično delo.

U cilju funkcionisanja zaštitne funkcije krivičnog prava, ali koja će se izvršavati pred činjenicom da **okrivljeni** takođe ima određena prava kao što su pravo da prikuplja dokaze u svoju odbranu, da ispituje svedoke, da u najkraćem roku bude izveden pred sud, da pregleda spise i dokaze koji mu se stavljaju na teret, okrivljeni ima pravo da mu se dozvoli da ima dovoljno vremena za pripremu odbrane. (OEBS; 2013)

2.7. ULOGA FORENZIČKOG RAČUNOVOĐE U KRIVIČNOM-PRAVNOM POSTUPKU?

Često se u inostranim udžbenicima iz ove oblasti navodi da forenzički računovođa može da bude strana u krivičnim postupcima. S tim u vezi potrebno je razjasniti tu ulogu prema Zakoniku o krivičnom postupku R. Srbije i kakva je uloga forenzičkog računovođe u inostranoj praksi, pre svega u anglosaksonskom krivičnom pravu.

Krivični postupak koji je uređen ZKP predviđa da se stručna lica uključuju onda kada neka činjenica koja je za sud i za krivični postupak značajna zahteva stručna znanja koja sud nema. S tim u vezi u okviru opštih dokaznih radnji ta uloga je prepuštena veštacima. Dakle, kada forenzički računovođa kao stručnjak ima i zvanje **sudskog veštaka ekonomsko finansijske struke**, može da učestvuje u krivičnom postupku kao veštak i da iznosi svoje mišljenje i nalaz. To bi značilo da je forenzički računovođa prevashodno veštak ekonomsko finansijske struke i da je kao veštak upisan u registar veštaka pri Ministarstvu pravde R. Srbije, te da je u konkretnom slučaju i imenovan od strane suda za veštačenje u datom slučaju.

ZKP takođe predviđa i da postoji prilikom veštačenja osoba koja se naziva **stručni savetnik** (ZKP; čl. 125. i 126.) Dakle, okrivljeni kao i oštećeni može sudu podneti zahtev za angažovanjem stručnog savetnika prilikom veštačenja.

Stručni savetnik je lice koje raspolaže stručnim znanjem iz oblasti u kojoj je određeno veštačenje, on polaže zakletvu, i ima obavezu da prisustvuje veštačenju, da u toku veštačenja pregleda spise i predmet veštačenja i predlaže veštaku preduzimanje određenih radnji, da daje primedbe na nalaz i mišljenje veštaka, da na glavnom pretresu postavlja pitanja veštaku i da bude ispitan o predmetu veštačenja. Prema odredbama ZKP daleko je veća mogućnost da forenzički računovođa kod privrednih krivičnih dela kod kojih se obavlja veštačenje bude postavljen za stručnog savetnika. Ovo posebno kod složenih oblika krivičnih dela kao što je pranje novca i finansiranje terorizma gde se zahteva veštačenje niza komplikovanih transakcija koje se dovode u vezu sa pranjem novca.

Forenzički računovođa može biti pozvan na sud i kao svedok, ali to samo u ograničenom broju slučajeva i to kada je zaposlen u revizorskoj kući i angažovan od strane privrednog društva da obavi procenu rizika od prevare. Ukoliko prilikom obavljanja te procene naiđe da postoje osnovi sumnje da je krivično delo nastalo u nekoj od službi čije su aktivnosti bile predmet procene rizika prevare, može biti pozvan kao svedok na sudu da bi se izjasnio o okolnostima otkrivanja tog dela.

Forenzički računovođa može biti posebno angažovan od strane branioca, odnosno njegove advokatske kancelarije da kao stručnjak pomaže odbrani u izvođenju oslobađajućih ili odbrambenih dokaza. Naravno, u ovom slučaju se forenzički računovođa ne pojavljuje kao stranka u postupku već tu ulogu ima isključivo branilac okrivljenog (advokat).

Prema čl. 13 Zakona o javnim tužilaštvima u R. Srbiji postoje sledeća javna tužilaštva:

Posebno mesto imaju forenzički računovođe angažovani u tužilaštvu koji se nazivaju **finansijski forenzičari**.

Vrhovno javno tužilaštvo, Apelaciona javna tužilaštva, Viša javna tužilaštva, Osnovna javna tužilaštva i Javna tužilaštva posebne nadležnosti.

Javni tužioci su stranke u krivičnom postupku kod svih krivičnih dela koja pripadaju krivičnim delima protiv privrede koja su predmet našeg razmatranja u ovom udžbeniku. Potreba za angažovanjem finansijskih forenzičara najpre se javila kod specijalizovanog tužilaštva za organizovani kriminal koje je javno tužilaštvo koje ima posebnu nadležnost.

Trenutno u Srbiji u višem tužilaštvu u Beogradu radi dvoje finansijskih forenzičara, odnosno to su profesionalci računovodstveno revizorske struke. Međutim, i druga tužilaštva, kao što su viša javna tužilaštva i u drugim gradovima u Srbiji

(Kraljevo, Niš i Novi Sad) imaju potrebu za stručnjacima iz finansijske forenzike i angažuju ih prema Zakonu o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije (Sl. glasnik RS, br. 94/2016, 87/2018 - dr. zakon i 10/2023). Prema čl. 19 Zakona, za istragu ovih krivičnih dela pri višim tužilaštvima može se obrazovati služba finansijske forenzike.

Finansijski forenzičar je lice koje pomaže **nadležnom javnom tužiocu** u analizi tokova novca i finansijskih transakcija u cilju krivičnog gonjenja (čl. 19, Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije). Finansijski forenzičar je **državni službenik** koji ima usko stručna znanja iz oblasti računovodstva, revizije, bankarstva, berzanskog poslovanja i privrednog poslovanja. Prema Zakonu da bi neko bio finansijski forenzičar mora da prođe i obuku pri Pravosudnoj akademiji iz oblasti krivičnog prava.

Viša javna tužilaštva su nadležna za različita krivična dela, a ona koja su od posebno interesa za ovaj udžbenik su krivičnih dela protiv privrede čl. 223, 223a, 224, 224a, 227, 228, 228a, 229, 230, 231, 232, 232a, 233, člana 235. stav 4, čl. 236. i 245. KZ) Navedena Viša tužilaštva će postupati u ovim delima samo ako imovinska korist učinilaca prelazi preko 200 miliona dinara ili vrednost javne nabavke preko 800 miliona dinara.

U ovom smislu finansijski forenzičar sa znanjima iz forenzičkog računovodstva je zaposlen u tužilaštvu i njegova uloga je da pomogne javnom tužiocu kod istrage i prikupljanja dokaza vezanih za složena krivična dela organizovanog kriminala, korupcije, terorizma, i krivičnih dela protiv privrede.

Posao finansijskog forenzičara u tužilaštvu se sastoji od analize prikupljene dokumentacije u istrazi i sačinjavanja izveštaja finansijskog forenzičara. Poznajući računovodstvene standarde finansijski forenzičar ima zadatak da utvrdi da li poslovna promena odgovara stvarnosti, odnosno da li dokumentacija koja je dokaz na sudu oslikava način izvršenja krivičnog dela, ili način prikrivanja stvarnih aktivnosti koje imaju obeležje krivičnog dela (pranja novca, finansiranja terorizma, utaje poreza i dr.) jer upravo u dokumentaciji koja je lažna prikriva se biće krivičnog dela i sastavljaju lažni finansijski izveštaji. Dakle, zadatak forenzičara ove struke nije da samostalno prikuplja podatke i dokumentaciju, već to radi tužilaštvo, međutim finansijski forenzičar pomaže tužiocu u tome da poveže dokumenta, da utvrdi koja još dokumenta treba prikupiti, utvrđuje veze između dokumentacije, utvrđuje da li neka dokumentacija nedostaje, i pomaže tužiocu da sastavi naredbu za veštačenje, ukoliko je potrebno obaviti veštačenje kao dokaznu radnju.

Izveštaj finansijskog forenzičara služi isključivo tužiocu, jer finansijski forenzičar radi pri tužilaštvu. Izveštaj se mora zasnivati na dokumentaciji koja je prikupljena u skladu sa članovima Zakonika o krivičnom postupku koji regulišu prikupljanje dokaza i koju je prikupilo tužilaštvo. Ovde posebno treba voditi računa o posebnoj dokaznoj radnji „provera računa i sumnjivih transakcija“ za koju nalog daje tužilaštvo, a iz nje proizilaze dokazi koje finansijski forenzičar analizira. Izveštaj finansijskog forenzičara ne može se zasnivati na nezakonitim dokazima. Izveštaj finansijskog forenzičara može se staviti na uvid i okrivljenom i njegovom braniocu, jer okrivljeni ima pravo na nepristrasno suđenje. Izveštaj finansijskog forenzičara **ima karakter isprave** koja je izdata u propisanom obliku od strane državnog organa (tužilaštva u kome finansijski forenzičar radi) i ona dokazuje verodostojnost onoga što je u njoj sadržano.

Finansijski forenzičar kao stručnjak u finansijsko računovodstvenoj oblasti ima ključnu ulogu da pomaže tužiocu u sve tri faze:

- a) predistražni postupak,
- b) istraga i
- c) suđenje.

Naravno, ne treba zaboraviti da je finansijski forenzičar zaposlen u tužilaštvu državni službenik, a ne lice koje te poslove obavlja samostalno kao konsultant. Njegov položaj nije prepoznat u ZKP kao takav, odnosno finansijski forenzičar u stvari nije veštak, jer radi pri tužilaštvu, već bi pre njegov položaj prema ZKP **bio stručni savetnik** (ZKP; čl.300). Finansijski forenzičar ne može da ispituje svedoke niti da sasluša osumnjičenog, jer je to uloga i zadatak javnog tužioca. Međutim, pri sastavljanju izveštaja forenzičara moguće je da forenzičar intervjuiše određena lica, i da to posebno stavi u izveštaj, ali ovaj intervju je u funkciji izveštaja, a ne u funkciji sudskog procesa gde su uloge stranaka jasno podeljene između branioca, tužioca, stranke u postupku (okrivljenog i oštećenog).

U našoj zemlji veliki broj računovodstvenih agencija nudi i poslove finansijske forenzike. Međutim, ovo su dodatni poslovi po ugovorima koje najčešće zaključuju lica koja već rade u računovodstvu sa direktorima ili vlasnicima nekog privrednog društva kada postoje indicije da je neko krivično delo nastalo. Takve istrage se nazivaju interne istrage, ne obavlja ih lice koje postupa po ovlašćenju tužioca, shodno tome i načini prikupljanja dokaza mogu da odstupaju od Zakonika o krivičnom postupku. Ovakvi dokazi se najčešće koriste da bi se sastavila krivična prijava protiv određenog lica i da bi vlasnik preventivno delovao i poboljšao kontrole u smislu sprečavanja budućih krivičnih dela. Ovakvi forenzički timovi su mali, zbog osetljivosti posla i postoje pri svim većim računovodstveno revizorskim kućama.

Pitanja za ponavljanje

1. Šta je ključni cilj krivičnog prava?
2. Šta se reguliše opštim, a šta posebnim delom Krivičnog zakonika?
3. Koji zakoni su relevantni da ih forenzički računovođa poznaje prilikom obavljanja poslova za koje je angažovan?
4. Koja je uloga Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela?
5. Zašto je potrebno stalno preispitivati etičke temelje krivičnog prava?
6. Koje dileme se nameću kod kriminala belog okovratnika?
7. Zašto se odgovornost pravnog lica zasniva na odgovornosti fizičkog lica u tom pravnom licu? Zašto jedna bez druge ne mogu da postoje?
8. Koja su osnovna načela krivičnog prava?
9. Načelo zakonitosti.
10. Načelo legitimnosti.
11. Načelo krivice.
12. Načelo humanosti.
13. Načelo pravednosti i srazmernosti.
14. Obeležja krivičnog dela prema Krivičnom Zakoniku.
15. Biće krivičnog dela ima svoje objektivno i subjektivno obeležje. Objasnite.
16. Objasniti primerom kako radnja izvršenja krivičnog dela može biti učinjena činjenjem ili nečinjenjem (dati primer finansijskih krivičnih dela)
17. Prema Američkom federalnom zakonu obeležja krivičnog dela sastoje se od tri komponente. Koje su to komponente?
18. Objasniti komponentu uzročno posledične veze između radnje i posledice krivičnog dela.
19. Objasniti objektivnu odgovornost.
20. Protivpravnost kao obeležje krivičnog dela znači da je delo kao takvo propisano normama krivičnog zakonika. Objasnite na primeru kada se protivpravnost može isključiti.

21. Kada je učinilac kriv za krivično delo, odnosno kada postoji krivica?
22. Dva oblika postojanja krivice su umišalj i nehat. Objasnite razliku.
23. Ako je neko učinio krivično delo pod pretnjom ili silom, da li se može isključiti krivica?
24. Definisati krivično-procesno pravo.
25. Definisati krivični postupak.
26. Objasniti razlike anglo-saksonskog krivično-procesnog sistema i kontinentalno-evropskog.
27. Od kojih faza se sastoji krivični postupak u našoj zemlji.
28. Objasnite predistražni postupak. Za koja krivična dela se taj postupak vodi? Na osnovu čega će tužilac voditi predistražni postupak?
29. Istraga je tužilačka aktivnost. Objasnite.
30. Istraga se može pokrenuti kada postoji materijalni uslov i formalni uslov. Objasnite.
31. Ko može pokrenuti krivično gonjenje?
32. Zašto se krivično gonjenje mora zasnivati na osnovima sumnje i nepristrasnosti. Šta znači nepristrasnost u ovom kontekstu?
33. Osnovi sumnje su preduslov za pokretanje krivičnog gonjenja, kao i materijalni uslov pokretanja istrage. Objasnite osnove sumnje.
34. Šta je osnovana sumnja?
35. Šta znači opravdana sumnja?
36. Kada će se podići optužnica- kada postoji osnovana sumnja ili opravdana sumnja? Objasnite razlike.
37. Šta je osnovni uslov za pokretanje sudskog dela krivičnog postupka?
38. Koja je uloga vanpretresnog veća suda u krivičnom postupku (sudski deo postupka)?
39. Šta je glavni pretres?
40. Šta je pripremno ročište u krivičnom postupku i zašto ono postoji?
41. Objasnite redosled izvođenja dokaza na glavnom pretresu.
42. Objasnite sporazum o priznanju krivice.
43. Šta je konačni ishod krivičnog postupka nakon glavnog pretresa?

44. Kada presuda postaje pravosnažna?
45. Šta su dokazi, a šta je dokazivanje?
46. Kako se nazivaju dokazi koji su pribavljeni suprotno zakonu? Šta se radi sa takvim dokazima?
47. Kada se snimci kao dokazi mogu koristiti na sudu?
48. Opšte dokazne radnje su:
49. Posebne dokazne radnje su:
50. Zašto sud ne može presudu zasnivati na nezakonitim dokazima?
51. Objasnite simulovane dokaze.
52. Objasnite proveru računa i sumnjivih transakcija.
53. Razlika ispitivanja i saslušanja.
54. Posredni i neposredni dokazi – objasnite i dajte primer.
55. Slobodna ocena dokaza - objasnite šta znači ovaj termin.
56. Objasnite mesto i ulogu stranaka u krivičnom postupku – sud, tužilac, branilac, okrivljeni.
57. Objasnite razliku privatnog i javnog tužioca.
58. Koja je uloga forenzičkog računovođe u krivično-procesnom sistemu – veštak ili stručni savetnik prema ZKP?
59. Mesto i uloga finansijskih forenzičara u tužilaštvu.
60. Šta je posao finansijskog forenzičara u tužilaštvu?
61. Izveštaj finansijskog forenzičara ima karakter isprave. Objasnite.

Literatura

- • • • •
- Feješ, I. (2015). Sistem izuzetaka od primene teorije „ploda otrovnog drveta“, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 521-541.
- Green, S. P. (2004). Moral ambiguity in white collar criminal law. Notre Dame JL Ethics & Pub. Policy, 18, 501. <https://www.vrh.sud.rs/sr-lat/kzz-10822022-st-2-ta%C4%8D1-zkp> <https://www.vrh.sud.rs/sr-lat/kzz-10922019-nezakoniti-dokazi-nepostojanje-elemenata-krivi%C4%8Dnog-dela-kd-21211>
- Krivični zakonik Republike Srbije, “Sl. glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019, 94/2024
- OEBIS, Priručnik o primeni Zakonika o krivičnom postupku, 2013.g., https://uts.org.rs/wp-content/uploads/2007/11/prirucnik.zkp_novi_.pdf (preuzeto septembar 2024.g.)
- Sinanović, B. (2018). Nove mogućnosti dokazivanja koruptivnih krivičnih dela, Vrhovni kasacioni sud, Bilten 2/2018 <https://www.vrh.sud.rs/sites/default/files/attachments/Bilten%20VKS%202-2018.pdf> (preuzeto septembar 2024.g.)
- Stojanović, Z. Krivično pravno opšti deo, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Pravna knjiga, Beograd, 2014.g.
- USAID i Pravosudna akademija. Praktikum za istrage i suđenja krivičnih dela korpcije, Beograd, 2019. (<https://www.vrh.sud.rs/sites/default/files/attachments/PRAKTIKUM%20ZA%20ISTRAGE%20I%20SU%C4%90ENJA%20KRIVI%C4%8CNIH%20DELA%20KORUPCIJE.pdf>)https://www.law.cornell.edu/wex/criminal_law
- Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, “Sl. glasnik RS”, br. 97/2008.
- Zakonikom o krivičnom postupku, “Sl. glasnik RS”, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - odluka US i 62/2021 - odluka US.
- Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije (“Sl. glasnik RS”, br. 94/2016, 87/2018 - dr. zakon i 10/2023).

STATISTIKA KRIVIČNIH DELA PROTIV PRIVREDE U DOMAĆOJ I MEĐUNARODNOJ PRAKSI

CILJEVI POGLAVLJA

- Utvrditi vrste krivičnih dela prema zastupljenosti u domaćoj praksi
- Utvrditi vrste krivičnih dela zastupljenih u međunarodnoj praksi
- Napraviti razlike u karakteristikama krivičnih dela i funkcionisanju pravnog sistema

STATISTIKA KRIVIČNIH DELA PROTIV PRIVREDE U DOMAĆOJ I MEĐUNARODNOJ PRAKSI

3.1. KRIVIČNA DELA PROTIV PRIVREDE U REPUBLICI SRBIJI- STATISTIČKI PODACI

Prema Poglavlju 23 Krivičnog zakonika propisana su brojna krivična dela protiv privrede i to:

- a) prevara u obavljanju privredne delatnosti (čl. 223) i prevara u osiguranju (čl. 223a),
- b) pronevera u obavljanju privredne delatnosti (čl.224) i zloupotreba poverenja u obavljanju privredne delatnosti (čl.224a),
- c) poreska utaja (čl.225),
- d) neuplaćivanje poreza po odbitku (čl.226),
- e) zloupotreba položaja odgovornog lica (čl.227),
- f) zloupotreba u vezi sa javnom nabavkom (čl.228),
- g) zloupotreba u postupku privatizacije (čl.229),
- h) zaključenje restriktivnog sporazuma (čl.230),
- i) primanje mita u obavljanju privredne delatnosti, (čl.231),
- j) davanje mita u obavljanju privredne delatnosti (čl.232),
- k) prouzrokovanje stečaja (čl.232), i prouzrokovanje lažnog stečaja (čl.232a),
- l) oštećenje poverilaca (čl.233),
- m) nedozvoljena proizvodnja (čl.234),
- n) nedozvoljena trgovina (čl.235),
- o) krijumčarenje (čl.236),
- p) onemogućavanje vršenja kontrole (čl.237),
- q) neovlašćena upotreba tuđeg poslovnog imena i druge posebne oznake robe ili usluga (čl.238),
- r) narušavanje poslovnog ugleda i kreditne sposobnosti (čl.239),
- s) odavanje poslovne tajne (čl.240),
- t) falsifikovanje novca (čl.241),
- u) falsifikovanje hartija od vrednosti (čl.242),
- v) falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica (čl.243),

- w) falsifikovanje znakova za vrednost (čl.244),
- x) falsifikovanje znakova, odnosno državnih žigova za obeležavanje robe, merila i predmeta od dragocenih metala (čl. 244a),
- y) pravljenje, nabavljanje i davanje drugom sredstava za falsifikovanje (čl.244b) i
- z) pranje novca (čl.245).

Republički zavod za statistiku svake godine objavljuje podatke o krivičnim delima punoletnih učinilaca, pa tako i o krivičnim delima protiv privrede. (<https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/pravosudje/punoletni-ucinioci-krivicnih-dela>)

Tabela 1. Podaci o krivičnim prijavama, optuženim i osuđenim licima učiniocima krivičnih dela protiv privrede od 2019. do 2023.

Krivična dela protiv privrede	2019	% u ukupnim krivičnim delima	2020	% u ukupnim krivičnim delima	2021	% u ukupnim krivičnim delima	2022	% u ukupnim krivičnim delima	2023	% u ukupnim krivičnim delima
Krivične prijave	2461	2,7	1814	2,4	1946	2,4	1921	2,3	2172	2,9
Optužena lica	1345	4,2	1166	4,0	1207	3,8	1070	3,5	1087	3,5
Osuđena lica	1008	3,6	842	3,3	885	3,2	762	2,9	859	3,2

Izvor: Republički zavod za statistiku. Punoletni učinioci krivičnih dela 2023., <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/pravosudje/punoletni-ucinioci-krivicnih-dela>

Kao što se iz podataka može videti u Srbiji se podnosi oko 2,3 do 2,9% krivičnih prijava za krivična dela protiv privrede u odnosu na sva krivična dela. Prema ovome bi smo mogli zaključiti da u ukupnom broju svih krivičnih dela u Srbiji krivična dela protiv privrede čine veoma mali procenat. Na osnovu krivičnih prijava skoro polovina krivičnih prijava kao rezultat ima podizanje optužnice (na primer u 2019. godini od 2461 podnete krivične prijave optužnica je podignuta za 1345 lica ili oko 54% , dok je u 2023.g godini krivična prijava podneta protiv 2712 lica, a optuženo je 1087 lica ili 50%).

Kada uporedimo lica koja su optužena sa osuđenim licima u 2019.g. pravo-snažnom presudom je osuđeno 1008 lica od 1345 optuženih, što je negde oko 75%. U 2023. godini osuđeno je 859 lica u odnosu na 1087 optuženih, odnosno oni čine oko 79%. Dakle, možemo zaključiti da se na osnovu krivične prijave osudi oko 80% lica navedenih u prijavi, dok 20% optuženih lica nije osuđeno.

Tabela 2. Izrečene sankcije osuđenima za određena krivična dela protiv privrede u 2023. godini

	Ukupno	Zatvor	Novčana kazna	Uсловna osuda	U kućnom zatvoru	Rad u javnom interesu ili oduzimanje vozačke dozvole	Sudska opomena	Vaspitna mera	Proglašeno krivim ali oslobođeno od kazne
Protiv privrede	859	207	63	393	193	-	-	-	-
Poreska utaja	199	48	13	97	41	-	-	-	--
Falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica	123	47	6	7	62	-	-	1	-
Nedozvoljena trgovina	88	5	23	54	5	1	-	-	-
Zloupotreba položaja odgovornog lica	79	27	-	27	25	-	-	-	-
Pronevera u obavljanju privredne delatnosti	88	9	-	58	21	-	-	-	-
Pranje novca	47	7	2	34	4	-	-	-	-
Davanje mita u obavljanju privredne delatnosti	24	1	1	22	-	-	-	-	-
Neovlašćena upotreba tuđeg poslovnog imena	48	10	7	24	7	-	-	-	-
Primanje mita u obavljanju privredne delatnosti	3	1	1	-	1	-	-	-	-

Izvor: Republički zavod za statistiku. Punoletni učinioci krivičnih dela 2023. <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/pravosudje/punoletni-ucinioci-krivicnih-dela>

Statistički podaci za 2023. godinu pokazuju da je poreska utaja jedno od najčešćih krivičnih dela prema broju osuđenih lica. Ukupno je osuđeno 199 lica u odnosu na ukupan broj osuđenih za krivična dela u privredi, a to je 859, odnosno za poresku utaju je osuđeno oko 23% lica. Zloupotreba i falsifikovanje platnih kartica je sledeće delo po broju osuđenih lica; 123 lica osuđeno ili oko 14,3%.

Nakon toga sledi nedozvoljena trgovina (88 lica je osuđeno) i pronevera u obavljanju privredne delatnosti (88 lica osuđeno) ili 10%. Zatim za krivično delo zloupotreba položaja odgovornog lica osuđeno je 79 osoba ili 9%.

Kada je reč o krivičnom delu poreska utaja od 199 osuđenih lica najveći broj sankcija je bio uslovna osuda (97 lica), zatvor (45 lica) i kućni zatvor (41 lice).

Za krivično delo falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica osuđeno je 123 lica od čega 62 na kućni zatvor, 47 lica je upućeno na izdržavanje zatvorske kazne i 1 licu je izrečena vaspitna mera.

Za nedozvoljenu trgovinu osuđeno je 88 lica od čega je novčana kazna izrečena za 23 lica, a 54 je uslovno osuđeno. Zatvorsku kaznu je dobilo 5 lica, kao i kaznu kućnog zatvora (5 lica).

Za zloupotrebu položaja u privredi osuđeno je 79 lica od čega 27 na zatvor i 25 na zatvor u kućnim uslovima, dok je uslovno osuđeno 27 lica.

Pronevera u obavljanju privredne delatnosti sankcionisana je zatvorskom kaznom za 9 lica i kaznom u kućnom zatvoru koja je izrečena za 21 lice. Uсловно je osuđeno 58 lica.

Za pranje novca osuđeno je ukupno 47 lica od čega 34 uslovno, 7 i 4 na kaznu zatvora i kućnog zatvora respektivno. Dvoje lica je osuđeno na novčanu kaznu za ovo krivično delo.

Za neovlašćenu upotrebu tuđeg poslovnog imena osuđeno je 48 lica od čega 10 na zatvorsku kaznu, 7 na kaznu kućnog zatvora, dok je 24 uslovno osuđeno.

Za davanje mita u obavljanju privredne delatnosti kazne su bile sledeće: 22 lica su uslovno osuđena, 1 lice osuđeno na zatvorsku kaznu i 1 licu je izrečena novčana kazna.

Za primanje mita od troje osuđenih lica jedno je osuđeno na zatvor, jedno na kućni zatvor i jedno lice na novčanu kaznu.

Iz navedenih podataka možemo zaključiti sledeće:

- a) najčešća krivična dela protiv privrede su poreska utaja (23%), zatim sledi zloupotreba platnih kartica (14%), dok pronevera čini oko 10% svih krivičnih dela, kao i nedozvoljena trgovina, a zloupotreba položaja odgovornog lica oko 9%,
- b) za krivično delo poreska utaja sankcija je bila uslovna za 50% lica, dok je oko 20% lica osuđeno na izdržavanje zatvorske kazne,
- c) za proneveru uslovno je osuđeno oko 65% lica dok je oko 30% dobilo osudu da izdržava kaznu u kućnom zatvoru,
- d) za zloupotrebu položaja odgovornog lica podjednako je dobilo zatvorsku kaznu (34%) i uslovnu osudu (34%), kao i kaznu zatvora u kućnim uslovima (30%),
- e) za krivično delo pranja novca najveći broj lica je uslovno osuđen (72%).

3.2. KRIVIČNA DELA KOJA PRIPADAJU PRIVREDNOM KRIMINALU
-MEĐUNARODNA STATISTIKA

Najpotpuniju statistiku krivičnih dela iz ove oblasti daje međunarodna organizacija pod nazivom Udruženje ovlašćenih istražitelja prevara (ACFE; Association of Certified Fraud Examiners) u publikaciji pod nazivom Prevare u privredi - izveštaj nacijama (eng. Occupational Fraud: Report to the Nations).

U ovoj studiji za 2024. istraživači su analizirali 1921 slučaj prevara, koji se dogodio u 194 zemlje. Ukupna šteta od krivičnih dela protiv privrede u 2024. godini iznosila je oko 3 milijarde američkih dolara (ACFE, 2024). Ova asocijacija je procenila da se svake godine izgubi oko 5% ukupnih prihoda zbog prevara u privrednim društvima. 89% svih krivičnih dela su pronevere u obavljanju privredne delatnosti odnosno u pitanju su pronevere imovine koja pripada privrednom društvu. 48% slučajeva imalo je i elemente korupcije kao krivičnog dela, a svega 5% bile su prevare u finansijskim izveštajima. Tipičan slučaj je trajao 12 meseci pre nego što je bio otkriven od strane istražitelja prevara ili pravosudnih organa. 72% svih slučajeva prevara završilo se pravosnažnom presudom.

Većina krivičnih dela su međusobno zavisna i to ilustruju sledeći podaci

Tabela 3. Krivična dela prema % zastupljenosti u globalnim okvirima

Krivična dela	% slučajeva
Pronevera	51%
Pronevera i korupcija	35%
Korupcija	10%
Korupcija, pronevera i prevare u finansijskim izveštajima	2%
Pronevera i prevara u finansijskim izveštajima	1%
Prevare u finansijskim izveštajima	1%

Izvor: ACFE (2024) Report to the Nations. <https://www.acfe.com/-/media/files/acfe/pdfs/rtnn/2024/2024-report-to-the-nations.pdf> (pristupljeno septembar 2024.)

Prethodna tabela pokazuje da su u organizacijama iz različitih delatnosti najviše prisutna krivična dela iz oblasti pronevere (eng. asset missappropriation) i to 51%. Nakon toga sledi korupcija koja se javlja kao samostalno krivično delo (10%), dok prevare u finansijskim izveštajima čine oko 1% svih analiziranih slučajeva na svetskom nivou.

Međutim, kada posmatramo međuzavisna krivična dela oko 2% svih krivičnih dela na globalnom nivou odnosi se na korupciju, proneveru i prevaru u finansijskim izveštajima. Dakle, privredna društva u kojima se čine prevare od strane menadžmenta i zaposlenih najčešće kroz prevare u finansijskim izveštajima prikrivaju i druge oblike krivičnih dela kao što su pronevera i korupcija.

3.3. KRIVIČNA DELA VEZANA ZA BUDŽET I KORIŠĆENJE FONDOVA INSTITUCIJA EVROPSKE UNIJE

U cilju zaštite od krivičnih dela koruptivne prirode i pronevera Evropska Unija je Ugovorom o funkcionisanju EU (eng. Treaty on the Functioning of the European Union; TFEU) u čl. 325 propisala da svaka zemlja članica EU ima obavezu da štiti budžet EU od pronevera i koruptivnih radnji.

EU je izglasala i *Direktivu 2017/1371 – korišćenje krivičnih zakonika u cilju zaštite evropskih finansijskih interesa* (eng. *Directive (EU) 2017/1371 – using criminal law to protect the EU's financial interests*). Cilj Direktive je da se usaglase interesi zemalja članica EU da se stvori jači i harmonizovaniji sistem borbe protiv krivičnih dela kojima se ugrožava budžet EU i finansijski interesi. Direktiva propisuje da se krivična dela pronevere iz budžeta i fondova EU, krivična dela poreske utaje poreza na dodatu vrednosti, korupcije, pranja novca, krivična dela vezana za javne nabavke imaju sankcinisati kao krivična dela u svim zemljama članicama EU. Direktiva je propisala i sankcije za fizička lica koja maksimalno može biti izrečena do 4 godine zatvora, kao i sankcije za pravna lica koja su učestvovala u ovim delima. Ukoliko su navedena krivična dela proizvod rada organizovane kriminalne grupe, tada se svako krivično delo ove vrste ima smatrati ozbiljnijim delom za koje su predviđene i oštrije sankcije.

EU je izglasala i *Direktivu 2015/849 vezanu za prevenciju korišćenja finansijskog sistema u funkciji pranja novca i finansiranja terorizma* (eng. *Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing*).

Na nivou EU osnovano je telo pod nazivom Kancelarija za borbu protiv krivičnih dela koja ugrožavaju vitalne interese EU (eng. European Anti -Fraud Office). Zadatak ove kancelarije je obavljanje istraga vezanih za korupciju od strane službenika zaposlenih u institucijama EU, prevara vezanih za korišćenje EU fondova, prevara vezanih za prihode od poreza kao budžetske prihode EU i da razvija mere i politike zaštite od pronevera i korupcije.

Na nivou EU osnovano je i Javno tužilaštvo EU (eng. European Public Prosecutors' office) čiji je zadatak da u ime EU, a štiteći njene vitalne interese pravno procesuiraju učinioce krivičnih dela pronevere, pranja novca, korupcije i drugih.

EUROPOL je agencija koju podržavaju članice EU i koja se bavi borbom protiv kriminala i terorizma. Ona pomaže tužilaštvima, policiji zemalja članica EU tako što im omogućava pristup i razmenu informacija o ljudima, kompanijama i drugim učesnicima u krivičnim delima. Ozbiljna krivična dela o kojima se razmenjuju informacije preko EUROPOL-a su dela iz oblasti terorizma, međunarodne trgovine narkoticima, pranja novca, organizovanog kriminala, falsifikovanja eura, trgovine ljudima. U okviru ove organizacije postoji Evropski centar za finansijski i ekonomski kriminal (eng. European Financial and Economic Crime Center) koji pruža operativnu i analitičku podršku istražnim organima u zemljama članicama EU.

Evropski centar za finansijski i ekonomski kriminal je poznat i po dvema uspešnim akcijama borbe protiv pranja novca poznatog pod nazivom Operacija Beli zid (eng. Operation Whitewall), i Operacija admiral (eng. Operation Admiral).

Prema EU Socta (2021) izveštaju kriminalno tržište EU sastoji se od preko 80% krivičnih dela koja čine: trgovina narkoticima, organizovana dela protiv imovine, prevare vezane za akcize, trgovinu ljudima, online prevare i nelegalno prebacivanje migranata. 80% krivičnih dela ove prirode zasniva se na korišćenju privrednih društava koja obavljaju krivične aktivnosti, 68% učinilaca koristi bazične metode pranja novca kao što su kupovina nekretnina. Oko 60% učinilaca je učestvovalo i u delima korupcije.

Prema EUROJUST izveštaju iz 2023. najčešća krivična dela su sledeća:

- a) prevare i pronevere (1734 nova slučaja, 2456 slučajeva pod istragom iz prethodnih godina),
- b) trgovina narkoticima (1137 novih slučajeva i 1325 iz prethodne godine), i
- c) pranje novca (835 novih slučajeva i 1389 preneto iz prethodnih godina).

Koruptivna krivična dela se nalaze tek na sedmom mestu.

Na osnovu svih analiza možemo izvesti zaključak da su u međunarodnim okvirima najzastupljenija krivična dela pronevera i korupcija, dok je u R. Srbiji utaja poreza i falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica.

Pitanja za ponavljanje

1. Koliko je u proseku podneto krivičnih prijava za krivična dela protiv privrede u odnosu na sva druga krivična dela?
2. Kako bi smo procenili valjanost podnetih krivičnih prijava potrebno je da znamo i koliki procenat lica navedenih u krivičnim prijavama bude optuženo. Koliki je to % u R. Srbiji?
3. Koliki % lica je pravosnažno osuđen na osnovu podignutih optužnica za krivična dela protiv privrede?
4. Koje je najčešće krivično delo protiv privrede u R. Srbiji prema broju osuđenih lica?
5. Koliko procentualno čine osuđeni za krivično delo utaja poreza u odnosu na sve druge osuđene za ostala krivična dela protiv privrede?
6. Koje su najčešće sankcije izrečene za krivično delo utaja poreza?
7. Koje su najčešće sankcije izrečene za krivično delo zloupotreba položaja u privredi?
8. Koja organizacija daje međunarodne podatke o krivičnim delima protiv privrede i objavljuje rezultate istraživanja u izveštaju pod nazivom „Report to the Nations“?
9. Koje je najčešće krivično delo prema ACFE izveštaju kada govorimo o krivičnim delima protiv privrede?
10. Koliko % prihoda svake godine bude prisvojeno zbog činjenja krivičnih dela protiv privrede?
11. Kolika je ukupna šteta koja nastaje u globalnim razmerama kada govorimo o krivičnim delima protiv privrede?
12. Koji je cilj EU Direktive 2017/1371 – korišćenje krivičnih zakonika u cilju zaštite evropskih finansijskih interesa (eng. Directive (EU) 2017/1371 – using criminal law to protect the EU's financial interests.)?
13. Koja je uloga Europol-a?
14. Prema EUROPOL Socta izveštaju iz 2021.g. da li se i koliko koriste privredna društva EU da bi se prikrla ili činila krivična dela?
15. Prema Eurojust izveštaju iz 2023. koja su najčešća krivična dela u EU?

Literatura

- -
 -
 -
 -
 -
- ACFE (2024). Report to the Nations. <https://www.acfe.com/-/media/files/acfe/pdfs/rtnn/2024/2024-report-to-the-nations.pdf> (prisupljeno septembar 2024.g.)
- EUROPOL. EI SOCTA (2021). EU Serious and Organized Crime threat assessment, https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/socta2021_1.pdf
- Eurojust (2023). Annual Report 2023 (<https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/eurojust-annual-report-2023-en.pdf>)
- Republički zavod za statistiku. Punoletni učinioci krivičnih dela 2023.g., <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/pravosudje/punoletni-ucinioci-krivicnih-dela>
- <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/pravosudje/punoletni-ucinioci-krivicnih-dela>

PREVENCIJA KRIVIČNIH DELA PROTIV PRIVREDE

CILJEVI POGLAVLJA

- Uloga COSO okvira za prevenciju rizika krivičnih dela protiv privrede
- COSO elementi i principi
- Model "Tri linije" za prevenciju privrednih krivičnih dela
- Uloga eksternog revizora u prevenciji privrednih krivičnih dela
- Redefinisanje modela rizika revizije
- Uloga digitalizacije u prevenciji privrednih krivičnih dela i drugih krivičnih dela

PREVENCIJA KRIVIČNIH DELA PROTIV PRIVREDE

4.1. ULOGA COSO ORGANIZACIJE KAO I DRUGIH ZAKONA U PODIZANJU STEPENA PREVENCIJE PRIVREDNIH DRUŠTAVA U BORBI PROTIV KRIVIČNIH DELA PROTIV PRIVREDE

Komitet sponzorskih organizacija (eng. COSO, Committee of sponsoring organizations) je osnovan 1985. godine kao organizacija privatnog sektora čiji je zadatak da se bavi prevencijom prevara u finansijskim izveštajima i čije preporuke koriste kompanije koje se kotiraju na berzi, univerziteti i druge ustanove koje pružaju edukaciju u ovoj oblasti, kao i eksterni revizori i američka Komisija za hartije od vrednosti.

Organizacije koje su sponzorise ovaj Komitet su: Američka asocijacija računovođa (eng. American Accounting Association (AAA)) Američki institut ovlašćenih javnih računovođa (eng. American Institute of Certified Public Accountants (AICPA)), Međunarodno udruženje finansijskih direktora (eng. Financial Executives International (FEI)), zatim Institut internih revizora (eng. Institute of Internal Auditors (IIA)) i Nacionalno udruženje računovođa (eng. National Association of Accountants - (NAA)), Institut računovođa upravljačkog računovodstva (eng. Institut of Management Accountants, (IMA)).

Komitet sponzorskih organizacija je ključan u uspostavljanju okvira interne kontrole, korporativnog upravljanja, upravljanja rizicima od prevara i prevencije prevara u organizacijama.

Najznačajniji dokument koji je publikovala ova organizacija je **COSO 2013 Interne kontrole - integrisani okvir** (eng. COSO 2013 Internal Control — Integrated Framework) koji ima 17 principa na kojima se temelje efektivne interne kontrole. Ovaj dokument je publikovan 1992. godine, ali je značajno revidiran 2013. i do danas nije menjan.

Interna kontrola je proces za koji je zadužen odbor direktora, menadžment i drugi zaposleni sa ciljem da se minimiziraju rizici kojima je organizacija izložena do prihvatljivog nivoa (COSO Framework, 2013).

Kada pogledamo statistiku ACFE (2024) u najvećem broju prevara kao osnovni razlozi navedeni su:

- a) nedostatak internih kontrola (32% slučajeva) i
- b) prevazilaženje kontrolnih procedura od strane menadžmenta (19%).

Ovo navodi na zaključak da u 51% slučajeva krivičnih protiv privrede na globalnom nivou ista su počinjena zbog neefikasnosti ili nepostojanja adekvantnih internih kontrola. Zato je jačanje sistema internih kontrola prva brana protiv krivičnih dela u privredi.

Interna kontrola mora biti u skladu sa sledećim ciljevima organizacije (COSO Framework, 2013):

- a) poslovni ciljevi – obezbediti efektivno korišćenje svih resursa organizacije,
- b) cilj izveštavanja – ovo je cilj u kojem se svi izveštaji, finansijski i nefinansijski, pripremaju tako da sadrže pouzdane informacije, da su transparentni i pripremljeni da budu korisni za donosiocje odluka i
- c) cilj usaglašenosti - ovde je reč o usaglašenosti sa zakonima i drugim propisima.

Interna kontrola u organizacijama bazira se na pet komponenti COSO Okvira za internu kontrolu:

- a) kontrolno okruženje – atmosfera u kojoj zaposlenih rade, kultura organizacije, na kojima se zasniva kvalitet sistema interne kontrole u organizaciji,
- b) upravljanje rizikom – niz aktivnosti usmerenih na identifikovanje rizika, procenu uticaja na organizaciju i donošenje mera za upravljanje rizikom,
- c) kontrolne aktivnosti – obuhvataju čitav niz kontrolnih radnji koje po prirodi mogu biti ručne ili automatizovane, kao i preventivne ili detekcione i omogućavaju pružanje uvida u izvršenje poslovnih aktivnosti,
- d) informacija i komunikacija – prenos informacija u sistemu koje su blagovremene i potrebne, koje omogućavaju izvršavanje interne kontrole; komunikacija koja omogućava zaposlenima da razumeju šta se od njih očekuje i omogućava izveštavanje o svim relevantnim pitanjima i
- e) praćenje – niz aktivnosti usmerenih na praćenje transakcija da se proceni kvalitet poslovanja, performanse i da se utvrdi da li treba primeniti korektivne mere u sistemu interne kontrole.

Uspostavljanje sistema okvira internih kontrola je obavezno za sve kompanije čije se akcije kotiraju na američkim berzama prema Sarbanes Oxley-evom zakonu koji je u primeni od 2002. Ovaj Zakon se još naziva i Reforma javnih društava za reviziju i zaštita investitora (eng. Public Company Accounting Reform and Investor Protection Act) za čije su donošenje bili zaduženi američki senator Paul Sarbanes i predstavnik parlamenta Michael Oxley. Od prezimena senatora i predstavnika parlamenta zakon se naziva Sarbanes Oxley zakon ili skraćeno SOX.

U poglavlju 404 SOX-a od američkih kompanija se zahteva da uspostave sistem internih kontrola i da menadžment potpiše dokument u kojem tvrdi da je u toj kompaniji sistem kontrola nad finansijskim izveštavanjem u primeni, te

da je isti efikasan. Primer američke kompanije Apple, Inc. to najbolje i potvrđuje. Generalni direktor Apple kompanije Timothy D. Cook, je potvrdio da je dizajnirao takve kontrole i procedure kako bi sve materijalno značajne informacije bile uključene u finansijske izveštaje kompanije Apple i da su efikasne interne kontrole nad finansijskim izveštavanjem omogućile da on stekne razumno uverenje o pouzdanosti finansijskih izveštaja, te da je izvršena procena efikasnosti internih kontrola na bazi odgovarajućih testova pouzdanosti.

Slika 11. Apple, Inc. potvrda generalnog menadžera da su interne kontrole efikasne

CERTIFICATION	
I, Timothy D. Cook, certify that:	
1. I have reviewed this annual report on Form 10-K of Apple Inc.;	
2. Based on my knowledge, this report does not contain any untrue statement of a material fact or omit to state a material fact necessary to make the statements made, in light of the circumstances under which such statements were made, not misleading with respect to the period covered by this report;	
3. Based on my knowledge, the financial statements, and other financial information included in this report, fairly present in all material respects the financial condition, results of operations and cash flows of the Registrant as of, and for, the periods presented in this report;	
4. The Registrant's other certifying officer(s) and I are responsible for establishing and maintaining disclosure controls and procedures (as defined in Exchange Act Rules 13a-15(e) and 15d-15(e)) and internal control over financial reporting (as defined in Exchange Act Rules 13a-15(f) and 15d-15(f)) for the Registrant and have:	
(a) Designed such disclosure controls and procedures, or caused such disclosure controls and procedures to be designed under our supervision, to ensure that material information relating to the Registrant, including its consolidated subsidiaries, is made known to us by others within those entities, particularly during the period in which this report is being prepared;	
(b) Designed such internal control over financial reporting, or caused such internal control over financial reporting to be designed under our supervision, to provide reasonable assurance regarding the reliability of financial reporting and the preparation of financial statements for external purposes in accordance with generally accepted accounting principles;	
(c) Evaluated the effectiveness of the Registrant's disclosure controls and procedures and presented in this report our conclusions about the effectiveness of the disclosure controls and procedures, as of the end of the period covered by this report based on such evaluation; and	
(d) Disclosed in this report any change in the Registrant's internal control over financial reporting that occurred during the Registrant's most recent fiscal quarter (the Registrant's fourth fiscal quarter in the case of an annual report) that has materially affected, or is reasonably likely to materially affect, the Registrant's internal control over financial reporting; and	
5. The Registrant's other certifying officer(s) and I have disclosed, based on our most recent evaluation of internal control over financial reporting, to the Registrant's auditors and the audit committee of the Registrant's board of directors (or persons performing the equivalent functions):	
(a) All significant deficiencies and material weaknesses in the design or operation of internal control over financial reporting which are reasonably likely to adversely affect the Registrant's ability to record, process, summarize and report financial information; and	
(b) Any fraud, whether or not material, that involves management or other employees who have a significant role in the Registrant's internal control over financial reporting.	
Date: November 2, 2023	
By: <u>/s/ Timothy D. Cook</u> Timothy D. Cook Chief Executive Officer	

Izvor: SEC, Form 10-K Apple, Inc. (https://s2.q4cdn.com/470004039/files/doc_earnings/2023/q4/filing/_10-K-Q4-2023-As-Filed.pdf, pristupljeno oktobar 2024.)

Takođe, od eksternog revizora se zahteva da iskaže mišljenje o efikasnosti internih kontrola klijenta. Ova zakonska rešenja u SAD-u su podigla nivo odgovornosti menadžmenta za efikasnost internih kontrola, ali i zakonsku odgovornost revizora da je utvrdio postojanje internih kontrola nad finansijskim izveštajima i to na osnovu testova pouzdanosti internih kontrola.

Slika 12. Izveštaj eksternog revizora o sistemu internih kontrola nad finansijskim izveštavanjem kompanije Apple Inc. iz 2023.

Report of Independent Registered Public Accounting Firm

To the Shareholders and the Board of Directors of Apple Inc.

Opinion on Internal Control Over Financial Reporting

We have audited Apple Inc.'s internal control over financial reporting as of September 30, 2023, based on criteria established in *Internal Control – Integrated Framework* issued by the Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (2013 framework) (the "COSO criteria"). In our opinion, Apple Inc. maintained, in all material respects, effective internal control over financial reporting as of September 30, 2023, based on the COSO criteria.

We also have audited, in accordance with the standards of the Public Company Accounting Oversight Board (United States) (the "PCAOB"), the consolidated balance sheets of Apple Inc. as of September 30, 2023 and September 24, 2022, the related consolidated statements of operations, comprehensive income, shareholders' equity and cash flows for each of the three years in the period ended September 30, 2023, and the related notes and our report dated November 2, 2023 expressed an unqualified opinion thereon.

Basis for Opinion

Apple Inc.'s management is responsible for maintaining effective internal control over financial reporting, and for its assessment of the effectiveness of internal control over financial reporting included in the accompanying Management's Annual Report on Internal Control over Financial Reporting. Our responsibility is to express an opinion on Apple Inc.'s internal control over financial reporting based on our audit. We are a public accounting firm registered with the PCAOB and are required to be independent with respect to Apple Inc. in accordance with the U.S. federal securities laws and the applicable rules and regulations of the U.S. Securities and Exchange Commission and the PCAOB.

We conducted our audit in accordance with the standards of the PCAOB. Those standards require that we plan and perform the audit to obtain reasonable assurance about whether effective internal control over financial reporting was maintained in all material respects.

Our audit included obtaining an understanding of internal control over financial reporting, assessing the risk that a material weakness exists, testing and evaluating the design and operating effectiveness of internal control based on the assessed risk, and performing such other procedures as we considered necessary in the circumstances. We believe that our audit provides a reasonable basis for our opinion.

Definition and Limitations of Internal Control Over Financial Reporting

A company's internal control over financial reporting is a process designed to provide reasonable assurance regarding the reliability of financial reporting and the preparation of financial statements for external purposes in accordance with U.S. generally accepted accounting principles. A company's internal control over financial reporting includes those policies and procedures that (1) pertain to the maintenance of records that, in reasonable detail, accurately and fairly reflect the transactions and dispositions of the assets of the company; (2) provide reasonable assurance that transactions are recorded as necessary to permit preparation of financial statements in accordance with U.S. generally accepted accounting principles, and that receipts and expenditures of the company are being made only in accordance with authorizations of management and directors of the company; and (3) provide reasonable assurance regarding prevention or timely detection of unauthorized acquisition, use, or disposition of the company's assets that could have a material effect on the financial statements.

Because of its inherent limitations, internal control over financial reporting may not prevent or detect misstatements. Also, projections of any evaluation of effectiveness to future periods are subject to the risk that controls may become inadequate because of changes in conditions, or that the degree of compliance with the policies or procedures may deteriorate.

/s/ Ernst & Young LLP

San Jose, California
November 2, 2023

Izvor: SEC, Form 10-K Apple, Inc. (https://s2.q4cdn.com/470004039/files/doc_earnings/2023/q4/filing/_10-K-Q4-2023-As-Filed.pdf, pristupljeno oktobar 2024.)

Dakle, zakonska je odgovornost da privredno društvo, pogotovo one čije se akcije kotiraju na berzi, mora imati **dvostruku proveru postojanja i efikasnosti interne kontrole**:

- a) internu proveru koju vrše direktori ili menadžeri društva u skladu sa COSO okvirom i
- b) spoljašnju proveru interne kontrole za koju su zaduženi eksterni revizori prema revizorskom standardu PCAOB 5 iz 2007. godine (eng. PCAOB No 5. Audit of Internal Control Over Financial Reporting Performed in Conjunction with an Audit of Financial Statements).

Naravno u našoj zemlji privredni subjekti, društvo za reviziju, imaju obavezu da klijenta izveštavaju u skladu sa čl. 52 Zakona o reviziji ("Sl. glasnik RS", br. 73/2019).

Pomenuti član 52. Zakona o reviziji propisuje sledeće:

"Društvo za reviziju dužno je da izveštava pravno lice kod kojeg obavlja reviziju, odnosno Komisiju za reviziju koju je pravno lice dužno da obrazuje u skladu sa članom 53. ovog zakona, o ključnim pitanjima koja proizlaze iz obavljanja revizije, **a posebno, i o značajnim nedostacima interne kontrole u vezi sa procesom finansijskog izveštavanja.**"

Zakon o reviziji propisuje obavezu revizora da vrši nadzor nad internom kontrolom i da o tome obaveštava klijenta revizije, odnosno odgovarajuće telo klijenta revizije (Komisija za reviziju).

Kada govorimo o odgovornosti za interne kontrole tu je svakako značajna odgovornost nadzornog odbora i direktora u društvima ograničene odgovornosti. Nadzorni odbor prema čl. 232 Zakona o privrednim društvima ("Sl. glasnik RS", br. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - dr. zakon, 5/2015, 44/2018, 95/2018, 91/2019 i 109/2021) može vršiti unutrašnji nadzor poslovanja, dok to radi **odbor direktora** u akcionarskom društvu prema čl. 398 istog Zakona.

Dakle, internu kontrolu proveravaju kako direktor koji operativno sprovodi aktivnosti, tako i nadzorni odbor u d.o.o, odnosno odbor direktora u akcionarskom društvu. Oni za kontrolu odgovaraju, pa shodno tome treba da budu uvereni da ista funkcioniše na efikasan način.

Posao unutrašnjeg nadzora u akcionarskim društvima prema Zakonu o privrednim društvima (čl. 452) obuhvata:

- 1) kontrolu usklađenosti poslovanja društva sa zakonom, drugim propisima i aktima društva;
- 2) nadzor nad sprovođenjem računovodstvenih politika i finansijskim izveštavanjem;
- 3) proveru sprovođenja politika upravljanja rizicima;
- 4) praćenje usklađenosti organizacije i delovanja društva sa kodeksom korporativnog upravljanja i
- 5) vrednovanje politika i procesa u društvu, kao i predlaganje njihovog unapređenja.

Svi ovi poslovi su opisani kao predmet interne kontrole i nalaze se u pet komponenti interne kontrole prema COSO okviru. Ovde je veoma važno istaći da je odgovornost menadžmenta i odbora direktora veoma velika kada su u pitanju akcionarska društva zbog toga što nedostajući sistem internih kontrola vezanih za finansijsko izveštavanje može da dovede do toga da investitori budu obmanuti finansijskim izveštajima i da poklone svoje poverenje i novac ulažući u kompaniju koja ih je namerno obmanula, odnosno čije cene akcija odražavaju prevarne radnje i malverzacije, a nisu rezultat realnih i dobrih poslovnih performansi.

Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela ("Sl. glasnik RS", br. 97/2008) u čl. 6 propisuje da odgovornost pravnog lica postoji i ako je zbog nepostojanja nadzora ili kontrole od strane odgovornog lica omogućeno izvršenje krivičnog dela u korist pravnog lica od strane fizičkog lica koje deluje pod nadzorom i kontrolom odgovornog lica.

Ovim Zakonom je takođe uređeno pitanje kontrole u pravnom licu, što obavezuje menadžment pravnog lica da i po ovom Zakonu mora imati efikasne interne kontrole.

4.1.1. Kontrolno okruženje kao deo sistema interne kontrole

Kontrolno okruženje je ključna komponenta interne kontrole na kome se zasniva ceo sistem interne kontrole. Kontrolno okruženje predstavlja niz neopipljivih elemenata koji omogućavaju funkcionisanje celokupnog sistema kao što su:

- a) kultura organizacije (niz stavova i vrednosti menadžmenta, izvršnih direktora),
- b) stil upravljanja (način na koji se prenose ovlašćenja i nadležnosti),
- c) stav prema internoj kontroli,
- d) svest o potrebi za internom kontrolom,
- e) integritet,
- f) etičke vrednosti,
- g) kompetentni zaposleni, stručnost.

Kontrolno okruženje prema prvom COSO okviru iz 1992. je skup standarda, procesa i struktura koje omogućavaju izvršenje internih kontrolnih aktivnosti u organizaciji. Odbor direktora i menadžment uspostavlja "ton na vrhu" (eng. tone at the top) odnosno uspostavlja svest o važnosti interne kontrole i standarda poslovanja koji sprečavaju nastanak krivičnih dela (KPMG, COSO Framework, 2013).

Kontrolno okruženje je jedan od najznačajnijih elemenata dobre i efikasne interne kontrole, iako se odnosi na neopipljive elemente (etika, stavovi, svest, vrednost) značajno utiče na interne kontrole, a posebno može da ih oslabi, čak i kada postoje pravila i procedure.

Pet principa kontrolnog okruženja su sledeći (KPMG, COSO Framework, 2013):

1. Organizacija mora da demonstrira posvećenost integritetu i etičkim vrednostima.
2. Odbor direktora i drugi organi upravljanja (revizorska komisija, prim. aut.) su nezavisni od vrhovnog menadžmenta u izvršavanju nadzora nad razvojem i performansama sistema internih kontrola.
3. Menadžment uspostavlja interne kontrole, odnosno strukturu, načine ili linije izveštavanja, te dodeljuje ovlašćenja i odgovornosti kako bi se ostvarili ciljevi.
4. U skladu sa ciljevima organizacije pažnja mora biti posvećena pronalaženju i zadržavanju kompetentnih zaposlenih kako bi sistem internih kontrola bio efikasan.
5. Organizacija ima razvijenu strukturu odgovornosti pojedinaca za funkcionisanje sistema internih kontrola.

Kako filozofija i stil rukovođenja i kulturološki sistem vrednosti može da negativno utiče na internu kontrolu najbolje govori primer japanske kompanije Toshiba. Tokom 2015. godine u ovoj kompaniji desilo se krivično delo prevare u finansijskim izveštajima. Naime, dobitak kompanije uvećan je za 1.2 milijarde američkih dolara. Krivično delo nastajalo je u periodu od 2009. do 2014. Za ovo delo optužen je predsednik upravnog odbora kompanije i njegova dva prethodnika, kao i brojni menadžeri.

Korporativna kultura Toshibe, kao deo kontrolnog okruženja, odnosno filozofija rukovodstva je bila da se zaposleni moraju slagati i biti u harmoniji sa nadređenima, odnosno da ne treba da oponiraju nadređenima. U takvoj kulturi interna kontrola ne može da opstane zato što pojedinci zaduženi za internu kontrolu i kontrolne aktivnosti ne mogu da oponiraju nadređenima. Osnovni zadatak interne kontrole je da dostavlja izveštaje o efikasnosti sistema i da se na osnovu tih izveštaja utvrde odgovorna lica za neefikasnost sistema interne kontrole. Ukoliko je odgovorno lice menadžment kao nadređeni, tada je zadatak interne kontrole da mu jasno oponira i traži preduzimanje aktivnosti na poboljšanju sistema kao i njegovu odgovornost (preuzeto sa: http://www.business-standard.com/article/opinion/toshiba-a-case-of-internal-audit-failure-115080900760_1.html)

Kako je navedeno u jednom izveštaju iz istrage, generalni direktor nije direktno naredio da se poslovne knjige kompanije Toshiba promene (eng. cook the books), ali je napravio takav pritisak na zaposlene i čekao da korporativna kultura ("ne oponirati nadređenom") odradi svoj deo posla (preuzeto sa: <https://www.investopedia.com/articles/investing/081315/toshibas-accounting-scandal-how-it-happened.asp>)

U kompaniji Toshiba funkciju nadzora nad internim kontrolama vršila je Revizorska komisija (eng. Auditing committee), ali ona je imala svega 3 eksterna člana i isti nisu bili nezavisni od menadžmenta, te nisu ni posedovali adekvatno znanje iz računovodstva i finansija.

Ukoliko sada primenimo principe kontrolnog okruženja koje je razvila organizacija COSO iz 2013. godine možemo zaključiti da niti jedan od tih principa u kompaniji Toshiba nije funkcionisa i to možemo dokazati sledećim činjenicama:

Princip 1: Organizacija mora da demonstrira posvećenost integritetu i etičkim vrednostima (Menadžment kompanije Toshiba je samo deklarativno bio posvećen integritetu i etičkim vrednostima).

Princip 2: Odbor direktora i drugi organi upravljanja (revizorska komisija, prim. aut.) je nezavisan od vrhovnog menadžmenta u izvršavanju nadzora nad razvojem i performansama sistema internih kontrola. (U kompaniji Toshiba niti

jedan upravljački nivo nije bio nezavisan jer kultura ne oponiranja nadređenima direktno utiče da su zaposleni zavisni od viših rukovodilaca. Struktura Revizorske komisije u kompaniji Toshiba od 3 člana koji nisu finansijski edukovani, direktno je bila u sukobu sa ovim principom).

Princip 3: Menadžment uspostavlja interne kontrole, odnosno strukturu, načine ili linije izveštavanja, te dodeljuje ovlašćenja i odgovornosti kako bi se ostvarili ciljevi. (Menadžment je uspostavio linije izveštavanja od nižih rukovodilaca prema višim rukovodiocima, ali je uspostavio i sistem "izazova" gde su niži rukovodioci morali ostvariti visoke poslovne ciljeve. U takvoj kulturi pritiska viših na niže rukovodioce počele su se izbegavati kontrolne aktivnosti da bi se visoki ciljevi ostvarili. U takvom ambijentu i kulturi niko od zaposlenih nije hteo da bude "uzbunjivač" da ne bi narušio harmoniju.).

Princip 4: U skladu sa ciljevima organizacija mora biti posvećena pronalaženju i zadržavanju kompetentnih zaposlenih kako bi sistem internih kontrola bio efikasan. (Ukoliko je ključna komponenta korporativne kulture Toshiba kompanije "neoponiranje i harmonija" tada sistem izbora zaposlenih ne može da bude zasnovan na njihovoj stručnosti i integritetu već na kriterijumu da "ne oponiraju").

Princip 5: Organizacija ima razvijenu strukturu odgovornosti pojedinaca za funkcionisanje sistema interne kontrole. (U sistemu kompanije Toshiba interne kontrole su bile neefikasne upravo zato što zaposleni koji su imali ovlašćenje za izvršenje kontrola su pod nadzorom i instrukcijom viših rukovodioca obavljali nepravilne računovodstvene prakse i nisu oponirali nadređenima, iako su znali da te prakse nisu ispravne. Ovo je dovelo do toga da je krivično delo prevare u finansijskim izveštajima bilo prikrivano gotovo punih pet godina (od 2009. do 2014).).

4.1.2. Procena rizika kao komponenta interne kontrole

Rizik je događaj ili pretnja čiji uticaj na privredni subjekt može biti nepovoljan. Rizici mogu biti interni i eksterni. U dinamičnom poslovnom okruženju svaki privredni subjekt mora da periodično obavlja procenu rizika od preventivnih radnji i to je "dinamičan i iterativan proces" (KPMG; COSO 2013).

Interna kontrola u domenu upravljanja i procene rizika ima zadatak:

- da identifikuje rizike koji su svojstveni toj organizaciji i njenoj delatnosti,
- da utvrdi verovatnoću pojavljivanja tog rizika,
- da utvrdi očekivanu štetu koju taj rizik može izazvati i
- da utvrdi mere prevencije ili izbegavanja tog rizika.

Četiri ključna principa procene rizika kao komponente interne kontrole su (KPMG, COSO, 2013):

1. Kompanija mora da utvrdi jasne ciljeve poslovanja i da se identifikacija i procena rizika izvrši prema ciljevima.
2. Organizacija identifikuje rizike koji ugrožavaju definisane ciljeve i analizira te rizike kako bi njima mogla da upravlja.
3. U proceni rizika organizacija mora da procenjuje i rizike prevara (eng. fraud risk).
4. Organizacija je dužna da utvrdi da li postoje značajne promene koje utiču na rizike (promene tehnologije, zakona i regulative u delatnosti, računovodstvenih praksi i standarda i dr. (prim. aut.).

Primer koji ilustruje situaciju da u proceni rizika organizacija nije uspela da obuhvati nove rizike koji su proizašli iz zdravstvene krize (Kovid 19) su primeri utaje poreza koje su se dešavale u SAD. Slučaj kojim ćemo ilustrovati nefunkcionalnu internu kontrolu dogodio se u američkoj državnoj *Agenciji za mali biznis* (eng. Small business administration) koja je bila zadužena za administraciju kredita za male biznise, a koji bi ublažili posledice Kovid krize. U martu 2024. pravosnažno je osuđen Rami Saab na 10 godina zatvora i finansijsku nadoknadu državi od 9,6 miliona dolara jer je bio ključni organizator krivičnog dela prevara prilikom podnošenja zahteva za kredit. Imao je čitav niz saučesnika u izvršenju ovog dela koji su kreiranjem kompanija školjki (eng. shell corporation) na osnovu netačne dokumentacije aplicirali za kredite iz domena Paycheck Protection Programa američke vlade koji su bili usmeravani kroz Agenciju za mali biznis i niza privatnih banaka. Banke i Agencija su odobrile preko 20 zahteva za kredit na osnovu netačne i lažne dokumentacije. Korišćenjem preko 50 različitih

računa u bankama vinovnici ovog krivičnog dela uspeli su da operu taj novac pre nego što su ga potrošili za lično bogaćenje (<https://www.irs.gov/newsroom/irs-criminal-investigation-releases-updated-covid-fraud-statistics-on-4th-anniversary-of-cares-act-nearly-9-billion-investigated>)

Agencija za mali biznis nije zadovoljila princip procene rizika br. 3 i 4 koji navodi da je organizacija dužna da utvrdi da li postoje značajne promene koje utiču na rizike, i da posebno identifikuje rizike prevara. Ova organizacija nije zadovoljila te principe jer nije definisala nove i pojačane kontrole kod odobravanja kredita, niti je procenila da je zdravstvena kriza i online način podnošenja zahteva za kredit omogućio da se učinioci dela osnaže u podnošenju lažnih zahteva za kredit. Kovid 19 zdravstvena kriza i odobravanje kredita kao jedna od najosetljivijih transakcija u ovoj Agenciji temeljila se na istim načinima utvrđivanja ispravnosti zahteva za kredit kao pre krize, interne kontrole su bile tradicionalne i zatajile su, jer zahtevi za kredit nisu na odgovarajući način ispitivani, odnosno kontrole nisu bile prilagođene novom načinu poslovanja. Američka Državna revizorska institucija (eng. Government Accountability Office, GAO) je ostvarila nadzor nad ovom agencijom i utvrdila da su imali limitirane mogućnosti za osiguranje poslova odobrenja kredita i u junu 2020. su preporučili da svi odobreni krediti prođu proces ponovne provere kako bi se utvrdile eventualne prevarne radnje. Zatim je GAO definisala unapređene sisteme kontrole odobrenja kredita (<https://www.gao.gov/products/gao-24-107395>).

4.1.3. Kontrolne aktivnosti kao komponenta interne kontrole

Prema COSO Okviru iz 2013. godine, kontrolne aktivnosti predstavljaju aktivnosti koje se odvijaju prema usvojenim politikama i procedurama i koje omogućavaju da se direktive menadžmenta izvršavaju da bi se izbegli rizici i ostvarili poslovni ciljevi.

Kontrolne aktivnosti obuhvataju sve nivoe organizacije, same poslovne procese i tehnologiju.

Principi na kojima se zasnivaju kontrolne aktivnosti su sledeći (KPMG, COSO 2013):

1. Organizacija odabire i razvija one kontrolne aktivnosti koje doprinose izbegavanju rizika i ostvarenju poslovnih ciljeva na očekivanom nivou.
2. Organizacija odabira kontrolne aktivnosti vezane za tehnologiju koju primenjuje kako bi se ostvarili poslovni ciljevi.
3. Kontrolne aktivnosti se ostvaruju putem politika i procedura koje uspostavljaju zahteve o tome šta se očekuje i koje omogućavaju ostvarenje politika.

Kontrole shodno prvom principu mogu biti **preventivne** (sprečavaju pojavu prevara, grešaka i drugih propusta, u ove kontrole ubrajamo: zlatno pravilo podele dužnosti, davanje ovlašćenja i odobravanja transakcija) i **detekcione** (detektuju i koriguju propuste i greške nakon što su se desile, u ove kontrole ubrajamo: inspekcije, provere, verifikacije i uslaglašavanja).

Među najznačajnije kontrolne aktivnosti ubrajamo sledeće:

- **Zlatno pravilo podele dužnosti** - prema ovom pravilu kontrola je dobro uspostavljena ako nema preklapanja poslova (odnosno ako je računovođa koji knjiži transakciju odvojen od transakcije i samog kreiranja dokumenta; zatim ako neko ko sarađuje sa klijentom i dogovara prodaju nije i lice koje odobrava prodaju navedenom klijentu i dr.)

- Postoje četiri zlatna pravila i to:

- a) odvajanje imovine (računopolagača) od osobe koja je zaudžena za evidentiranje te imovine u knjigama (gotovina za koju je zadužen blagajnik kao računopolagač ne sme biti predmet knjiženja od strane blagajnika, već od strane računovođe; računovođa ne može da bude i blagajnik jer može doći do potencijalne pronevere imovine i promene dokumenata radi prikrivanja krivičnog dela pronevere),
 - b) nadležnost i odovornost – menadžment daje ovlašćenje zaposlenom da dogovori transakciju, ali samo odobrenje transakcije zadržava menadžment (dakle, menadžer prodaje na nivou proizvoda dogovori prodaju klijentu, ali iznos i odobrenje za prodaju daje menadžer odeljenja),
 - c) postojanje segregacije operativne odgovornosti za posao od postojanje adekvatne dokumentacije i evidencija (od knjiženja),
 - d) obaveze i odgovornosti IT odeljenja su odvojene od drugih odeljenja; dešava se da se su razvojem tehnologije mnoge dužnosti svedene na jednu osobu (na primer, menadžer prodaje direktno unosi narudžbenicu za prodaju u sistem, sistem izvodi automatske kontrole i procesuiru narudžbinu).
- **Nadležnost (autorizacija) transakcije** i odgovornost za transakciju (može biti opšta kada se propisuje kreditni limit za svakog kupca, a zaposleni u prodaji primenjuje taj limit i dalje obavlja transakciju, odgovoran je za transakciju) i specifična nadležnost (za pojedinačne velike transakcije),
 - **Postojanje adekvatne dokumentacije i evidencija** (pogotovo su važne kontrole u automatizovanim sistemima kreiranja dokumentacije; kreiranje dokumenta koji su prethodno numerisani, kreiranje transakcije i knjiženja kada nastane transakcija, interna provera dokumenta u elektronskom sistemu),

- **Fizička kontrola nad imovinom** – nadzor nad imovinom i evidencijama za tu imovinu,
- **Nezavisna revizija performansi ili učinka kontrolnih aktivnosti** – nezavisna revizija prethodne četiri komponente, proverava da li se kontrolne aktivnosti izvršavaju, da li zaposleni zaobilaze kontrole, ne primenjuju ih i slično; nezavisni nadzor mora biti odvojen od zaposlenih koji su zaduženi za aktivnosti (blagajnik ne može da obavlja i proces inventarisanja gotovine, iznenadne kontrole stanja novca u blagajni i slično).

Primer neadekvatnog funkcionisanja internih kontrola u domenu kontrolnih aktivnosti najbolje ilustruje studija slučaja američke kompanije AVON koja je prekršila Zakon o sprečavanju korupcije u međunarodnim razmerama (eng. Foreign corrupt practice act). Prema ovom zakonu svaka američka kompanija nezavisno gde obavlja svoju delatnost, a pogotovo ako istu obavlja izvan granica SAD, ima obavezu da uspostavi politike i procedure za sprečavanje korupcije državnih službenika druge zemlje. Iako se ovom zakonu dosta spori preterana kriminalizacija koja se odnosi na činjenicu da privredno društvo i odgovorno lice imaju zakonsku odgovornost čak i kada nisu usklađene interne kontrole, odnosno kada po ovom zakonu i ne postoji dokazano krivično delo davanja mita, odnosno korupcije. Njegova primena, značajno je uzdrmala američku korporativnu praksu. Kompanija AVON je morala da plati odštetu od 135 miliona dolara zato što je prekršila odredbe ovog zakona i kineskim službenicima davala mito u značajnom iznosu. Mito je služio da bi kompanija dobila dozvolu za direktnu prodaju proizvoda. (Više o tome videti na <https://www.sec.gov/newsroom/press-releases/2014-285>).

Kompanija AVON osnovala je svoje povezano pravno lice u Kini. Tokom poslovanja u periodu od preko 6 godina, povezano pravno lice, platilo je poklone i ostvarilo druge novčane odlive u vrednosti od preko 8 miliona dolara raznim kineskim službenicima (novac, plaćena putovanja u Evropu, SAD, pokloni Louis Vuitton, Gucci, Tiffany). Cilj ovih poklona je bio da se dobije pristup da se implementira direktna prodaja u Kini, te da AVON dobije prvu licencu za direktnu prodaju. Oko 1,65 miliona dolara je potrošeno na razne ručkove i zabavu. Ova plaćanja su bila prikrivena netačnim prikazivanjem transakcija u poslovnim knjigama (poslovni troškovi zaposlenih ili nadoknade dobavljačima). Takođe, kompanija je plaćala konsultantske usluge dobavljaču koji je trebao da obezbedi posredovanje između kineskih vlasti i kompanije, iako je znala da su ove usluge lažne i do nikakvog posredovanja, niti drugog posla nije došlo. Ovo je fiktivni pravni posao. Istraga je utvrdila da su evidencije bile neadekvatne ili potpuno pogrešne sračunate na prikrivanje stvarne prirode troškova i plaćanja po tim osnovama. (Više o tome videti na <https://www.sec.gov/newsroom/press-releases/2014-285>).

Kao što se iz primera može zaključiti kompanija AVON, odnosno povezano pravno lice u Kini nije imalo implementirane kontrolne aktivnosti koje se odnose na adekvatnu dokumentaciju, nadležnost i odgovornost za transakcije, odnosno ove transakcije nisu bile predmet internih kontrola.

Princip 1: Navodi da organizacija odabire i razvija one kontrolne aktivnosti koje doprinose izbegavanju rizika i ostvarenje poslovnih ciljeva na očekivanom nivou. (Kompanija AVON u Kini nije odabrala kontrolne aktivnosti koje su odgovarale promenjenim uslovima okruženja (novo tržište, specifična kultura i načini prodaje, ulaska na tržište).

4.1.4. Informacija i komunikacija kao komponenta interne kontrole

Informacije su neophodne svakoj organizaciji da bi mogla da posluje i donosi poslovne odluke. Informacije su prošle stepen obrade podataka i shodno tome imaju daleko veću vrednost za donosioca odluke, odnosno imaju i viši stepen složenosti. U cilju ostvarivanja interne kontrole informacije su neophodne da bi se ostvarili ciljevi i izvršile kontrolne aktivnosti. Informacije se kreiraju u RIS-u (računovodstveni informacioni sistem). On incira, dokumentuje i procesuiru transakcije. Ovaj sistem ima niz elemenata kao što su prodaja, proizvodnja, nabavka, roba, magacinska evidencija, kupci, dobavljači itd.

Komunikacija, sa druge strane, odnosi se na internu i eksternu komunikaciju i ona omogućava da se kontrolne aktivnosti izvode na dnevnom nivou. Komunikacija u organizaciji ima dva oblika: odozgo na dole i odozdo na gore.

Komunikacija omogućava zaposlenima da razumeju kontrolne aktivnosti i odgovornosti koje imaju za njihovo izvršenje kako bi se ostvarili ciljevi organizacije. Eksterna komunikacija omogućava prenošenje informacija kupcima i dobavljačima, državnim organima i dr.

Informacija i komunikacija kao deo internih kontrola se ostvaruje kroz sledeća tri principa (KPMG; COSO, 2013):

1. Organizacija pribavlja, kreira i koristi relevantne i kvalitetne informacije kako bi podržala sistem internih kontrola.
2. Organizacija prenosi informacije interno, uključujući i informacije o ciljevima i odgovornostima za internu kontrolu kako bi se ostvarilo njezino nesmetano funkcionisanje.
3. Organizacija prenosi informacije i eksternom okruženju koje se odnose na funkcionisanje internih kontrola.

Informacije se prenose usmeno i u elektronskoj formi. Potrebno je da sve važne informacije budu prenesene svim zaposlenima i u pisanoj formi u obliku saopštenja o procedurama ili u obliku pravilnika.

Interni prenos informacija obuhvata one informacije koje se odnose na internu kontrolu, poboljšanje iste, informacije o rezultatima i očekivanjima. One se prenose na svim nivoima u organizaciji kako bi svi bili jasno informisani o zahtevima vezanim za internu kontrolu.

4.1.5. Praćenje/nadzor kao komponenta interne kontrole

Prema COSO okviru iz 2013. godine, praćenje internih kontrola je posebna aktivnost i ista se sastoji od kombinacije više aktivnosti zajedno koje se odnose na svih pet komponenti interne kontrole. **Praćenje ili nadzor** ima zadatak da utvrdi da li su interne kontrole prisutne u organizaciji i da li funkcionišu. Zaključci praćenja, a posebno ozbiljni i značajni nedostaci u sistemu internih kontrola se prenose direktno i pravovremeno menadžmentu i odboru direktora.

Ovo praćenje/nadzor (eng. monitoring) nije isto što i pregledi menadžmenta (eng. management review). **Pregled od strane menadžmenta** je uži deo ovog procesa i odnosi se na rizike koje je menadžment uočio i definisanje korektivnih akcija u sklopu tog rizika. Za razliku od pregleda menadžmenta, praćenje je daleko složenija i sveobuhvatnija aktivnost.

Svaka organizacija treba da obezbedi sistem praćenja/nadziranja na tri nivoa (ACFE Brisbane chapter, <https://brisbaneacfe.org/library/occupational-fraud/c-o-s-o-fraud-control-model/>):

- a) praćenje zaposlenih (trening zaposlenih, obezbeđivanje adekvatnih znanja vezanih za kontrolne aktivnosti),
- b) odgovornost i polaganje računa (preko budžeta i praćenja izvršenja budžeta) i praćenje performansi (input/output performanse),
- c) sistem interne revizije kao element praćenja u internim kontrolama (procena i praćenje kontrolnih aktivnosti i svih elemenata COSO okvira, subjektivna revizija (test "Šta ovde izgleda neobično?").

Principi na kojima se zasniva sistem praćenja/nadzora su sledeći (KPMG; COSO 2013):

1. Organizacija odabire, razvija i izvršava u kontinuitetu ili posebno evaluaciju funkcionisanja i postojanja komponenti interne kontrole.
2. Organizacija ocenjuje i prenosi informaciju o nedostacima internih kontrola pravovremeno svim učesnicima koji imaju odgovornost da preduzmu korektivne akcije, kao što su menadžment i odbor direktora.

Postoji nekoliko načina na koji se izvršava praćenje/nadzor:

- a) opisni izveštaji o praćenju internih kontrola,
- b) liste u kojima se obeležavaju ključni elementi,
- c) tokovi dokumentacije i aktivnosti, i
- d) intervju i upitnici interne kontrole.

4.2. INTERNA KONTROLA I „MODEL TRI LINIJE“ KAO OSNOV ZA ADEKVATNO KONTROLNO OKRUŽENJE

Institut internih revizora (IIA, Institute of Internal Auditors) je sagledavajući ključne elemente interne kontrole u funkciji sprečavanja prevara razvio Model tri linije odbrane (eng. Three lines of defense model) koji je kasnije prerastao u **Model tri linije** (Three lines model) koji razvija strukture i procese adekvatnog korporativnog upravljanja (menadžment kao prva linija odbrane, funkcija usklađivanja (eng. compliance) kao druga linija odbrane i treća linija je interna revizija, što je deo kontrolnog okruženja u internoj kontroli.

Model tri linije ima podeljene uloge i odgovornosti:

- **Menadžment** – obuhvata dve linije odbrane, odgovara za poslovne aktivnosti i odgovara za upravljanje rizikom i izvršava kontrolne aktivnosti,
- **Interni revizori** – odgovaraju za davanje razumnog uveravanja da kontrole funkcionišu.

Međutim, zadatak je i **eksternog revizora** da dostavi uveravanje da interne kontrole vezane za finansijsko izveštavanje funkcionišu, kao i da privredni subjekt, odnosno klijent ima odgovarajući sistem korporativnog upravljanja.

Ovaj model razrađuje kontrolno okruženje kao jednu od najvažnijih komponenti interne kontrole i zasniva se na ulozi ljudi u organizaciji u obezbeđivanju efikasnog kontrolnog okruženja.

Svako ko je zaposlen u organizaciji doprinosi kontrolnom okruženju. Najvažnije mesto u tome zauzima Odbor direktora (eng. Board of directors). Odbor uspostavlja Komisije preko kojih se odvijaju brojne aktivnosti, a među najvažnijima je Komisija za reviziju (eng. Auditing Committee), komisija za korporativno upravljanje i komisija za bonuse, plaćanja menadžmetu i članovima drugi odbora. Zadatak Odbora je da uspostavi takav ambijent u kojem se interna kontrola može odvijati na efikasan način (eng. tone at the top), kao i koja su očekivanja od zaposlenih i menadžera u odnosu na sistem vrednosti u poslovanju, a posebno koja su očekivanja kada su etičke vrednosti u pitanju (na primer, etički princip „nulte tolerancije na prevare“, eng. zero fraud tolerance).

Slika 13. Model tri linije

Izvor: IFC (2021) Internal Control Handbook, str. 15.

Prema IFC (2021) ključna pitanja koja odbor postavlja menadžmentu vezano za interne kontrole su sledeća:

- Koja je uloga Komisije za reviziju u uspostavljanju efikasnih internih kontrola, upravljanju rizicima i usklađivanju sa zakonima i drugim propisima u toj delatnosti?
- Na koji način su interne kontrole uspostavljene, dizajn?
- Da li su interne kontrole uspostavljene tako da odgovaraju i sprečavaju pojavu ključnih poslovnih rizika?
- Opisati poslovne, finansijske, IT kontrole i kontrole usklađivanja
- Da li ima nekih značajanih problema u internim kontrolama u poslednjih 5 godina?
- Da li Odbor pregleda i nadzire rad menadžmenta u smislu da li menadžment ima odgovor na ključne neefikasnosti koje su obelodanjene u Izveštaju koji revizor podnosi menadžmentu?
- Da li su interne kontrole uspostavljene u skladu sa propisanim okvirom (npr. COSO 2013)?

Zadatak menadžmenta je da odgovora Odboru za operativno sprovođenje internih kontrola u organizaciji. Kao što se vidi na prethodnoj slici menadžment je odgovoran za prvu i drugu liniju kojom štiti organizaciju i usklađuje njezin rad. Prva linija je obavljanje rutinskih, poslovnih aktivnosti i njihova kontrola (kroz 5 elemenata interne kontrole), dok je druga linija savetodavna, linija podrške svim zaposlenima da se izvedu adekvatne kontrole na svim nivoima u organizaciji.

Zadatak menadžmenta je da uradi sledeće (IFC, 2021):

- Da realizuje osnovu za sve kontrolne aktivnosti na principima liderstva i pružanja saveta kako da se standardi poslovanja, principi i strukture interne kontrole ostvare i ko je zadužen za polaganje računa, ko ima odgovornost za kontrole,
- Kontrolisati rizike organizacije, identifikovati nove rizike, vršiti merenja rizika i upravljati njima,
- Применiti kontrolne aktivnosti prema rizicima koji su identifikovani,
- Uspostaviti adekvatne načine komunikacije informacija kako bi se informacija prenela do nivoa odgovornih za primenu kontrola,
- Kreiranje sistema evaluacije kontrola i nadzora nad njima.

Zadatak internih revizora je da uspostave treću liniju odbrane organizacije od prevarnih radnji i to obavljaju tako što se u ovoj službi zapošljavaju kompetentni zaposleni, koji su nezavisni u vršenju evaluacije sistema internih kontrola. Interna revizija daje uveravanje da sistem internih kontrola funkcioniše.

U sistem internih kontrola moraju biti uključeni svi zaposleni u organizaciji.

Njihovo mesto u sistemu internih kontrola je sledeće:

- moraju biti upoznati sa standardima, propisima i strukturom interne kontrole,
- razumeti prirodu rizika koji su inherentni toj organizaciji i posebnim odeljenjima organizacije i na pojedinim poslovima,
- izvrše kontrolne aktivnosti ako su im dodeljene,
- generišu, dele informacije o efektivnosti internih kontrola,
- identifikuju i izveštavaju o aktivnostima koje mogu da ugroze sistem internih kontrola.

Osnovna svrha Modela tri linije je da se kreira i stvori dodatna vrednost u kompaniji (IIA, 2020), odnosno ovaj model obuhvata saradnju sve tri linije koje su zadužene za donošenje odluka u uslovima rizika.

Nekoliko ključnih prednosti Modela tri linije su sledeće (<https://www.mega.com/blog/three-lines-model-update>):

- unapređena identifikacija i upravljanje rizikom,
- unapređeno donošenje odluka,
- povećana rezilijentnost organizacije,
- usklađivanje sa regulativom i propisima,
- povećano poverenje stakeholdera i
- kontinuirano unapređenje organizacije.

Osnovni problemi u praktičnoj implementaciji modela su u tome što su prve dve linije u domenu odgovornosti menadžmenta. Često se dešava, pogotovo u malim organizacijama, da ove prve dve linije izvršavaju isti zaposleni čime se preklapaju nadležnosti i onemogućava funkcionisanje modela.

Upravo se smatra da je primena ovog modela u finansijskim institucijama zakazala iz razloga što druga linija odbrane nije bila nezavisna ili nije imala adekvatnu ekspertizu za usklađenost poslovanja i upravljanje rizicima. To je dovelo do globalne finansijske krize iz 2008.

4.3. ULOGA EKSTERNOG REVIZORA U PREVENCIJI RIZIKA PREVARE ODNOSNO KRIVIČNIH DELA PROTIV PRIVREDE

U ovom delu udžbenika objasnićemo kakva je diskrepanca između očekivanja koja zainteresovana javnost ima od revizorske profesije kada je u pitanju revizija finansijskih izveštaja klijenta kod kojeg postoji rizik od prevarne radnje i stvarnih mogućnosti eksternih revizora da detektuju prevarne radnje. Razmatraće se i povećana odgovornost revizora za postupanje u takvom slučaju. Posebno ćemo obraditi teme kao što su revizorski standardi koji se odnose na reviziju internih kontrola klijenta, i revizorski standardi vezani za prevarne radnje koje uočava revizor prilikom revizije finansijskih izveštaja, kao i promena modela revizorskih rizika koji obuhvataju rizike od prevarnih radnji.

4.3.1. Očekivanja od revizorske profesije i njihova stvarna uloga u otkrivanju prevarnih radnji

Zadatak eksternog revizora se svodi na davanje mišljenja o tome da li finansijski izveštaji pružaju stvarnu sliku poslovanja privrednog društva i predstavljaju vrstu nezavisne spoljne verifikacije tih izveštaja. Dugo vremena se smatralo da je to osnovna linija odbrane od prevarnih transakcija i radnji koje mogu materijalno da utiču na finansijske izveštaje. Međutim, kada revizori nisu uspeali da detektuju brojne prevarne radnje postavilo se pitanje da li je to domen njihovog posla.

Primarna odgovornost za detekciju i prevenciju prevarnih radnji je na menadžmentu organizacije.

Međutim, očekivanja od revizora su bila brojna. Od momenta da je revizor "čuvar" ulaza na finansijska tržišta do činjenice da je eksterni revizor "pas tragač" koji traži materijalno pogrešne iskaze vezane za prevaru. Ovaj jaz u očekivanjima koje ima javnost i korisnici izveštaja u odnosu na očekivanja revizora i revizorske profesije se godinama povećavala. Ovo se pre svega duguje činjenici da revizori nisu bili značajno prisutni u detekciji kriminalnih radnji. O tome nam govore i sledeći podaci:

- 2004. revizori su detektovali samo 10.9% prevara (ACFE 2004 Report to the Nations),
- 2024. revizori su detektovali svega 3% prevarnih radnji (ACFE 2024 Report to the Nations).

Postavlja se pitanje koja je uloga revizora u detekciji kriminalnih radnji i da li ovi podaci pokazuju da je uloga eksternog revizora marginalna?

Prevarne radnje su uslovljene organizacijom u kojoj su nastale i shodno tome ne postoje dve iste prevarne radnje koje su nastale u različitim organizacijama. Pošto je zadatak revizora da utvrdi postojanje materijalno pogrešnih iskaza, logično je da se vodi debata da li je materijalno pogrešan iskaz kao rezultat prevarnih radnji nešto o čemu i revizor treba da vodi računa.

Tako se još od 70-tih godina 20.veka vodila polemika o mestu i ulozi revizije u detekciji prevarnih radnji. Naime u SAD je formiran Odbor za nadzor 1977. godine (eng. Public Oversight Board) čije je zadatak bio da se utvrdi šta korisnici veruju da revizori imaju zadatak da urade, a šta je stvarni zadatak revizora i koja je njihova uloga. U poslovnom okruženju koje je postajalo sve kompleksnije menjala se i uloga revizora, odnosno utvrđeno je da profesionalni skepticizam revizora mora biti jasnije ispoljen u takvom okruženju.

Međutim, skoro 20 godina kasnije od formiranja Odbora za nadzor, odnosno 1997. donet je prvi revizorski standard u SAD-u koji se odnosi na revizore i detekciju prevara pod nazivom *SAS 82 Razmatranje prevarnih radnji prilikom revizije finansijskih izveštaja* (eng. *SAS 82, Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit*), da bi kasnije 2002. bio donet standard po kojem revizori danas postupaju pod nazivom *SAS 99 Razmatranje prevarnih radnji prilikom vršenja revizije finansijskih izveštaja* (eng. *SAS 99 Consideration of Fraud in Financial Statement Audit*). Ovaj poslednji proširuje procedure i pravila koja revizor treba da sledi prilikom revizije finansijskih izveštaja klijenta gde je visok rizik od pojave prevarnih radnji.

Međunarodni standard revizije koji reguliše ova pitanja je *ISA 240 Odgovornost revizora prilikom revizije finansijskih izveštaja u odnosu na prevare* (eng. *ISA 240: The Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements*). Između ova dva standarda nema ključnih razlika kada je reč o procedurama i odgovornosti revizora za utvrđivanje prevara u finansijskim izveštajima i drugih radnji.

Oba standarda ISA 240 i SAS 99 jasno razgraničavaju ulogu revizora od uloge menadžmenta. Menadžment je zadužen da stvori okruženje i da postavi interne kontrole koje će omogućiti da se izvrše ciljevi organizacije i spreči rizik prevarnih radnji. Uloga revizora je da planira i izvršava reviziju koja će omogućiti razumno uverenje da su finansijski izveštaji bez materijalno pogrešnih iskaza kao proizvod greške ili prevarne radnje. Dakle, menadžment odgovara za detekciju i prevenciju prevarnih radnji, a zadatak revizora je da stekne razumno uverenje da finansijski izveštaji nemaju materijalnih grešaka.

Menadžment zajedno sa Odborom direktora osnažuje organizaciju u pravcu uspostavljanja efikasnih internih kontrola i definiše kakvo je kontrolno okruženje. Ako u kontrolnom okruženju postoje menadžeri i odbor koji se zalaže za primenu propisa i zakona, menadžment koji respektuje svoje zaposlene i plaća im adekvatnu nadoknadu, kontrole se izvršavaju i trebalo bi da budu efikasne. Tada ovakva organizacija ima manji rizik da postoje materijalno pogrešni iskazi kao rezultat prevarnih radnji. Korporativna kultura gde je sve dozvoljeno, gde se vrši pritisak na menadžere da ostvaruju nerealne ciljeve, kultura pohlepe i "okretanja glave" i kultura poslovnih prečica ima za posledicu neadekvatan sistem interne kontrole i takva organizacija nosi viši stepen rizika prevarnih radnji.

Oba standarda zahtevaju od revizora da reaguje na postojanje rizika prevare u finansijskim izveštajima i zahtevaju od revizora da prevaru posmatra kao deo trougla prevare i da rizike prevarne radnje kategorizuje na:

- a) rizike motiva prevare (motivi mogu biti različiti, a najčešće je to finansijski motiv ili život iznad mogućnosti),
- b) rizike koji dolaze iz prilike da se učini prevara (prilike se pronalaze u nedostacima i slabostima interne kontrole, najčešće je to kršenje zlatnog pravila podele ovlašćenja, nepostojanje ovlašćenja ili odobrenja za tranaskciju, nepostojanje adekvatne dokumentacije i slično) i
- c) rizike koji dolaze iz racionalizacije (rizik na koji način oni koji su zaduženi za kontrole racionalizuju ili pronalaze psihološko opravdanje za prevarnu radnju, jedna od mogućih racionalizacija je "ovo sam uradio zbog firme, da bi svima bilo bolje", "samo sam radio svoj posao" i dr.).

Faktori prevare (krivičnog dela) koji proističu iz pritiska, prilike i racionalizacije kojima se bavi standard eksterne revizije nastali su pod uticajem Teorije trougla prevare. Teorija **"trougla prevare" (eng. fraud triangle)** je teorijski koncept koji je razvio Donald D. Cressey (1953). On je u monografiji koja je nastala iz njegove doktorske disertacije pod nazivom "Tuđi novac" (eng. Other people's money) objasnio kriminalno ponašanje učinioca dela upravo kroz ovaj jednokraki trougao (pritisak, prilika, racionalizacija). Druga značajna teorija na kojoj se zasnivaju standardi revizije koji se bave prevarom je Teorija diferencijalne asocijacije (eng. Differential association theory) Edwin-a Sutherlanda. Obe teorije biće kratko objašnjene u nastavku.

U svojoj doktorskoj disertaciji Cressey je pošao od hipoteze da a) osoba kojoj je povereno ovlašćenje u organizaciji (eng. trusted person) postaje ona osoba koja krši zakon kada ima finansijski problem koji ne može da podeli (pritisak), b) to je istovremeno i osoba koja zna da može da reši taj problem finansijske

prirode tako što će u tajnosti da obavi transakcije kojima će da prekorači ovlašćenja (prilika) i c) može da opravda svoje ponašanje koje mu omogućava da se prilagodi koncepciji sebe kao osobe od poverenja (racionalizacija) iako je u suštini prekršila poslovne procedure (Cressey, 1953, str. 30; prema: Tickner i Button, 2021.).

Autori Tickner i Button (2021) su utvrdili da Donald Cressey nije bio originalni rodonačelnik ove teorije već se to duguje nemačkom psihologu Svendu Riemeru koji je ova tri faktora otkrio još 1941. godine. Riemer je ova tri faktora nazvao na sledeći način: a) društvena prilika (prilika), b) pritisak iz socijalne sredine (urgentna situacija) i c) psihopatološki element. Oba autora, Riemer i Cressey, su istraživali ove elemente prevare nad učiniocima krivičnog dela *pronevere*, tako da bi se ovoj teoriji moglo zameriti da je razvijena na prilično malom uzorku i na samo jednom kriminalnom ponašanju (pronevera). Međutim, to je do danas ostala jedna od najuticajnijih teorija prevara u korporativnom okruženju.

Prema **teoriji diferencijalne asocijacije** kriminalno ponašanje se uči i postoji nekoliko principa na kojima se ponašanje zasniva i to su (Sutherland, et.al, 1992, str. 80):

- kriminalno ponašanje u organizaciji se uči, nije inherentno ili nasleđeno,
- kriminalno ponašanje se uči kroz proces interakcije sa drugima u organizaciji,
- kriminalno ponašanje se uči u uskoj grupi (referentna grupa) kojoj pripada zaposleni,
- učenje kriminalnog ponašanja obuhvata tehnike, motive, podsticaje, racionalizacije i vrednosti,
- specifični motivi i podsticaji proizilaze iz tumačenja specifičnih pravila ponašanja (eng., code of conduct) u toj organizaciji ili profesiji i tumačenja tih pravila,
- osoba postaje delikvent zato što se u toj organizaciji pravila ponašanja tumače previše fleksibilno; odnos prema kršenju pravila nije jasno određen kao pogrešan,
- osoba koja je izložena uticaju kriminalnog ponašanja ako to ponašanje od strane članova grupe kojoj pripada nije osuđeno kao pogrešno, takva osoba uči kroz asocijacije i
- uticaj ovih asocijacija na osobu zavisi od učestalosti izloženosti te osobe takvom ponašanju, vremena trajanja tog uticaja, kao i od intenzivnosti i prioriteta.

Sagledavajući ove dve teorije i ako uzmemo u obzir njihovu primenljivost i danas onda je zadatak eksternog revizora da primenjuje profesionalni skepticizam dok obavlja reviziju privrednog društva. **Profesionalni skepticizam** znači da revizor mora da razume da li menadžment poseduje poslovni integritet i da li je moguće da menadžment može da zaobiđe postavljene interne kontrole. Profesionalni skepticizam se opisuje rečenicom "*veruj, ali proveravaj*".

Ukoliko su finansijski izveštaji sumnjivi u smislu da postoji rizik prevarne radnje ili neki drugi od rizika, revizor je dužan da sa članovima tima prodiskutuje ovu situaciju i da uključi partnera revizorske kuće zaduženog za taj angažman da utvrde zajedno da li postoji rizik materijalno pogrešnog iskaza.

Obaveza je eksternog revizora da obavesti menadžment i Odbor, kao i Komisiju za reviziju o svim pitanjima prevarnih radnji i rizika koje su otkrili tokom obavljanja revizije. Ukoliko su u prevaru uključeni organi rukovođenja (menadžment) ili upravljanja (komisija za reviziju i druge komisije, odbor direktora) onda se ti nalazi imaju saopštiti nekoj trećoj strani izvan organizacije (na primer, Komisiji za hartije od vrednosti, tužilaštvu). Zadatak eksternog revizora u ovom slučaju je da posavetuje klijenta da potraži pravnog zastupnika (advokata odbrane).

Interesantan je stav autora Vona (2012) koji tvrdi da eksterni revizori imaju samo dve mogućnosti na raspolaganju kada je prevara u pitanju:

- traže prevaru koristeći *pasivan pristup*, odnosno proveravajući i testirajući interne kontrole tražeći crvene zastavice (eng. red flags) i
- da aktivno reaguju na indicije prevare koje su im dojavljene (*aktivan pristup*) ili su ih otkrile revizorske procedure.

Ako je naučno dokazano da su najveći broj prevara otkrile upravo dojave, odnosno uzbunjivači, ne treba da čudi činjenica što je kroz godine broj prevara otkrivenih od strane revizora, klasičnim revizorskim procedurama, značajano opao.

Očekivanja od revizora su veoma velika kada su prevare u pitanju, tako da ćemo u narednim poglavljima objasniti ključne elemente standarda SAS 99 i ISA 240, kao i standarda PCAOB No. 5 koji se odnosi na testiranje internih kontrola od strane revizora.

4.3.2. Standard PCAOB 5 Revizija internih kontrola nad finansijskim izveštavanjem zajedno sa revizijom finansijskih izveštaja

Kada govorimo o odgovornosti eksternog revizora za otkrivanje prevara već sa donošenjem Serbanes Oxley zakona je povećana odgovornost revizora za prevarne radnje, posebno u domenu testiranja internih kontrola nad finansijskim izveštavanjem. Iako su interne kontrole bile razrađene u prethodnom poglavlju ovog udžbenika, pomenućemo ih i ovde i to kroz prikaz PCAOB br. 5 (eng. Public Company Accounting Oversight Board of Auditing Standard No. 5, An Audit of Internal Control Over Financial Reporting Performed in Conjunction with an Audit of Financial Statements) koji je donet 2007. godine odnosno pet godina posle primene Serbanes Oxley zakona.

Zadatak ovog standarda je da propiše postupke i procedure revizora prilikom davanja razumnog uverenja vezanog za izjavu menadžmenta o postojanju efektivnih internih kontrola nad finansijskim izveštavanjem.

Interne kontrole nad finansijskim izveštavanjem podrazumevaju (PCAOB 5, par. A5) proces koji je pod nadzorom finansijskog direktora privrednog društva i pod uticajem vrhovnog menadžmenta i Odbora direktora, čiji je **zadatak da pruži razumno uveravanje o tome da:**

- je proces finansijskog izveštavanja pouzdan i
- su finansijski izveštaji pouzdani za korišćenje od strane eksternih korisnika.

Interne kontrole se prema PCAOB 5, odnose na:

- a) evidencije, koje treba da su tačne i da odražavaju stvarne poslovne transakcije,
- b) osiguravaju razumno uverenje da su evidentirane one transakcije za koje postoji mogućnost za evidentiranje prema nekom skupu standarda (US GAAP) i da je svaka transakcija sprovedena u skladu sa ovlašćenjem i odobrenjem za izvršavanje i
- c) da pruže sticanje razumnog uverenja da je svako otuđenje/neovlašćeno prisvajanje imovine privrednog društva detektovano ovim kontrolama jer to može imati uticaj na materijalnu tačnost finansijskih izveštaja. Ako u bilo kojem od ovih elemenata postoji materijalna slabost onda interne kontrole nisu efektivne.

Ako bilo koji materijalni nedostatak/slabost u internim kontrolama postoji one neće biti efektivne i mogu da dovedu do dve vrste rizika materijalno pogrešnog iskaza koji se duguje prevari i materijalno pogrešnog iskaza koji se duguje postojanju greške.

Međutim, materijalni nedostatak u internim kontrolama može da postoji i kada to ne utiče na materijalno netačne iskaze u finansijskim izveštajima.

Da bi revizor stekao razumno uverenje u njihovu efektivnost, revizor mora da:

- planira reviziju efektivnosti internih kontrola klijenta i
- izvrši reviziju (neophodne testove) internih kontrola.

Revizija efektivnost internih kontrola obavlja se zajedno sa revizijom finansijskih izveštaja.

Tokom planiranja procesa revizije internih kontrola revizor sve vreme mora da svoj plan testiranja usklađuje sa procenom rizika od prevare koju je izvršio. Procena rizika od prevare utiče na i na tok planiranja, ali i na sam tok izvršenja revizije internih kontrola nad finansijskim izveštavanjem.

Obavljanje revizije nad internim kontrolama klijenta koristi pristup "odozgo na dole" (eng. top down approach). U tom pristupu prvo se testiraju kontrole na nivou privrednog društva kao celine, a onda se dolazi do značajnih transakcija, računa, i testira hipoteza ili izjava da postoji rizik da će na tim računima biti materijalno pogrešan iskaz.

Kontrole na nivou celog privrednog društva uključuju kontrole nad kontrolnim okruženjem i kontrole da će menadžment zaobići interne kontrole i te kontrole uključuju (PCAOB 5, par. 22-27):

- kontrole *značajnih i neobičajnih transakcija*, neobičnih knjiženja u dnevniku i glavnoj knjizi,
- kontrole za *knjiženja koja se obavljaju pred kraj obračunskog perioda* (prekzaključna knjiženja i dr.),
- kontrole nad transakcijama sa *pridruženim i zavisnim privrednim društvima*, povezana pravna lica,
- kontrole nad izvršenim *procenama* pojedinih pozicija bilansa od strane menadžmenta,
- kontrole nad *inicijativama i pritiscima menadžmenta* i zaposlenih da nepravilno proknjiže ili da upravljaju finansijskim rezultatom.

Rezultat provera ovih kontrola na nivou privrednog društva kao celine omogućava revizoru da utvrdi njihovu efektivnost i da shodno tome podesi revizorske procedure (testove) kako za ove kontrole ili da testira neke druge kontrole koje su sa njima u vezi. Kontrole na nivou privrednog društva kao celine neće moći da precizno obuhvate sve rizike, i one se primarno odnose na kontrolno okruženje i na pokušaj menadžmenta da zaobiđe interne kontrole. Posebno su značajne kontrole vezane za činjenicu da menadžment može da zaobiđe procedure i to može da utiče na pojavu materijalno pogrešnih iskaza i grešaka u finansijskim izveštajima usled prevarnih radnji. Posebno je važno proveriti da li postoje kontrole nad centralizovanim sistemom evidentiranja računovodstvenih transakcija kao što su centri podeljenih računovodstvenih usluga (eng. shared service center), kontrole nad procesom upravljanja rizikom, kontrole nad rezultatima transakcija i poslovnih događaja, kontrole nad internom revizijom, kontrole nad komisijom za reviziju, komisijom za bonuse i druga lična primanja menadžmenta i dr. Dakle, kontrole i testove koje revizor izvršava kreću odozgo (od privrednog društva kao celine) i spuštaju se do nivoa računa i transakcija, raspolaganja imovinom privrednog društva.

Nakon toga revizor mora da testira one kontrole koje smatra da su značajne za donošenje mišljenja o efektivnosti internih kontrola nad finansijskih izveštavanjem i da li su te kontrole dovoljne da spreče rizik pojave materijalno pogrešnog iskaza (PCAOB 5, par. 39). Kontrole koje se testiraju su upravo one koje najviše doprinose zaštiti od rizika prevare ili pogrešnog iskaza koji se duguje prevari.

Revizor kada prikupi dovoljno dokaza pristupa formiranju mišljenja.

Mišljenje o internim kontrolama može da iskaže u zasebnom izveštaju o internim kontrolama nad finansijskim izveštavanjem ili u okviru mišljenja koje daje zajedno sa mišljenjem o finansijskim izveštajima. Datumi ova dva izveštaja (ako se daje zasebno mišljenje) trebalo bi da budu isti. Dakle, izveštaj o internim kontrolama može biti datiran na dan davanja mišljenja o finansijskim izveštajima ili pre toga. Oni su međuzavisni. Ukoliko je tokom revizije utvrđeno da postoji materijalna slabost internih kontrola nad finansijskim izveštavanjem ta materijalna slabost mora biti detaljno opisana u izveštaju revizora (priroda slabosti, njezin uticaj na reviziju finansijskih izveštaja i materijalno pogrešne iskaze). Sve materijalne slabosti interne kontrole revizor mora da saopšti Komisiji za reviziju, menadžmentu i Odboru direktora.

4.3.3. Revizorski standardi SAS 99 i ISA 240

Iako je mišljenje o internim kontrolama nad finansijskim izveštajima značajan faktor odbrane od materijalno pogrešnih iskaza koji se duguju prevarnim radnjama (krivičnim delima), donosioci standarda revizije u SAD -u i u međunarodnim okvirima (Odbora za reviziju, eng. Auditing Standards Board, ASB i Međunarodnog odbora za standarde revizije i usluga uveravanja, eng. International Auditing and Assurance Standards Board, IAASB) doneli su posebne standarde koji obavezuju postupanje revizora kada postoji prevarna radnja kod revizije finansijskih izveštaja.

4.3.3.1. *IAASB- IAS 240 Odgovornost revizora u reviziji finansijskih izveštaja vezano za prevarne radnje*

IAS 240 Odgovornost revizora u reviziji finansijskih izveštaja vezano za prevarne radnje (eng. IAS 240 The Auditor's responsibility relating to fraud in an audit of financial statements) je donet još 2009., ali je sada najnoviji nacrt izmene tog standarda objavljen u februaru 2024. Dakle, u ovom delu udžbenika govorićemo o dopunjenom i izmenjenom nacrtu standarda.

Nacrt IAS 240 odgovornost revizora u ovom kontekstu posmatra kroz dva domena (ED IAS 240 par. 1):

- planira i izvršava reviziju i stekne razumno uverenje da su finansijski izveštaji u celini bez materijalno pogrešnih iskaza koji nastaju kao posledica prevarne radnje i
- informiše i izveštava o pitanjima vezanim za prevare u finansijskim izveštajima.

Standard navodi da menadžment i oni koji odgovaraju za korporativno upravljanje (odbor direktora, komisija za reviziju, komisija za bonuse i dr.) imaju ključnu odgovornost u prevenciji i detekciji prevara i stvaranju takvog okruženja u kojem se rizik da se poćini prevara svodi na najmanji mogući nivo (prevencija) i da oni koji ćine prevaru jasno znaju da postoje metode odvrćanja od prevare (sankcija).

Pogrešni iskazi u finansijskim izveštajima (ED IAS 240, par. 4) proizvod su prevare (namerno ćinjenje) ili greške (nenamerno ćinjenje).

Namerno pogrešni iskazi koji mogu da se pojave u finansijskim izveštajima mogu da budu posledica (ED IAS 240, par. 4-5):

- pogrešnih iskaza u fin. izveštajima koji su **rezultat prevare u finansijskim izveštajima** i
- pogrešnih iskaza koji su rezultat **pronevere**.

Revizor utvrđuje:

- prevarnu radnju ili
- sumnju (indiciju) da prevarna radnja postoji.

Ono što je novo u nacrtu standarda je da revizor pored identifikovanja prevare (pogotovo kada prevaru utvrdi tokom revizije) ne daje zakonske kvalifikacije tog krivičnog dela, već to ostavlja pravnicima, i da tokom vršenja revizije može da naiđe na osnove sumnje na prevaru (npr. može da dobije od trećeg lica dojavu o prevari ili da osnove sumnje utvrdi tokom postupka revizije).

Prevarna radnja postoji ukoliko je revizor identifikovao (ED IAS 240, par. A2):

- pritisak (da menadžment ostvaruje nerealistične ciljeve vezano za dobit ili neke druge finansijske ciljeve, zaposleni koji čine proneveru imaju pritisak u smislu da žive izvan svojih mogućnosti),
- priliku (zaposleni može da zaobiđe interne kontrole ili je zaposleni u prilici da je na poziciji na kojoj mu je dato ovlašćenje i zna da kontrole ne funkcionišu i to koristi radi protivpravnog prisvajanja imovine)
- racionalizaciju (opravdanje) koja podrazumeva da onaj koji čini prevaru ima niz etičkih osobina, specifične karakteristike ličnosti koja opravdava čin prevare.

Prevarne radnje mogu biti **prevara u finansijskim izveštajima** koja može da se izvede sledećom metodologijom (ED IAS 240, par. A4):

- manipulacija, falsifikovanje i izmena računovodstvenih evidencija ili druge dokumentacije iz koje su sačinjeni finansijski izveštaji,
- lažno predstavljanje ili namerno izostavljanje događaja i transakcija od značaja za sastavljanje finansijskih izveštaja i
- namerna pogrešna primena računovodstvenih principa vezanih za vrednovanje, prikazivanje i obelodanjivanje bilansnih pozicija.

Kada je reč o **proneverama** kao vrstama prevare na koju revizor mora posebno obratiti pažnju prilikom revizije, one se uglavnom obavljaju od strane zaposlenih ili menadžmenta, ponekad i od strane trećih lica, kroz namerne pogrešne ili lažne evidencije kako bi se pronevera prikrla.

Menadžment u situaciji kada je prevara u finansijskim izveštajima u pitanju može biti **umešan u prevaru** kroz mogućnosti da zaobiđe interne kontrole i to (ED IAS 240, par. A5):

- evidentiranje fiktivnih transakcija kako bi se povećali prihodi i dobitak,
- neodgovarajuće procene bilansnih pozicija,
- izostavljanje priznavanja događaja i transakcija u finansijskim izveštajima,
- nepravilno obelodanjivanje u napomenama, izostavljanje napomena,
- sakrivanje činjenica koje bi uticale na tačno iskazivanje neke pozicije u finansijskim izveštajima,
- strukturisanje složenih transakcija da bi se namerno pogrešno prikazao finansijski položaj,
- promena zapisa određenih transakcija,
- izmena izveštaja koji bi ukazali na tačne iskaze u finansijskim izveštajima i
- iskorišćavanje nedostataka kontrola u IT procesima.

Standard **IAS 240 pred revizora** koji je naišao na sumnju na prevaru ili na prevarnu radnju postavlja **sledeće zahteve** (ED IAS, par. 19-26):

- da primeni profesionalni skepticizam,
- da obavi razgovor sa revizorskim timom,
- da primeni odgovarajuće procedure procene rizika i procedure revizije i
- da komunicira svoje nalaze menadžmentu, angažuje pravne savetnike i komunicira svoje nalaze odgovornima za korporativno upravljanje.

Profesionalni skepticizam tokom planiranja i obavljanja revizije je zahtev i standarda *IAS 200 Ciljevi nezavisne revizije prema Međunarodnim standardima revizije* (eng. Objectives of the independent auditor and the conduct of an audit in accordance with the International standards on Auditing). Ovaj standard zahteva da revizor ostane budne pažnje tokom čitavog procesa revizije i u svim fazama revizije da postoji mogućnost da može da naiđe na materijalno pogrešne iskaze u finansijskim izveštajima koji se duguju prevari.

Revizor primenjuje i profesionalno rasuđivanje gde donosi razumne odluke koju aktivnosti od revizije da preduzme ako postoji prevara ili sumnja na prevaru. Revizor shodno tome mora da pretpostavi da je neki dokument namerno promenjen, a da mu to nije saopšteno, te treba dublje da ispita takve dokumente. Ovo bi bio klasičan primer profesionalnog skepticizma.

Kada je reč o **razgovoru sa revizorskim timom** koji je angažovan u nezavisnoj reviziji kod klijenta, najznačajnija je uloga partnera koji mora da utvrdi vreme i obim supervizije nad timom koji vrši reviziju da bi utvrdio da li tim ima dovoljno znanja i ekspertize iz oblasti i da li je rizik prevarne radnje adekvatno identifikovan prema procedurama u reviziji.

Tokom diskusije sa timom revizije vodi se posebno računa o sledećem:

- kultura menadžmenta i kultura organizacije, odnos prema integritetu i etičkim vrednostima,
- faktori prevare (pritisak na menadžment, prilika da se počini i prikrije prevara, racionalizacija prevare) i
- kako menadžment može da proneveri sredstva kompanije.

Posebna pažnja je posvećena primeni **procedura i tehnika** revizije da bi se utvrdili rizici prevarne radnje.

Revizor posebnu pažnju posvećuje činjenici da tokom evidentiranja prihoda klijent i njegovi zaposleni mogu namerno da počine prevarnu radnju. Zato revizor treba da posebno vrednuje na kojoj poziciji prihoda se to dešava, na kojim transakcijama i koje tvrdnje treba da proveri za konkretnu poziciju.

Posebno je važno da revizor:

- primenjuje i odabira neočekivane procedure revizije (ED IAS 240, par. 44),
- da posebno uvažava činjenicu da može da bude povećan rizik da je menadžment određene kontrolne procedure zaobišao i da je zato prevarna radnja nastala,
- da procenjuje računovodstvene politike kod klijenta,
- da poveća procedure testiranja transakcija proknjiženih pred kraj poslovne godine i
- zahteva povećanje tima za reviziju zbog posebnih veština koje se zahtevaju za otkrivanje prevarne radnje.

Revizor ima zadatak da utvrdi prevaru i da tokom pisanja mišljenja ti nalazi budu obrađeni kroz ključna pitanje revizije i da bude u komunikaciji sa menadžmentom i odgovornima za korporativno upravljanje vezano za celokupan proces revizije kada postoji prevarna radnja ili sumnja na prevaru.

4.3.3.2. ASB - SAS 99 *Razmatranje prevarnih radnji uočenih od strane revizora prilikom revizije finansijskih izveštaja*

SAS 99 je stupio na snagu 2002. godine kao rezultat brojnih korporativnih skandala u SAD-u tokom 90-tih godina 20.veka, a ponajviše kao rezultat prevare kompanije Enron u kojoj je učestvovala kao saučesnik i revizorska kuća Arthur Andersen. Donosilac ovog standarda je Odbor za revizorske standarde (eng. Accounting Auditing Board). Standard zahteva podelu rizika od materijalno pogrešnih iskaza usled prevare na dva oblika: a) prevara u finansijskim izveštajima i b) pronevera. Takođe, od revizora se očekuje primena profesionalnog skepticizma kao i u prethodnom slučaju.

Ono što ovaj standard razlikuje od svog evropskog partnera IAS 240 je u tome što je propisao **niz preciznih koraka** koje revizor mora da ispuni kada postoji sumnja u prevarnu radnju ili prevarna radnja i to su sledeći koraci (SAS 99, par. 02-04):

1. diskusija sa članovima tima za reviziju (brainstorming sesije kroz koje se razgovara gde je moguće da bi krivično delo moglo da nastane kod klijenta, koristiti um istražitelja i profesionalni skepticizam),
2. prikupiti informacije da se identifikuju rizici od prevare (ispitaj menadžment, odbor direktora, članove Komisije za reviziju i drugih komisija, prikupi podatke iz klijentovih programa koji štite od prevare (npr. linije za dojavu), prikupi podatke iz analitičkih procedura tokom planiranja revizije, ispitaj interne revizore, zaposlene i druge da bi se procenio rizik prevare i druge rizike),
3. identifikuj rizike prevare (pritisak, prilika, racionalizacija) koji mogu da dovedu do prevare (identifikuj vrstu rizika, odredi verovatnoću, odredi uticaj rizika, učestalost),
4. proceni rizike od prevare (uzmi u obzir internu kontrolu, proceni kontrolne procedure, proceni rizik),
5. napraviti odgovarajući odgovor spram rizika (veći naglasak na računovodstvene politike klijenta, dovesti forenzičkog revizora ili u tim uključiti iskusne revizore, primeniti neočekivane procedure revizije ili povećati obim revizije za neku poziciju; posebno proceniti da li menadžment može da zaobiđe kontrole i voditi računa o neobičnim transakcijama, procenama računovodstvenih pozicija, kao i o knjiženjima, posebno procenti prihode, zalihe),

6. proceni prikupljene revizorske dokaze (analitičke procedure, proceni rizik pred kraj rada na terenu, odgovor na uočene nepravilnosti),
7. prenesi rezultate i komuniciraj nalaze vezane za prevaru (prevaru saopšti menadžmentu, ako menadžment učestvuje u prevari saopštiti komisiji za reviziju, trećim licima prema potrebi, materijalno značajnu prevaru menadžmentu i komisiji za reviziju),
8. dokumentuj prevaru u svim elementima od 1-7 koraka (koje analitičke procedure su ukazale na prevaru, ispitivanje menadžmenta i indikatori prevara i dr.).

Oba standarda IAS 240 i SAS 99 su veoma slični i jedan od razloga te sličnosti je što je IAS 240 nastao posle SAS 99 standarda.

4.3.3.3. Adaptacija modela revizorskog rizika kada postoji rizik prevare

Smatra se da revizori ne otkrivaju prevarne radnje zato što im je model revizorskog rizika neadekvatan. Naime, iako postoje dva revizorska standarda vezana za reviziju finansijskih izveštaja kada se sumnja na prevaru, ti standardi su veoma uopšteni.

U tim standardima nedostaje redefinisanje modela revizorskog rizika.

Tradicionalni model prihvatljivog rizika revizije je proizvod inherentnog rizika, kontrolnog rizika i detekcionog rizika.

$$\text{AAR} = \text{IR} \times \text{CR} \times \text{DR},$$

gde skraćenice imaju sledeće značenje:

AAR- prihvatljiv rizik revizije, IR -inherentni rizik, CR -kontrolni rizik i DR - detekcioni rizik. Ovaj model razvijen je 1952. godine i ušao je u revizorsku praksu kroz standard *SAS 54 Revizorski pristup analizi i evaluaciji internih kontrola klijenta* (eng. Statement on Auditing Procedure No. 54 Auditor's study and evaluation of internal control).

Ako je prihvatljiv rizik revizije postavljen na niskom nivou, što je najčešće i slučaj, na primer, na nivou 0.05 ili 0.10, autori Zimbelman (1997) i Shibano (1990) tvrde da ovakav model jednostavno nije u mogućnosti da otkrije prevarne radnje. Ovaj model vodi revizora prema neadekvatnom obuhvatanju svih relevantnih rizika i pogrešnog planiranja primene revizorskih testova.

Zato su autori Srivastava i dr. (2007) i Srivastava i dr. (2009) definisali unapređen model rizika:

$$FR = RI \times RA \times RO \times RSP,$$

gde skraćenice označavaju sledeće:

FR - rizik prevare, RI -rizik pritiska, RA – rizik stava/racionalizacije prema prevari, RO – rizik prilike, RSP – rizik da specijalne forenzičke procedure neće detektovati prevaru.

Kao što se može iz modela videti ovaj rizik prevare se bazira na teoriji Trougla prevara na kojoj je i izgrađen (pritisak RI, prilika RO i racionalizacija RA).

SAS 99 zahteva da se prilikom procene pritiska, prilike i racionalizacije koriste različite informacije:

- diskusije članova tima za reviziju,
- ispitivanje menadžmenta,
- razmatranje rizika prevare,
- rezultati koje su odbacile analitičke procedure i
- rezultati privremenih fin. izveštaja (kvartalnih).

Međutim, niti jedan od ovih standarda ne definiše kako da se kvantifikuju rizici prevare koji su gore opisani.

Dakle, praksa velikih revizorskih kuća pokazala je sledeće (Shelton i dr., 2001):

- a) revizorske kuće su uglavnom koristile za procenu rizika prevare skalu da li je rizik prisutan ili nije prisutan (binarna skala, 0 i 1),
- b) neke su koristile skalu stepena slaganja sa činjenicom da li je faktor rizika prisutan (Likertova skala do 5 stepeni slaganja),
- c) druge revizorske kuće su koristile istu skalu sa 8 stepeni slaganja i
- d) jedna je tražila od revizora narativni izveštaj o rizicima.

Navedeni autori su zaključili da se revizori previše oslanjaju na racionalizaciju menadžmenta (crvene zastavice u domenu integriteta menadžmenta) te da se suviše malo fokusiraju na priliku i pritisak.

Model $FR = RI \times RA \times RO \times RSP$, zahteva da se posebno proceni da li treba primenjivati forenzičke revizorske procedure (varijabla RSP u modelu).

$$RSP = FR / (RI \times RA \times RO)$$

Procena ove varijable zavisi od prihvatljivog nivoa rizika prevare za revizora (FR) da bi revizor objavio pozitivno mišljenje o finansijskim izveštajima. Ako je prihvatljiv nivo FR veoma nizak na primer od 0.005 (maksimalni prihvatljiv nivo rizika prevare da bi revizor dao pozitivno revizorsko mišljenje klijentu) i ako revizorska procena RI, RA i RO je jednaka ili niža od FR onda se ne primenjuju revizorske specijalne procedure. Ako je, na primer, $RI \times RO \times RA = 0.005$ koliko je i FR (prihvatljivo 0.005) onda je $RSP = 0.005/0.005 = 1$ ili 100%. To znači da će specijalne forenzičke procedure detektovati prevaru 100% (prema: Srivastava, i dr, 2007 i Srivastava i dr. 2009).

Ako je FR 0.005 dok je RI = 0.5 i RO = 0.4, dok je RA = 1 zbog nedostatka informacija tada će $RSP = 0.005 / (0.5 \times 0.4 \times 1) = 0.025$ što znači da će kombinovani rezultat veoma oštarih specijalnih forenzičkih revizorskih procedura dati svega 2.5% šanse da se detektuje prevara (prema: Srivastava, i dr, 2007 i Srivastava i dr. 2009).

4.4. DIGITALIZACIJA KAO PREVENCIJA PRIVREDNIH KRIVIČNIH DELA

Programi prevencije krivičnih dela protiv privrede i drugih s njima povezanih krivičnih dela (korupcija, organizovani kriminal i dr.) zasnivaju se na korišćenju savremenih dostignuća digitalne tehnologije.

Primena digitalne tehnologije u prevenciji ne znači isključivo korišćenje savremenih tehnoloških dostignuća u **analizi podataka** koji već postoje u organizacionim bazama podataka, kao i kod otvorenih izvora informacija da bi se prevenirale prevarne radnje, već se koristi i kao **detekciona tehnologija**, da bi se otkrile radnje u toku, krivično procesuirali učionici, a sama radnja zaustavila i otklonile njene štetne posledice.

Kao što se navodi u Izveštaju ACFE SAS (2024) učionici krivičnih dela koriste tehnološka dostignuća, ali i organizacione i ljudske slabosti da bi kreirali nove sheme za činenje krivičnih dela i ista dizajnirali na način da za sebe ostvare što veću materijalnu korist.

Organizacije imaju veoma velike baze podataka (eng. Big data) u kojima se nalaze kako strukturisani podaci (finansijski izveštaji, podaci iz relacionih računovodstvenih baza, Excell, CSV fajlovi), delimično strukturisani podaci (računarski log fajlovi, emailovi) i nestrukturisani podaci (slike, tekstovi, video zapisi, audio zapisi i dr.).

Big data su podaci koji su preveliki da stanu na jedan server, generalno nisu strukturisani i ne mogu da stanu u kolona-red bazu podataka ili neku bazu podataka (Davenport i Harris, 2014).

Svi ovi podaci mogu biti predmet analize ako organizacija ima tehnologiju i osposobljene zaposlene da mogu da tim podacima upravljati u smislu dobijenih rezultata analize. Sve veći broj kompanija danas zato zapošljava i *analitičara podataka/naučnika o podacima* (eng. data analyst/data scientist) kako bi mogle da koriste svoje podatke i da istima upravljanju na način da ne dođe do neovlašćenog odliva tih podataka, kao i do neovlašćenog korišćenja u neetičke svrhe i svrhe koje idu protiv prava na privatnost i zaštitu podataka o ličnosti.

Međutim, ovi podaci se ne mogu analizirati tehnologijama koje su tradicionalne jer se tradicionalne tehnologije odnose na relacione baze podataka.

Big data karakteriše sledeće:

- obim (eng. volume) podataka je izuzetno veliki,
- veliki spektar (eng. variety) tipova podataka i
- brzina (eng. velocity).

Ovi podaci mogu da ostanu neiskorišćeni ukoliko kompanija nema uslova za njihovo skladištenje, obradu i upotrebu. Međutim, ako kompanija ima uslova za obradu i upotrebu tada ovi podaci postaju značajan izvor zaključaka koji se mogu koristiti u različite svrhe. Mi ćemo ovde razmatrati analizu Big data u svrhe prevencije krivičnih dela.

Big data analitika (Verbeke i dr., 2017) je skup tehnika obrade Big data, to su instrumenti i metodologije koje omogućavaju korisnicima da analiziraju podatke za različite potrebe i delatnosti (marketing, otkrivanje i prevencija prevarnih radnji, ljudski resursi, maloprodaja i veleprodaja, finansije, banke, osiguranje).

Cilj analize Big data je da se dobije znanje o nekom procesu, aktivnosti ili prevarnoj radnji (potencijalnoj ili koja je u toku).

O tome kakvo nam znanje treba u organizaciji najbolje govori sledeća tabela:

Tabela 4. Big data analitika i znanja koja iz nje proizlaze

	Retrospektiva	Shvatanje	Predviđanje
Informacija	Izveštavanje Šta se desilo?	Objave/uzbuna Šta se trenutno dešava?	Ekstrapolacija Šta će se desiti?
Znanje	Zašto i kako se nešto desilo? Modelovanje	Koja je najbolja akcija? Preporuke	Šta je najbolje ili najgore što se može desiti? Predikcija, optimizacija, simulacija

Izvor: Davenport i dr. (2014).

Analitika je do sada korišćena da bi se informisali šta se desilo ili šta se trenutno dešava, i eventualno da se klasičnim statističkim metodama vrše predviđanja za budućnost.

Ono što menadžment mora da uradi jeste da podesi svoj misaoni proces prema znanju koje generišu metode Big data analitike. To je znanje koje je u konstantnoj promeni jer se i Big data konstantno menja. Zato su pitanja koja se postavljaju kada se razvija i primenjuje znanje sledeća: Zašto se nešto desilo (model)?, Šta je sledeća najbolja poslovna akcija? (preporuka) i Šta je najbolje ili najlošije što može rezultirati iz te akcije? (predikcija).

Najveći problem koji može da se javi kod upotrebe znanja je efekat GIGO (eng. Garbage in -Garbage out). Od kvaliteta ulaznih podataka u model zavise i rezultati koji će se Big data analitikom dobiti. Ovo je posebno važno kod identifikacije i predviđanja mogućnosti za nastanak krivičnog dela u organizaciji. Zadatak ove analitike je da pruži jednostavnu i razumljivu informaciju i da na osnovu nje menadžment može da preduzme preventivne aktivnosti u organizaciji.

Tehnike koje velike organizacije u svetu koriste da bi se štitile od prevarnih radnji su sledeće (ACFE, SAS, 2024, str. 8):

- izveštavanje o izuzecima/ analiza anomalija (54% organizacija koristi, 12% u sledećoj godini),
- automatizovane crvene zastavice (54% koristi tehniku, 18% usvojiće u sledećoj godini),
- vizuelizacija podataka (37% koristi, 14% će primeniti sledeće godine),
- prediktivna analitika (28% koristi, 22% se priprema da koristi sledeće godine),
- analiza odnosa i društvenih mreža (22% koristi, 13% će koristiti sledeće godine),
- veštačka inteligencija, mašinsko učenje (18% koristi, 32% se priprema za sledeću godinu),
- geografsko mapiranje podataka (17% koristi, 11% se priprema za korišćenje),
- rudarenje kroz tekst (14% koristi, 15% će koristiti sledeće godine),
- analiza kriptovaluta (9% koristi, 11% se priprema da primeni tehniku sledeće godine),
- analiza tona/sentiment analiza (7% koristi, 9% u pripremi).

U nastavku ćemo detaljnije elaborirati zastupljenije metode otkrivanja prevarnih radnji.

Izveštavanje o izuzecima ili analiza anomalija (eng. exception reporting/ anomaly analysis) je veoma korišćena tehnika otkrivanja prevarnih radnji u organizacijama i često se koristi kako na strukturisanim podacima na osnovu relacionih baza podataka, tako i na osnovu polustrukturisanih podataka kao što su email ili kompjuterski log fajlovi. Analiza izuzetaka zahteva da se prvo utvrdi normalno/standardno ponašanje u nekoj vremenskoj seriji, a nakon toga se identifikuju odstupanja. Odstupanja od normale mogu biti opravdana (na primer promena poslovne politike) ili neopravdana (najčešće rezultat greške ili kriminalne radnje). Primer analize anomalija možemo pronaći u bankarskoj delatnosti vezano za anomalije u transakcijama klijenta kroz kreditne kartice,

prihodima u nizu vremenskih perioda, u računovodstvu kod evidentiranja transakcije, menjanja podataka, korekcije i dr. Cilj je da se utvrdi obrazac ili niz podataka koji odstupa od normale i da se donesu korektivne akcije.

Automatizovane crvene zastavice (eng.automated red flags) je tehnika analize koja koristi softver da bi se utvrdilo da li je neka transakcija izvan očekivanog nivoa aktivnosti ili unapred definisanih ograničenja. Ovakva transakcija se zove crvena zastavica i zahteva se dalja istraga ukoliko se ona uoči. Ova metoda se primenjuje u analizi potencijalnih transakcija koje mogu ukazati na pranje novca. Na primer, crvena zastavica je transakcija koja uključuje plaćanje firmama osnovanim u off shore destinacijama ili visok iznos novca deponovanog na račun klijenta banke u jednoj transakciji.

Vizuelizacija podataka (eng.data visualization) je tehnika prezentacije složenih kvantitativnih podataka ili vremenske serije korišćenjem grafikona, dijagrama, histograma, mapa, matrica ili drugih vizuelnih prezentacija koje su jednostavne za upotrebu od strane menadžmenta i pružaju uvid u strukturu podataka i oslikavaju odnose između podataka.

Prediktivna analitika (eng. predictive analytics) je jedna od najvažnijih tehnika forenzičke analize koja se direktno zasniva na modelima mašinskog učenja, odnosno kompjuterskim algoritmima koji imaju sposobnost učenja iz nekog niza podataka. Ovi algoritmi daju predviđanja ponašanja ili obrasce ponašanja u budućnosti (supervizirani modeli i nesupervizirani modeli mašinskog učenja) kako bi privredno društvo bilo u boljem položaju i kako bi se donosile efikasnije poslovne odluke, odnosno prvenirale prevarne radnje. Prediktivna analitika odgovara na pitanje šta će se desiti u budućnosti sa određenim ponašanjem kupaca, dobavljača, troškova, u smislu prevarnih radnji.

Tri su ključna modela prediktivna analitike i to su:

- a) modeli klasifikacije,
- b) modeli klasterovanja i
- c) vremenske serije.

Modeli klasifikacije zasnivaju se na superviziranim modelima mašinskog učenja koji se zasnivaju na istorijskim podacima i pronalaze odgovarajuće odnose između tih podataka (klasifikacija kupaca ili dobavljača prema načinu poslovnog ponašanja ili transakcija). Odgovor ovih modela je uvek binaran (da, ne, tačno /netačno). Zasnivaju se na modelima regresije, drveta odlučivanja, neuralnih mreža.

Klasterovanje je tehnika gde se koriste nesupervizirani algoritmi mašinskog učenja koji grupišu podatke prema nekim obeležjima ili atributima koje poseduju. Ovaj model može da podeli zaposlene prema njihovom obrascu korišćenja godišnjih odmora i da utvrdi rizičnu grupu (retko uzimaju godišnji odmor što može biti indikacija potencijalne prevarne radnje u toku).

Modeli vremenskih serija koriste različite podatke koje karakteriše veoma veliki obim i promena tokom dana, meseca i slično. Često se zavisna varijabla i njezini podaci prikazuju putem dijagrama kako bi se utvrdila sezonalnost podataka, ciklično ponašanje, trend.

Sve ove tehnike koriste se u sledećim poslovnim procesima koji se odvijaju u organizaciji (ACFE SAS, 2024, str. 9):

- prevare kod plaćanja po različitim osnovama, 44%,
- prevare u nabavci 41%,
- prevare kupaca, 32%,
- troškovi službenih putovanja 31%,
- protivpravno prisvajanje imovine (krađa) 30%,
- finansijsko izveštavanje 29%,
- pranje novca 29%,
- troškovi zarada 27%,
- prevare sa dobavljačima 26%,
- krađa zaliha 21% i
- krađa podataka 21%.

Kao što se može videti organizacije koriste složene tehnike otkrivanja prevara kako bi identifikovali prevarnu radnju u toku i kako bi istu prevenirali kroz uspostavljanje internih kontrola i procedura.

Koristi od primene metoda Big data analitike su brojne (EY; 2014)

- kod 86% ispitanika primena metoda digitalne forenzike omogućava bolji proces upravljanja rizicima u privrednom društvu,
- kod 84% ispitanika omogućava detektovanje prevarnog ponašanje koje pre toga nisu uspeli da detektuju,
- 79% smatra da ima bolje mogućnosti za upoređivanje podataka iz različitih izvora što omogućava i bolju detekciju rizika prevarnih radnji,
- 73% koristi ovu analitiku za istražne radnje u reviziji,
- 70% smatra da se skraćuje vreme koje im je trebalo za analiziranje velikih količina podataka,

- 80% smatra da ranije uočavaju prevarno ponašanje,
- 57% ima uštede u troškovima zbog primene digitalne forenzičke analitike i
- 54% smatra da ima koristi od analize i umrežavanja strukturisanih i nestrukturisanih podataka.

Analiza big data za potrebe istrage prevarnih radnji podrazumeva sledeće korake:

- Korak 1- Koji je poslovni problem vezan za prevenciju ili detekciju prevara?
- Korak 2 - Prikupljanje podataka iz strukturisanih i nestrukturisanih izvora, integracija podataka, čišćenje, formatiranje, opisivanje, upravljanje kvalitetom podataka,
- Korak 3 - Modelovanje (korišćenje odgovarajućih platformi (klasterovanje i dr.), rezultat je model,
- Korak 4 - Ekstrakcija dokaza (validacija rezultata, pregled procesa),
- Korak 5 - Primena i izveštavanje.

Mnoge organizacije u cilju primene Big data analitike i procene njene efikasnosti koriste pokazatelj **Stopa prinosa na investiciju** ili ROI (eng. Return on investment).

Baesens i dr. (2015) potencirali su važnost ekonomske perspektive u primeni Big data analitike u istragama prevarnih radnji i razvili pokazatelj ROI za Big data analitiku koji glasi ovako:

$$\frac{\text{Ukupna korisnost od ulaganja u Big data analitiku}}{\text{Ukupna investicija u big data analitičke modele}} = \text{ROI}$$

Troškovi ulaganja ili posedovanja big data analitičkih modela se sastoje od troškova ulaganja u hardver, softverska rešenja i troškove treninga zaposlenih, zapošljavanja menadžera za upravljanje Big data, dok se korisnost može meriti brojem preventivnih mera koje su primenjene, štetom koja je mogla nastati od prevarne radnje.

Pitanja za ponavljanje

- • • • • • • • • •
1. Kada je osnovan COSO i koja je njegova uloga?
2. Ko sve podržava COSO organizaciju?
3. Koja je uloga dokumenta COSO 2013 -Interne kontrole? Koliko principa internih kontrola je navedeno u tom dokumentu?
4. Definicija interne kontrole prema COSO okviru.
5. Koji su ključni razlozi da se u privrednim društvima čine krivična dela, a vezani su za interne kontrole (ACFE izveštaj iz 2024.)?
6. Sa kojim ciljevima organizacije mora biti usaglašena interna kontrola?
7. Navedite pet komponenti internih kontrola prema COSO okviru iz 2013. g.?
8. Skraćenica SOX odnosi se na koji američki zakon?
9. Zašto je SOX važan i pominje se kod internih kontrola?
10. Objasnite način dvostruke provere sistema internih kontrola u američkoj korporativnoj praksi.
11. Ko može i treba da se uveri u postojanje internih kontrola u d.o.o i u a.d prema Zakonu o privrednim društvima? Da li odredbe zakona ukazuju na to da za interne kontrole ipak odgovara društvo, odnosno, direktor kao njegov zakonski zastupnik?
12. Da li i Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela propisuje odgovornost pravnog lica i zakonskog zastupnika za nepostojanje internih kontrola. Objasnite.
13. Definišite kontrolno okruženje i navedite njegove komponente.
14. Zašto su komponente poslovnog okruženja neopipljive?
15. Utvrdite pet principa kontrolnog okruženja.
16. Na primeru kompanije Toshiba prikažite neefikasnost kontrolnog okruženja.
17. Zašto je procena rizika kao komponenta interne kontrole „dinamičan i iterativan“proces?
18. Navedite ključne principe upravljanja rizikom kao komponentom interne kontrole.
19. Na primeru Agencije za mali biznis i procedure odobrenja kredita utvrdite koji principi upravljanja rizikom nisu bili primenjeni.
20. Kontrolna aktivnost kao element interne kontrole.

21. Navedite na kojim principima se zasnivaju kontrolne aktivnosti.
22. Navedite najznačajnije kontrolne aktivnosti.
23. Zlatno pravilo podele dužnosti. Objasnite.
24. Nadležnost za transakcije (autorizacija ili odobrenje). Objasnite.
25. Postojanje adekvatne dokumentacije i evidencija. Objasnite.
26. Fizička kontrola imovine. Objasnite zašto je ona važna kao deo kontrolne aktivnosti.
27. Nezavisna revizija performansi kao deo kontrolnog okruženja.
28. Na koji način primer kompanije Avon pokazuje da se interne kontrole u domenu kontrolnih aktivnosti nisu sprovodile kada je u pitanju način knjiženja troškova (prikriivanje stvarne prirode transakcija).
29. Tri principa informacije i komunikacije kao dela internih kontrola.
30. U kakvom su odnosu praćenje (eng. monitoring) i pregledi menadžmenta (eng. management review) kao deo internih kontrola.
31. Praćenje (eng. monitoring) se obezbeđuje na tri nivoa. Koja su to tri nivoa?
32. Na koji način se obavlja praćenje internih kontrola?
33. Objasnite model tri linije (eng. Three lines model)
34. Ko je zadužen za dve linije odbrane – korporativno upravljanje i usklađivanje?
35. Kakva je uloga interne revizije u Modelu tri linije?
36. Da li je dobro da menadžment izvršava prve dve linije odbrane? Kakvi problemi se mogu javiti?
37. Navesti nekoliko prednosti Modela tri linije.
38. Koja je uloga revizora kada je reč o detekciji prevarnih radnji? Da li im je to primarna uloga ili nije? Obrazložite svoj odgovor.
39. Koji revizorski standardi pojašnjavaju ulogu revizora kada obavlja reviziju finansijskih izveštaja klijenta kod kojeg postoji sumnja u prevarne radnje? Nabrojite te standarde i objasnite ukratko koja pitanja oni rešavaju.
40. Koja je uloga menadžmenta kada su prevarne radnje u pitanju? Kakav menadžment može da uspostavi organizaciju u kojoj su interne kontrole efikasne?
41. Objasnite teoriju Trougla prevare (eng. Fraud triangle)
42. Objasnite Teoriju diferencijalne asocijacije.
43. Profesionalni skepticizam. Objasnite pojam.
44. Ukoliko postoji sumnja na prevaru eksterni revizor je dužan da izvrši sledeće korake (objasnite koje).

45. Eksterni revizori imaju dva pristupa kada je otkrivanje prevarnih radnji u pitanju. Objasnite ta dva pristupa.
46. Interne kontrole nad finansijskim izveštavanjem prema PCAOB No. 5 odnose se na?
47. Objasnite pristup „Odozgo na dole „ (eng.Top to bottom).
48. Šta je sadržaj mišljenja o internim kontrolama?
49. Materijalno pogrešni iskazi u finansijskim izveštajima prema IAS 240 mogu biti posledica koje dve prevarne radnje?
50. Da bi postojala prevarna radnja koja tri elementa prema „Troughu prevare“ moraju da postoje?
51. Prevare u finansijskim izveštajima mogu se izvršiti na neki od sledećih načina. Nabrojite ih.
52. Pronevera je specifično krivično delo koje takođe mogu otkriti revizorske procedure. Na koji način?
53. Šta je zadatak revizora kada utvrdi prevaru prema IAS 240?
54. Objasnite profesionalni skepticizam revizora.
55. Kada otkrije prevaru ili kada postoje indicije prevarne radnje zadatak revizora je da obavi razgovor sa revizorskim timom. Objasnite ulogu tog razgovora.
56. Koje revizorske procedure i tehnike obavlja eksterni revizor prema IAS 240 standardu kada otkrije prevarnu radnju ili kada sumnja u postojanje iste?
57. Objasnite ulogu ključnih pitanja revizije (deo revizorskog mišljenja) vezano za prevarne radnje.
58. Šta je SAS 99? Objasnite šta je ovaj standard novo doneo u odnosu na IAS 240?
59. Objasnite tradicionalni model prihvatljivog rizika revizije i zašto ovaj model nije u stanju da detektuje prevarnu radnju?
60. Kako su revizorske kuće kvantifikovale rizike prevare? Koje skale su korišćene?
61. $FR = RI \times RA \times RO \times RSP$ Šta označava ova formula?
62. $RSP = FR / (RI \times RA \times RO)$ Kako ova formula utiče na rizik specijalnih revizorskih procedura forenzičke revizije da detektuju prevaru?
63. Kako se koriste savremena tehnološka dostignuća (digitalizacija) da bi se detektovale prevare?
64. Koja je uloga analitičara podataka u kompanijama danas?
65. Big Data označava...
66. Koje su karakteristike Big data ?

67. Big data analitika je alat u rukama iskusnog forenzičara. Objasnite.
68. Objasnite koje metode Big data analitike su danas najčešće u upotrebi.
69. Tri su ključna modela prediktivne analitike. Objasnite koji su to modeli.
70. U kojim poslovnim procesima su korišćeni algoritmi mašinskog učenja prema ACFE SAS izveštaju?
71. Koji su koraci u istrazi prevarnih radnji korišćenjem Big data?
72. Objasnite pokazatelj ROI koji se koristi kao kriterijum za odlučivanje da li investirati u Big data analitiku ili ne.
73. Koje su prednosti od primene metoda Big data analitike?

Literatura

- ACFE SAS (2024) Anti-fraud technology benchmarking report. <https://www.acfe.com/fraud-resources/anti-fraud-technology-benchmarking-report> (pristupljeno oktobar 2024.)
- ASB. SAS 99 Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit, 2002.
- Baesens, B., Van Vlasselaer, V., & Verbeke, W. (2015). An Economic Perspective on Fraud Analytics: Calculating ROI of Fraud Detection Systems.
- C.O.S.O. Fraud Control Model , (preuzeto sa: <https://brisbaneacfe.org/library/occupational-fraud/c-o-s-o-fraud-control-model/>, pristupljeno oktobar 2024.g.).
- COSO 2013 Internal Control Integrated Framework.
- Davenport, T. H., & Harris, J. G. (2014). Analytics and big data: the davenport collection (6 items). Harvard Business Review Press.
- EY(2014) Big risk requires big data thinking: Global Forensics Data Analytics Survey. <https://archive.rai-see.org/wp-content/uploads/2015/05/EY-Global-Forensic-Data-Analytics-Survey-2014.pdf>(pristupljeno oktobar 2024.g.) <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/05/2750-New-COSO-2013-Framework-WHITEPAPER-V4.pdf>
- IAASB. Exposure Draft IAS 240 The Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements, 2024.
- IFC (2021) Internal Control Handbook (preuzeto sa: <https://www.ifc.org/content/dam/ifc/doc/mgrt/ic-handbook-2021.pdf>, pristupljeno oktobar 2024.g.)
- IIA (2020) The IIA's Three lines Model (preuzeto sa: <https://www.theiia.org/globalassets/documents/resources/the-iias-three-lines-model-an-update-of-the-three-lines-of-defense-july-2020/three-lines-model-updated-english.pdf>, pristupljeno oktobar 2024.g.)
- IRS Criminal Investigation releases updated COVID fraud statistics on 4th anniversary of CARES Act; nearly \$9 billion investigated (<https://www.irs.gov/newsroom/irs-criminal-investigation-releases-updated-covid-fraud-statistics-on-4th-anniversary-of-cares-act-nearly-9-billion-investigated>, pristupljeno oktobar 2024.g.).
- MEGA. Three lines Model Update. (preuzeto sa: <https://www.mega.com/blog/three-lines-model-update>, pristupljeno oktobar 2024g.).
- Mock, T. J., Srivastava, R. P., & Wright, A. M. (2017). Fraud risk assessment using the fraud risk model as a decision aid. Journal of emerging technologies in accounting, 14(1), 37-56.

- SEC Charges Avon With FCPA Violations, (preuzeto sa: <https://www.sec.gov/newsroom/press-releases/2014-285>, pristupljeno oktobar 2024.g.).
- Shelton, S., R. Whittington and D. Landsittle, 'Auditing Firms' Fraud Risk Assessment Practices', *Accounting Horizons*, Vol. 15, No. 1, 2001.
- Small Business Administration: Progress and Work Remaining to Implement Key Management Improvements (preuzeto sa: <https://www.gao.gov/products/gao-24-107395>, pristupljeno oktobar 2024.g.).
- Srivastava, R. P., Mock, T. J. & Turner, J. (2007), 'Analytical Formulas for Risk Assessment for a Class of Problems where Risk Depends on Three Interrelated Variables', *International Journal of Approximate Reasoning*, Vol. 45, pp. 123–151.
- Srivastava, R., Mock, T. J. & Turner, J. L. (2009), 'Bayesian Fraud Risk Formula for Financial Statement Audits', *Abacus*, Vol. 45, No. 1, pp. 66-87.
- Sutherland, E.H., Cressey, D. R., Luckenbill, D. F. (1992) *Principles of Criminology*, 11th edition, General Hall, Lanham, Boulder, New York, Oxford.
- Tickner, P., Button, M. (2021) Deconstructing the Origins of Cressey's Fraud Triangle, *Journal of Financial Crime*.
- Toshiba a case of internal audit failure (http://www.businessstandard.com/article/opinion/toshiba-a-case-of-internal-audit-failure-115080900760_1.html, preuzeto: oktobar 2024.g.).
- Toshiba's Accounting Scandal: How It Happened (OTCBB: TOSBF) <https://www.investopedia.com/articles/investing/081315/toshibas-accounting-scandal-how-it-happened.asp>
- Verbeke, W., Baensens, B., Bravo, C. (2017) *Profit Driven Business Analytics: A Practitioner's Guide to Transforming Big Data into Added Value*, Wiley.
- Vona, L. W. (2012). *Fraud risk assessment: Building a fraud audit program*. John Wiley & Sons.
- Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela ("Sl. glasnik RS", br. 97/2008).
- Zakona o privrednim društvima ("Sl. glasnik RS", br. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - dr. zakon, 5/2015, 44/2018, 95/2018, 91/2019 i 109/2021).
- Zakona o reviziji ("Sl. glasnik RS", br. 73/2019).

Poglavlje 5

METODOLOGIJA FORENZIČKO- RAČUNOVODSTVENE ISTRAGE

CILJEVI POGLAVLJA

- razumeti značaj finansijske istrage koju sprovode krivično-procesni subjekti
- razumeti značaj interne istrage privrednog društva od strane konsultanata i revizorskih kuća
- razumeti značaj faza istrage u digitalnom okruženju

METODOLOGIJA FORENZIČKO-RAČUNOVODSTVENE ISTRAGE

5.1. ISTRAGA KOJU OBAVLJAJU KRIVIČNO-PROCESNI SUBJEKTI-FINANSIJSKA ISTRAGA

Istraga u kojoj učestvuju krivičnoprocesni subjekti odvija se pod okriljem Zakona o krivičnom postupku (skr. ZKP), ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - odluka US i 62/2021 - odluka US). Ono što je novo u ovom Zakonu u odnosu na rešenja pre 2011. jeste činjenica da je istraga isključivo tužilačka aktivnost. Zadatak istrage kao dela krivično-procesnog postupka je da se u što kraćem roku prikupe dokazi kako bi javni tužilac imao mogućnost da podigne optužnicu. Javni tužilac podiže optužnicu kada postoji opravdana sumnja da je određeno lice učinilo krivično delo (ZKP; čl. 331); optužnica se podiže u roku od 15 dana od kada je završena istraga.

Optužnica se može podići i bez sprovođenja istrage u određenim slučajevima (ZKP, čl.331) ako prikupljeni podaci o krivičnom delu i učiniocu pružaju dovoljno osnova za optuženje.

Interesantno je mišljenje da ova rešenja ZKP (srp. Zakona o krivičnom postupku) oko "koncepta istrage koja je samo po nazivu tužilačka, a u suštini tužilačko-branilački hibrid, kao i da "u istrazi kao prvoj i posebnoj fazi krivičnog postupka mora da dođe do izražaja profesionalan i angažovan odnos između javnog tužioca, policije i sudije za prethodni postupak... taj odnos i saradnja mora da postoji i sa braniocem čijoj još adekvatnoj ulozi u postupku doprinosi novi Zakon o krivičnom postupku" (Bejatović, 2017; prema Bejatović, 2013, str. 24). Da bi proces istrage bio adekvatan delu koje je učinjeno i shodno tome efikasan, subjekti kao što su sud i tužilaštvo imaju ključnu ulogu. Isti autor smatra da se zbog toga što se krivična dela iz oblasti privrednog kriminala stalno menjaju i obogaćuju novim načinima izvršenja da bi krivični postupak bio efikasan mora da postoji stručno znanje onih subjekata koji u istrazi učestvuju, kao i upotreba odgovarajućih tehnika i radnji.

Dokazivanje se sprovodi putem opštih dokaznih radnji (saslušanje okrivljenog, ispitivanje svedoka, veštačenje, uviđaj, rekonstrukcija, isprava, uzimanje uzorka, provera računa i sumnjivih transakcija, privremeno oduzimanje predmeta i pretresanje) i posebnih dokaznih radnji (tajni nadzor komunikacije, tajno praćenje i snimanje, simulovani poslovi, računarsko pretraživanje podataka i prikriveni islednik). Ove dokazne radnje bile su predmet razmatranja u poglavlju u delu označenom kao Dokazi i njihova uloga u postupku.

Donošenje Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela ("Sl. glasnik RS", br. 32/2013, 94/2016 i 35/2019) je važan činilac u prevenciji dela privrednog i organizovanog kriminala. Naime, smatra se da je krajnji cilj činjenja krivičnih dela iz domena privrednog kriminala upravo sticanje imovinske koristi. Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela upravo za cilj ima oduzimanje imovinske koristi i lišavanje učinioca dela da ta sredstva ubacuje u legalne finansijske tokove (kroz činjenje krivičnog dela pranja novca) ili da tom imovinom finansira druga krivična dela.

Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela u čl. 17-22 definiše finansijsku istragu kao vrstu istrage koja je hitna, ali čiji su podaci tajni. **Finansijska istraga** pokreće se protiv vlasnika kada postoje osnovi sumnje da poseduje znatnu imovinu proisteklu iz krivičnog dela (čl.17). U finansijskoj istrazi prikupljaju se dokazi o imovini, zakonitim prihodima, načinu i troškovima života okrivljenog, okrivljenog saradnika ili ostavioca, dokazi o imovini koju je nasledio pravni sledbenik, odnosno dokazi o imovini i naknadi za koju je imovina prenet na treće lice (čl.17).

Finansijska istraga se pokreće **naredbom javnog tužioca** koji istom i rukovodi (čl. 19) Prema čl. 21 svi predmeti, evidencije, dokumenti, podaci i elektronski podaci iz elektronskih evidencija će biti oduzeti jer služe kao dokaz, odnosno državni organi i službe moraju da omoguće uvid u elektronske evidencije koje poseduju.

Finansijska istraga određena je i kroz *Strategiju istrage finansijskog kriminala* koju je Vlada Republike Srbije donela za period 2015 -2016.g. Finansijska istraga je paralelna krivičnoj istrazi i cilj joj je da se utvrde tokovi novca i imovine povezani sa kriminalnom aktivnošću.

Ciljevi finansijske istrage su (Strategija, 2015):

- a) da se utvrde i dokumentuju tokovi novca i njegovo kretanje, poreklo, transformacija,
- b) da se utvrdi i kasnije oduzme imovina proistekla iz krivičnog dela.

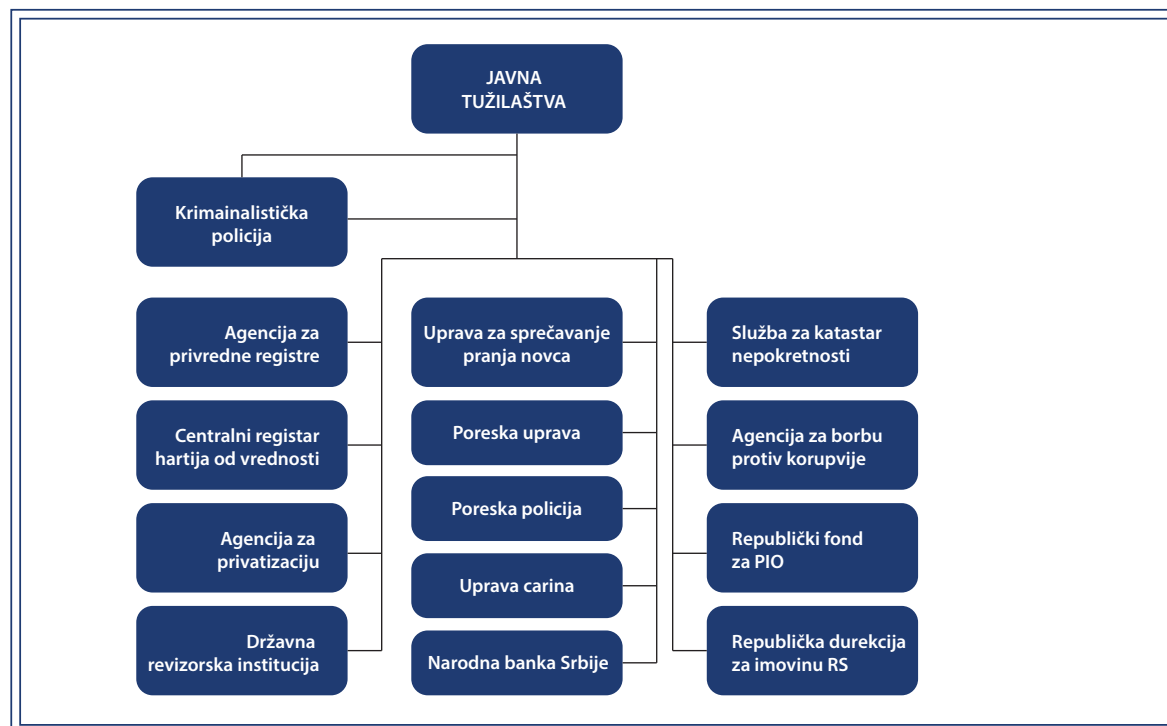
Kao jedan od posebnih dometa ove Strategije bilo je uspostavljanje **Službe finansijske forenzike** pri javnim tužilaštvima u Srbiji, obuka tužilaca za pitanja finansijske forenzike kao i opremanje odeljenja za finansijsku forenziku pri javnim tužilaštvima.

Finansijsku istragu pri tužilaštvu sprovodi **finansijski forenzičar**. Finansijski forenzičar je državni službenik zaposlen u tužilaštvu koji pomaže javnom tužiocu u analizi tokova novca i finansijskih transakcija u cilju krivičnog gonjenja.

Za borbu protiv privrednog kriminala, odnosno za potrebe finansijske istrage koriste se sledeći subjekti i njihove informacije u funkciji prikupljanja dokaza: Kriminalistička policija (za potrebe istrage pod nadzorom javnog tužilaštva), Agencija za privredne registre, Centralni registar hartija od vrednosti, Agencija za privatizaciju, Državna revizorska institucija, Uprava za sprečavanje pranja novca, Poreska uprava, Poreska policija, Carina, Narodna Banka Srbije, Katastar, PIO Fond, Agencija za borbu protiv korupcije i Direkcija za imovinu.

Delotvornost represivnih organa u suzbijanju težih krivičnih dela protiv privrede i utvrđivanja imovine proistekle iz krivičnih dela najbolje prikazuje sledeći shematski prikaz. (Sinanović i dr., 2016)

Slika 14. Uloga krivično procesnih organa u istrazi

Izvor: Sinanović i dr. (2016), str. 23.

Tužilaštvo za organizovani kriminal je osnovano još 2003. godine, dok je 2008. godine pri Republičkom javnom tužilaštvu formirano **Odeljenje za borbu protiv korupcije**.

Pri Višim javnim tužilaštvima u Novom Sadu, Nišu, Kragujevcu i Beogradu formirana su posebna odeljenja koja se bave krivičnim delima sa elementima finansijskog kriminala. Ovim je Republika Srbija jasno stavila do znanja da poštuje međunarodne sporazume koje je ratifikovala, kao i obavezujuće preporuke pri pristupanju Evropskoj uniji (otvaranje pregovaračkog poglavlja, posebno poglavlja br. 23 i br. 24), u borbi protiv privrednog kriminala. Zadatak ovih tužilaštava i specijalnih odeljenja je efikasna borba protiv kriminaliteta.

Pri policiji organizovana je i **Služba za borbu protiv organizovanog kriminala (SBPOK)** koja ima zadatak otkrivanja krivičnih dela protiv privrede (težih oblika), dela sa elementima korupcije i dela protiv službene dužnosti. Ona u svom sastavu ima **Jedinicu za finansijske istrage**. Sve istrage treba da budu usmerene na istragu finansijskog kriminala, a ne na isključivo traganje za imovinom iz krivičnog dela. One moraju da čine paralelu sa krivičnim istragama.

Finansijski kriminal podrazumeva veoma komplikovane transakcije koje se čine sa ciljem (Strategija, 2015):

- a) netačnog finansijskog izveštavanja,
- b) manipulacije na berzama hartija od vrednosti i robe,
- c) podmićivanja osoba zaduženih za raspolaganje javnim sredstvima,
- d) netačnog poreskog izveštavanja,
- e) pronevere,
- f) isporuka neadekvatne robe,
- g) poreska utaja,
- h) zloupotreba u vezi sa stečajem,
- i) zloupotreba u javnim nabavkama,
- j) zloupotrebe u privatizaciji,
- k) pranje novca,
- l) stvaranju tajnih fondova i
- m) finansiranju terorizma.

Za ostvarenu imovinsku korist relevantna je vrednost preko 200.000.000 dinara, odnosno preko 800.000.000 kada je u pitanju vrednost javne nabavke da bi to delo procesuiralo **Tužilaštvo za organizovani kriminal**.

Jedan od **ciljeva krivičnog postupka** kod privrednog kriminala je utvrđivanje imovinske koristi (prikupljaju se svi dokazi koji ukazuju da je učinilac imao imovinsku korist, koja se tokom osuđujuće presude oduzima od izvršioca dela ili lica na koje je korist prenet), **dok je zadatak finansijske istrage** da utvrdi imovinu proisteklu iz činjenja krivičnog dela kao osnov za oduzimanje te imovine prema Zakonu o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela.

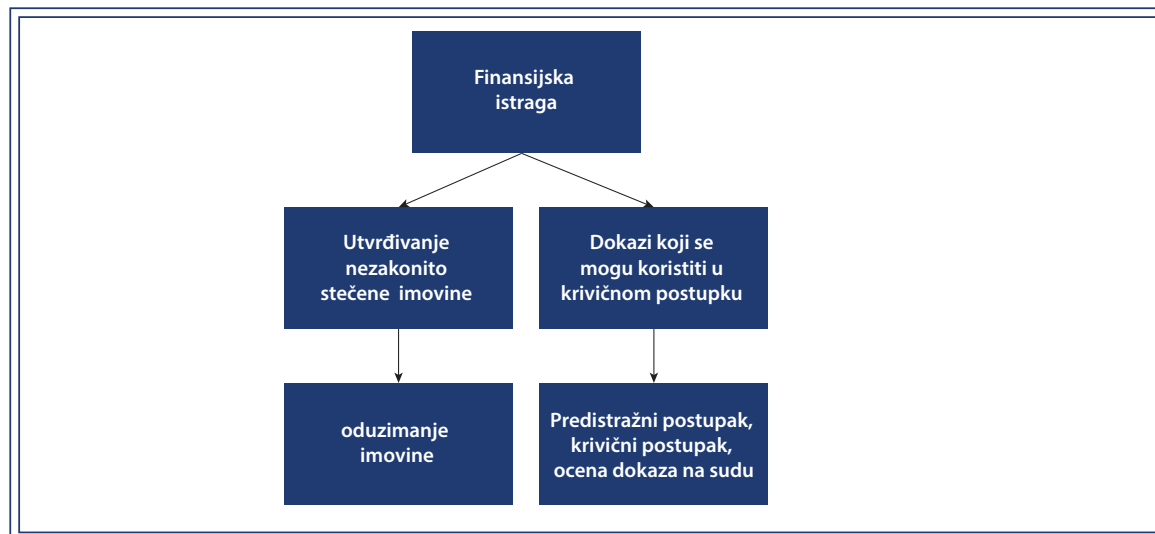
U finansijskoj istrazi utvrđuje se:

- a) šta čini imovinu lica protiv koga se vodi krivični postupak,
- b) utvrđuju se zakoniti prihodi lica i
- c) utvrđuje se očigledna nesrazmera između imovine i zakonitih prihoda.

Teret dokazivanja porekla imovine je na licu protiv koga se vodi krivični postupak. Imovina proistekla iz krivičnog dela je imovina vlasnika koja je u očiglednoj nesrazmeri sa njegovim zakonitim prihodima (Važić et al, str. 26).

Uslov za pokretanje finansijske istrage je postojanje osnova sumnje da postoji znatna imovina proistekla iz krivičnog dela. Znatna imovina koja je predmet oduzimanja treba da ima vrednost veću od 1,500,000 dinara (Važić i dr., str. 37). Finansijska istraga je stoga formalna istraga koju sprovodi državni službenik u funkciji finansijskog forenzičara. Takva istraga je obično proaktivnog karaktera i počinje odmah kada je pribavljeno saznanje, odnosno u predistražnom postupku, najranije.

Slika 15. Elementi finansijske istrage

Izvor: Sopstvena izrada autora prilagođeno prema: Pravosudna akademija (2019), str. 62.

Finansijska istraga shodno tome može se pokrenuti već u predistražnoj fazi postupka, ali može i tokom istrage odnosno paralelno sa krivičnom istragom. Najkasnije može biti pokrenuta posle pravosnažne presude protiv učinioca dela.

Što je ranije pokrenuta finansijska istraga može da utvrdi veći iznos imovine, zato što učinilac može da imovinu prenese ili sakrije od organa krivičnopravnog postupka. Ona traje sve dok javni tužilac ne podnese zahtev za trajno oduzimanje imovine stečene izvršenjem krivičnog dela.

Finansijske istrage su često usmerene na privredna društva sa kojima osumnjičeni imaju poslovni odnos ili fiktivne poslovne odnose. Ova istraga obuhvata složenu analizu informacija i novčanih tokova, ali i analizu veza, vlasničkih odnosa i imovinskih odnosa.

Faze finansijske istrage (prilagođeno prema: Pravosudna akademija, 2019):

- dobijanje inicijalne informacije koja može biti iz medija ili nekog drugog izvora,
- obrada i analiza te informacije,
- prikupljanje dodatnih podataka iz otvorenih i drugih državnih baza podataka,
- prikupljanje podataka iz rada na terenu,
- prikupljanje podataka iz međunarodne saradnje koja može biti formalna i neformalna,
- analiza podataka,
- analiza stila ili načina života osumnjičenog i
- izveštaj finansijskog forenzičara.

Nakon dobijanja inicijalne informacije proverava se njezina verodostojnost. Ovde se može po potrebi uključiti finansijski forenzičar, ali se praktično ova aktivnost sprovodi od strane policije, odnosno Jedinice za finansijske istrage (uključuje se kod dela visoke korupcije i organizovanog kriminala). Nakon toga se data početna informacija analizira zajedno sa drugim prikupljenim informacijama iz otvorenih i iz zatvorenih izvora, gde Jedinica za finansijske istrage pri policiji ima široka ovlašćenja za pristup tim bazama. Rad na terenu je veoma značajan i njega takođe sprovodi Jedinica za finansijske istrage. Ovde je potrebno na terenu proveriti sve informacije o imovini jer se prikupljena dokumentacija iz državnih izvora (na primer katastra) ne mora slagati sa činjeničnim stanjem na terenu. Takođe, ispitivanje lica koja mogu imati saznanja o imovini se obavlja u ovoj fazi radom na terenu. Ovde se vrše i direktne provere na terenu vezane za pravna lica (identifikacija stvarnog vlasnika, ulaganja u pravna lica).

Nakon toga se za krivična dela visoke korupcije i organizovanog kriminala može zatražiti i razmena međunarodnih informacija kao neformalna ili kao formalna. Ona uključuje policijsku razmenu informacija preko Interpola, Europolu i oficira za vezu, kao i razmenu obaveštajnih podataka u slučaju pranja novca preko Egmont grupe i preko Carin mreže.

Cilj analize podataka u sledećoj fazi je da se potvrde inicijalna saznanja o izvršenju krivičnog dela i da se dođe do novih dokaza koji ukazuju na postojanje imovine iz krivičnog dela ili nekih novih krivičnih dela (Pravosudna akademija, 2019). Ovde se svakako uključuje i finansijski forenzičar. On mora da za potrebe javnog tužioca uvezuje dokumentaciju za određene transakcije, ukazuje da li treba da se prikupi dodatna dokumentacija i istu analizira na način da javni tužilac može da napiše optužni predlog ili da izda naredbu za veštačenje dokumentacije.

U ovoj fazi se obavlja analiza novčanih tokova, analiza transformacije imovine u različite oblike, analiza povezanih pravnih i fizičkih lica i dr. (Pravosudna akademija, 2019, str. 66).

Ova faza istrage može da rezultira i analizom života osumnjičenog i kasnije se nalazi i u izveštaju finansijskog forenzičara kao zaključnom izveštaju iz finansijske istrage. Analiza stila ili načina života osumnjičenog podrazumeva analizu prihoda, rashoda i troškova osumnjičenog o čemu su informacije već prikupljene iz svih prethodnih faza. Ovo se obavlja kroz metode rekonstrukcije novčanih tokova, odnosno primanja i davanja novca osumnjičenog. Cilj ove analize je da se pokaže nesrazmera između imovine osumnjičenog i njegovih zakonitih prihoda.

Po predmetu istraživanja radnje koje se preduzimaju u finansijskoj istrazi mogu se podeliti na:

- a) radnje kojima se prikupljaju dokazi o imovini (pretraga i preuzimanje otvorenih baza podataka, pretraga i preuzimanje podataka iz elektronskih baza) iz ovih radnji proizilaze materijalni dokazi,
- b) radnje kojima se prikupljaju dokazi o zakonitim prihodima vlasnika imovine (zarade, prihodi od samostalnih delatnosti, od poljoprivrede, prihodi od autorskih prava, prihodi od kapitala, prihodi od nepokretnosti, kapitalni dobiti, prihodi od zakupa nalaze se u evidencijama privrednih društava, fonda za penziona i invalidsko osiguranje, poreske uprave i dr.) takođe predstavljaju materijalne dokaze,
- c) radnje kojima se prikupljaju dokazi o rashodima koje je imao vlasnik (analiza otvorenih baza podataka, analiza neto vrednosti, metoda rekonstrukcije novčanog toka, metoda izvora i upotrebe sredstava) kojom nastaju indirektni dokazi i

- d) radnje kojima se prikupljaju dokazi o pravnom osnovu sticanja predmetne imovine (katastar i drugi izvori podataka) koje prikupljaju materijalne dokaze.

Prilikom finansijske istrage koriste se dokazi koje je tužilaštvo prikupilo kroz primenu opštih i posebnih dokaznih radnje koje se sprovode u krivičnom postupku.

Rezultat rada finansijskog forenzičara je izveštaj.

Izveštaj finansijskog forenzičara je zakoniti dokaz ne samo po načinu pribavljanja dokaza već i po svojoj sadržini. (Pravosudna akademija, 2019, str. 13) Postoje i stavovi da je izveštaj finansijskog forenzičara u svakom smislu dokaz prema ZKP, čl. 138 odnosno u pitanju je dokazivanje ispravom. **Isprava** koju je u propisanom obliku izdao državni organ u granicama svoje nadležnosti, kao i isprava koju je u takvom obliku izdalo lice u vršenju javnog ovlašćenja koje mu je povereno zakonom, dokazuje verodostojnost onoga što je u njoj sadržano se koristi kao dokaz na sudu (ZKP, čl. 138).

Izveštaj finansijskog forenzičara može biti u formi (Pravosudna akademija, 2019, str.76):

- a) analize dokumentacije u predistražnom postupku i
- b) izveštaj u fazi istražnog postupka.

Finansijski forenzičar analizira dokumentaciju, mora sagledati suštinu poslovnog događaja, utvrditi verodostojnost dokumentacije kroz usaglašavanje dokumentacije, utvrđuje da li treba pribaviti dodatnu dokumentaciju, ukazuje na relevantnost te dokumentacije.

Finansijski forenzičar može da sastavi izveštaj koji treba da obuhvati sledeće elemente (Pravosudna akademija, 2019, str.77):

- a) zaključak o radnjama koje bi činile obeležja krivičnog dela i
- b) iznos štete odnosno koristi koju je osumnjičeni pribavio iz tih radnji.

Izveštaj finansijskog forenzičara je jedan od važnih izveštaja koji usmeravaju tužioca u daljem vođenju krivične istrage vezano za složene predmete kao što su dela visoke korupcije i organizovanog kriminala. Svakako u zaključku ovog dela mogli bi smo posebno skrenuti pažnju na činjenicu na kojoj se insistira od strane relevantnih institucija Evropske unije, a to je da se finansijske istrage vode uvek zajedno, odnosno paralelno sa krivičnim istragama.

5.2. INTERNA ISTRAGA KOJU SPROVODE KONSULTANTI I REVIZORI U OKVIRU DODATNIH USLUGA

Prema definiciji **interna istraga** je sistematičan i temeljan proces koji sprovodi kompanija na bazi osnova sumnje/indicija (engl. allegation) da je počinjena prevara od strane zaposlenog, meandžera, vlasnika ili nekog trećeg lica.

Pokretanje interne istrage je često vezano za sledeće transakcije: pronevera novca, zaliha i druge imovine koja pripada kompaniji, zloupotrebe u vezi sa službom nabavke, zloupotrebe u prodaji, konflikt interesa, krađa podataka i dr.

Svaka aktivnost u kompaniji koja može da prouzrokuje reputacionu štetu za kompaniju zaslužuje da bude predmet interne istrage i te aktivnosti su: neetičko ponašanje zaposlenih, kršenje kompanijskih procedura čak iako u datom momentu ne utiču na sticanje imovinske koristi za učinioca.

Internu istragu može da vodi tim iz kompanije ili da se angažuje nezavisni tim forenzičkih računovođa, odnosno eksterni tim.

Pokretanje interne istrage nastaje kada se desi saznanje o događaju. Saznanje o tom događaju dolazi od:

- a) dojava korporativnog uzbunjivača,
- b) neka neubičajena transakcija iz računovodstva,
- c) neka vest u novinama o prevarama ili uključenosti kompanije u neke nedozvoljene radnje,
- d) kompanija postaje predmet detaljne revizije, nadzora od strane nekog regulatornog tela ili inspekcija.

Sprovođenje interne istrage služi i kao mehanizam pokazivanja **kulture nulte tolerancije za prevarne radnje**. Dakle, ovo je mehanizam prevencije prevara jer su zaposleni upoznati da će svaka sumnjiva transakcija ili navod biti istražen.

Interna istraga se pokreće na osnovu indicija ili **saznanja o izvršenju** krivičnog dela.

Po snazi dokaza **indicije/osnovi sumnje** predstavljaju dokaz niskog dokaznog kapaciteta na osnovu kojeg se sa manjom verovatnoćom može zaključiti da je krivično delo nastalo i da postoji veza između nekog lica i krivičnog dela.

Indicije mogu imati više značenja i stoga mogu ukazivati na različite verzije krivičnog dela, te se koriste za uspostavljanje hipoteza kroz primenu teorije dokazivanja.

Postavljanje **različitih verzija** izvršenja krivičnog dela ili **hipoteza** jedan je od uobičajenih načina sprovođenja istrage.

Hipoteze služe da popune nedostatak znanja o svim činjenicama izvršenja krivičnog dela.

Hipoteza je moguća verzija izvršenja krivičnog dela i možemo ih imati više. Hipoteze usmeravaju tok interne istrage i način prikupljanja podataka, definišući tako i obim istrage. Da bi se postavila hipoteza ili hipoteze krivičnog dela neophodno je logičko zaključivanje.

U internim istragama treba da logičko zaključivanje bude nepristrasno, odnosno da um istraživača ne bude pristrasan najverovatnijoj hipotezi već otvoren i za brojne druge verzije događaja, odnosno načine izvršenja krivičnog dela. Svaka hipoteza se mora proveravati odnosno dovesti u vezu sa drugim činjenicama i indicijama i prikupljanjem dokaza potkrepljivati ili odbaciti.

Ukoliko se hipoteza odbaci jer je dokazi ne potvrđuju prelazi se na drugu hipotezu ili drugu verziju događaja krivičnog dela.

Kada govorimo o proveru hipoteza logično je da koristimo dostignuća kriminalističke nauke. Prema Matijević i dr. (2020) proveravanje hipoteza usmereno je na **iznalaženje što više posledica koje proističu iz tako postavljenih hipoteza**. Suština je da se što više misaono izrađenih posledica podudari sa činjenicama ili dokazima i da odgovaraju stvarnosti, odnosno da niti jedna ne protivureči (Matijević i dr., 2020).

Faze proveravanja hipoteza su sledeće (Matijević i dr., 2020):

1. Izvođenje misaone posledice svake hipoteze i
2. Utvrđivanje praktičnih radnji koje je potrebno preduzeti da bi se pronašli dokazi koji potvrđuju tu hipotezu.

Odbacivanjem svih verzija pojačava se verovatnoća jedne verzije koja je onda bliža istini.

Da bi se proverila neka hipoteza koristi se shema koja započinje sa **zlatnim pitanjima istrage** koja se odnose na sledeće (Matijević i dr., 2020):

- a) **Šta se dogodilo?** (ovde se radi o opisu krivičnog dela koje je nastalo i određivanje eventualno mogućeg bića krivičnog dela, ovo je jedno od najvažnijih pitanja koje određuje i postavljanje hipoteza),
- b) **Gde se dogodilo?** (određuje se mesto izvršenja krivičnog dela i mesto nastupanja njegovih posledica i njegovo određenje je važno jer se na mestu izvršenja nalaze i dokazi o izvršenju tog dela),

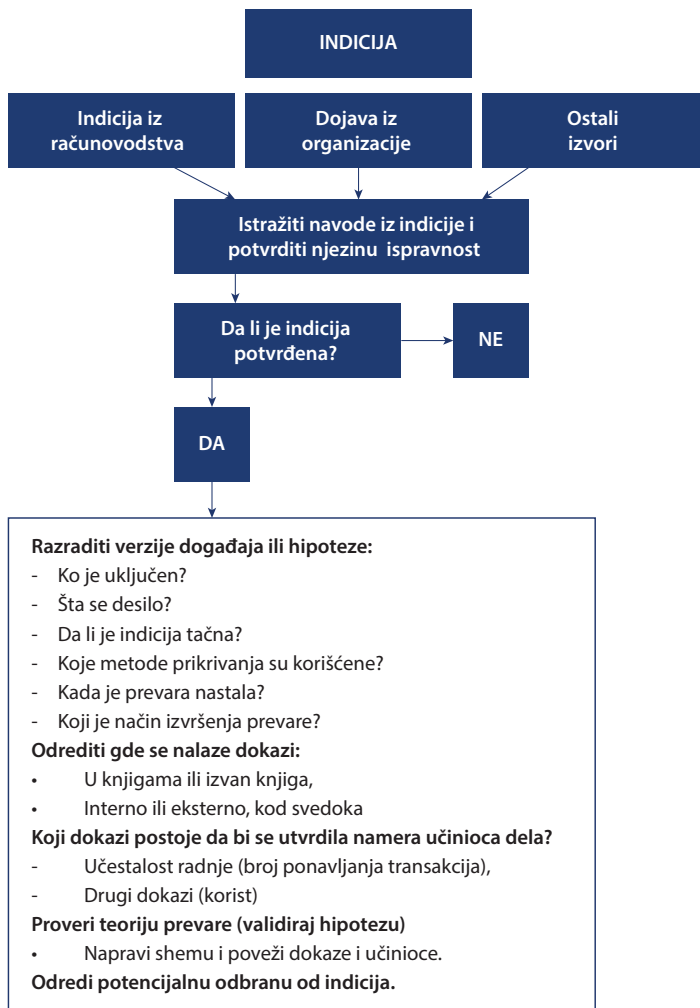
- c) **Kada se dogodilo?** (ovo je poprilično teško jer učinilac ponavlja transakcije izvršenja dela, kao i prikrivanje dela, pa je moguće postaviti više hipoteza vezano za odgovor na ovo pitanje),
- d) **Kako se dogodilo?** (način izvršenja krivičnog dela treba da odgovara opisu prirode tog krivičnog dela i da bude sa njim u saglasnosti, odnosno obuhvata sve elemente radnje izvršenja krivičnog dela),
- e) **Zašto se dogodilo?** (utvrđivanje motivacije ili unutrašnjeg psihičkog pokretača krivičnog dela),
- f) **S čim se dogodilo?** (predmet izvršenja krivičnog dela koji ukazuje na učinioca krivičnog dela- da li je profesionalac ili ne),
- g) **S kim se dogodilo?** (utvrđivanje da li je krivično delo učinio jedan učinilac ili više njih u saizvršilaštvu),
- h) **Ko je izvršilac?** (razotkrivanje učinioca ili učinilaca krivičnog dela),
- i) **Ko (koga ili šta)? Ko je žrtva ili oštećeni?** (oštećeni, što je najčešće neki privredni subjekt kod krivičnih dela protiv privrede, može da bude polazna tačka oko prikupljanja dokaza vezanih za izvršenje krivičnog dela).

Na osnovu ovih pitanja sastavlja se **plan istrage** koji predstavlja niz logičkih radnji koje su usmerene na istragu krivičnih dela protiv privrede i drugih dela koja su vezana za određeno privredno društvo.

Svako zlatno pitanje se dovodi u vezu sa raspoloživim indicijama koje imamo, zatim se na osnovu toga planiraju verzije ili hipoteze krivičnog dela, postavljaju se dodatna pitanja oko svake hipoteze, pravi se plan radnji koje će se u istrazi preduzeti, redosled i vreme izvršenja tih radnji i rezultat preduzetih radnji kao i primedbe tokom istrage koje će istražitelji uneti u plan.

ACFE je na sledećoj slici prikazao jedan inicijalni plan istrage koji se koristi u internim istragama.

Slika 16. Inicijalna istraga i proveravanje indicija

Izvor: ACFE, Conducting and Internal Investigation, Austin, Texas, str. 3-111.

Kada govorimo o internim istragama smatra se da je najefikasniji način prikupljanja dokaza u internoj istrazi sledeći (Kranacher i Riley, 2019):

- Prikupljanje stvarnih dokaza (dokumentacija),
- Prikupljanje informacija od neutralne treće strane,
- Ispitivanje svedoka,
- Ispitivanje saučesnika i
- Ispitivanje targeta ili učinioca dela.

Dakle, u istrazi je najvažnije prikupiti dokaze koji su stvarni ili materijalni kao što su dokumentacija, bilo da je ona u elektronskom obliku ili u obliku pisanih, štampanih dokumenata i izveštaja. Nakon toga sledi ispitivanje treće neutralne strane kako bi se dobila informacija o načinu i mestu izvršenja krivičnog dela (kada je u pitanju dojava treće strane), nakon toga se ispituju mogući svedoci, zatim saučesnici i na kraju se ispituje ciljana osoba, potencijalni učinilac dela. Prikupljanje dokumentacije kao prva faza omogućava da se osoba koja je potencijalni učinilac "pritisne" dokazima i tako prizna izvršenje krivičnog dela, ali i zbog činjenice da učinilac može da uništi dokumentaciju ako sazna da je pod istragom što je čest slučaj kod krivičnih dela protiv privrede.

5.3. FORENZIČKA ISTRAGA U DIGITALNOM OKRUŽENJU

Američko Ministarstvo pravde definisalo je **kompjutersku forenziku** kao naučno potvrđenu metodu koja se odnosi na čuvanje, prikupljanje, validaciju, identifikaciju, analizu, interpretaciju elektronskih dokumenata i evidencija za potrebe unapređenja rekonstrukcije događaja koji čine biće krivičnog dela (AICPA, 2012).

Pojedinac koji je specijalista u ovoj oblasti i poseduje odgovarajući sertifikat naziva se kompjuterski forenzičar. Ova osoba proučava kompjutersku mrežu, baze podataka, transakcije i druge zapise u elektronskom obliku sa ciljem da otkrije one koji se mogu koristiti kao dokazi na sudu.

Prevare se dešavaju u digitalnom okruženju što znači da je **mesto događaja** gde se desila prevarna radnja zapravo **digitalni prostor**. Učinilac krivičnog dela neće biti na mestu izvršenja digitalne prevare (prevaru će izvršiti sa udaljene lokacije), ali će na mestu krivičnog dela ostaviti trag.

Kada učinilac ostavi trag na mestu izvršenja radnje ta pojava se naziva **Lokardov princip razmene** (eng. Locards' Exchange Principle). Ovaj princip ustanovio je francuski forenzičar Edmund Lokard koji je radio u forenzičkoj laboratoriji u francuskom gradu Lionu. On je utvrdio da svaki kontakt dve materije ostavlja trag, odnosno da će izvršilac krivičnog dela, na mestu izvršenja radnje ostaviti materiju, a kontakt dve materije pravi forenzički trag.

Naravno, ovo pretpostavlja da je mesto izvršenja radnje fizičko mesto, a ne digitalni prostor. Međutim, kompjuterski forenzičari smatraju da i kontakt žive materije (prevaranta, hakera) sa digitalnim prostorom takođe ostavlja digitalni trag, kao što je to Lokard utvrdio i u vreme kada nije bilo digitalizacije.

Na primer, u kompjuterskim mrežama svaki kompjuter ima identifikacionu IP adresu (eng. Internet protocol address), koja može biti statička ili dinamička. Kao što im naziv sugeriše, statičke IP adrese korisnika se ne menjaju, već ih dodeljuje administrator mreže. S druge strane, dinamičke adrese se dodeljuju uz pomoć DHCP protokola (eng. DHCP – Dynamic Host Configuration Protocol) koji omogućava "iznajmljivanje" (eng. lease time) određene IP adrese na neki vremenski period. Trajanje ovog perioda može biti različito u zavisnosti od podešavanja na serveru, pa je moguće da će isti računar zadržati jednu adresu jedan sat, jedan dan, ili čak i nedelju dana.

Slika 17. Dinamička IP adresa na mreži na operativnom sistemu Windows

IPv4 Address	192.168.110.101
IPv4 Subnet Mask	255.255.255.0
Lease Obtained	Thursday, January 30, 2025 10:58:48 AM
Lease Expires	Thursday, January 30, 2025 2:59:26 PM

Izvor: Samostalna izrada autora.

Kompjuteri će čak i kod dinamički dodeljene adrese nastojati da zadrže IP adresu koju imaju, pa je moguće da im nakon isteka roka za iznajmljivanje ponovo bude dodeljena ista.

IP adrese mogu biti korisne kao digitalni trag onda kada se koriste programi za nadgledanje i praćenje protoka podataka (eng. Packet sniffer). Packet sniffer analizira sve pakete podataka koje prolaze kroz mrežu, i omogućava praćenje sa koje IP adrese je pristupljeno čemu, kada, pa čak i šta je od fajlova preuzeto sa interneta.

Jedan od najpopularnijih besplatnih alata koji se koriste za praćenje protoka podataka u mrežama je Wireshark (<https://www.wireshark.org/>).

Pretpostavljajući da počinioc ne zna naprednije tehnike skrivanja identiteta, kompjuterski forenzičar bi potencijalno mogao da utvrdi identitet napadača (hakera, počinioca), kao i to kada je napravio štetu i kako. Nažalost, u praksi su napadači vrlo vešti i često koriste alate poput proksi (eng. proxy) servera.

Proksi serveri su mrežni uređaji, hardverski ili softverski, koji omogućavaju posredan pristup ostalim računarima ili resursima u mreži. Napadači često ostavljaju mogućnost da na prethodno kompromitovanim računarima uključe funkciju posredovanja u komunikaciji, kako bi kasnije te računare mogli da koriste za anonimno pristupanje drugim računarima. (Jevremović i dr., 2018, str 41-42)

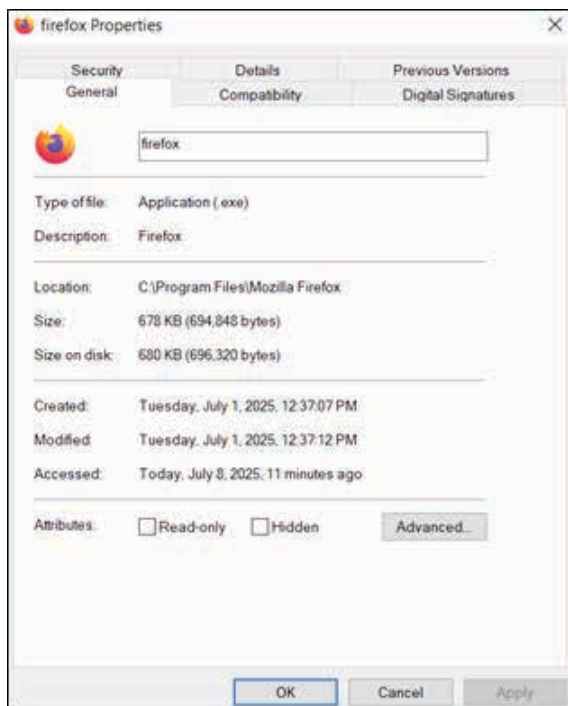
Kako bi povećali stepen anonimnosti, iskusni napadači se ne oslanjaju na samo jednog posrednika već prave višestruk lanac računara (često čak i rasutih po različitim kontinentima) koje koriste kao proksi servere i posrednike u komunikaciji. U ovakvom slučaju, šanse da forenzičar pronađe izvorni računar odakle napad dolazi su znatno manje. Pored IP adresa, postoje i drugi važni elementi digitalnog okruženja na koje forenzičar treba da obrati pažnju prilikom istrage.

Metapodaci (eng. Metadata, "podaci o podacima") su koristan izvor informacija. Oblast istraživanja metapodataka je izuzetno opširna i u kontekstu ovog udžbenika mora da se ograniči opisivanje i definisanje suštinski važnih pojmova. Postoje naučni radovi na temu metapodataka u forenzici (Bucholz, F., 2004, Olivier, M. S., 2009, Alanazi, F., 2015), koji ističu njihov značaj za detekciju i prevenciju prevarnih, odnosno drugih kriminalnih radnji.

Metapodaci su korisni jer pružaju informaciju o tome kada je fajl napravljen ili modifikovan, koja je putanja do tog fajla, veličina fajla, prethodne verzije, koja je ekstenzija nekog fajla (na primer: .exe, .pdf, .doc ili .xls) i sl. Praćenjem i analizom metapodataka istražitelj ponekad može da otkrije i sumnjive fajlove u digitalnom okruženju; one koji su napravljeni kako bi naškodili jednom računarskom sistemu, odnosno organizaciji.

U narednom prikazu je moguće videti primer metapodataka za internet pretraživač Firefox.

Slika 18. Primer metapodataka aplikacije Firefox, internet pretraživača

Izvor: autor.

Najštetnije prevarne radnje u digitalnom okruženju neke organizacije obično podrazumevaju upotrebu zlonamernih programa, poznatijih kao Malware (eng. malicious software). Malware postoji u raznim oblicima u zavisnosti od toga šta je cilj programa. Određeni tipovi pripadaju grupi "špijuskog softvera" (eng. spyware), koji prate šta korisnik radi na računaru. Na ovaj način se može doći do osetljivih informacija korisnika ili kompanije. Postoje i računarski virusi koji imaju za cilj da onesposobe ili potpuno unište operativni sistem. Jedan od najzlokobnijih oblika jeste ucenjivački softver poznatiji kao ransomware, oblik malware-a koji nakon pokretanja šifruje sve datoteke i fajlove na korisnikovom računaru, a ključ za tu šifru šalje kriminalnim organizacijama, koje onda zahtevaju od korisnika novac kako bi mogao da dobije šifru i pristupi nazad svojim fajlovima.

Prethodno navedene prevarne radnje se dešavaju na korisnikovom računaru i lokalnog su karaktera. Drugi domen obuhvataju prevarne radnje na internetu poput Phishing-a odnosno "pecanja", što je ujedno i vid krađe identiteta korisnika. Tipičan primer je da žrtva dobija mejl od svoje banke u kojem se obaveštava da je nastao određen problem sa e-banking računom i da će to

prouzrokovati finansijsku štetu, ali da taj problem može da otkloni ukoliko se odmah uloguje putem link-a datom u mejlu. Žrtve ovih prevarnih radnji u panici ostavljaju svoje korisničko ime i lozinku na sajtu, a kriminalci kasnije to koriste da pristupe njihovim stvarnim računima i uzmu novac. Sličan pristup može biti i kod krađe identiteta na društvenim mrežama.

Preduslov za uspeh ove prevarne radnje je nepažnja žrtve, jer tada neće primetiti da u mejlu koji su dobili piše pogrešan naziv kompanije. Obično se phishing mejlovi masovno šalju korisnicima, pa je moguće i da korisnik dobije mejl od banke gde nema tekući račun, što će mu odmah ukazati da je u pitanju prevarna radnja. Ipak, postoji i posebna varijanta ove prevarne radnje koja se zove spear phishing, gde je sadržaj mejla personalizovan i namenjen jednoj specifičnoj žrtvi ili organizaciji.

Za sprečavanje ovih prevarnih radnji su zaslužne i kompanije koje pružaju usluge slanja i primanja elektronske pošte kao što je Google. One imaju automatski razvijen filter uz pomoć veštačke inteligencije koji prepoznaje da je ovaj sadržaj potencijalno štetan po korisnika, čime ga automatski sortiraju u datoteku nepoželjnih ili spam mejlova.

Na internetu se mogu pronaći i drugi različiti tipovi prevarnih radnji, poput reklamiranja lažnih antivirusa ili lažnih internet prodaja.

Zadatak kompjuterskog forenzičara je da uradi sledeće (Hoopwood i dr., 2008):

- a) identifikuje učinioca krivičnog dela u digitalnom okruženju,
- b) da locira fajlove i podatke i
- c) izvrši rekonstrukciju događaja.

Zadatak kompjuterskog forenzičara je da pronađe digitalne dokaze koji će ukazati na učinioca krivičnog dela i koji će povezati učinioca sa radnjom izvršenja dela i digitalnim mestom izvršenja radnje. Digitalni dokaz nije fizički trag, kako ga opisuje Lokard, ali je to dokaz čija vrednost na sudu može biti upitna ako nije prikupljen na zakonom propisan način, ili ako je dokaz kontaminiran usled forenzičke analize.

Materijalni ili stvarni dokazi se prikupljaju sa mesta izvršenja radnje, isti se analiziraju u laboratorijama i najčešće se mogu prikupiti u dovoljnom obimu da ih navedene forenzičke analize neće uništiti jer se analizira mali uzorak.

Međutim, kod digitalnih dokaza situacija je drugačija. Neiskusni forenzičar može uništiti digitalni dokaz tokom analize i tada će taj dokaz postati neupotrebljiv na sudu (dokaz će se tretirati kao "plod otrovnog drveta").

Podaci koji su od značaja za kompjuterskog forenzičara mogu se nalaziti na: desktop računaru, laptopovima, mobilnim telefonima, printerima, diskovima, USB memorijama, faks mašini, CD, emailovima, skenerima, video kamerama, audio uređajima, memorijama, serveru, kladu i dr.

Najveći deo računarske forenzike odnosi se na **forenziku računarskih sistema**.

Digitalna forenzika računarskog sistema obuhvata naučno ispitivanje i analizu podataka sa hard diskova, fajl sistema i prostora za skladištenje podataka unutar računarskog sistema, da bi se ti podaci mogli koristiti kao neoborivi i čvrsti dokazi pred sudom (Korać i dr., 2016, str. 58).

Prilikom digitalne forenzike važno je da kompjuterski forenzičar **prati lanac neprekidnog očuvanja i nadzora dokaza** (eng. chain of custody).

Lanac očuvanja nadzora nad digitalnim dokazima obuhvata sledeće:

- a) ime i potpis osobe koja je obavila istragu digitalnog uređaja,
- b) lokaciju svakog uređaja u smislu fizičke lokacije, sa brojem prostorije i adresom,
- c) opis, vrsta uređaja, model, serijski broj i u kojem je stanju,
- d) datum i vreme kada je uređaj preuzet ili istraga pokrenuta,
- e) inventarni ili neki drugi broj koji se nalazi na uređaju povezan sa slučajem na kojem se radi istraga (broj slučaja), incijali osobe koja je došla do uređaja i
- f) stavljanje sve uređaje u posebne antistatičke kese koje se dalje obeležavaju i zatvaraju tako da niko više ne može da koristi uređaj ili mu pristupa.

Dakle digitalna forenzika obuhvata niz sistematičkih aktivnosti koje se preduzimaju sa ciljem pronalaženja i očuvanja dokaza za potrebe sudskog procesa.

Koraci u forenzičkoj istrazi kompjutera su sledeći (Hoopwood, i dr., 2008, str. 171):

- 1. Ispitati situaciju** (u okviru ove faze potrebno je utvrditi značaj i veličinu incidenta koji se istražuje, kao i ko je mogući počinitelj i stepen njegovog informatičkog znanja, zatim je potrebno ograničiti pristup ovim podacima od strane zaposlenih kako se ne bi kontaminiralo mesto istrage),
- 2. Beležiti svaki detalj** (faza u kojoj se beleži sve što se u istrazi dešava, ko obavlja istragu, brojevi zaplenjenih računara, USB memorija, telefona itd.),

3. **Početna istraga** (mora se osigurati mesto istrage tako što se pristup prostoriji i računarima ograničava samo na istražitelje, osiguravaju se serveri, relevantni fajlovi, fotografije se sve što je važno za istragu i forenzičar pravi spisak svih dokaza koje je našao na mestu događaja),
4. **Procena mogućnost neželjene radnje koja je u toku** (obavlja se pomoću odgovarajućih programa koji se nazivaju *packet sniffer* koji presreće svu komunikaciju kompjutera povezanih na mrežu; posebno obratiti pažnju da kompjuter može već biti zaražen nekim virusom koji će obrisati važne podatke pogotovo kod učinilaca koji imaju sofisticirana kompjuterska znanja),
5. **Isključivanje računara** (ovo je jedna od veoma važnih radnji u istrazi, svakako se pre toga mora pokrenuti opcija *Task and process manager* koja omogućava da se na upaljenom računaru detektuju programi koji su pokrenuti i koji rade; generalno pravilo u istrazi je da je mnogo bolje isključiti računar nego da istražitelj radeći na tom računaru kontaminira dokaze),
6. **Proveriti zamke iznenađenja** (kompjuter može da ima uređaj koji pokreće uništavanje podataka jednom kada ga istražitelj ponovo pokrene),
7. **Napraviti forenzičku kopiju hard diska** (jedna od najvažnijih faza jer istražitelji nikada neće raditi na originalnom disku kako ne bi sebe doveli u situaciju da su kontaminirali podatke; kopija se radi sektor po sektor diska ili bit po bit što čini *bitstream image* kopiju koja predstavlja repliku celog diska, ali može da se uradi i kao *mirror kopija* diska gde se kopira ceo disk, ili samo se dobije sigurnosna kopija, najčešći alati koji se koriste za bitstream kopije su EnCase, AccessData FTK, SMART i dr.),
8. **Analizirati sadržaj hard diska** (ukoliko postoji kopija hard diska istražitelj može da primenom različitih programa analizira podatke na disku, kao i podatke koji su obrisani na nealociranom ili praznom prostoru, pretražuju se svi fajlovi prema tipu, formatu, a zatim se radi logička analiza, zatim se koriste programi za enkripciju ukoliko su fajlovi zaštićeni šifrom i dr.).

Forenzičku digitalnu istragu mogu sprovoditi (Korać i dr., 2016) istražitelji zaposleni u određenim državnim organima, profesionalci informaciono-komunikacionih tehnologija koji rade u IT odeljenjima i timovi koji koriste najveći broj alata i odgovaraju na najsloženije incidente.

Pitanja za ponavljanje

1. Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela ("Sl. glasnik RS", br. 32/2013, 94/2016 i 35/2019) definiše finansijsku istragu. Zašto je ona važna?
2. Definišite finansijsku istragu.
3. Kako se pokreće finansijska istraga?
4. Koji je cilj finansijske istrage?
5. Uloga finansijskog forenzičara u finansijskog istrazi.
6. Koji državni subjekti imaju obavezu razmene informacija sa tužilaštvom kada je u pitanju finansijska istraga?
7. Zašto finansijska i krivična istraga treba da teku paralelno?
8. Koja dela finansijskog kriminala će procesuirati Tužilaštvo za organizovani kriminal (u smislu iznosa)?
9. Koji je uslov za pokretanje finansijske istrage?
10. Ko rukovodi finansijskom istragom?
11. Navedite faze finansijske istrage.
12. Radnje koje se preduzimaju u finansijskoj istrazi se mogu podeliti na sledeće:
13. Izveštaj finansijskog forenzičara može imati snagu dokaza na sudu. Objasnite da li se slažete sa ovim stavom.
14. Izveštaj finansijskog forenzičara može biti u sledeće dve forme:
15. Na osnovu kojih saznanja se pokreće interna istraga?
16. Po čijem nalogu se interna istraga pokreće?
17. Zašto je važno poznavati i proveravati indicije?
18. Šta su hipoteze ili verzije događaja?
19. Zašto je važno da finansijski forenzičar u internoj istrazi ima razvijeno logičko rasuđivanje/zaključivanje?
20. Kako se proveravaju verzije događaja ili hipoteze u kriminalističkoj nauci?
21. Navedite zlatna pitanja istrage.
22. Navedite šta sadrži plan istrage.

23. Utvrdite najefikasniji način prikupljanja dokaza u istrazi.
24. Definišite kompjutersku forenziku.
25. Gde se nalazi mesto događaja kod digitalnih prevara?
26. Objasnite Lokardov princip razmene.
27. Kako neiskusni digitalni forenzičar može od digitalnog dokaza da napravi dokaz koji se tretira kao "plod otrovnog drveta"?
28. Definišite digitalnu forenziku računarskih sistema.
29. Lanac očuvanja nadzora nad digitalnim dokazima obuhvata sledeće:
30. Koji su koraci u digitalnoj forenzičkoj istrazi?
31. Zašto nije dobro odmah isključiti računar?
32. Zašto je potrebno proveravati zamke iznenađenja?
33. Objasnite fazu digitalne istrage pod nazivom "ispitati situaciju".
34. Objasnite fazu beleženja svakog detalja tokom digitalne istrage.
35. Od čega se sastoji početna istraga.
36. Zašto je važno napraviti forenzičku kopiju hard diska?
37. Kako se analizira sadržaj hard diska?
38. Ko može sprovoditi digitalnu forenzičku istragu?
39. Objasnite ulogu statičke i dinamičke IP adrese?
40. Definišite Malware.
41. IP adrese su koristan digitalni trag. Objasnite.
42. Kakva je uloga proksi servera u prevarnim radnjama?
43. Da li je Phishing vrsta prevarne radnje? Objasnite.

Literatura

- Alanazi, F., & Jones, A. (2015, September). The value of metadata in digital forensics. In 2015 European Intelligence and Security Informatics Conference (pp. 182-182). IEEE.
- AICPA (2012). Computer Forensic Services and the CPA Practitioner, prema: Source: U.S. Department of Justice. United States Attorney' Bulletin, January 2008. justice.gov/usao/eousa/foia_reading_room/usab5601.pdf
- Bejatović, S. (2017). Privredna krivična dela i krivičnopravni instrumenti suprostavljanja, u zborniku: Privredna krivična dela, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Institut za uporedno pravo, Beograd, 2017.g.
- Bejatović, S. (2013). Koncept istrage i novi ZKP RS, Zbor. "Nova rešenja u kaznenom zakonodavstvu Srbije i njihova praktična primena "Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd, 2013., str.131-144.
- Buchholz, F., & Spafford, E. (2004). On the role of file system metadata in digital forensics. Digital investigation, 1(4), 298-309.
- Hoopwood, W., Leiner, J., Young, G. (2008). Forensic Accounting, International edition, Mc Graw Hill/Irwin, New York.
- Jevremović, A. ; Veinović, M., Šarac, M., Šimić, G. (2018). Zaštita u računarskim mrežama, 2018, Fakultet za informatiku i računarstvo, Univerzitet Singidunum.
- Kranacher, M. J., & Riley, R. (2019). Forensic accounting and fraud examination. John Wiley & Sons.
- Korać V., Prlja, D., Diligenski, A. (2016). Centar za nove tehnologije Viminacium, 2016, Beograd.
- Matijević, M. Šušljik, N. Šarčević, Z. (2020). Uvod u kriminalistiku, Banja Luka.
- Olivier, M. S. (2009). On metadata context in database forensics. Digital Investigation, 5(3-4), 115-123.
- Pravosudna akademija. Praktikum za istrage i suđenja krivičnih dela korupcije, Beograd, 2019.g.
- Strategiju istrage finansijskog kriminala za period 2015 -2016.g. (www.mpravde.gov.rs, pristupljeno oktobar 2024.g.)
- Sinanović i dr. (2016). Istraga i procesuiranje krivičnih dela korupcije identifikovanih kroz revizorske izveštaje: praktikum za pripadnike pravosuđa i policije Beograd: Savet Evrope, Kancelarija u Beogradu.
- Važić, N., Rašić, M., Veljić, I., Ivanić, S. Marković, D., Đeklić, V. (2021). Oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela, Beograd. (preuzeto sa: <https://www.vrh.sud.rs/sites/default/files/attachments/Oduzimanje-imovine-proistekle-iz-krivicnog-dela-prirucnik-za-primenu-u-praksi.pdf>) (pristupljeno oktobar 2024.g.)

SPECIFIČNI OBLCI PRIVREDNOG KRIMINALA I ISTRAŽNE RADNJE

CILJEVI POGLAVLJA

- Karakteristike privrednog kriminala
- Tragovi krivičnih dela protiv privrede
- Otkrivanje i dokazivanje krivičnih dela privrednog kriminaliteta
- Otkrivanje i dokazivanje prevare u obavljanju privredne delatnosti
- Otkrivanje i dokazivanje pronevere
- Otkrivanje i dokazivanje zloupotrebe položaja odgovornog lica
- Otkrivanje i dokazivanje zloupotrebe u vezi sa javnom nabavkom
- Otkrivanje i dokazivanje primanja mita u obavljanju privredne delatnosti
- Otkrivanje i dokazivanje davanja mita u obavljanju privredne delatnosti
- Otkrivanje i dokazivanje prouzrokovanja stečaja i prouzrokovanja lažnog stečaja
- Otkrivanje i dokazivanje prevara u finansijskim izveštajima
- Otkrivanje i dokazivanje utaje poreza
- Otkrivanje i dokazivanje krivičnih dela vezanih za organizovani kriminal
- Otkrivanje i dokazivanje pranja novca
- Otkrivanje i dokazivanje finansiranja terorizma
- Otkrivanje i dokazivanje prevara vezanih za izveštavanje o održivom razvoju

SPECIFIČNI OBLICI ISTRAGE PRIVREDNOG KRIMINALA

6.1. KARAKTERISTIKE PRIVREDNOG KRIMINALA

Privredno krivično delo u pravom smislu reči jeste ono krivično delo čije propisivanje za cilj ima zaštitu privrednog sistema i njegovog funkcionisanja (Priručnik za subijanje privrednog kriminaliteta i korupcije, 2017, str. 7) Kada govorimo o ovim krivičnim delima tada su ona nužno **usmerena protiv organizovanja i uređenja privrednog sistema**, odnosno protiv njegovog funkcionisanja kao tržišno organizovane privrede. **Privredna krivična dela imaju nekoliko ključnih obeležja** (Bošković i Banović, 1995):

- a) Prikrivenost,
- b) Dinamičnost u smislu oblika,
- c) Profesionalni izvršioci i
- d) Specifičnost dokazivanja i dokaznih sredstava.

Sva privredna krivična dela imaju **prikrivanje** krivičnog dela kao ključnu karakteristiku. Krivično delo je moguće prikriti zato što je u momentu izvršenja delo nepoznato, kao i njegov izvršilac. Delo će se otkriti tek kroz neku vrstu kontrole ili analize dokumentacije i transakcija. Sve to vreme će profesionalni izvršilac težiti da prikrije krivično delo vešto ga maskirajući sa legalnim privrednim transakcijama, kreiranjem lažnih dokumenata i knjiženjem transakcija zasnovanih na dokumentima iza kojih su nepostojeće transakcije ili su transakcije drugog iznosa.

Prilikom otkrivanja krivičnog dela najčešće se utvrđuje i otkriva izvršilac tog dela i saizvršioci jer je **mesto izvršenja dela zapravo radno mesto**, odnosno organizacija u kojoj izvršilac radi ili je s njom u poslovnom odnosu.

Dinamičnost ili brojnost radnji izvršenja privrednog kriminaliteta je dobro poznata u našem Krivičnom zakoniku koji u okviru glave 22 propisuje 25 oblika privrednih krivičnih dela.

Mnoga krivična dela nestaju (tako je izmenama Krivičnog zakonika iz 2016. godine ukinuto krivično delo izdavanje čekova i platnih kartica bez pokrića), a uvedena su nova krivična dela jer na njihove pojavne oblike i promene utiču promene propisa, promene uslova poslovanja, stanja na tržištu i slično (na primer, prevara u obavljanju privredne delatnosti, zloupotrebe poverenja u obavljanju privredne delatnosti i druga, su novija krivična dela).

Izvršioci dela privrednog kriminala su **profesionalci** kojima su u organizacijama poverena odgovarajuća ovlašćenja, odnosno oni mogu raspolagati imovinom te organizacije. Često se u američkoj korporativnoj praksi ovi izvršioci nazivaju **“kriminalci belog okovratnika”** (eng. White collar criminals).

Ova krivična dela obeležava i činjenica da se kriminalci ne zaustavljaju prilikom činjenja jednog dela, već da **radnju izvršenja dela ponavljaju u serijama**.

Takođe, pojedina dela privrednog kriminala se izvršavaju kao deo organizovane sheme i čine se u saizvršilaštvu, više različitih privrednih društava u njima učestvuje, čime mogu da imaju i obeležja organizovanog kriminala.

Metode dokazivanja navedenih krivičnih dela su najčešće prikupljanjem dokumentacije koja prati svaki poslovni događaj, što uključuje analizu i uvezivanje dokumentacije odnosno poslovnih događaja.

Osnovni dokaz kod razjašnjavanja tih dela je **poslovna dokumentacija** privrednog subjekta. Prilikom prikrivanja krivičnog dela ta dokumentacije se menja, falsifikuje i uništava.

Stoga je kod dokazivanja važna pravovremena reakcija bilo kroz internu istragu ili kroz krivično-procesnu istragu gde treba što pre obezbediti dokaze i blagovremeno ih oduzeti i sprečiti njihovo uništenje ili izmenu.

6.2. INDICIJE KRIVIČNIH DELA PROTIV PRIVREDE

Ako pođemo od Lokardovog principa razmene onda znamo da kontakt dve materije uvek ostavlja trag na mestu izvršenja krivičnog dela.

Mesto izvršenja krivičnog dela je najčešće privredni subjekt odnosno radno mesto izvršioca i saizvršioca ovog dela.

Tragovi su zapravo indicije izvršenja krivičnog dela i ovde možemo govoriti o **materijalnim indicijama i psihološkim indicijama**.

Materijalnim tragovima se nazivaju indicije izvršenja dela koja čine isprave, dokumentacija, izveštaji, zapisnici sa sastanka, kao i indicije koje mogu biti manjak u magacinu, višak, materijalna šteta, dobit, bonus i slično koje ukazuju na izvršenje dela.

Indicije se nalaze na mestu gde je učinjeno krivično delo, na kompjuteru, na mobilnom telefonu, na emailu i slično, u bazi podataka, u nekom softveru, ali i u objektu gde je učinjen napad na resurse privrednog društva (na primer u magacinu kod pronevere).

Svako izvršenje krivičnog dela **ostavlja tragove i na izvršiocu krivičnog dela** i to će se pre ili kasnije videti, kao što su bolji stil života koji se dobije konverzijom prinosa od krivičnog dela u vile, stanove, automobile, odeću, skupa putovanja i slično. Mnogi izvršioci imaju nagon za trošenjem da ne mogu da se odupru tome i tako ostavljaju tragove. Ovo su vrlo jasne indicije koje se mogu dovesti u vezu sa krivičnim delom i ekonomskom koristi koju izvršilac ima.

Psihološke indicije su tragovi koje krivično delo ostavlja na izvršioca u psihičkom smislu. U praksi je zapaženo sledeće (Bošković i Banović, 1995): preterana užurbanost prilikom kontrole, nameštanje knjigovodstvenog stanja, neodlazak na bolovanje i godišnji odmor, okruživanje rodbinom i prijateljima na radnom mestu, povlačenje u sebe, izbegavanje prijatelja, nezainteresovanost i drugi.

Prema Matejević i dr. (2020) karakteristike psihofizičkog stanja izvršioca dela su: nemir, strah, sumnjivo ponašanje, promena adrese stanovanja, bekstvo, prekomerno trošenje novca, pisanje anonimnih pisama, stvaranje lažnog alibija, podmetanje lažnih tragova, odbrambeni stavovi pri vođenju razgovora, samoprijavljivanje, menjanje ličnog opisa i slično.

Posebno kod krivičnih dela privrednog kriminala treba voditi računa o indicijama koje su vezane za prikrivanje krivičnog dela. Naime, svaki izvršilac teži tome da krivično delo ostane neotkriveno od strane interne kontrole privrednog subjekta ili organa gonjenja. Učinilac ne želi da bude otkriven i shodo tome preduzima niz aktivnosti da prikrije krivično delo. Upravo na to ukazuju materijalni tragovi odnosno promenjena dokumentacija, zapisnici sa sastanka, potpisi na zapisnicima ili drugim dokumentima i slično.

6.3. ODREĐENI OBLICI PRIVREDNIH KRIVIČNIH DELA I NJIHOVO DOKAZIVANJE

U sledećem delu udžbenika razjasnićemo samo određena krivična dela protiv privrede koja su česta i način na koji je moguće izvršiti njihovo i dokazivanje.

6.3.1. Prevara u privrednom poslovanju

Prema Krivičnom zakoniku ovo delo ima sledeća obeležja (KZ; čl. 223):

- (1) Ko u obavljanju privredne delatnosti, u nameri da sebi ili drugom pribavi protivpravnu imovinsku korist, dovede koga lažnim prikazivanjem ili prikrićivanjem činjenica u zabludu ili ga održava u zabludi i time ga navede da nešto učini ili ne učini na štetu imovine subjekta privrednog poslovanja za koje ili u kojem radi ili drugog pravnog lica, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina i novčanom kaznom.
- (2) Ako je delom iz stava 1. ovog člana pribavljena imovinska korist ili je naneta šteta koja prelazi iznos od četristopedeset hiljada dinara, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina i novčanom kaznom.
- (3) Ako je delom iz stava 1. ovog člana pribavljena imovinska korist ili je naneta šteta koja prelazi iznos od milion i petsto hiljada dinara, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do deset godina i novčanom kaznom.

Prevara u obavljanju privredne delatnosti može se izvršiti od strane fizičkog lica kao izvršioca dela u privrednom subjektu u kojem radi ili od strane fizičkog lica koje po ugovorima radi u tom pravnom licu. Međutim, obeležje ovog dela podrazumeva da je delo usmereno na činjenje štete na imovini ili privrednog subjekta u kome učinilac radi ili drugom subjektu privrednog poslovanja kome je šteta učinjena. Šteta se čini time što će učinilac lažno prikazati ili prikriti činjenice koje će drugoga dovesti u zabludu i činiti niz radnji da bi drugoga održao u toj zabludi. Oštećeni je pravno lice, privredni subjekt u ovom slučaju.

Postojanje namere je dosta teško utvrditi odnosno razlučiti nameru za činjenje prevare u privrednom poslovanju od redovnih poslovnih aktivnosti, kao što su dužničko poverilački odnosi.

Primer 1

O tome nam najbolje govori sledeći primer (Priručnik za suzbijanje privrednog kriminaliteta i korupcije, 2017, str. 35.) koji navodi presudu Opštinskog suda u Nišu, K. 1786/04 i presuda Okružnog suda u Nišu, Kž. br. 1271/09 gde je u pitanju bilo davanje menice drugom pravnom subjektu kako bi se izmirila dugovanja. Okrivljeni nije imao sredstava na računu da podmiri dugovanje po osnovu menice, ali je nizom radnji pokušavao da izmiri svoje dugovanje (nudio je kompenzaciju kao moguće rešenje). Na osnovu ovih okolnosti jasno proizilazi da u konkretnom slučaju nije utvrđeno postojanje prevarne namere na strani okrivljenog u vreme kada je izdao menice oštećenom privrednom subjektu.

Analiza slučaja:

U ovom slučaju hipoteza ili verzija krivičnog dela, kao i prikupljeni dokazi nisu se jasno podudarili. Naime, potencijalni izvršilac fizičko lice nije učinio prevaru jer je činio brojne radnje koje su ukazivale na njegovu nameru da plati dug koji je imao iako trenutno na računu nije imao sredstava kada su menice došle na naplatu.

Dakle, ovde nije bilo moguće dokazati nameru izvršioca da učini delo (prevaru u privrednom poslovanju).

Primer 2

Prevara u obavljanju privredne delatnosti nije retko krivično delo i 2023. godine uhapšeno je 19 osoba zbog tog dela.

Modus operandi ovog krivičnog dela je najčešće veoma jednostavan. Naime, u jednoj agenciji za knjigovodstvo zaposlena je od januara do novembra 2023.g. kreirala naloge za elektronsko plaćanje i tako dovela u zabludu zaposlene u više privrednih društava da su platili svoje dobavljače, poreske obaveze i obaveze za druge javne prihode, dok su te uplate zapravo dolazile na lični račun osumnjičene i drugih osumnjičenih lica. Na ovaj način je pribavljena imovinska korist od 304.479.479 dinara. (prema: <https://www.srbija.gov.rs/vest/755133/uhapseno-19-osoba-zbog-prevara-u-obavljanju-privredne-delatnosti-i-pranja-novca.php>)

Analiza slučaja:

Učinjena je šteta drugom pravnom licu (klijentima knjigovodstvene agencije). Izvršilac je fizičko lice zaposleno u knjigovodstvenoj agenciji. Sticala je za sebe protivpravnu imovinsku korist na osnovu prevare.

Primer 3

Uhapšeno je 2023. odgovorno lice jednog privrednog subjekta zbog sumnje na prevaru u obavljanju privredne delatnosti zato što je u nameri da sebi pribavi korist znao da njegovo privredno društvo ne poseduje dovoljno sredstava za realizaciju porudžbine i tako doveo u zabludu jedno humanitarno udruženje da mu uplati novac za izradu određenog proizvoda. (prema: https://www.rtv.rs/sr_lat/hronika/uhapsen-muskarac-zbog-prevara-u-obavljanju-privredne-delatnosti_1477050.html)

Analiza slučaja:

U pitanju je krivično delo prevara u obavljanju privredne delatnosti jer učinilac, fizičko lice je znao da ne poseduje sredstva da izradi zatraženi proizvod, a i namera je ovde jasno vidljiva, a to je sticanje protivpravne imovinske koristi za izvršioca. Izvršilac je fizičko lice i nije bilo saizvršilaca.

Primer 4

Takođe, zanimljiv je i slučaj gde se okrivljenom stavlja na teret da je doveo u zabludu vlasnika drugog privrednog društva da mu robu isporuči, a da mu je kao garanciju plaćanja predao menicu za koju je znao da neće biti realizovana jer na računu nema sredstava, odnosno račun je bio u blokadi. Dakle, u ovom slučaju je bila jasna namera okrivljenog da oštećenom privrednom društvu nanese štetu na imovini i da svom privrednom društvu pribavi protivpravnu imovinsku korist. Kao dokumentacija vezana za dokazivanje ovog dela korišćene su fakture, otpremnice i menice. Način kako je oštećenog održavao u zabludi je tako što mu je uz registraciju privrednog subjekta dostavio izvod iz registra obveznika PDV-a, potvrdu poslovne banke o prometu na računu, menično pismo potpisano i overeno blanko u dva primerka i dve potpisane blanko menice odgovarajućih serijskih brojeva, kao garanciju plaćanja preuzete robe, a ova dokumentacija je bila lažna. To znači da su se u isprave unosili lažni i neistiniti podaci.

Analiza slučaja:

U ovom slučaju su vidljivi tragovi materijalne prirode o načinu izvršenja dela i odražavanja u zabludi oštećenog (menica koja nije bila naplativa, fakture, otpremnice). Održavanje u zabludi je takođe urađeno dostavljanjem niza dokumentacije koju u to vreme nije bilo moguće proveriti. Danas usled digitalizacije dosta je teško nekoga održavati u zabludi dugo vremena.

Načini saznanja sastoje se od navoda oštećenog privrednog društva odnosno njegovog odgovornog lica prema kome je primenjena radnja dovođenja u zabludu i održavanja u zabludi (eksterni uzbunjivači), zatim kao izvor saznanja mogu biti i zaposleni u knjigovodstvu (interni uzbunjivači). Ovo krivično delo ostavlja brojne indicije na mestu izvršenja. Mogu ga utvrditi utvrditi organi kontrole (interna kontrola) privrednog subjekta s ozbirom da ostavlja vidljive tragove u dokumentaciji ili kontrolom materijalno finansijskog poslovanja može se doći do materijalnih indicija (tragova). Zavisno od pojavnog oblika ovog krivičnog dela zavisice gde treba tražiti dokumenta koja će biti korišćena za održavanje u zabludi ili činjenje zablude prema oštećenom, kao i mesto na kome ta dokumenta treba tražiti. Najčešće primerke te dokumentacije će dostaviti oštećeni prilikom prijave tog dela, ali dokumentaciju će imati i učinilac krivičnog dela u svom privrednom društvu.

Sa osumnjičenima za ovo delo treba obaviti razgovor (intervjuisati ih) o svim okolnostima u kojima je delo izvršeno, treba zahtevati da se razjasne sve okolnosti i sam modus operandi ovog dela, vreme trajanja, da li su postojali saizvršioci, visina imovinske koristi koja je pribavljena, način konverzije te imovinske koristi u bolji stil života izvršioca i sve to treba dokumentovati materijalnim dokazom.

6.3.2. Pronevera u obavljanju privredne delatnosti

Prema KZ u članu 224. *Pronevera u obavljanju privredne delatnosti* je prikazana na sledeći način:

- 1) Ko u nameri da sebi ili drugom pribavi protivpravnu imovinsku korist, prisvoji novac, hartije od vrednosti ili druge pokretne stvari koje su mu poverene na radu u subjektu privrednog poslovanja, kazniće se zatvorom od tri meseca do pet godina.
- (2) Ako je delom iz stava 1. ovog člana pribavljena imovinska korist u iznosu koji prelazi četristopedeset hiljada dinara, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina.
- (3) Ako je delom iz stava 1. ovog člana pribavljena imovinska korist u iznosu koji prelazi milion i petsto hiljada dinara učinilac će se kazniti zatvorom od dve do dvanaest godina.

Izvršilac ovog krivičnog dela je svako ko radi u tom privrednom subjektu, ali i svako fizičko lice koje radi po ugovoru u tom privrednom subjektu ili obavlja poslove i gde su mu poverena neka sredstva tokom procesa rada (rad po ugovoru sa nekom agencijom i slično).

Pronevera se odnosi na novac, hartije od vrednosti i bilo koju drugu pokretnu stvar za koju je izvršilac imao pristup na osnovu poverenja koje mu je dato da sa njom radi u privrednom subjektu. Dakle, ako izvršilac slučajno dođe u posed te stvari (novca u blagajni, a da nije u pitanju blagajnik) onda to nije krivično delo pronevere (može biti okrivljen za neko drugo krivično delo), jer nema veze sa njegovim obavljanjem poslova u tom privrednom subjektu. Poverene stvari su one kojima izvršilac po prirodi posla ima pristup, odnosno sa njima radi. Za izvršioca je bitno da je stručan, profesionalan, da ima samostalnost u radu i da stvarno obavlja poslove sa sredstvima koja su mu poverena.

Pronevera u obavljanju privredne delatnosti je složeno krivično delo koje može imati **brojne oblike izvršenja**, od čega će zavisiti i načini dokazivanja. Najčešći načini dokazivanja su **materijalni dokazi (dokumentacija) i lični dokazi (izjave svedoka, osumnjičenih i drugih zaposlenih u privrednom društvu ili izvan njega)**.

Pronevera u obavljanju privredne delatnosti je najučestalije krivično delo, ali je materijalna šteta koja je nastala od ovog dela po pojedinom slučaju daleko manja od drugih krivičnih dela.

Kao **ključna radna mesta na kojima se dešavaju pronevere** su radno mesto blagajnika, radna mesta u trgovini, ugostiteljstvu, radno mesto magacionera, radna mesta komercijaliste ili prodavca i radna mesta u knjigovodstvu koja se kao poslednja uglavnom koriste da bi se prikrila ova krivična dela, odnosno zaposleni u knjigovodstvu mogu da budu saizvršioci.

Indicije za izvršenje ovog krivičnog dela su brojne i nalaze se na radnom mestu izvršioca odnosno na dokumentaciji koju je koristio i napravio za prikrivanje ovog krivičnog dela. Dakle, samo radno mesto kao mesto izvršenja dela će dati brojne dokaze o modusu operandi i odnosu izvršioca i prisvojene imovine.

Prema Banković i Banović (1995) oblik izvršenja ovog dela zavisi i od odnosa prema poverenoj imovini, odnosno što je čvršći kontakt sa poverenom imovinom, veći je intenzitet njezinog prisvajanja. Prema istim autorima kod ovog krivičnog dela faza prikrivanja je veoma značajna i ona se vrši posle izvršenja krivičnog dela i to kada učinilac očekuje da će nastati manjak (novca u blagajni, zaliha u magacinu itd.) kao posledica prisvajanja imovine.

Način prikrivanja se sastoji od kreiranja lažne dokumentacije koja se odnosi na prijem robe (ulaz) i izlaz te robe sa zalihe ili novca sa kojim radi učinilac. Manjak se pokriva tako što se prikazuje da je primio manje robe nego što to stvarno jeste. Ovde se koristi tehnika prepravljavanja dokumentacije, dodavanje ili smanjenje brojeva, falsifikovanje potpisa, uništenjem dokumentacije i slično

(Ibidem, str.312). Danas sa korišćenjem softvera veoma je teško postojeći dokument izmeniti jer softver ostavlja trag u vidu log fajlova, o tome ko je promenu izvršio i kada je izvršena u knjigovodstvu, čime knjigovođa sebe direktno stavlja na mesto saizvršioca dela.

Međutim, u malim privrednim društvima gde su knjigovodstva neuredna po pitanju dokumentacije moguće je izvršiti promenu dokumentacije na prethodno opisane načine i prikriti izvršenje ovog dela. Ako je u pitanju pronevera imovine, indicije koje delo ostavlja mogu biti i u vidu materijalnih tragova kao što su tragovi u samom objektu (materijalni tragovi gde je roba izneta, preko ograde) kao i na mestu gde je roba prodana (na nekoj pijaci, na primer). Indicije često mogu nastati i na mestu prikrivanja krivičnog dela kroz drugo krivično delo kao što je podmetanje požara da bi se sakrio manjak kod interne kontrole zaliha.

Ovo krivično delo najčešće otkriva interna kontrola ukoliko postoji u tom privrednom društvu ili delo prijavljuje interni uzbunjivač. Ovakve prijave sadrže čak i materijalne dokaze koje ima uzbunjivač. S tim u vezi treba podsetiti na činjenicu da brojne televizijske emisije danas se bave raskrinkavanjem izvršioca ovih dela koji rade u privrednim subjektima u vlasništvu države ili nekog drugog državnog organa, te se uzbunjivači pored opisa krivičnog dela koriste i ispravama do kojih su došli, a koje su služile za prikrivanje krivičnog dela. Tako se svi sećamo da je jedan uzbunjivač dostavio u televizijskoj emisiji ispravu koja je pokazivala korišćenje određene građevinske mašine na određenoj lokaciji i da je ta mašina korišćena 25 radnih časova (prema radnom nalogu) u toku jednog dana, pošto je naplata za tu mašinu zavisila od broja časova njezinog aktivnog rada. Ono što je bilo zanimljivo je da je u želji da falsifikuje dokumentaciju učinilac zaboravio da dan traje 24 časa. Naravno, za ovo delo su postojale i brojne druge indicije da mašina uopšte nije ni bila korišćena na toj lokaciji već je radila na nekoj drugoj i slično. Ovaj primer nedvosmisleno govori da načini izvršenja ovakvih dela se odvijaju kroz falsifikovanje ili sastavljanje lažnih isprava. Često izvršioci dela, kada delo duže vremena ostaje neotkriveno, postaju neodgovorni/neuredni kod pravljenja tih lažnih tragova u dokumentaciji, što je i opisano u prethodnom slučaju.

Pored toga, brojne su indicije koje ovo delo ostavlja na učinioca u smislu njegovog boljeg stila života. Ovo delo ostavlja i brojne druge psihološke indicije posebno kada dođe do vanrednog inventarisanja imovine koja je bila predmet prisvajanja, kada se psihičko dejstvo, u smislu nemira, anksioznosti učinioca najviše ispoljava.

U praksi su prisutni brojni primeri pronevera kroz koje možemo ilustrovati indicije ili tragove koje svako krivično delo ostavlja, kao i mogućnosti dokazivanja.

Na radnim mestima u proizvodnji prisutna je pronevera koja se odnosi na protivpravno prisvajanje sirovina i materijala, škarta, otpada, gotovih proizvoda, alata i sitnog inventara. Ovakvo protivpravno prisvajanje vrše zaposleni na tim radnim mestima kao što su rukovodilac proizvodnje, magacioner i drugi koji rade sa proizvodima. Delovanjem internih kontrola i iznenadnih popisa se manjkovi otkrivaju. Kod prisvajanja imovine usled namerno napravljenih viškova kroz loše postavljene tehničke normative korišćenja materijala ova dela se teže otkrivaju te iskustvo forenzičara, ispitivanje svedoka može pružiti odgovarajuće dokaze.

Brojni su primeri pronevera u praksi vezano za robu ili gotove proizvode, od krajnje jednostavnih kao što je sledeći slučaj koji ćemo opisati, pa do veoma sofisticiranih modela pronevere. Na primer, tri zaposlene su u obavljanju svojih poslova radile sa prehrambenim proizvodima. One su prisvojile veći broj kutija od po 10 kilograma proizvoda i isti dostavile trećoj firmi bez izdatog računa i otpremnice. Ovde čak nije bilo ni prikrivanja krivičnog dela već su indicije nastale na mestu iznošenja i dalje prodaje tog proizvoda koji je protivpravno prisvojen, a utvđen je i manjak u firmi u kojoj su radile. Ili primer zaposlenog koji je u periodu od januara 2020. do februara 2021. iznosio robu iz trgovinske radnje u kojoj je radio i tako prisvojio imovinsku korist od oko 3,8 miliona dinara. Manjak na popisu je otkrio ovo krivično delo koje zaposleni nije čak ni pokušao da prikrije.

Jedan od interesantnih primera je i da je osumnjičena u jednom domaćem privrednom društvu drvene palete koje su joj bile poverene u radu navodno vraćala dobavljačima, o čemu je sačinjavala lažne otpremnice, a u stvari je na crnom tržištu iste prodavala preduzeću za otkup stare amabalaže i tako prisvojila skoro 42.9 miliona dinara.

Često osumnjičeni u želji da prikriju manjak u magacinu posežu i za drugim oblicima krivičnih dela kao što je podmetanje požara. Upravo se ovaj slučaj desio u Srbiji gde je osumnjičena osoba u periodu od januara 2015. do jula 2016. iz jedne apoteke kupcima prodavala robu bez računa, odnosno nije izdavala fiskalni račun i tako je prisvojila preko 10 miliona dinara. Da bi prikrila ovo krivično delo sačinjavala je lažne popisne liste i vršila izmene u elektronskoj evidenciji u poslovnim knjigama. Zbog vanrednog popisa koji je bio najavljen sumnja se da je podmetnula požar da bi prikrila manjak.

Osumnjičeni namerno iskazuju manjkove ili neupotrebljive proizvode u većoj količini nego što je to stvarno i na taj način vrše proneveru. Na osnovu jedne presude Vrhovnog suda opisaćemo takav slučaj. Okrivljeni za proneveru koja je otkrivena prilikom popisa rezervnih delova, da bi prikrio manjak, prikazivao je i one rezervne delove koje je skupljao po pogonu pa je tako na popisu nastao višak delova koji su bili u stvari stari delovi i nisu predstavljali stvarni višak. U toku postupka kao dokaz korišćene su popisne liste i to originalna, kao i naknadno ispravljen primerak te liste na osnovu kojeg je utvrđen manjak. U okviru ove presude advokat je osporavao da je okrivljeni mogao da pristupi delovima iz magacina, čime bi bila pravno pobijena odlučna činjenica vezana za delo. Naime, kod krivičnog dela pronevera u obavljanju privredne delatnosti nužno je da osumnjičeni ima pristup toj imovini i da mu je ista poverena na radu. Naravno, Vrhovni sud je odbio ovaj prigovor advokata odbrane.

Prema Priručniku za subijanje privrednog kriminaliteta i korupcije (2017) opisano je krivično delo koje je bilo okvalifikovano kao pronevera, ali je nedostajao bitni element krivičnog dela, a to je da je lice koje raspolaže sredstvima za ista i odgovorno. Naime, okrivljeni je bio zaposlen u pekari i uzimao je novac iz kase. Ovo nije krivično delo pronevere (krivično delo protiv privrede), već krađe (KZ; čl. 203), što je krivično delo protiv imovine, jer okrivljeni nije radio u prodaji peciva, tako da nije bio odgovoran za novac koji mu i nije bio poveren na radu. On je jednostavno ukrao tuđu pokretnu stvar čime se stiču elementi bića krivičnog dela krađe.

Pronevere sa gotovim novcem odnosno u blagajničkom poslovanju predstavljaju možda jedno od najčešćih krivičnih dela u okvirima pronevera. Blagajničko poslovanje zasniva se na uplatama i isplatama gotovog novca iz blagajne privrednog društva i sastavljanja odgovarajuće prateće dokumentacije (uplatnice i isplatnice), kao i dokumenta za knjiženje odnosno dnevnika blagajne. Novac se takođe kreće sa tekućeg računa prema blagajni i iz blagajne se uplaćuje na tekući račun. Blagajnički dnevnik vodi blagajnik na dnevnom nivou i prikazuje se stanje novca u blagajni na taj dan. Dnevnik zajedno sa uplatnicama i isplatnicama šalje se u knjigovodstvo na dalje knjiženje i on služi kao dokument za proveru stanja novca, odnosno kao osnovni dokument koji se zajedno sa iznenadnim popisom može koristiti da se utvrdi potencijalna pronevera. Zato funkcija blagajnika mora biti odvojena od drugih funkcija i treba povremeno vršiti rotaciju zaposlenih na tom radnom mestu.

Pronevera novca dakle rezultira manjkom u blagajni koji blagajnik pokušava da prikrije falsifikovanjem dokumentacije i dnevnika blagajne. Blagajnici često koriste transakciju preklapanja potraživanja odnosno u pitanju je odlaganje knjiženja u dnevniku. Knjiženje se odlaže do nove uplate kojom praktično pokriva manjak i to čini dok ne pronađe bolji način za prikrivanje. Iznenadni popis na blagajni, u toku dok blagajnik obavlja posao, najčešće otkriva ovo krivično delo.

Prilikom isplate sezonskih radnika preko blagajne može doći do pronevere i to najčešće isplatom višeg iznosa gde blagajnik isplaćuje zaradu koja je dogovorena zaposlenom, ali višak prisvaja za sebe. Unošenje izmišljenog broja radnih sati u radne liste, pravljenjem fiktivnih putnih naloga na osnovu kojih se podižu dnevnice za navodna službena putovanja samo su neki od primera pronevere. Može se desiti da se i ova dela prikrivaju podmetanjem požara što smo opisali u slučaju pronevere u oblasti magacinskog poslovanja. Prikrivanje manjka u blagajni ne može da traje neograničeno dug period vremena i obično ih iznenadni ili vanredni popisi i kontrole u blagajni mogu otkriti, tako da ova krivična dela ne traju dug period. Obično je vreme trajanja do 24 meseca. Ukoliko blagajnik istovremeno obavlja i poslove knjigovođe ili zajedno sa knjigovođom prikriva ovo krivično delo onda isto može da traje duži period vremena, a da ne ostane otkriveno. Zato je i veoma važno prilikom podešavanja internih kontrola voditi računa o zlatnom pravilu odvajanja nadležnosti i ovlašćenja. **Indicije** vezane za ovo krivično delo nalaze se u samim dokumentima, dnevniku blagajne, kao materijalnim dokazima, ali i u indicijama koje psihički deluju na učinioca dela, kao što je način konverzije ili trošenja kriminalno stečene imovinske koristi.

Veliki je broj slučajeva pronevere novca namenjenog za poslovanje. Tako je tokom 2023. uhapšena zaposlena u jednom javnom privrednom društvu jer je prisvojila oko dva miliona dinara. Naime, u ogranku tog privrednog društva u kojem je bila zaposlena u periodu od marta do jula 2023. je naplatila novac po osnovu naloga od potrošača, ali te uplate nije evidentirala u blagajni, već je novac prisvojila. Jedan zaposleni je tokom 2022. i 2023. prisvojio novac od penzija i tuđe nege i pomoći u iznosu od oko milion dinara jer primaocima penzije nije taj novac davao već isti prisvojio. Takođe, u kancelariji javnog izvršitelja koja takođe prima gotovinske uplate jedan zaposleni je tokom juna 2020. do juna 2021. godine, odnosno u periodu od godinu dana prisvojio preko 6.8 miliona dinara, jer je bio zadužen za evidenciju i rasknjižavanje uplata, te unos podataka u elektronski program gde se vode izvršiteljski predmeti. Ovo je eklatantni primer pronevere koja je nastala zato što nije primenjeno zlatno pravilo podele dužnosti i ovlašćenja.

U bankama takođe postoje primeri protivpravnog prisvajanja novca. Naime, jedna bankarka je tokom 2018. pa sve do 2023. potkradala klijente banke radeći na poslovima referenta platnih transakcija i tako prisvajala novac koji je dužila. Ona je pravila lažne ili falsifikovane naloge o podizanju novca sa računa klijenata banke, bez njihovog znanja, falsifikovala je potpise klijenata na tim nalogima i tako prisvajala novac. Jedan zaposleni u konzulatu je na mestu računopolagača i referenta za vezu, finansijske i kancelarijske poslove na ime konzularnih prihoda primio preko 60 hiljada evra, ali je u dnevniku proknjižio uplatu od 52 hiljade evra prisvajajući ostatak.

Pronevere preko uvećanja troškova su veoma česte u privrednim društvima.

Pronevera može da bude izvršena na brojne načine, od čega će zavisiti i dokazivanje ovog dela. Na primer, direktor može da učini proneveru na štetu privrednog društva u kojem radi tako što će na platni spisak staviti lice koje nije faktički zaposleno u tom privrednom subjektu, sa njim će zaključiti ugovor, a tom licu će biti isplaćena zarada, koju će direktor sa tim licem podeliti i tako za sebe pribaviti materijalnu korist. Ovde se kao metoda dokazivanja mogu koristiti lični dokazi odnosno izjave osumnjičenog lica koje je primilo zaradu i direktora, izjave svedoka da to lice nije radilo u tom privrednom subjektu, dok je ključni zadatak internog forenzičkog istražitelja da se utvrdi da stanje u tom dokumentu (obračun i isplata zarada) ne odgovara faktičkom stanju (stvarnom poslu koji je navodni zaposleni obavio).

Naomi Kembel je proneverila novac namenjen za humanitarne potrebe preko nerazumnog uvećanja troškova (<https://injournal.rs/naomi-campbell-skandal-pronevera-novca/>) Tokom delovanja uragana Katrina u SAD-u, Naomi Kembel je osnovala humanitarnu ograničavajuću Fashion for Relief da bi pomogla pogođenima u tom uraganu. Ova organizacija je kasnije prikupljala sredstva za zdravstvenu zaštitu i obrazovanje u najsiriromašnijim delovima sveta. Organizacija je organizovala brojne prestižne modne događaje, kao na primer Nedelja mode u Londonu, zatim Filmski festival u Kanu. Na tim manifestacijama organizovano je donatorsko veče gde su brojne poznate ličnosti kupovale skupi nakit, umetnička dela i slično. Komisija za ispitivanje trošenja novca u Velikoj Britaniji je počela 2021. godine da proverava poslovanje Fashion for Relief. Finansijski izveštaji ove organizacije su bili prilično neuredni i najveći deo novca je trošen na skupe spa tretmane za Naomi Kembel, luksuzna putovanja, visoke hotelske troškove, lično

obezbeđenje i druge troškove koji nisu imali veze ili su bili previsoki za ovakav vid delatnosti. Procenjuje se da je samo 8.5% novca odlazilo u humanitarne svrhe, a da je sve ostalo odlazilo na pokrivanje troškova koje je Naomi pravila. (<https://injournal.rs/naomi-campbell-skandal-pronevera-novca/>) Ona je dobila zabranu da se pet godina meša u poslove ove neprofitne organizacije, odnosno da ima funkciju odgovornog lica ili da upravlja sredstvima.

6.3.3. Zloupotrebe položaja odgovornog lica

Prema KZ u članu 227. *Zloupotreba položaja odgovornog lica* je prikazana na sledeći način:

1. Odgovorno lice koje iskorišćavanjem svog položaja ili ovlašćenja, preko- račenjem granica svog ovlašćenja ili nevršenjem svoje dužnosti pribavi sebi ili drugom fizičkom ili pravnom licu protivpravnu imovinsku korist ili drugom nanese imovinsku štetu, ukoliko time nisu ostvarena obeležja nekog drugog krivičnog dela, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.
2. Ako je izvršenjem dela iz stava 1. ovog člana pribavljena imovinska korist koja prelazi iznos od četristopedeset hiljada dinara, učinilac će se kazniti zatvorom od šest meseci do pet godina.
3. Ako vrednost pribavljene imovinske koristi prelazi iznos od milion i petsto hiljada dinara, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do deset godina.

Čl. 112, stav 5 KZ definiše odgovorno lice na sledeći način:

- **Odgovornim licem** u pravnom licu smatra se lice koje na osnovu zakona, propisa ili ovlašćenja vrši određene poslove upravljanja, nadzora ili druge poslove iz delatnosti pravnog lica, kao i lice kome je faktički povereno obavljanje tih poslova.

Službenim licem za razliku od odgovornog lica smatra se lice koje u državnom organu vrši službenu dužnost, ono koje imenovano ili izabrano lice u državnom organu, u organu lokalne samouprave itd, javni beležnik, javni izvršitelj i arbitar, kao i lice u ustanovi, preduzeću ili drugom subjektu, kojem je povereno vršenje javnih ovlašćenja, koje odlučuje o pravima, obavezama ili interesima fizičkih ili pravnih lica ili o javnom interesu; lice kojem je faktički povereno vršenje poje- dinih službenih dužnosti ili poslova i vojno lice.

Veliki broj krivičnih dela odnosi se na službeno lice i to su pored zloupotrebe službenog položaja i dela primanja i davanja mita u obavljanju službene delatnosti, prevara u službi, pronevera, posluga itd, odnosno to su dela predviđena u glavi 33 i obeležena kao Krivična dela protiv službene dužnosti.

U okviru ovog udžbenika nećemo se baviti navedenim krivičnim delima jer su problemi njihove istrage uslovljeni specifičnostima poslovanja državnih organa ili organa lokalne samouprave i istraga je vezana za krivično procesne organe koji istu i obavljaju.

Kolaković Bojović (2014) navode da kod krivičnog dela zloupotreba položaja odgovornog lica, "korišćenje kaučuk normi stvara konfuziju kako na nivou distinkcije dozvoljenog i zabranjenog, tako i u ravni preklapanja više srodnih bića krivičnih dela, te treba imati na umu staro pravilo ibi ius incertum, ibi ius nullum (gde je pravo neodređeno, tu je i ništavo)".

Ono što je kod krivičnog dela poprilično jasno jeste ko je izvršilac. Ovde je izvršilac odgovorno lice, kao i lice koje je faktički odgovorno lice u pravnom licu (ne kod preduzetnika jer je preduzetnik fizičko lice), kao i mesto izvršenja krivičnog dela što je radno mesto odgovornog lica. To znači da samo lice koje je izabrano ili imenovano na određeni položaj i ima određena ovlašćenja ili je faktički odgovorno lice u pravnom licu, može da učini ovo krivično delo. Sarajlija (2018) navodi da nije nužno da je reč o rukovodećim poslovima, već je dovoljno da se u okviru konkretnog položaja ili ovlašćenja obavljaju određene samostalne radne funkcije na osnovu kojih ta osoba ima pravo neposrednog odlučivanja. Granice tog položaja su određene statutom, pravilnikom o radu, odlukom, ugovorom o radu, menadžerskim ugovorom itd.

Krivično delo zloupotreba položaja odgovornog lica ima **tri oblika izvršenja** koji utiču i na mogućnosti dokazivanja:

- a) Prvi oblik izvršenja je **iskorišćavanje položaja**, to bi značilo da odgovorno lice postupa u granicama svojih ovlašćenja, ali ista koristi za sticanje protivpravne imovinske koristi, odnosno, suprotno od svrhe za koju su ovlašćenja data. Kao što se tumači u Priručniku za suzbijanje privrednog kriminala i korupcije iz 2017. ovo krivično delo u privrednom poslovanju ima široku fleksibilnost i mnoge radnje se ne mogu tumačiti kao iskorišćavanje položaja kada je reč o privrednom kriminalu (na primer, prodaja robe po cenama nižim od tržišnih kao oblik podsticanja buduće saradnje i slično).

- b) **Prekoračenje granica ovlašćenja** odgovornog lica je drugi oblik izvršenja krivičnog dela, ukoliko je prekoračenje povezano sa sticanjem protivpravne imovinske koristi. Ova radnja se jednostavnije dokazuje jer su indicija sadržane u dokumentu, nekom propisu ili odluci privrednog društva, kojim se potvrđuje prekoračenje ovlašćenja odgovornog lica (pravni akti i sistematizacija radnih mesta) kao i materijalne indicije koje ukazuju na samu radnju koja predstavlja prekoračenje (zaključen ugovor, odluka nekog organa). Ovde je važno da deo poslova za koje je zaduženo drugo lice nije u okvirima ovlašćenja osumnjičenog za ovo delo.
- c) **Nevršenje dužnosti** je treći oblik radnje izvršenja ovog krivičnog dela, kojom odgovorno lice propušta da izvrši određenu radnju koja je u granicama njegovog ovlašćenja i na taj način stiče protivpravnu materijalnu korist za sebe ili za pravno lice u kojem radi, odnosno pribavlja korist drugom fizičkom ili pravnom licu i nanosi štetu oštećenom pravnom licu. Na primer, oblik izvršenja ovog dela nevršenjem dužnosti se javlja kada se prilikom prijema roba ne broji i ne određuje se njezin kvalitet, čime se nanosi šteta pravnom licu, ili se sklapaju poslovi bez ispitivanja boniteta drugog privrednog društva sa kojim se ulazi u posao itd.

Veoma često odgovorno lice vršenjem ovog krivičnog dela obavlja **dvostruke radnje**, i to kako iskorišćavanje položaja tako i radnju prekoračenja granica ovlašćenja.

Kao ključni izvor saznanja ovde mogu biti zaposleni u tom privrednom društvu (zaposleni u pravnoj službi, knjigovodstvu i drugim službama), članovi organa upravljanja i drugih organa, zatim i eksterna lica, odnosno druga privredna društva koja su oštećena.

Dokazivanje ovog dela obavlja se dokazivanjem radnje ili niza radnji kojima je ovo delo izvršeno, a koje se kreću u granicama koje je opisano bićem krivičnog dela. Ako je radnja izvršenja, na primer, kršenje nekog propisa, tada se kao dokaz koriste propisi, pravilnici i druga akta. Ovde se odgovorno lice namerno ne pridržava neke procedure koja se propisuje. Kršenje propisa se ovde vezuje za činjenicu da se neki propis ili pravilnik ne primenjuje. Kao drugi materijalni dokazi za prekoračenje granica ovlašćenja ili iskorišćavanje položaja koristi se sistematizacija radnog mesta, akta o postavljenju osumnjičenog na neko radno mesto i slično. Ovi dokazi se neće koristiti kod iskorišćavanja položaja jer su radnje u domenu granica ovlašćenja odgovornog lica, ali ovde treba dokazati korist koja je pribavljena iskorišćavanjem položaja ili treba dokazati štetu koja je nekome učinjena. Dakle, treba napraviti vezu između krivične radnje i posledice.

Materijalni dokazi su svi oni koji ukazuju na radnju izvršenja odnosno na njene oblike prikrivanja (kroz odluke organa upravljanja i druge odluke, kroz računovodstvenu dokumentaciju, ugovori, poslovna korespondencija, korespondencija emailom i slično). *Lični dokazi* su izjave svedoka koje ukazuju na učinioca krivičnog dela, odnosno kako i na koji način je radnja učinjena. Putem materijalnih i ličnih dokaza osumnjičeni će se navesti da u krajnjoj instanci prizna krivično delo tokom interne istrage. Tokom istrage je veoma važno obezbediti informacije o pričinjenoj šteti drugom licu ili tom privrednom društvu, odnosno moguće koristi koju je učinilac i njegovi saizvršioci ostvario.

Primer 1

Kako se u presudi Vrhovnog kasacionog suda Kzz 1468/2020 navodi okrivljeni je počinio krivično delo tako što je u više navrata na osnovu nepoznatog broja fiktivnih i falsifikovanih odluka sa računa oštećenog privrednog društva podizao novčana sredstva na ime raspodele dobiti. Oblik radnje izvršenja je prekoračenje ovlašćenja, a prikivanje krivičnog dela je ovde kroz fiktivne odluke o raspodeli dobiti.

Primer 2

Interesantno je i krivično delo odnosno dilema sa kojom se suočilo Posebno odeljenje za suzbijanje korupcije Višeg suda u Beogradu, a gde je definisanje odgovornog lica bilo utvrđeno na posredan način iako okrivljeni nije bio zaposlen u tom subjektu. Njegovo delo je kvalifikovano kao zloupotreba položaja odgovornog lica, na osnovu činjenice da je *de facto* vršio poslove upravljanja i da je činjenjem, odnosno upravljanjem stekao svojstvo odgovornog lica kod privrednog subjekta. Međutim, interesantno je da je sud odbio ovakvo tumačenje odgovornog lica iz razloga što je u pitanju bilo fizičko lice odnosno preduzetnik, koje ne može da ima odgovorno lice, te stoga okrivljeni ne može da bude osuđen za krivično delo prema KZ čl.227 Zloupotreba položaja odgovornog lica.

“Okrivljeni AA vlasnik je firme koja se bavi knjigovodstvenim uslugama i on je zakonski zastupnik svog privrednog društva. Njemu se stavlja na teret da mu je BB – vlasnik preduzetničke radnje – ugostiteljske radnje ...faktički poverio vršenje određenih poslova upravljanja u toj preduzetničkoj, ugostiteljskoj radnji i da je AA na taj način stekao svojstvo odgovornog lica, te da je dalje iskorišćavanjem tog položaja pribavio svom privrednom društvu korist...Preduzetnik je okrivljenom poverio određene poslove i zadatke, pa je prema stavu optužbe okrivljeni stekao na taj način svojstvo odgovornog lica (Kovačević, 2021, str. 198). Dakle, ovde ne samo da lice koje nije bilo zaposleno (okrivljeni AA) ne može biti odgovorno lice kod preduzetnika, to ne može čak ni sam preduzetnik, jer preduzetnik koji obavlja delatnost je fizičko lice koje ne može imati po definiciji svojstva odgovornog lica.

Primer 3

Kod ovog krivičnog dela potrebno je radnju izvršenja veoma usko posmatrati. Naime, (Delić, 2017) navodi da je u jednoj presudi utvrđeno da ugovaranje posredničke provizije za prodaju robe ne predstavlja krivično delo ili kada je Apelacioni sud zaključio da vlasnik i osnivač, koji je jedini zaposleni, nije platio preuzetu robu, ne može se okvalifikovati kao delo korišćenja položaja odgovornog lica.

Primer 4

Škulić (2017) navodi kao primer ovog dela aferu sa kompanijom Volkswagen iz Nemačke koja je bila vezana za prodaju nemačkih automobila na tržištu SAD gde se tvrdilo da ti motori imaju navodno softver za kontrolu izduvnih gasova i opterećenja motora, ali je američka EPA (Environmental Protection Agency) utvrdila da je to prevarna radnja. U ovoj prevarnoj radnji učestvovali su kako odgovorno lice, menadžer Volkswagen-a, tako i predstavnici različitih organa. Tako da je ovde bilo obeležja i krivičnog dela zloupotrebe položaja odgovornog lica gde je taj položaj bio iskorišćen za prevaru radnju, tako i dela zloupotreba poverenja u obavljanju privredne delatnosti gde su članovi različitih odbora i rukovodioci donosili odluke kojima su oštetili brojna fizička i pravna lica kupce automobila. Ovi postupci su još uvek u toku. Naravno, zbog značaja ovaj slučaj je završio sporazumom o priznanju krivice i isplatom ogromnih odšteta. (Škulić, 2017).

6.3.4. Zloupotreba u vezi sa javnom nabavkom

Čl.228 KZ ovo krivično delo definiše na sledeći način:

- 1) Ko u vezi sa javnom nabavkom podnese *ponudu zasnovanu na lažnim podacima*, ili se protivno zakonu *dogovara sa ostalim ponuđačima*, ili *preduzme druge protivpravne radnje* u nameri da time utiče na donošenje odluka naručioca javne nabavke, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.
- (2) Kaznom iz stava 1. ovog člana kazniće se i lice koje u naručiocu javne nabavke iskorišćavanjem svog položaja ili ovlašćenja, prekoračenjem granice svog ovlašćenja, ili nevršenjem svoje dužnosti krši zakon ili druge propise o javnim nabavkama i time prouzrokuje štetu javnim sredstvima.

- (3) Ukoliko je delo iz st. 1. i 2. ovog člana učinjeno u vezi sa javnom nabavkom čija vrednost prelazi iznos od sto pedeset miliona dinara, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do deset godina.
- 4) Učinilac iz stava 1. ovog člana koji dobrovoljno otkrije da se ponuda zasniva na lažnim podacima ili na nedozvoljenom dogovoru sa ostalim ponuđačima, ili da je preduzeo druge protivpravne radnje u nameri da utiče na donošenje odluka naručioca pre nego što on donese odluku o dodeli ugovora, može se osloboditi od kazne.

Određeni pojmovi oko javnih nabavki dati su i u Zakonu o javnim nabavkama ("Sl. glasnik RS", br. 91/2019 i 92/2023).

Osnovni oblici izvršenja ovog krivičnog dela su:

- a) Prvi oblik izvršenja krivičnog dela ima tri radnje i to: podnošenje ponude zasnovane na lažnim podacima, dogovor sa ponuđačima i druge pravne radnje. Cilj svih ovih krivičnih radnji je da se utiče na donošenje odluke kod naručioca posla vezano za tu javnu nabavku. Izvršilac ovog dela je bilo ko ako učini ove radnje vezane za konkretnu javnu nabavku.
- b) Drugi oblik izvršenja krivičnog dela - zloupotreba kod naručioca, kada odgovorno lice ili službeno lice obavlja tri radnje: iskorišćavanje položaja ili ovlašćenja, nevršenje dužnosti i prekoračenje granice ovlašćenja.

Izvršiocu ovog krivičnog dela može se izreći kazna zatvora u rasponu od šest meseci do pet godina za osnovni oblik krivičnog dela, dok se kazna do deset godina propisuje za teži oblik.

Prema Matić Bošković (2017) niti naručilac posla, niti ponuđač nemaju interes da prijave krivično delo. Često niti zaposleni kod ponuđača ili naručioca posla ne žele da prijave ovo krivično delo. Zato su osnovni **izvori saznanja** o ovom krivičnom delu druga lica zaposlena kod naručioca ili ponuđača, drugi ponuđači, policija, Državna revizorska institucija, Uprava za javne nabavke i Komisija za zaštitu konkurencije.

Ovo krivično delo se smatra krivičnim delom sa elementima korupcije, pa se stoga istraga javlja kao kombinovana krivična i finansijska istraga, nju sprovode krivično-procesni organi, i o njoj smo više govorili u petom poglavlju ovog udžbenika.

Prilikom dokazivanja ovog krivičnog dela potrebno je poći od **indikatora korupcije kod javnih nabavki** koje je razvila Državna revizorska institucija.

U fazi **pripreme javne nabavke** moguće su sledeće koruptivne radnje (PACS, 2016, str. 41-42):

Crvene zastavice za korupciju	Povezane koruptivne sheme
Priprema javne nabavke	Koruptivne sheme u pripremnoj fazi
Nabavka nepotrebnih stavki	Korupcija
Manipulacija sa vrednostima nabavke	Dodela ugovora bez postupka javne nabavke
Kriterijumi za ocenu ili procedure nisu adekvatni	Manipulacija sa podacima, isključivanje kvalifikovanog ponuđača, korupcija
Nerazumni zahtevi za tehničke ili kadrovske kapacitete	Isključivanje kvalifikovanog ponuđača
Dvosmislene, varljive, nekompletne specifikacije	Neravnoopravno nadmetanje, korupcija
Tehnička specifikacija je suviše uska ili suviše široka	Prilagođavanje specifikacije određenom ponuđaču koji se favorizuje, isključivanje kvalifikovanog ponuđača

Izvor: PACS, 2016, str. 41-42.

Crvene zastavice u **fazi sprovođenja postupka** javne nabavke:

Crvene zastavice za korupciju	Povezane koruptivne sheme
Crvene zastavice za korupciju	Povezane koruptivne sheme
Izvođenje javne nabavke	Tenderske koruptivne sheme
Nemogućnost dostupnosti konkursne dokumentacije	Isključivanje kvalifikovanog ponuđača, korupcija
Neuobičajene dobijene ponude	Dosluh
Veze između ponuđača	Dosluh
Dodela više ugovora jednom licu	Korupcija
Kvalifikovani ponuđači nisu dostavili ponudu	Isključivanje kvalifikovanog ponuđača, dosluh
Smenjivanje ponuđača prilikom dostavljanja najpovoljnije ponude	Dosluh
Nerazumno visoke ponude	Dosluh
Nerazumno visoke ponude	Neravnoopravno nadmetanje, korupcija
Diskvalifikacija koja je vrlo malo dokumentovana	Isključivanje kvalifikovanog ponuđača, korupcija
Pritisak da se izabere određeni izvođač i podizvođač	Korupcija
Vrednost poredničke ponude je vrlo blizu procenjene vrednosti	Neravnoopravno nadmetanje, korupcija

Izvor: PACS, 2016, str. 41-42.

U fazi **izvršenja ugovora** o javnoj nabavci javljaju se sledeće koruptivne sheme:

Crvene zastavice za korupciju	Povezane koruptivne sheme
Izvršenje ugovora	Post-ugovorne koruptivne sheme
Žalbe u vezi slabog kvaliteta dobara, radova i usluga	Neuspeh da se ispune ugovorne obaveze
Neprekidno prihvatanje dobara, radova i usluga lošeg kvaliteta	Korupcija
Korišćenje problematičnih podizvođača	Korupcija
Isporuka dobara, radova i usluga lošeg kvaliteta	Neuspeh da se ispune ugovorne obaveze
Upitne izmene ugovora (izmena narudžbina)	Izmena ugovora radi povećanja cena, korupcija
Upitni računi	Lažni, uvećani ili duplirani računi, korupcija
Plaćanje po neopravdano visokim cenama	Lažni, uvećani ili duplirani računi, korupcija
Nedostajuća ili upitna propratna dokumentacija uz račune	Lažni, uvećani ili duplirani računi

Izvor: PACS, 2016, str. 41-42.

Dokazi koji se u istrazi mogu pojaviti su: **lični dokazi** odnosno izjave oštećenih ponuđača, svedoka, zaposlenih, rukovodilaca, kao i čitav niz **materijalnih dokaza** kao što su: godišnji plan javnih nabavki ugovarača, odluka o sprovođenju javne nabavke, konkursna dokumentacija, tehnička specifikacija predmeta javne nabavke (radova, dobara ili usluga), zapisnik o postupku otvaranja ponuda, izveštaj o postupku javne nabavke, odluka o dodeli ugovora, odluka o obustavi postupka, fakture, zapisnik i puštanje u rad softvera, računarskog sistema, zapisnik o prijemu radova, izjava ponuđača o ispunjenosti kriterijuma za kvalitativni izbor privrednog subjekta, ugovor o javnoj nabavci i sporazum.

Međutim ovi dokazi mogu se raščlaniti na dokaze na strani naručioca posla i dokaze na strani ponuđača. Član 41 Zakona o javnim nabavkama propisuje obavezu naručioca da u pisanoj formi evidentira i dokumentuje sve radnje tokom planiranja, sprovođenja postupka i izvršenja ugovora o javnoj nabavci, kao i da, u skladu sa propisima kojima se uređuje oblast dokumentarne građe i arhiva, čuva celokupnu dokumentaciju vezanu za javne nabavke.

Dakle, najveći broj dokaza na strani naručioca posla nalazi se upravo u navedenoj dokumentaciji. Nju je potrebno analizirati prema vrstama ugovora o javnoj nabavci i upravo će indikatori ili crvene zastavice opisane u prethodne tri tabele omogućiti lakše pronalaženje onih ugovora koji zahtevaju dalju istragu.

Prvi oblik izvršenja ovog krivičnog dela je **davanje lažnog podatka**. Prema USAID (2024) smatra se da je najveći broj **predstavnik ponuđača** osuđen za izvršenje ovog dela upravo davanjem lažnih podataka. Ova radnja izvršenja se najlakše dokazuje materijalnim tragom koji ostaje prilikom izvršenja dela. Mesto izvršenja dela je radno mesto lica koja učestvuju u tom delu. Posebno se analizira da li postoje sukobi interesa koji uključuju službenike nabavke, članove njihovih porodica ili bliske saradnike, gde se posebno istražuje postojanje lične ili finansijske veze između službenih lica/odgovornog lica i donosilaca odluka naručioca i ponuđača, i sa njima povezanih lica.

Postoji veoma veliki broj primera u praksi oko zloupotrebe javnih nabavki. Interesantan je primer koji se nalazi u okviru publikacije USAID (2024) gde je analizom IP adresa (Internet Protocol address) sa kojih su dva pravna lica pristupala Portalu javnih nabavki u pomenutim postupcima javnih nabavki, bilo radi preuzimanja konkursne dokumentacije ili radi podnošenja ponuda, konstatovala da su oba društva gotovo uvek pristupala sa identičnih IP adresa. Rezultati analize IP adresa ukazuju na to da su oba društva pristupala Portalu javnih nabavki gotovo uvek sa uređaja koji su bili konektovani putem iste internet mreže, a moguće i putem potpuno istog uređaja, što je ukazivalo na njihov dosluh prilikom ponude, i da su te ponude podnele zajednički, a ne nezavisno kao što zahteva Zakon o javnim nabavkama.

Drugi oblik izvršenja ovog krivičnog dela je **vezan za naručioca posla**, odnosno sprovodioca javne nabavke i njegovo odgovorno, odnosno službeno lice kada je reč o organu javne vlasti, vojsci, policiji gde ta službena lica rade kao naručioci posla. Ovo delo se sprovodi kroz iskorišćavanje položaja, prekoračenje ovlašćenja i nevršenje dužnosti što kao posledicu ima nastanak štete. Ovo krivično delo se zato dokazuje tek posle njegovog izvršenja odnosno kada postoje materijalni dokazi sadržani u pratećoj dokumentaciji.

Krivično delo zloupotreba u javnim nabavkama koje ima koruptivne elemente se najčešće javlja zajedno sa krivičnim delom pranja novca nelegalno stečenog kroz primanje mita, falsifikovanje dokumentacije o pravnom osnovu prenosa novca, transakcije javnog privrednog društva po osnovu raznih plaćanja za različite usluge.

Primer 1

Prema USAID (2024) interesantan je primer u kojem službenik za javne nabavke naručioca posla (ministarstvo), kao i predsednik komisije za javnu nabavku naručioca posla su bili optuženi za krivično delo zloupotreba službenog položaja. Protiv majke i rođaka utvrđeno je da postoji osnovana sumnja za krivično delo pranja novca. Pomoćnik ministra je bio optužen da je kao odgovorno lice vršio uticaj na Komisiju za sprovođenje javna nabavke radova na izgradnji objekta da tehničku specifikaciju prilagode uslovima koje može da ispuni povlašćeni ponuđač. Povlašćeni ponuđač je pomoćniku davao novac u gotovini (mito) koji je rođak uplatio na račun u banci i odatle prosledio za kupovinu stana (koji je bio u vlasništvu povlašćenog ponuđača). Stan koji je kupljen na ime rođaka pripada zapravo pomoćniku ministra koji je celokupan protivpravni posao i realizovao sa ciljem sticanja stana kao poklona.

6.3.5. Primanje mita u obavljanju privredne delatnosti

Prema čl. 230 Krivičnog zakonika primanje mita u obavljanju privredne delatnosti je objašnjeno na sledeći način:

- (1) Ko pri obavljanju privredne delatnosti za sebe ili drugog, neposredno ili posredno, *zahteva ili primi poklon ili drugu korist ili ko primi obećanje poklona ili druge koristi* da zaključi ugovor ili postigne poslovni dogovor ili pruži uslugu ili da se uzdrži od takvog delovanja ili kršenjem drugih dužnosti u obavljanju privredne delatnosti na štetu ili u korist subjekta privrednog poslovanja ili drugog pravnog lica za koje ili u kojem radi ili drugog lica, kazniće se zatvorom od jedne do osam godina.
- (2) Učinioc dela iz stava 1. ovog člana koji, posle zaključenja ugovora ili postizanja poslovnog dogovora ili posle pružene usluge ili uzdržavanja od takvog delovanja, za sebe ili drugog zahteva ili primi poklon ili drugu korist ili prihvati obećanje poklona ili druge koristi, kazniće se zatvorom do tri godine.
- (3) Primljeni poklon i imovinska korist oduzeće se.

Radnja se obavlja na sledeći način:

- a) Zahtevanje i primanje poklona ili primanje obećanja poklona ili koristi da bi se:
 - a. Zaključio ugovor
 - b. Postigao poslovni dogovor
 - c. Uzdržao od delovanja
 - d. Prekršila dužnost
 - e. Da postoji šteta za jednu stranu i korist za drugu stranu (pravno ili fizičko lice, subjekt privrednog poslovanja),
- b) Učinilac može da primi poklon i posle zahtevane usluge ili dogovora, uzdržavanja.

Dakle, radnja izvršenja može da se obavi i pre i posle zaključenog sporazuma, ugovora postignutog dogovora. Poklon može da bude u vidu novca ili stvari i može biti i male vrednosti. *Zakonodavac nije utvrdio minimalnu vrednost poklona*, ali je izuzeo iz ovog dela uobičajene poklone koji se razmenjuju u obavljanju privredne delatnosti (na primer, poklon u vidu čokolade, cveća, skupocenog pića dat pre ili nakon obavljanja neke delatnosti itd).

Mito može da bude primljen direktno ili preko posrednika (treće lice), ali takođe može da bude **primljeno i obećanje nekog poklona**, odnosno radnja postoji i kada ne dođe do primanja poklona, odnosno dovoljno je da se dokaže da je izvršilac pristao da primi obećani poklon.

Ovo krivično delo može se izvršiti kroz **umišljaj**, a to znači da izvršilac zna da je poklon primio da bi nešto uradio i da je svestan da je poklon primljen sa tim ciljem.

Saznanja o ovom krivičnom delu je dosta teško dobiti jer i primalac i davalac mita žele da ostanu neotkriveni. Tako da su treće strane kao što su građani, oni koji rade u odeljenju sa primaocem mita česti izvori saznanja. Zatim tu spadaju i prijave onih lica od kojih se mito traži, a ne žele da ga daju ili prilikom otkrivanja i istrage drugih krivičnih dela policija ili interna istraga u privrednom subjektu nailazi i na saznanja o primanju mita.

Kao primaoci mita uglavnom se javljaju zaposleni na odgovornim funkcijama sa velikim ovlašćenjima u oblastima nabavke, prodaje, finansijama u smislu naplate potraživanja i isplate obaveza i drugi. Jedan od načina otkrivanja klasičnih oblika davanja mita direktno osobi koja u privrednom subjektu može da zaključi ugovor ili omogućiti dobijanje aranžmana jeste zaticanje na delu, odnosno **lični dokaz, izjave svedoka** i osumnjičenih. Međutim, danas se mnogi drugi oblici

primanja mita odvijaju **posrednim putem, preko trećih lica**, najčešće preko kompanija u vlasništvu rođaka i članova porodice primaoca mita. Ovo delo se često prikriva i kroz odgovarajuću dokumentaciju. Jedan od načina otkrivanja ovog krivičnog dela kada otkrivanje vrše krivično procesni organi je zaticanja primaoca mita na delu odnosno kroz **posebnu dokaznu radnju prikrivenog islednika** (ZKP; čl. 183-187).

Primer 1

Brojni su primeri primanja mita u obavljanju privredne delatnosti, a jedan koji smo preuzeli sa sajta <https://www.vrh.sud.rs/sr-lat/kzz-11162021-odbijaju-se-zzz-439-t-1-i-2-zkp>), utvrđuje način izvršenja krivičnog dela, gde je učinilac bio svestan da shvati značaj svog dela i da upravlja svojim postupcima, jer je kao izvršni direktor i lice ovlašćeno za potpisivanje svih ugovora i sporazuma rezultata tendera, računa i drugih dokumenata u vezi sa projektima koje sprovodi ... pri obavljanju privredne delatnosti za sebe neposredno zahtevao i primio obećanje poklona, a potom i primio poklon da zaključi ugovor i krši druge dužnosti saglašavao se sa radnjama okrivljenog DŽS koji je od okrivljenog VV neposredno zahtevao i primio obećanje novčanog iznosa u visini od 10%..., vrednosti radova i usluga koje bude ostvarilo preduzeće izvođeci radove za...i kako je to bliže navedeno u izreci presude i pretio raskidom saradnje ako ugovoreni iznos ne bude isplaćen i uslovljavao potpisivanje novih ugovora.....isplatom ugovorene imovinske koristi od 10 %...,zajedno sa drugim okrivljenima organizovao preuzimanje novca koji je predavan na ime postignutog dogovora....a zatim...u dva navrata od okrivljenih VV i GG primio za sebe novac, posredstvom lica koje je angažovano da dođe i preuzme novac kao deo obećane imovinske koristi od 10% vrednosti ugovorenih radova na način i u iznosu opisanom u izreci presude, pri čemu je bio svestan svog dela i njegove zabranjenosti i hteo je njegovo izvršenje

...okrivljeni BB svojim potpisom i davanjem saglasnosti na izveštaj o kvalitetu i količini izvedenih radova, učestvovao u proceduri usaglašavanja, što je potom omogućilo zaključenje aneksa ugovora, a kasnije i fakturisanje i plaćanje radova izvedenih od strane Konzorcijuma, koje naloge za plaćanje je potpisivao okrivljeni BB, uslovljavajući dalje ugovaranje isplatom ugovorene imovinske koristi.....čime je omogućeno osuđenom DD i Konzorcijumu sukcesivno zaključenje još šest aneksa po prvom i deset aneksa po drugom ugovoru, kojima se ukupna vrednost radova koji su povereni Konzorcijumu povećala.....a kao realizaciju primljenog obećanja poklona, okrivljeni BB je u više navrata neposredno primio gotov novac, na način i u iznosima bliže navedenim u izreci presude....pri čemu je, pored ostalih, okrivljeni BB kao deo obećane imovinske koristi od 10% vrednosti prihvaćene ponude, pribavio sebi imovinsku korist u iznosu od 400.000 evra, pri čemu je bio svestan svog dela i njegove zabranjenosti i hteo je njegovo izvršenje..."

Analiza studije slučaja (primer 1)

U okviru ove studije slučaja moguće je napraviti sledeću analizu:

- a) U pitanju je davanje mita indirektno (posredstvom lica kojeg je angažovao da preuzme novac) primanjem 10% od vrednosti ugovora,
- b) Krivično delo je dokazano putem ličnih dokaza saslušanjem okrivljenih, kao i niza materijalnih dokaza koji se pojavljuju u ovom slučaju kao što su: izveštaj o kvalitetu i količini izvedenih radova, ugovori, aneksi ugovora, fakture, nalozi za plaćanja.

Jeda od sudija Apelacionog suda je izjavio da je u slučajevima primanja mita poklon najčešće bio novac i to devizni, a samo u jednom slučaju avio karte za letovanje i aranžman. Iznosi primljenog mita kreću se od 300 dinara do 19,000 eura u predmetima koji su bili predmet njegove analize. Izrečene kazne su uglavnom bile u okvirima zakonskog minimuma za to delo, odnosno do godinu dana, što govori o jednoj blagoj kaznenoj politici sudova (<https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/121016/121016-vest3.html>)

6.3.6. Davanje mita u obavljanju privredne delatnosti

Prema čl. 231 Krivičnog zakonika davanje mita ima sledeća obeležja:

- (1) Ko učini, ponudi ili obeća poklon ili drugu korist licu da ono pri obavljanju privredne delatnosti, zaključi ugovor ili postigne poslovni dogovor ili pruži uslugu ili se uzdrži od takvog delovanja ili krši druge dužnosti u obavljanju privredne delatnosti na štetu ili u korist subjekta privrednog poslovanja za koje ili u kojem radi ili na štetu ili u korist drugog pravnog ili fizičkog lica ili ko posreduje pri ovakvom davanju poklona ili druge koristi, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.
- (2) Učinioc dela iz stava 1. ovog člana koji je dao poklon ili drugu korist na zahtev lica da ono pri obavljanju privredne delatnosti zaključi ugovor, postigne poslovni dogovor, pruži uslugu ili krši dužnost, a delo je prijavio pre nego što je saznao da je ono otkriveno, može se osloboditi od kazne.
- (3) Dati poklon i imovinska korist oduzeće se.

Davanje mita kao krivično delo može se izvršiti sledećim radnjama:

- a) Ponudom ili obećanjem poklona drugom licu da bi se:
 - a. Zaključio ugovor pri obavljanju privredne delatnosti,
 - b. Postigao dogovor,
 - c. Obavila ili pružila usluga,
 - d. Uzdržao od obavljanja nekog posla,
 - e. Prekršio dužnost.

Učinilac može biti i lice koje posreduje u davanju mita. Dakle, delo se ispoljava i kroz svoj indirektni oblik. Ukoliko učinilac da poklon, a pre pokretanja istrage ovo delo prijavi može se osloboditi od kazne.

Primer 1

Praksa pokazuje da su davaoci mita najčešće osuđeni uslovno, a o tome najbolje govori i sledeći primer (Vujičić, 2019). Ovaj autor navodi da je sud uzeo u obzir kao olakšavajuće okolnosti pod kojima su konkretna dela primanja mita učinjena, odnosno da su „ista izvršena u vezi sa korišćenjem medicinskih usluga, odnosno u svojstvu bliskog srodnika pacijenta ili samih pacijenata koji su se nalazili na lečenju i koji su bili motivisani isključivo brigom za zdravlje i dobrobit svoju i svog bližnjeg” (Vujičić, 2019).

Saznanja za ovo krivično delo je teško utvrditi. Naime i ovde se podrazumeva da je delo obavljeno velom tajnosti, tako da učinilac (davalac mita, kao i primalac mita) retko će biti izvori saznanja za krivično delo. Ponekad učinilac (davalac mita) može biti izvor saznanja kako bi izbegao krivično gonjenje.

Izvori saznanja mogu biti promene u stilu života davaoca mita, odnosno rešavanje nekog problema (dobijanje neke dozvole ili imao je pravo na neku uslugu koja drugima ne bi bila izvršena). Pored **ličnih dokaza** kao što su izjave svedoka i osumnjičenih ovde se takođe do dokaza dolazi i putem **materijalnih dokaza**, odnosno putem pregleda dokumentacije davaoca mita (na primer u njegovom posedu može biti neki dokument koji potvrđuje da mu je neka radnja učinjena što drugima ne bi mogla biti da nije bilo razmene poklona i drugih stvari). U toku istrage pojavljuju se sledeći dokumenti: falsifikovani ugovori i fakture, putni računi, priznanice, dokumentacija o zasnivanju radnog odnosa, dokumentacija vezana za održavanje seminara i radionica i slično. Davanje mita je poprimilo najrazličitije, a ponekad i veoma složene oblike, ne samo u Srbiji nego i u svetu.

Primer 2

Jedan od primera je i kako je kompanija GSK (GlaxoSmithKline) iz oblasti farmaceutske industrije tokom 2013. davala mito lekarima, preko korišćenja posrednika (druge kineske kompanije koja je pružala usluge navodnih turističkih putovanja). Posrednička kompanija je služila da GSK preko plaćanja njezinih faktura vrši indirektno podmićivanje lekara kako bi se povećala prodaja GSK lekova na tom tržištu. Lekari su tako intenzivno posećivali konferencije po svetu koje je plaćao GSK, kao i sve druge oblike rekreacije. Indicije za ovo delo primljene su od uzbunjivača, zaposlene koja je radila u GSK. (<https://www.justice.gov/archives/opa/pr/glaxosmithkline-plead-guilty-and-pay-3-billion-resolve-fraud-allegations-and-failure-report>)

Primer 3

Davanje mita je često vezano sa drugim krivičnim delima kao što je zloupotreba u postupku javne nabavke. O tome svedoči i sledeći primer. Pripadnici policije uhapsili su zaposlene u inostranoj kompaniji zbog sumnje da su izvršili delo primanja mita. Odgovorno lice u jednoj srpskoj kompaniji je dalo mito u obavljanju privredne delatnosti kako bi mu lice zaposleno u inostranoj kompaniji dostavljalo podatke i informacije o učesnicima u postupku javne nabavke i kako bi se on prilagodio i dao bolju ponudu (<https://www.srbija.gov.rs/vest/828820/uhapsene-tri-osobe-zbog-davanja-i-primanja-mita.php>)

6.3.7. Prouzrokovanje stečaja i prouzrokovanje lažnog stečaja

U članu 232. KZ ovo krivično delo ima sledeće radnje izvršenja:

Ko u subjektu privrednog poslovanja koji ima svojstvo pravnog lica, neracionalnim trošenjem sredstava ili njihovim otuđenjem u bescenje, prekomernim zaduživanjem, preuzimanjem nesrazmernih obaveza, lakomislenim zaključivanjem ugovora sa licima nesposobnim za plaćanje, propuštanjem blagovremenog ostvarivanja potraživanja, uništenjem ili prikrivanjem imovine ili drugim radnjama koje nisu u skladu sa savesnim poslovanjem, prouzrokuje stečaj i time drugog oštetiti, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

U biću krivičnog dela opisane su sledeće **radnje izvršenja**:

- A) Neracionalno trošenje sredstava,
- B) Otuđenje sredstava u bescenje,
- C) Prekomerno zaduživanje,
- D) Preuzimanje nesrazmernih obaveza,
- E) Lakomisleno zaključivanje ugovora sa licima nesposobnim za plaćanje,
- F) Propuštanje naplate potraživanja i
- G) Uništenjem ili prikrivanjem imovine.

Da bi se sve ove radnje okarakterisale kao krivično delo potrebno je da **izvršilac bude svestan da čini krivično delo**, odnosno da je privredno društvo prezaduženo, odnosno da radnje koje on preduzima će odvesti to društvo u stečaj. Tako da u tim radnjama mora da bude nesavesno i neracionalno raspolaganje ovlašćenjima da bi se privredno društvo odvelo u stečaj. Ova radnja može biti izvršena samo sa **umišljajem**, a ne nehatom.

Posledica ovog krivičnog dela je prouzrokovanje stečaja čime privredno društvo ili ide u reorganizaciju (nastavlja dalje da posluje prema planu reorganizacije) ili u postupak stečajnog bankrotstva (gde se privredno društvo briše iz privrednog registra). Ovo je zato delo koje može da ima teške posledice i da doprinese šteti većeg broja lica, pre svega poverilaca privrednog društva.

Izvršilac može biti bilo koje lice u privrednom društvu, ali je jasno da takvo lice mora da ima ovlašćenja da bi moglo da izvrši napred navedene radnje. Za ovo krivično delo ne može odgovarati preduzetnik jer on nije pravno lice, odnosno, privredno društvo.

Saznanja za ovo krivično delo najčešće dolaze od poverilaca koji trpe štetu od učinjenog krivičnog dela. Međutim i druga lica mogu biti izvori saznanja (poreski organi, inspekcijski organi itd.).

Član 232a KZ propisuje šta su obeležja krivičnog dela **prouzrokovanje lažnog stečaja**:

- Ko u subjektu privrednog poslovanja koji ima svojstvo pravnog lica, u nameri da taj subjekt izbegne plaćanje obaveza prouzrokuje stečaj tog subjekta prividnim ili stvarnim umanjenjem njegove imovine, na način što:
 1. celu ili deo imovine subjekta privrednog poslovanja prikrije, prividno proda, proda ispod tržišne vrednosti ili besplatno ustupi;
 2. zaključi fiktivne ugovore o dugu ili prizna nepostojeća potraživanja;

3. poslovne knjige koje je subjekt privrednog poslovanja obavezan da vodi po zakonu prikrije, uništi ili tako preinači da se iz njih ne mogu sagledati poslovni rezultati ili stanje sredstava ili obaveza ili ovo stanje sačinjavanjem lažnih isprava ili na drugi način prikaže takvim da se na osnovu njega može otvoriti stečaj, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

(2) Ako su usled dela iz stava 1. ovog člana nastupile teške posledice za poverioca, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do deset godina.

Ovo krivično delo pretpostavlja nameru pokretanja stečajnog postupka, kao vida izbegavanja ispunjavanja obaveza prema trećim licima (Čolović i Mrvić Petrović, 2017). Namerno pokretanje stečajnog postupka izvršilac ostvaruje kroz prividnu ili stvarnu prodaju imovine, prodaju ispod tržišne cene, besplatno ustupanje imovine. Veoma često izvršilac može i da zaključi fiktivni ugovor čime će privredno društvo gurnuti u stečaj ili da poslovne knjige uništi, falsifikuje ili prikrije u njima transakcije putem lažnih dokumenata.

Kao što navode Stanković i Lazić (2020) stečaj je ovde pravi, ali je do njega došlo zbog namere.

Izvršilac je lice koje zna da privredni subjekt nije sposoban za plaćanje i koji umišljajem (namerom) čini ovo delo i preduzima navedene radnje. Ovde je naravno reč o odgovornom licu, ali pretpostavlja se da ovo delo može da izvrši bilo ko ako ima odgovarajuća ovlašćenja. Namera mora postojati u vreme izvršenja dela, čak i ako štetne posledice nisu nastupile odmah (posledica je stečaj privrednog subjekta).

Prema jednoj podeli sve stečajne prevare mogu se klasifikovati na (Brown i drugi, 1999):

- a) **Bustout** (srp. Tehnika kraha) je aktivnost koju čine odgovorna lica u kompaniji kroz kupovinu robe od dobavljača, prodaju te robe za gotovinu i neplaćanje dobavljača. Često se mogu koristiti i kompanije koje imaju dobar rejting kako bi dobile poslove, zaključile ugovore sa dobavljačima i sl. Tako se na kraju uništavaju poverioci kroz stečaj jer dužnik ne može da ispuni svoje obaveze.
- b) **Bleedout** (srp. Tehnika krvarenja) ova aktivnost podrazumeva prodaju imovine kompanije iznutra odnosno preko insajdera koji je i učinilac ili saizvršilac ovog krivičnog dela. Ta prodaja se odvija postepeno, i prati je prikriivanje vezano za lažnu dokumentaciju. Izvršioci ovog dela su najčešće dugoročni vlasnici kompanije ili korporativni konsultanti. Jedna od vrsta ovog krvarenja je **Beli vitez**. Ovde se radi o tome da se koriste usluge

biznis konsultanta koji navodno pomaže kompaniji da pribavi izvore finansiranja i namiri dugovanja. Konsultant je "beli vitez" koji preuzima kontrolu nad kompanijom i iskorišćava svoju poziciju da konvertuje imovinu kompanije u gotovinu. Beli vitez naplaćuje svoje troškove i neracionalno troši sredstva kompanije, iscrpljuje gotovinu kroz lažne fakture, ne obavlja naplatu potraživanja itd.

Prikrivanje i lažno prikazivanje prema podacima FBI čini 70% stečajnih prevara u SAD (Brown i drugi, 1999). Ukoliko dužnik ne prijavi imovinu u stečajnu masu sa znanjem da tu imovinu poseduje učinio je stečajnu prevaru. Prikrivanje imovine nastaje najčešće kroz prikazivanje da je imovina otpisana i da ima malu vrednost ili jednostavno ne prijavi imovinu u poslovnim knjigama.

Privredna praksa istrage kriminalnih aktivnosti ove vrste determinisala je nekoliko ključnih **karakteristika** privrednih subjekata koji su podložni ovoj vrsti prevare (Brown i dr., 1999):

- a) Privredni subjekt ima kratak životni vek,
- b) Privredni subjekt dobrog kreditnog rejtinga kojeg je skoro preuzela neka grupa, prikrivanje stvarnog vlasnika,
- c) Prevarno finansijsko izveštavanje,
- d) Prevare sa kreditima,
- e) Zalihe su na veoma niskom nivou,
- f) Niska potraživanja, privredni subjekt vrši prodaju za gotovinu,
- g) Na zalihama se nalaze zalihe u velikoj vrednosti, ali niske pojedinačne nabavne cene,
- h) Disproporcionalnost između obaveza u odnosu na ukupnu aktivu,
- i) Zaposleni na privremenim poslovima, malo zaposlenih sa punim radnim vremenom,
- j) Oprema je nabavljena na lizing,
- k) Nekoliko ključnih poverilaca, neosigurane obaveze,
- l) Isti advokat zastupa poverioce,
- m) Gotovina je plaćena unapred za iznajmljivanje prostora u kojem se odvija poslovanje,
- n) Ista lica su već bila prisutna i u nekim drugim privrednim subjektima koji su bankrotirali i
- o) Neplaćene obaveze za poreze i druge indicije.

Dokazivanje se sprovodi putem **materijalnih dokaza** (ispravna i fiktivna dokumentacija kao što su ugovori o prodaji imovine, fakture za konsultantske usluge, advokatske usluge, finansijski izveštaji privrednog subjekta, ugovori o ustupanju potraživanja itd.), dokazi se nalaze na mestu izvršenja dela (radno mesto izvršioca dela).

Teškoće dokazivanja ovog dela nalaze se i u činjenici da je veći broj prijavljenih lica u odnosu na otpužena i osuđena lica. Tako Stanković i Lazić (2020) na osnovu proučavanja sudske prakse u Srbiji navode da kod krivičnog dela prouzrokovanje stečaja svega 15% od prijavljenih lica bude pravosnažno osuđeno, dok kod krivičnog dela prouzrokovanje lažnog stečaja to bude svega 3.5% od prijavljenih. Ovi podaci navode da kod ovog krivičnog dela dolazi do "gubitka zločina" (Stanković i Lazić, 2020, prema: Bulatović i Đorđić, 2019). Problematika procesuiranja ovih krivičnih dela nalazi se u njihovoj složenosti odnosno u brojnosti poslovnih transakcija kroz koje se krivično delo ostvaruje i to često u dužem vremenskom periodu.

Prepreke u istrazi i prikupljanju materijalnih dokaza postoje zbog činjenice imenovanja stečajnog upravnika koji ulazi u privredni subjekt i shodo tome ima pristup dokumentaciji. Niko do sada se nije naučno bavio pitanjem kako stečajni upravnici upravljaju tim društvima, osim u radu koji je objavio Sajter (2014), a koji je vezan za R. Hrvatsku.

U poznatom radu Sajter (2014) govori o stečajnim malverzacijama i navodi da niko osim stečajnog upravnika ne zna kakvu je on dokumentaciju zatekao. Prema Sajteru (2014) bitni materijalni dokazi kako bi se utvrdilo na koji način stečajni upravnik vodi posao su izvodi sa tekućeg računa kojima se prati tok novca, kao i odlazne i dolazne lokacije sa kojih se i na koje se uplaćuje novac, odnosno realne uplate i isplate pokazuju rad stečajnog upravnika.

U prilog ovoj činjenici navešćemo samo jedan deo ovog naučnog rada koji može biti interesantan studentima. Kod jednog stečajnog dužnika sa imovinom od 30,80 miliona kuna knjigovodstvene vrednosti i 151 zaposlenim pre otvaranja postupka, stečajni upravnik je imao mesečnu nagradu od 8,000 kuna dok je prosečna plata zaposlenih bila oko 3,535 kuna bruto (Sajter, 2014). Iako ovakvi naučni radovi ne postoje u R. Srbiji, to ne znači da se ovakve i slične radnje ne bi pronašle i u našoj praksi. Naravno, ovaj naučni rad se ne bavi stečajnim prevarama, ali ilustruje odgovarajuće probleme u samom stečajnom postupku koji mogu otvoriti brojna pitanja, Radi dodatnog upućivanja u ovu materiju studentima se savetuje da pročitaju ovaj naučni rad u celosti.

Primer

Prema izvodu iz presude presude br. 39 0 K 022877 12 K, Tešanj, BiH, a na osnovu Projekta Visokog sudskog i tužilačkog savjeta Bosne i Hercegovine (2016) u vremenskom periodu od 05.04.2004. do kraja 2007. godine, u Tešnju, kao odgovorna osoba i suvlasnik, u svojstvu direktora privrednog društva „A” doo, koje je osnovao zajedno sa stranim ulagačem „AA” iz X., znajući za prezaduženost Društva i znajući da nisu izmirili dugovanja iz 1999. godine i 2000. godine, po ispostavljenim računima prema navedenom stranom ulagaču u ukupnom iznosu od 71.193,00 KM, u namjeri da prouzrokuje stečaj nad Društvom „A” doo, dana 05.04.2004. godine, Potpisivanjem Ugovora o osnivanju broj: ...osnovao vlastitu firmu pod nazivom „AS” doo, sa istim sjedištem, na istoj adresi i u istim prostorijama kao Društvo „A” doo, da bi potom odlučio da se sa danom..., obustavi sve poslovne aktivnosti zajedničkog Društva „A” na pružanju špediterskih usluga, a istovremeno počevši od godine, usmjerio razgranate poslovne aktivnosti pomenutog zajedničkog Društva na pružanju špediterskih usluga i iste vršio samo u okviru poslovanja vlastitog Društva „AS” doo, te je koristeći svojstvo odgovorne osobe u obje firme, troškove poslovanja vlastite firme „AS” doo, iskazivao kao troškove poslovanja zajedničke firme „A” doo, te je poslujući na navedeni način koji je u očitoj suprotnosti sa urednim privređivanjem, umanjio imovinu Društva i to tako da su troškovi poslovanja firme „A” doo u drugoj polovini 2004. godine neosnovano povećani za 17.181,00 KM, a u 2005. godini za 15.440,29 KM, što ukupno iznosi 32 629,29 KM, a sve u korist vlastite firme „AS” koja je u navedenom periodu obavljala neuporedivo veći broj poslovne aktivnosti, usljed čega je zajedničko Društvo „A” doo, doveo u nelikvidnost, na koji način je preusmjeravanjem osnovne poslovne aktivnosti i time lišavanja stabilnog izvora prihoda zajedničke firme „A” prouzrokovao stečaj.

Dakle, kao odgovorna osoba u pravnoj osobi, znajući za svoju prezaduženost i dugovanja, obustavljajući naplaćivanje svojih tražbina, s ciljem da smanji buduću stečajnu masu, poslovao na način koji je u očitoj suprotnosti s urednim privređivanjem, te u potpunosti umanjio imovinu zajedničkog društva „A” doo, čime je počinio krivično djelo prouzrokovanja stečaja. (preuzeto sa: <https://portalfo2.pravosudje.ba/vstvfo-api/vijest/download/40811>)

Analiza studije slučaja

Izvršilac ovog krivičnog dela je odgovorno lice u pravnom licu A, koje je već bilo zaduženo u odnosu na stranog ulagača, o čemu je odgovorno lice imalo saznanja i dovelo pravno lice A do stečaja, zadužujući ga na ime troškova preko faktura pravnog lica AS koje je odgovorno lice osnovalo kao samostalni privredni subjekt sa istom delatnošću. Modus operandi se može sagledati u nizu transakcija kojima se društvo A zaduživalo, obustavljanje poslovne aktivnosti društva A i ista se prebacuje na AS, formiranjem faktura društva AS na ime troškova koje treba da plati društvo A. Posledica ovog krivičnog dela je stečaj privrednog društva A na osnovu lažnih transakcija odnosno stečajnih malverzacija. Dokazivanje ovog krivičnog dela vršilo se na osnovu ugovora, faktura za troškove koje je dostavljalo društvo AS, obavljanjem pregleda finansijskih izveštaja oba društva. Ova vrsta namernog stečaja spada u grupu bleedout stečaja (srp. tehnika krvarenja). Iz navedenog se vidi da je postoji veza između preduzetih radnji odgovornog lica u društvu A sa posledicom, odnosno stečajem društva A.

6.4. PREVARA U VEZI SA FINANSIJSKIM IZVEŠTAJIMA

6.4.1. Definicije prevara u finansijskim izveštajima

U zemljama sa razvijenim finansijskim tržištima dobijanje blagovremenih, tačnih finansijskih izveštaja i njihova prezentacija korisnicima dovodi do jačanja tržišta kapitala kroz alokaciju resursa prema najpovoljnijim investicionim alternativama. Iskustvo razvijenih zemalja pokazuje da su učesnici na tržištu kapitala (investitori) najčešće žrtve prevara u finansijskim izveštajima. Dakle, svako ko ima novac i želi da ga uloži na tržištu kapitala može postati meta prevarantima i žrtva prevara u finansijskim izveštajima, bez obzira da li su u pitanju individualni investitori ili institucionalni investitori kao što su veliki investicioni fondovi, banke, investicione banke i drugi.

Investitori kao žrtve prevara mogu biti prevareni na tri moguća načina i to (Golden i dr., 2006):

- a) Napadnuti iznutra od strane insajdera iz kompanije (najčešće menadžeri, zaposleni),
- b) Napadnuti spolja od strane autsajdera kroz razne prevarne sheme da bi svoj novac investirali u pogrešnu, odnosno prevarnu kompaniju i
- c) Iskorišćeni od strane onih koji se bave pranjem novca da učestvuju u tim transakcijama bez sopstvenog znanja.

Prevare u finansijskim izveštajima usmerene prema investorima na tržištu kapitala uglavnom su deo prevarne sheme 1 i 3. Dakle, u pitanju je napad na investitore i treće sheme gde se prevare u finansijskim izveštajima javljaju kao posledica aktivnosti pranja novca od strane prevaranata.

Zašto bi neko kroz prevarno finansijsko izveštavanje targetirao investitore na tržištu kapitala? Odgovor na to pitanje je poprilično jednostavan. Investitori u cilju procene vrednosti kompanije u koju žele da ulože novac oslanjaju se na informacije iz finansijskih izveštaja. Neke od metrika ili pokazatelja koji se računaju na bazi finansijskih izveštaja su prihodi, procena trenda prihoda, profitna margina, dobitak i njegov trend, novčani tokovi i očekivani novčani tokovi. Upravo prevara u finansijskim izveštajima sračunata je da investitora uveri da su ove računovodstvene kategorije takve kakve su prikazane i da na osnovu procene te alternative investor svoj novac u nju i uloži.

Prevare u finansijskim izveštajima u takvim, uglavnom u zemljama sa razvijenim finansijskim tržištima, imaju status posebnog krivičnog dela.

Međutim, u Srbiji kao i u zemljama u okruženju to nije tako, i ovo krivično delo ne postoji u Krivičnom zakoniku.

To bi značilo da se obeležja ovog krivičnog dela nalaze u nekom drugom krivičnom delu. Tako, KZ, čl.223 Prevara u obavljanju privredne delatnosti, opisuje biće krivičnog dela na sledeći način: "Ko u obavljanju privredne delatnosti, u nameri da sebi ili drugom pribavi protivpravnu imovinsku korist, dovede koga lažnim prikazivanjem ili prikrivanjem činjenica u zabludu ili ga održava u zabludi i time ga navede da nešto učini ili ne učini na štetu imovine subjekta privrednog poslovanja za koje ili u kojem radi ili drugog pravnog lica, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina i novčanom kaznom." (KZ, čl. 223) Pošto su finansijski izveštaji činjenice kojem mogu da budu lažno prikazane i prikrivene, smatramo da je biće krivičnog dela prevara u obavljanju privredne delatnosti najbližije biću krivičnog dela prevare u finansijskim izveštajima. Naravno, ovo krivično delo često ide u sticaju i sa krivičnim delom Zloupotreba položaja odgovornog lica (KZ; čl.227). Naime, izvršilac ovog dela je uglavnom lice koje ima status odgovornog lica jer prema ovlašćenjima može da učini ovu prevaru ili lice kojem su takva ovlašćenja faktički poverena.

Na žalost ne postoji jedinstvena i opšteprihvaćena definicija prevara u finansijskim izveštajima (eng. Financial statement fraud). Prema definiciji sadržanoj u Enciklopediji Britannica **prevare u finansijskim izveštajima predstavljaju namerno pogrešno prikazivanje činjenica** (Do i Intal, 2003).

Prema ACFE British Chapter **prevare u finansijskim izveštajima su manipulacija informacijama** koje se koriste da bi se pripremili finansijski izveštaji koji će biti usmereni prema korisnicima finansijskih izveštaja i finansijskim institucijama. Manipulacija ove vrste omogućava privrednom subjektu da predstavi bolju finansijsku sliku ili da sakrije prenos sredstava kao što je novac, druga imovina i obaveze (<https://brisbaneacfe.org/library/third-party-fraud/common-financial-statement-frauds/>)

Prema SAS No. 99 (par. 6) *prevarno finansijsko izveštavanje* po definiciji obuhvata sledeće radnje:

- a) Manipulacija, faslifikovanje isprave, prepravke računovodstvenih baza ili dokumentacije iz kojih nastaju finansijski izveštaji,
- b) Pogrešno prikazivanje ili namerno izostavljanje iz finansijskih izveštaja efekata transakcija ili drugih materijalno značajnih informacija i
- c) Namerna pogrešna primena računovodstvenih principa koji se odnose na iznose pozicija, njihovu pogrešnu klasifikaciju ili način na koji su prikazane.

Prema Golden i dr. (2006) prevara u finansijskim izveštajima je takav finansijski izveštaj u kojem su namerno ili zbog neodgovornog ponašanja pojedinca određeni iznosi na pozicijama u izveštajima prikazani kao manipulativni, netačni i koji nisu u skladu sa GAAP-om (eng. Generally Accepted Accounting Principles).

Prema ovoj grupi autora prevare u finansijskim izveštajima mogu imati **dva opšta tipa**:

- a) inkluzivne (one koje sadrže netačne informacije) i
- b) ekskludivne, one u kojima je namerno izostavljena neka tačna informacija.

Iz svih navedenih definicija, kao i iz zakonskog obeležja krivičnog dela Prevara u obavljanju privredne delatnosti proizilazi sledeće:

- a) Prevara u finansijskim izveštajima podrazumeva da je delo učinjeno sa namerom, odnosno da može da se izvrši samo umišljajem,
- b) Prevara u finansijskim izveštajima podrazumeva takvu radnju izvršioca koja je usmerena na lažno prikazivanje ili skrivanje i izostavljanje činjenica i
- c) Cilj ovog krivičnog dela je da izvršilac ili grupa izvršilaca steknu imovinsku korist za sebe ili privredni subjekt čiji su izveštaji lažni, a oštete konkretne investitore na tržištu kapitala.

6.4.2. Vrste prevara u finansijskim izveštajima

Brojne su podele prevara u finansijskim izveštajima. Ključne podele uvek polaze od onih transakcija koje su učestali oblici kriminaliteta, pa se onda kreću prema dnu te lestvice, sa najmanje učestalim oblicima prevara.

Prema ACFE (2024), sve transakcije prevara u finansijskim izveštajima se mogu podeliti na:

- a) Precenjivanje neto imovine i neto rezultata i
- b) Podcenjivanje neto imovine i neto rezultata.

U prvu grupu transakcija pod nazivom Precenjivanje neto imovine i neto rezultata spadaju sledeće transakcije prevara u finansijskim izveštajima (ACFE, 2024, str.11):

- a) Prevremeno priznavanje transakcija,
- b) Fiktivni prihodi,
- c) Sakrivene obaveze ili skriveni troškovi,
- d) Neadekvatno računovodstveno procenjivanje imovine i
- e) Neadekvatno obelodanjivanje u napomenama uz finansijske izveštaje.

Prevremeno priznavanje transakcija odnosi se na prihode koji se priznaju u suprotnosti sa opšteprihvaćenim skupom računovodstvenih standarda (US GAAP ili MSFI/MRS ili neki drugi standardi). Ovde je zadatak izvršioca prevare da prizna stvarnu transakciju u stvarnom iznosu, ali pre nego što bi ista stekla uslove za priznavanje, prema računovodstvenim standardima. Na ovaj način precenjuje se neto dobitak i neto vrednost imovine kompanije.

Fiktivni prihodi su čest modus operandi kod prevara u finansijskim izveštajima. U pitanju su prihodi koji nisu nastali, odnosno koje prati fiktivna (lažna) dokumentacija. Fiktivni prihodi simuliraju poslovnu transakciju na način da je prati odgovarajući dokument (faktura) za navodno pružene usluge ili isporučenu robu, gotove proizvode, ali po ovom osnovu neće doći do priliva novca na račun klijenta.

Sakrivene obaveze su vrsta transakcije u kojima privredni subjekt ne iskazuje stvarno stanje obaveza kroz propuštanje knjiženja ili kroz prebacivanje obaveza na drugo povezano pravno lice. Primer ovakvih transakcija imala je kompanija Enron koja je kroz SPV (eng. Special purpose vehicles), kao vrstu pridruženih pravnih lica koja nisu ulazila u konsolidovanje, prebacivala na ove privredne subjekte svoje dubiozne obaveze.

Skrivanje troškova najčešće se odvija kroz kapitalizaciju troškova. Termin kapitalizacija troškova podrazumeva da se umesto priznavanja troškova u bilansu uspeha isti prikazuju kao pozicija aktive bilansa stanja, najčešće kao neki oblik nematerijalne imovine.

Procenjivanje imovine može dovesti do povećanja kapitala kroz revalorizaciju imovine po fer vrednosti (priznavanje vrednosti stalne imovine i knjiženje kroz revalorizacije rezerve). Međutim u situaciji da fer vrednost opada stvara se lažna slika uvećanja vrednosti, gde se fingira da je došlo do uvećanja vrednosti imovine kako bi se precenila ukupna neto vrednost imovine kompanije.

Neadekvanto obelodanjivanje u napomenama je sračunato na zamagljivanje informacija, manipulativno obelodanjivanje usmereno na prikazivanje finansijskog položaja i rezultata boljim nego što jeste. Neadekvatno obelodanjivanje može da bude povezano sa svim elementima finansijskih izveštaja za koje računovodstveni standardi traže obelodanjivanje informacija.

U drugu grupu transakcija pod nazivom *Podcenjivanje neto imovine i neto rezultata* spadaju sledeće transakcije prevara u finansijskim izveštajima (ACFE, 2024, str.11):

- a) Vremenski neadekvatno priznavanje,
- b) Podcenjeni prihodi,
- c) Precenjene obaveze i troškovi,
- d) Neadekvatno računovodstveno procenjivanje imovine i
- e) Neadekvatno obelodanjivanje u napomenama uz finansijske izveštaje.

U drugu grupu transakcija spadaju sve identične transakcije kao i u prethodnoj grupi, samo što je njihova primena sračunata na umanjenje vrednosti neto imovine i neto rezultata privrednog subjekta. U tom smislu prva transakcija se odnosi na takvo vremensko priznavanje prihoda kojima se prihodi odlažu za buduće vremenske periode ili se troškovi priznaju prevremeno kako bi se rezultat umanjio. Sa druge strane, podcenjivanje prihoda je transakcija kojom se prihodi knjiže preko vremenskih razgraničenja. U pitanju su stvarni prihodi čija se vrednost namerno iskazuje u drugom periodu. Treću grupu transakcija čini priznavanje obaveza i troškova u povećanom iznosu kako bi se neto imovina umanjila, kao i neto rezultat.

Hoopwood i dr. (2008) sve prevare u finansijskim izveštajima dele prema načinu izvršenja na sledeće:

- a) Precenjivanje prihoda,
- b) Precenjivanje imovine,
- c) Neadekvatan računovodstveni tretman,
- d) Fiktivne transakcije,
- e) Direktna izmena finansijskih izveštaja.

Precenjivanje prihoda obavlja se kroz (Hoopwood i dr., 2008):

- A) transakcije priznavanja prihoda koji su fiktivni, odnosno onih koje prati finansijska dokumentacija koja je falsifikovana povezano sa dokumentacijom vezanom za otpremanje robe, gotovih proizvoda sa zalihe (otpremnice), magacinska dokumentacija,
- B) prerano priznavanje prihoda što je u suprotnosti sa važećim računovodstvenim standardima (u pitanju je priznavanje pre nego što su roba, gotovi proizvodi isporučeni kupcima ili postoji mogućnost povraćaja i slično),
- C) priznavanje uslovnih prodaja (zbog određenih uslova kao što je mogućnost povraćaja robe, u ovoj vrsti prevare priznaju se prihodi pre nego što je rešeno pitanje povraćaja i slične transakcije),

- D) u ugovorima o dugoročnoj izgradnji, prave se izmenjeni dnevnicu građevinskih radova kako bi i radovi koji još nisu izvedeni bili fakturisani i tako priznao uvećan prihod,
- E) neodobreno otpremanje robe, gotovih proizvoda sa zalihe (engl. Channell stuffing) kupcima koji su poznati i sa kojima postoje dugoročni ugovori o isporuci robe prema dinamici njihovih potreba, potrebe se precenjuju i isporučuje se više nego što kupcu treba,
- F) konsignaciona prodaja se knjiži kao redovna prodaja.

Precenjivanje imovine se odvija kroz sledeće transakcije (Hoopwood i dr. , 2008):

- a) zalihe (precenjivanje zaliha na kraju obračunskog perioda,
- b) precenjivanje potraživanja (niži indirektni otpis potraživanja),
- c) nekretnine, postrojenja i oprema se često precenjuju kroz nižu amortizaciju, odnosno kroz povećanje veka trajanja i povećanje rezidualne vrednosti,
- d) ostala ulaganja (na primer precenjivanje ulaganja u hartije od vrednosti i slično).

Neadekvatan računovodstveni tretman se odvija kroz sledeće transakcije (Hoopwood i dr., 2008):

- a) kapitalizacija troškova kao nematerijalne imovine,
- b) neadekvanta amortizacija,
- c) priznavanje po fer vrednosti koja je precenjena,
- d) nepriznavanje obaveza koje postoje,
- e) izbegavanje priznavanja rezervisanja.

Fiktivne transakcije i direktna izmena finansijskih izveštaja odvija se kroz sastavljanje netačnih finansijskih izveštaja, dok se namerno procesuiraju transakcije koje nisu nastale.

Prema Aljinović-Barać i dr. (2017) u Republici Hrvatskoj su na bazi istraživanja modifikovanih mišljenja revizora, kao i na osnovu intervjuisanja revizora utvrdili da su najčešće manipulacije na sledećim pozicijama finansijskih izveštaja:

- A) Otpisivanje potraživanja,
- B) Precenjivanje zaliha,
- C) Amortizacija i
- D) Procena rezervisanja.

Pregledom modifikovanih izveštaja revizora Aljinović Barać i dr. (2017) utvrdili su da je najveći deo ovih izveštaja bio vezan za materijalno pogrešnu primenu standarda MRS 39 Finansijski instrumenti (32%) i MRS 16 Nekretnine, postrojenja i oprema (30%). Analiza sadržaja izveštaja revizora utvrdila je da su podcenjivanje otpisa potraživanja, kao i iznosi amortizacije i revalorizacija stalne imovine po fer vrednosti, najčešće bili predmet manipulacija od strane menadžmenta kompanije (Aljinović Barać i dr., 2017).

6.4.3. Alati i tehnike otkrivanja prevara u finansijskim izveštajima

U cilju dokazivanja krivičnog dela prevara u finansijskim izveštajima na raspolaganju stoje brojni alati i tehnike.

6.4.3.1. Izvori saznanja i otkrivanje prevara u finansijskim izveštajima

Izvori saznanja kada je reč o prevarama u finansijskim izveštajima dolaze iz samog privrednog subjekta, odnosno od strane zaposlenih u organizaciji koji imaju saznanja o prevari (interni uzbunjivači) ili od strane trećih lica kao što su dobavljači, kupci, poslovni partneri (eksterni uzbunjivači) i inspeksijskih organi i tela drugih državnih agencija i organizacija (određeni organi Komisije za hartije od vrednosti, poreska uprava i dr.).

Izvori saznanja su veoma složeni jer su ove prevarne radnje retke kao samostalne i često su deo drugih kriminalnih radnji kao što su koruptivne sheme, primanje i davanje mita, prevare u privrednom poslovanju, pronevere i slično.

Pored pomenutog, komplikovanost sticanja saznanja o ovim radnjama proizilazi iz činjenice da se ove radnje najčešće odvijaju u saizvršilaštvu većeg broja zaposlenih u organizaciji, odnosno da su veoma složene (podrazumevaju uključivanje direktora, članova odbora, zaposlenih na poslovima računovodstva i slično). Svi oni žele da budu anonimni i da ovo krivično delo ostane neotkriveno, stoga će učiniti čitav niz povezanih aktivnosti kojima žele da ga prikriju. Dokumenta koja služe da se neke promene ne bi evidentirale su često uništena, brojna dokumenta su promenjena na način da prikriju prevarnu radnju, ili su kreirana fiktivna dokumenta koja određene transakcije predstavljaju kao da su se zaista i dogodile. Zato je otkrivanje i dokazivanje ovih prevarnih radnji veoma složen proces i prvi korak u tom procesu je znati gde tražiti odgovarajuće dokaze.

Ove radnje se ponavljaju u sličnim privrednim subjektima i imaju neka zajednička obeležja. Vremensko trajanje prevara u finansijskim izveštajima iznosi 18 meseci u proseku, ukupan procenat ovih prevara na globalnom nivou je svega 5% međutim šteta koju ove prevare nanose investitorima je ukupno oko 766,000 \$, odnosno mesečno oko 42,600 \$ (ACFE, 2024, str. 10). Međutim, ovaj podatak treba posmatrati i u odgovarajućem kontekstu.

Naime, 2022. prosečna šteta od prevara u finansijskim izveštajima bila je 593,000 \$ što predstavlja rast od 29% nakon pandemije virusa Kovid 19. Na bazi svega navedenog možemo zaključiti da je ovaj oblik privrednog kriminaliteta u porastu u globalnim razmerama i da se njegovom otkrivanju mora posvetiti odgovarajuća pažnja.

Grupa hrvatskih autora na osnovu istraživanja izvela je zaključak da su manipulacije u finansijskim izveštajima uvek bile usmerene prema dobavljačima, poreskim organima i kreditorima kao žrtvama manipulacija, da je cilj manipulacije bilo sakrivanje loših poslovnih rezultata i performansi, dobijanje boljih kreditnih uslova i izbegavanje poreza i drugih fiskalnih nameta, dok su sve manipulacije bile usmerene prema višem dobitku ili boljem odnosu dugova i kapitala (nižem leveridžu), dok su osnovne tehnike manipulacije bile računovodstvene procene i neadekvatan izbor računovodstvenih politika (Aljinović Barać i dr., 2017).

Ova ključna obeležja privrednog kriminala u oblasti finansijskih izveštaja i prevarnih radnji sa njima ukazuje istražiteljima prevara gde treba da obave istragu kada prikupljaju dokaze vezane za ovo krivično delo.

Dakle, osnovne istražne radnje ovde bi bile usmerene na obradu dokumentacije vezane za određene pozicije finansijskih izveštaja za koje postoji sumnja da su manipulativne. Uvid u knjigovodstvenu originalnu dokumentaciju, pronalaženje tragova prikrivanja krivičnog dela kroz izmenu dokumentacije, oduzimanje sumnjivih dokumenata, uvezivanje transakcija, veštačenje, pronalaženje tragova kroz zaštitu računarskog sistema (log fajlovi i slično), i praćenje poslovnog emaila umreženih lica vezanih za krivično delo. Ovde je reč o materijalnim dokazima kao osnovnoj vrsti dokaza.

Tragove ovog krivičnog dela treba tražiti i u motivima izvršilaca krivičnog dela, u njihovoj psihologiji, u okruženju koje podstiče krivično delo (delatnost, promene zakona i pravila poslovanja).

Međutim, da bi se ove kriminalne radnje otkrile i dokazale često nam pomaže sistem crvenih **zastavica (eng. Red flags) ili signala upozorenja**. To su tragovi kriminalnog dela, odnosno to su situacije, događaji, uslovi, pritisci, pretnje, mogućnosti koji su abnormalni ili koji odstupaju od neke norme, uobičajenosti,

pravilnosti koje postoje u drugim kompanijama. Postojanje crvenih zastavica ne upućuje automatski na krivično delo, ali može ukazati na pravac u kojem treba usmeriti istragu. One pokazuju da nešto nije u redu, one su rani signali i upućuju da se dokazi traže na tačno odgovarajućim mestima (transakcijama, načinu rada u privrednom subjektu, procedurama, organizacionoj kulturi).

Prema Hoopwood i dr. (2008) **crvene zastavice** su sledeće:

- Nedostaci u sistemu korporativnog upravljanja (slab odbor u odnosu na menadžere, odbor je zavisen, nedostatak kompetencija),
- Nedostaci u internim kontrolama (nepostojeće kontrole ili slabe kontrole, menadžeri mogu da zaobiđu kontrole),
- Stil menadžmenta (pritisci da ostvare rezultate, fokus na performansama, autoritativan stil, decentralizacija bez kontrole, nedostaci u upravljanju kriznim situacijama, nedostaci u donošenju i izvršenju strateških i operativnih odluka),
- Nedostaci ljudskih resursa (česte fluktuacije zaposlenih, neodgovarajuće nagrađivanje prema radu, fluktuacije u menadžmentu, neiskusni menadžment, nizak moral zaposlenih, neadekvatan sistem nagrađivanja menadžera),
- Uslovi poslovanja privrednog subjekta (degradiranje uslova poslovanja, visoki dobici koji su neopravdani, smanjenje dobitka iznad očekivanog, smanjenje neto gotovine iz poslovnih aktivnosti, smanjenje tržišnog učešća, visok stepen zaduživanja) i
- Delatnost (volatilnost, opadanje tržišta, postojanje vezanosti za ključni proizvod i sl.).

Crvene zastavice, odnosno signali upozorenja se dele na četiri kategorije (Golden i dr., 2006):

Finansijski signali upozorenja (porast prihoda bez adekvatnog porasta novačinih tokova iz poslovne aktivnosti, rast prihoda dok se konkurencija bori sa padom prihoda, nagli skok u performansama na kraju godine, neočekivane promene aktive ili obaveza, neobični porast knjigovodstvene vrednosti imovine, zaliha i potraživanja, komplikovane transakcije sa trećim licima koje nemaju logičnu vezu sa poslovanjem privrednog subjekta, nepostojanje dokumentacije, izmena dokumentacije, neočekivane diskrepance između imovine i drugih uvezanih transakcija, agresivno priznavanje prihoda i porast prihoda koji nije u skladu sa kretanjem u toj delatnosti, neispravna kapitalizacija troškova).

Bihevioralni signali upozorenja (život iznad mogućnosti koji je očigledan kod menadžmenta, vlasnika i računovođe, neetičko ponašanje, agresivan menadžment, problemi kontrole poslovanja, ne postoji raspodela dužnosti, zajmovi direktorima i drugim izvršiocima koji su kasnije otpisani, neiskusni menadžeri, zamena revizora, odbijanje korišćenja godišnjeg odmora i dr.),

Organizacioni signali upozorenja (organizacione promene su česte, visok nivo fluktuacije u menadžerskom timu, neočekivani ili neobično visoki bonusi, nekoliko ljudi donosi sve ključne operativne i strateške odluke – rizik jednog čoveka, insajderi u odboru direktora, ne postoje nezavisni članovi odbora, veliki značaj se daje ispunjenju agresivnih ciljeva, poslovne prakse su fleksibilne, traljave)

Signali upozorenja koji dolaze iz delatnosti (profitabilnost nije u skladu sa onom koju ima ključna konkurencija, značajno investiranje u promenjive i rizične delatnosti, visok nivo prihoda ili niski troškovi u periodima kada nema sezonalnog kretanja tražnje, poslovni rezultat je veoma senzitivna na ekonomske faktore kao što su inflacija, kamatne stope i nezaposlenost i dr.)

Rani signali ili crvene zastavice moraju se oprezno interpretirati da se ne bi prepoznale prevare i tamo gde ih nema.

S tim u vezi posebno je potrebno obratiti pažnju na sledeće (Golden i dr., 2006):

- a) nije svaki signal upozorenja dokaz da je prevarna radnja u toku,
- b) rani signali upozorenja znače da postoji rizik od prevarne radnje, ali mogu da znače i da je u pitanju procesna ili administrativna greška, nedovoljno obučeni ljudi i slično,
- c) fokus mora biti na kritičkoj proceni crvenih zastavica,
- d) ne postoji linearna veza broja crvenih zastavica i rizika od prevare i
- e) rani signali upozorenja se nikada ne posmatraju nezavisno jedni od drugih.

Primer 1 koji prezentujemo u nastavku deo je izveštaja br. 4556/17 jan 2025. Računovodstvenog i revizorskog procesnog tela pri američkoj Komisiji za hartije od vrednosti (SEC, (Security and Exchange Commission)).

Primer 1

U novembru 2019. pa sve do februara 2021. GrubMarket, privredni subjekt čije se akcije kotiraju na berzi od investitora je dobio 80 miliona dolara na ime prodaje akcija (serije D). Ova prodaja obavljena je na osnovu uvida u finansijske izveštaje koje je GrubMarket dostavio investitorima koji su bili značajno precenjeni u odnosu na realne veličine i iznose u prethodnom periodu. Konsolidovane izveštaje je pripremio novi neiskusani zaposleni ove kompanije sa ograničenim računovodstvenim znanjima, na osnovu izveštaja koje su dostavljali trgovci na veliko i koji su ušli u konsolidaciju. Finansijski izveštaji koji su dostavljeni investitorima GrubMarket-a nisu bili pouzdani, odnosno u njima je prihod precenjen za 550 miliona dolara ili oko 131% između 2016. i 2020. godine (SEC-AAE, 2024) lako je protiv kompanije pokrenut prekršajni postupak (za prodaju akcija zasnovanu na neistinitim informacijama), a ne krivični (sekcija 17(a)(2) Zakona o hartijama od vrednosti u SAD-u) kompanija je bila obavezna da plati kaznu od 8 miliona dolara Komisiji za hartije od vrednosti (SEC).

Analiza primera:

Iz navedenog primera moguće je izvući kako finansijske signale upozorenja (značajan porast prihoda u odnosu na prethodne godine, a bez značajnog objašnjenja) i organizacione signale (promene zaposlenih koji obavljaju računovodstvene poslove).

6.4.3.2. Dokazivanje prevara u finansijskim izveštajima

Brojne tehnike se koriste u cilju detekcije ovog oblika kriminalne aktivnosti jer su prevare u finansijskim izveštajima složeni oblici kriminaliteta koje traju duži vremenski period dok se prikrivanje obavlja od strane većeg broja izvršilaca i saizvršilaca. Zato je potrebno da se tehnike detekcije neprestano razvijaju i nadograđuju, čemu danas pogoduje i razvoj veštačke inteligencije.

6.4.3.2.1. Horizontalna i vertikalna analiza

Horizontalna i vertikalna analiza su značajne detekcione tehnike otkrivanja prevarnih radnji u finansijskim izveštajima jer upućuju na one segmente poslovanja (stavke, knjiženja) gde je potrebno da forenzičar obrati značajnu pažnju. U horizontalnoj i vertikalnoj analizi procenjuju se finansijske veze koje postoje između odgovarajućih kategorija finansijskih izveštaja i to vertikalno (analiza strukture finansijskih izveštaja, koliko određena pozicija učestvuje u ukupnom iznosu u jednoj posmatranoj godini) i horizontalno (koliko se odre-

đena pozicija promenila između dve uzastopne godine). Uloga horizontalne i vertikalne analize je da ukaže na iznose koji nemaju smisla, odnosno kada se porede sa prethodnim godinama, sa konkurencijom u toj delatnosti, sa očekivanjima finansijskog istražitelja, sa realnim podacima o prodatim količinama ili sa budžetom ukazuju na anomalije. Upravo je zadatak istražitelja da obrati pažnju na anomalije koje nemaju logično, ekonomsko obrazloženje.

Horizontalna analiza je analiza dve uzastopne godine, odnosno analizira se razlika (apsolutna i procentualna razlika) između dve godine za istu bilansnu poziciju. Ova analiza može da se obavi i na način da se jedna godina proglasi za baznu godinu, pa se sagledavaju razlike između tekuće i bazne godine. Razlika se dalje izražava i kao procentualna razlika odnosno procentualno odstupanje od bazne godine.

**Apsolutna horizontalna promena ili razlika bilansne pozicije =
Tekuća godina – Prethodna godina**

**% promena = (Apsolutna horizontalna promena (razlika) određene pozicije /
vrednost pozicije bilansa iz prethodne godine ili bazne godine) x 100**

Nakon što se razlike iste bilansne pozicije izračunaju pristupa se njihovoj analizi, odnosno utvrđivanju da li su nastale promene logične ili nelogične. Nije potrebno analizirati svaku nastalu razliku već samo one signifikantne razlike (npr. kriterijum može biti da u privrednom subjektu treba analizirati svaku razliku koja prelazi 5% i slično). Logične promene imaju objašnjenje u promenama u delatnosti, u trendovima koje pokazuje konkurencija, u promenama računovodstvene regulative i regulative u toj delatnosti, u promeni tražnje, strateškim promenama, promenama u kadrovskoj strukturi, u promeni makroekonomskih pokazatelja i slično).

Ukoliko su nastale razlike nelogične pristupa se njihovoj daljoj, dubinskoj forenzičkoj analizi. Dakle, sve signifikantne razlike treba analizirati prema razlikama koje su bile prethodne godine, kao i da li su pojedine pozicije i njihove razlike povezane (na primer, ako rastu prihodi za 22%, trebalo bi da rastu i potraživanja, ali ne brže od prihoda, brži rast potraživanja od rasta prihoda može da ukaže na rizične transakcije koje zahtevaju dublju forenzičku analizu).

Vertikalna analiza bilansa stanja zasniva se na analizi bilansa stanja u kojoj se sve pozicije dele sa ukupnom aktivom ili ukupnom pasivom u istoj poslovnoj godini i iskazuju kao %. Na ovaj način dobija se slika strukture (kompozicije) bilansa stanja, kao što je prikazano:

Vertikalna analiza bilansa stanja = (Pozicija bilansa stanja u određenoj godini / Ukupna aktiva ili ukupna pasiva u istoj godini) x 100

Vertikalna analiza bilansa uspeha sastoji se od analize strukture bilansa uspeha, odnosno učešća svake pozicije prihoda i rashoda u prihodima od prodaje u istoj poslovnoj godini. Umesto prihoda od prodaje mogu se koristiti ukupni poslovni prihodi. Razlog što se svaka pozicija bilansa uspeha izražava kao % poslovnih prihoda ili prihoda od prodaje nalazi se u činjenici što većina pozicija bilansa uspeha, pre svega troškova ima veze sa prihodima od prodaje i kreće se u međuzavisnosti sa njima.

Vertikalna analiza bilansa uspeha = (Pozicija bilansa uspeha u određenoj godini / ukupni poslovni prihodi u istoj godini) x 100

Vertikalna analiza oba finansijska izveštaja pokazuje da li je struktura tih izveštaja odgovarajuća odnosno da li je u skladu sa očekivanjima i u vezi sa delatnošću kojom se kompanija bavi. Ova analiza može da nam pokaže ona mesta (pozicije i shodno tome transakcije) na koje je potrebno obratiti veću pažnju i dubinski ih analizirati putem izvornih dokumenata.

Da bi analitičke procedure bile pouzdane u forenzičkoj analizi prevara u finansijskim izveštajima, posebna pažnja mora se obratiti na to kako su nastale (iz kojih izvora i evidencija) agregirane pozicije koje su predmet analize. Odnosno, svaka analiza mora da prođe posebnu verifikaciju GIGO principa (eng. Garbage in garbage out). GIGO znači da u cilju validnosti, analiza neće dati nikakvo posebno značenje ukoliko se na primer koriste konsolidovane bilansne pozicije, ili ako te pozicije nisu ispravno prikazane. Od toga kakvi su ulazni podaci zavisice i rezultati analize, što je suština dejstva GIGO principa.

Tako, na primer, analiza konsolidovanih prihoda neće biti od posebnog značaja, već se prihodi nužno moraju analitički posmatrati prema proizvodima, kupcima, segmentima poslovanja. Što je viši stepen raščlanjavanja ili analitike određenih pozicija, to je verovatnije da će istražitelj naići na neku anomaliju.

Međutim, to ne znači da horizontalna i vertikalna analiza zasnovana na agregiranim pozicijama nema nikakvu vrednost. Horizontalna i vertikalna analiza su početni koraci svakog istraživačkog procesa jer ukazuju na anomalije. Anomalije su odstupanja od nekog očekivanja ili standarda. Anomalije same po sebi ne moraju označavati da je u pitanju kriminalna radnja, već upućuju istražitelja da utvrdi poreklo anomalije.

Poreklo anomalije može da bude (Belak, 2011):

- A) Logično (ima objašnjenje u izvornim dokumentima, trendovima u delatnosti, promenama na tržištu, promenama strategije, ekonomskoj logici...) i
- B) Nelogično (ovo poreklo anomalije upućuje istražitelja da otvori dalju istragu navedene pozicije).

Sledeća tabela prikazuje obim precenjivanja prihoda od prodaje GrubMarket:

Prihodi od prodaje GrubMarket

Finansijske pozicije prihoda	2016	2017	2018	2019	2020	Ukupno
Prezentovane investitorima	32	87	146	255	455	975
Revidirane posle otkrivanja	15	46	51	116	194	422
Razlika u %	$113\% = (32-15)/15$	$89\% = (87-46)/46$	186%	120%	135%	131%

Izvor: <https://www.sec.gov/files/litigation/admin/2025/33-11354.pdf> (pristupljeno januar 2025.)

U ovom primeru primenjena je metoda horizontalne analize. Ovde su sagledane pozicije koje je računovođa obelodanio u finansijskim izveštajima prezentovanim investitorima (drugi red tabele) i pozicija koje su nastale nakon što je ova manipulacija otkrivena (pozicije u trećem redu tabele) i utvrđena je njihova razlika koja je podeljena sa revidiranim pozicijama i pretvorena u %. Dakle, ovde su revidirane pozicije služile kao "bazna godina". Na ovaj način možemo videti da je najveći porast i najveća manipulacija bila u 2018. i iznosila je 186% koliko su prihodi bili precenjeni u odnosu na revidirani iznos, dok je najmanja razlika bila u 2017. i iznosila je 89%. Horizontalna analiza primenjena na ovaj način bila je deo zvaničnog izveštaja koji je Računovodstveno i revizorsko procesno telo (eng. Accounting and Auditing Enforcement) pri američkoj Komisiji za hartije od vrednosti obelodanilo kao jedan od dokaza manipulacije sa prihodima, prilikom izricanja novčane kazne kompaniji GrubMarket.

Primer 1

Tabela 6. Horizontalna i vertikalna analize bilansa stanja u detekciji anomalija

	2023	2024	2023/24 Promena	VA 2023	VA 2024
Stalna sredstva	780.000,00	650.000,00	-16.67	50.98	44.22
Obrtna sredstva	750.000,00	820.000,00	9.33	49.02	55.78
Zalihe	300.000,00	350.000,00	16.67	19.61	23.81
Potraživanja	400.000,00	450.000,00	12.50	26.51	30.6
Gotovina	50.000,00	20.000,00	-60.00	3.27	1.36
Ukupna aktiva	1,530,000	1,470,000	-3.92	100.00	100.00
Kapital	450.000,00	400.000,00	-11.11	29.41	27.21
Dugoročna rezervisanja i obaveze	220.000,00	200.000,00	-9.09	14.37	13.60
Kratkoročne obaveze	860.000,00	970.000,00	12.79	56.21	65.99
Ukupna pasiva	1,530,000	1,470,000	-3.92%	100	100

Izvor: Samostalna izrada autora

U četvrtoj koloni tabele prikazani su rezultati horizontalne analize dve uzastopne godine bilansa stanja. Bilans stanja kao finansijski izveštaj prikazuje promenu ključnih bilansnih pozicija u dve uzastopne godine (2023.g. i 2024.g.) Objašnjenje procentualnih promena u ovoj koloni treba započeti sagledavanjem kretanja celine, odnosno promene u ukupnoj aktivni /pasivi koja u 2023.g iznosi svega -3,92 %. U pitanju je dakle smanjenje aktive i pasive koje nije signifikantno.

Međutim, sagledavanjem promena odgovarajućih istaknutih pozicija aktive u 2023.g. ističe se promena stlane imovine, smanjenje, -16.67% i to upućuje na dezinvestiranje u stalnu imovinu što može da ima logično objašnjenje u smanjenju tražnje u delatnosti koja dovodi do smanjenja ulaganja u stalnu imovinu. Međutim, objašnjenje može da bude i da je došlo do prodaje dela stalne imovine jer privredni subjekt nije likvidan. Tome u prilog, odnosno da je to mogući razlog ovog smanjenja stalne imovine govori i činjenica da je došlo do smanjenja gotovine za 60% i povećanja potraživanja za 12.50% i povećanja zaliha za 16.67%.

Kao što ovaj ilustrativni primer govori razlike (promene) bilansnih pozicija uvek treba sagledavati u njihovoj međuzavisnoj vezi sa uključivanjem u analizu svih faktora koji mogu pomoći u njihovom razjašnjavanju. Ukoliko ovim promenama nisu doprineli logični faktori, forenzički istražitelj treba da pristupi detaljnoj analizi.

Horizontalna analiza pasive pokazuje da se pored smanjenja kapitala, smanjuju i dugoročne obaveze, što može da bude i jedan od razloga problema sa likvidnošću, odnosno smanjenja gotovine i jedno logično objašnjenje ovih promena. Međutim, razlog ovako značajnog smanjenja dugoročnih obaveza može biti i posledica aktiviranja restriktivne klauzule u ugovorima o kreditu pri čemu, zbog problema sa neispunjavanjem ugovornih obaveza, neki krediti mogu biti proglašeni dospelim. Povećanje kratkoročnih obaveza, najverovatnije dobavljača, i dalje govori o jednoj nezavidnoj situaciji vezanoj za likvidnost u kojoj se našlo ovo privredno društvo.

Poslednje dve kolone tabele označene kao VA 2023 i VA 2024 predstavljaju analizu strukture bilansa stanja dve uzastopne godine. Naime, ovde je ukupna aktiva (pasiva) predstavljena kao celina, odnosno kao 100%, i svaka bilansna pozicija je izračunata kao deo ukupne aktive (pasive). U 2023.g. u strukturi ukupne aktive 50% su bila stalna sredstva i isto toliko obrtna sredstva. Među obrtnim sredstvima ukupnu aktivu čine potraživanja sa preko 26% i 19% zalihe. Kapital čini 29% pasive, dok je skoro 70% finansirano iz obaveza od čega su dugoročne obaveze 14% od ukupne pasive, a kratkoročne obaveze oko 56% ukupne pasive. U istoj godini učešće gotovine u ukupnoj aktivu bilo je svega 3.27%.

U 2024. vertikalna analiza pokazuje dalje derogiranje strukture aktive koju sada dominantno čine obrtna sredstva (55%) od čega 30% potraživanja i 23% zalihe. Gotovina opada na 1.3% u ukupnoj aktivu. Kapital se smanjuje na 27%, a kratkoročne obaveze rastu na 65.99% ukupne pasive.

Ključni aspekti analize bilansa stanja:

- a) Učešće stalne i obrtne imovine u ukupnoj aktivu kroz godine (vertikalna analiza),
- b) Značajne promene kategorije stalne ili obrtne imovine, sa posebnim akcentom na moguće manipulacije na nematerijalnim ulaganjima (stalna imovina) ili zaliham a i potraživanjima (obrotna imovina),
- c) Posebno analizirati kretanje pozicije gotovine kroz godine (horizontalna analiza) ili učešće u ukupnoj aktivu (vertikalna analiza), ako se gotovina smanjuje trebalo bi da rastu zalihe i potraživanja, što se sve može smatrati uvodom u krizu likvidnosti privrednog subjekta,
- d) Posebno obratiti pažnju na rast dugoročnih i kratkoročnih obaveza (horizontalna analiza) i njihovo učešće u ukupnoj pasivi (vertikalna analiza),
- e) Obratiti pažnju na odnos dugova (obaveza) i sopstvenog kapitala (horizontalna analiza) i respektivno učešće u pasivi (vertikalna analiza).

Primer 2

Tabela 7. Horizontalna i vertikalna analiza bilansa uspeha

	2023	2024	2023/24 Promena	% promena 2023/2024 HA	VA 2023 %	VA 2024 %
Poslovni prihodi	530.000	365.000	-165000	-31.13	100	100
Poslovni rashodi	210.000	235.000	25000	11.90	39.62	64.38
Poslovni rezultat	320.000	130.000	-190000	-59.375	60.3	35.6
Finansijski prihodi	3000	2000	-1000	-33.33	0.56	0.54
Finansijski rashodi	18.000,00	28000	10000	55.55	3.39	7.12
Rezultat iz finansiranja	-15,000	-26,000	-11000	73.33	-2.83	-7.12
Ostali prihodi	10.000,00	25000	15000	150%	1.88	6.84
Ostali rashodi	1.000,00	18000	17000	1700%	0.18	4.93
Dobitak pre oporezivanja	305,000	104,000	-201000	-65.90	57.54	28.49
Neto rezultat	259,250	88,400	-170850	-65.63	48.91	24.21

*(stopa poreza na dobit 15%)
Izvor: Samostalna izrada autora.

Horizontalna analiza bilansa uspeha pokazuje da je najveća promena bila povećanje ostalih prihoda 150% i ostalih rashoda za 1700%, a nakon toga sledi umanj enje svih oblika rezultata i to poslovnog za 59.37% i neto rezultata za 65.9%.

Navedene promene mogu da budu anomalije ukoliko objašnjenja koja ih prate ne slede ekonomsku logiku (fiktivni rashodi da bi se umanjio rezultat, pribavljanje usluga od istih dobavljača i sl.) ili mogu da budu objašnjive promene koje ne zahtevaju dalje sprovođenje istražnih radnji (na primer usled derogiranja tražnje na tržištu zbog gubitka ključnog kupca ili drugih faktora došlo je do umanj enja poslovnih prihoda). U navedenom slučaju potrebno je naglasiti da upravo kategorije poslovnih rashoda mogu služiti za namerno umanj enje rezultata kroz povećane troškove, dok se za svrhe manipulacije često koriste i pozicije ostalih rashoda. Na ovim pozicijama se akumuliraju troškovi koji su fiktivni, u smislu da sama plaćena usluga nikada nije izvršena. Za manipulaciju se često koristi kategorija ostalih rashoda (grupa 57 u kontnom okviru), a u kategoriji poslovnih rashoda naša domaća praksa često pokazuje korišćenje troškova zarada (grupa 52), konkretno ostalih ličnih rashoda i nadoknada za plaćanje naknada za angažovanja zaposlenih preko agencija i zadruga i nematerijalnih troškova (grupa 55),

posebno reprezentacije i grupa troškovi proizvodnih usluga (grupa 53), kao što su sajmovi, reklama i propaganda, istraživanje i slični. U okviru grupe 54 odnosno troškova amortizacije moguće je povećati amortizaciju kroz promenu računovodstvene politike (metode amortizacije) ili kroz promenu računovodstvene procene (na primer kroz povećanje veka trajanja ili kroz povećanje rezidualne vrednosti).

Kada govorimo o vertikalnoj analizi bilansa uspeha (oznaka kolone VA 2023 i VA 2024) primećuje se da u strukturi prihoda u 2023., 65% čini poslovni rezultat da bi ta struktura 2024. bila značajno narušena i poslovni rezultat čini svega 35% ukupnih poslovnih prihoda. Praksa pokazuje da odnos poslovnog rezultata i poslovnih prihoda treba da bude relativno stabilan ukoliko je privredni subjekt u stabilnoj delatnosti i ukoliko nema neobjašnjivih, eksternih, nekontrolisanih faktora u okruženju (ratovi, krize i slično). Učešće neto rezultata takođe sledi navedeni trend. Naime, 2023. godine, učešće neto rezultata u ukupnim prihodima bilo je 48.9%, da bi sledeće godine njegovo učešće u poslovnim prihodima opalo na 24.21%. O tome da ovaj privredni subjekt ima probleme sa učešćem poslovnih rashoda u ukupnim poslovnim prihodima ne treba posebno govoriti. Naime, ovde je uočljivo da su poslovni rashodi činili 39.62% poslovnih prihoda 2023., dok su 2024. oni činili 64.38% prihoda.

Kao što je iz navedenih primera uočljivo zadatak horizontalne i vertikalne analize je da usmeri pažnju na one segmente poslovanja (prodaja, nabavka, troškovi i slično) gde je potrebno obaviti dalju forenzičku istragu. Forenzički računovođa, istražitelj pored ove analize mora da uključi i sopstvenu intuiciju i profesionalnu procenu da li ima osnova za dublju istragu.

Ključni aspekti na koje treba obratiti pažnju kod horizontalne i vertikalne analize bilansa uspeha:

- a) Rast poslovnih prihoda mora biti praćen rastom poslovnih rashoda u približno sličnom procentu jer poslovni rashodi su u vezi sa prihodima,
- b) Povećanje učešća poslovnih rashoda u poslovnim prihodima tokom godina (vertikalna analiza) može da ukaže na anomalije, odnosno nameštanje rezultata,
- c) Ukoliko vidite problem sa poslovnim rashodima, potrebno je analizirati ključne kategorije poslovnih rashoda pojedinačno da bi se dobila jasna slika na kojoj poziciji su nastale moguće manipulacije u finansijskim izveštajima,
- d) Na isti način kao pod c) treba pristupiti kategoriji ostalih rashoda ukoliko pokazuje značajnu promenu između dve godine (horizontalna analiza) ili učešće u prihodima (vertikalna analiza),
- e) Analizirati kretanje poslovnog dobitka, dobitka pre oporezivanja i neto dobitka jer može doći do situacije da je poslovni dobitak negativan, ali da se kroz kategorije ostalih prihoda neto rezultat prikaže kao pozitivan i
- f) Učešće finansijskih rashoda trebalo bi da odgovara zaduženjima koje privredni subjekt ima i prosečnoj kamatnoj stopi.

6.4.3.2.2. *Analiza pomoću finansijskih pokazatelja*

Analiza pomoću finansijskih pokazatelja je veoma značajan aspekt preliminarne forenzičke analize i ona meri odnose između kategorija koje su povezane na određeni način (transakciono ili utiču jedna na drugu), kao i između tih kategorija i nefinansijskih podataka (na primer, prodaja po proizvodima, prodaja po metru kvadratnom prostora u prodavnicama itd.) Ovi pokazatelji se zatim kompariraju sa istorijskim pokazateljima, kao i sa prosekom u toj delatnosti ili kod uporedivih konkurentskih privrednih subjekata. Pažnja finansijskog istražitelja usmerena je na neočekivane indikatore ili anomalije. Analiza anomalija u indikatorima ili pokazateljima podrazumeva da istražitelj mora da zahteva izvorni dokument i da ga pažljivo prouči sa aspekta njegove verodostojnosti, kao i da sprovede ostale dubinske analize (intervjuisanje menadžmenta da bi se objasnila anomalija, intervjuisanje zaposlenih koji su obavili transakciju, na primer menadžera prodaje, analiza kartice kupaca i intervjui sa kupcima, dobavljačima da bi se utvrdila verodostojnost transakcije ili njena fiktivnost).

- a) Pokazatelji likvidnosti (Pokazatelj opšte likvidnosti = Obrtna sredstva/ Kratkoročne obaveze, Indikator ubrzane likvidnosti = Gotovina + Potraživanja/ kratkoročne obaveze),
- b) Pokazatelji obrta ili korišćenja aktive (Pokazatelj obrta obrtnih sredstava = Poslovni rashodi/Prosečna obrtna sredstva, Pokazatelj obrta stalne imovine = Poslovni prihodi/ prosečna stalna imovina ili Pokazatelj obrta zaliha = Nabavna vrednost prodate robe +Troškovi materijala / Prosečne zalihe ili Pokazatelj obrta potraživanja = Prihodi od prodaje /prosečna potraživanja od kupaca),
- c) Pokazatelji zaduženosti (Odnos obaveza i kapitala = ukupne obaveze/ ukupan sopstveni kapital, odnos dugoročnih obaveza i kapitala = ukupne dugoročne obaveze / ukupan sopstveni kapital),
- d) Pokazatelji profitabilnosti (Stopa prinosa na ukupnu aktivu = Poslovni prihodi / Prosečna aktiva, Stopa prinosa na kapital = Neto dobitak / Prosečan sopstveni kapital, Stopa poslovnog dobitka = Poslovni dobitak /Poslovni prihodi),
- e) Pokazatelji novčanih tokova (Odnos neto novčanog toka iz poslovne aktivnosti i neto dobitka = neto novčani tok iz poslovne aktivnosti / Neto dobitak).

Kao jedan od ilustrativnih primera računovodstvenih manipulacija u finansijskim izveštajima možemo da navedemo primer kompanije ZZZZ Best. Barry Minkow, osnivač ove kompanije i jedan od najvećih prevaranata, je bio "dečak čudo", koji je 80-tih godina 20.veka prevario investitore na tržištu kapitala za oko 100 miliona dolara. Barry Minkow je osnovao firmu koja se bavila čišćenjem tepiha sa samo 16 godina. Kroz narednih pet godina, ZZZZ Best Carpet Cleaning Service je svoje akcije prvi put ponudila na finansijskom tržištu. Kompanija je bila sagrađena na lažima i svi izveštaji i većina transakcija bili su lažni. Kada je Barry Minkow napunio 22 godine ova prevara je otkrivena i on je pravosnažno osuđen na 25 godina zatvora. Kaznu je izdržao samo osam godina i tada je pušten na slobodu. Trenutno sarađuje sa američkim FBI (eng. Federal Bureau of Investigation).

Primer 1

Finansijski pokazatelji kompanije ZZZZ Best (Wells, 2001):

Tabela 8. Pokazatelji ZZZZ Best

	1985.	1986.
Pokazatelj opšte likvidnosti	530.000	365.000
Neto obrtna sredstva / Ukupna aktiva	210.000	235.000
Pokazatelj ubrzane likvidnosti	320.000	130.000
Pokazatelj obrta aktive	3000	2000
Odnos dugova i kapitala	18.000,00	28000
Odnos prihoda i kamate	-15,000	-26,000
Pokazatelj obrta potraživanja	10.000,00	25000
Troškovi prodate robe/ Prihod od prodaje	1.000,00	18000
Stopa bruto prihoda	305,000	104,000
Stopa prinosa na kapital	259,250	88,400

Kao što se iz navedenog primera može videti svi ovi pokazatelji su besmisleni i upućuju na manipulacije u finansijskim izveštajima na nivou prihoda od prodaje (pokazatelj bruto prihoda je stabilan na nivou od oko 53-57%, ali zato likvidnost pokazuje značajne anomalije, na primer opšta likvidnost je bila 36 1985., da bi godinu dana kasnije bila svega 0.0977). Manipulacije sa prihodima, kao i nemogućnost naplate potraživanja (jer su prihodi bili fiktivni) pokušala se zamaskirati dodatnim zaduživanjem (tako je odnos dugova i kapitala bio 1985., 0.017, da bi godinu dana kasnije isti odnos bio 1.486).

Ključni aspekti na koje istražitelj mora obratiti posebnu pažnju kada primenjuje analizu pomoću finansijskih pokazatelja su sledeći:

- a) U stabilnoj delatnosti i poslovanju stopa prinosa na aktivu i stopa prinosa na kapital ostaju nepromenjeni ili stabilno rastu, bez naglih promena, jer privredni subjekt tako šalje sliku stabilnog profitabilnog poslovanja.
- b) Odnos dugova i kapitala mora da korespondira sa pokazateljima likvidnosti. Ako se derogira likvidnost ona mora biti kompenzovana kroz zaduživanje.
- c) Pokazatelji novčanih tokova mogu ukazati na moguće manipulacije sa dobitkom (eng. Earnings management) kada je dobitak značajno viši od neto novčanih tokova iz poslovne aktivnosti.
- d) Pokazatelji obrta su stabilni tokom vremena i svako značajno smanjenje koeficijenta obrta zaliha i potraživanja, a da istovremeno rastu prihodi mora biti posebno praćeno od strane istražitelja zbog mogućih manipulacija.

6.4.3.2.3. Analiza uvezanosti transakcija

Analiza uvezanosti transakcija nije poseban način analize, već način koji proizilazi iz prirodne veze koja postoji između finansijskih izveštaja (pre svega bilansa stanja i bilansa uspeha kao primarnih izveštaja i ostalih izvedenih izveštaja), kao i činjenice da se sistem knjigovodstva zasniva na dvojnog knjigovodstvu što bi značilo da svaka poslovna transakcija mora da se proknjiži na dve različite strane najmanje dva ili više različitih računa. Praktično to znači da se iz principa dvojnog knjigovodstva izvlači uvezanost transakcija kao model analize koji se koristi od strane forenzičkog istražitelja.

S tim u vezi kod otkrivanja kako su nastala odgovarajuća stanja na računima, potrebno je da znamo i koliki promet (dugovni i potražni) su ti računi imali. Tome služi jedan računovodstveni instrument pod nazivom **bruto bilans**. Bruto bilans je instrument računovodstva u kojem se nalazi početno stanje (duguje i potražuje), tekući promet (duguje i potražuje) i saldo svih računa glavne knjige na određenom nivou raščlanjavanja. Bruto bilans bi trebalo da sadrži ove podatke za period od 01/01 od 31/12 tekuće godine, kao i preneto stanje (početni saldo tekuće godine). Podatke iz bruto bilansa je moguće izvesti iz računara u CSV datoteku, koja može da se otvori pomoću Excella čime će analiza prometa i salda biti značajano olakšana.

Slović (2019) smatra da iskusan forenzičar zna da mnoge transakcije ne moraju da ostave saldo, tako da se analiza bruto prometa smatra korisnim instrumentom za forenzičku analizu i istragu.

Zadatak finansijskog forenzičara je da na osnovu metode uvezanosti transakcija pronađe transakcije u bruto bilansu koje pobuđuju sumnju (na primer, odgovarajući promet na nekom računu koji nema svoju drugu stranu, odnosno drugi račun na koji bi trebalo da se odnosi). U postupku uvezivanja transakcija kroz bruto bilans finansijski forenzičar mora sagledati da li ovakvi poslovni događaji koji su proknjiženi na osnovu naloga za knjiženje imaju svoju stvarnu suštinu i da prikupi dokumentaciju koja će potvrditi ili opovrgnuti njihovu suštinu. Osnova svih obmanjujućih finansijskih izveštaja je u tome da se događaji koji su proknjiženi ili se nisu desili (fiktivni događaji) ili ne odražavaju suštinu događaja koji se desio (manipulacije sa dokumentima, prikrivanje). Traži se utvrđivanje usaglašenosti dokumentacije. Tako na primer, izlazna faktura mora biti proknjižena na prihodima i potraživanjima od kupaca. To je primer uvezanih transakcija. Verodostojnost ove isprave temelji se na tome da je druga strana (na primer, kupac) upoznata i poseduje tu ispravu, da je upoznata sa poslovnim događajem itd.

Ukoliko transakcije na računima imaju neodgovarajući ili sumnjivi promet i početno stanje pristupa se traženju originalnih dokumenata koji mogu biti izlazni, interni i ulazni. Izlazni dokument sastavlja sam privredni subjekt i u njemu se potvrđuje da je promena nastala. Da li je dokument verodostojan proverava sa se kroz njegovu uvezanost sa drugim dokumentima, kao i procenom da li je transakcija stvarno nastala.

Prema (USAID i Pravosudna akademija, 2019) u izlazna dokumenta koja su predmet provere tokom istrage spadaju sledeća: izlazna faktura, otpremnica, prijemnica, radne liste, trebovanja, knjižno odobrenje, otkupni list, ugovori koji su inicirani od strane tog subjekta, zahtevi (fondovima), izvodi otvorenih stavki, kamatni list, zapisnici, reversi itd. Ulazna dokumentacija koja je predmet krivično procesne istrage, kao i svake druge vrste istrage je osim ulazne fakture ona dokumentacija čije je poreklo u drugom privrednom subjektu izvod o stanju i kretanju sredstava, kantarska odvaga, izjava o kompenzaciji, porudžbenica i knjižno zaduženje). Interna knjigovodstvena dokumentacija je ona koja nastaje u privrednom subjektu i odnosi se na interne transakcije kao što su predzaključna knjiženja, obračun amortizacije, obračun proizvodnje, blagajnička dokumentacija, obračuni zarada zaposlenih kao i kalkulacije robe (USAID i Pravosudna akademija, 2019).

Analiza uvezanosti transakcija i dokumentacije podrazumeva da izveštaj finansijskog forenzičara posebno obrati pažnju na sledeće (USAID i Pravosudna akademija, 2019, str. 73-74):

- a) Da li postoji dokument?
- b) Da li je postojeća dokumentacija potpuna i dovoljna za finansijski izveštaj?
- c) Da li su dokumenti uredni i ispravni?
- d) Da li su potpisani od strane ovlašćenih lica?
- e) Da li su formalno usaglašeni sa zakonskim propisima i aktima izdavaoca?
- f) Da li su dokumenti međusobno usaglašeni?
- g) Da li su dokumenti evidentirani u poslovni knjigama?
- h) Da li postoje aneksi poslovnih i finansijskih dokumenata koji se odnose na određenu transakciju?
- i) Sa kojom dokumentacijom raspolaže druga strana u poslovanju i da li obe strane poseduju iste dokumente?

Slović (2019) takođe navodi i dve nove tehnike analize i to analiza kontrastava i analiza pomoću zakona spojenih sudova. Osnova *analize kontrastava* je u dvojnomo knjiženju, odnosno identifikuje se na šta je sve konkretna transakcija uticala. Ovo se može identifikovati kroz naloge za knjiženje koji opisuju poslovnu transakciju. *Zakon spojenih sudova* je takođe zasnovan na principu dvojnog knjiženja gde se navodi da svaka promena u kompaniji se iskazuje na najmanje dva računa gde može da ima isti uticaj ako se nalaze na različitim stranama bilansne jednačine (+,+ ili -,-) odnosno može da utiče na povećanje i smanjenje ako je reč o uticaju na istu stranu bilansne jednačine (smanjenje i istovremeno povećanje aktive i smanjenje i istovremeno povećanje pasive).

6.4.3.2.4. Data mining tehnike otkrivanja prevara u finansijskim izveštajima

Data mining (srp. rudarenje podataka) su tehnike koje se koriste da bi se iz velikih baza podataka koje postoje u kompanijama izvukle određene zakonitosti (pravilnosti) u ponašanju tih podataka i na osnovu toga došlo do dodatne vrednosti za donosioca odluka, a ta vrednost se sastoji u novom kreiranom znanju. Data mining se odvija tako što se primenjuje kompjuterski algoritam da bi se prepoznale određene zakonitosti u podacima.

Data mining tehnike za istraživanje manipulacija u finansijskim izveštajima su odličan alat i isti se odnosi na sledeće (Golden i dr., 2006):

- Skeniranje listinga transakcija,
- Identifikovanje jaza (eng. gap) u izdatim čekovima ili dokumentima o otpremanju robe, proizvoda,
- Identifikovanje duplih faktura, plaćanja, zaposlenih, duplih isplata zarada,
- Korelacija datuma povraćaja robe i kreditnih memoranduma o prodaji robe,
- Komparacija cena robe sa njihovom nabavnom vrednošću,
- Filteri da se identifikuju novi dobavljači ili najznačajniji dobavljači,
- Filteri da se identifikuju retke i neobične transakcije,
- Grupisanje računa kupaca prema rokovima plaćanja, zaduženim komecijalistima za te račune ili iznosu salda i dr.

Zadatak ovih tehnika je da se identifikuju anomalije na brz i vremenski efikasan način. Anomalije se identifikuju na nivou transakcije, salda ili na nivou naloga za knjiženje, samih računa, ili meta podataka svakog klijenta, plaćanja, šifre plaćanja, poslovne adrese itd. Ostale tehnike mogu koristiti i agregirane podatke i na osnovu njih donose se zaključci.

Ključni problem ovih tehnika je da se utvrdi šta se u poslovanju smatra normalom ili standardom, jer se samo na osnovu toga mogu identifikovati odstupanja od normale ili anomalije. Takođe, anomalije je potrebno periodično ispitivati. Na primer, anomalija može da bude da je jednom kupcu odobren veći limit u prodaji nego što je određeno prema internom pravnom aktu kompanije. Međutim, ovo može da bude i normalna transakcija pod uslovom da postoji odluka o promeni limita, tako da u tom slučaju ne postoji odstupanje. Naravno, za forenzičku analizu u malim firmama mogu se koristiti mogućnosti koje daje Excell, ali u velikim kompanijama se najčešće koriste aplikativna softverska rešenja za detekciju anomalija (Audit Command Language).

Big data analitika se često koristi da bi se plaćanja dobavljačima dovela u vezu sa zaduženim službenicima nabavke koji su zaduženi za odnose se datim dobavljačima, zatim po računima dobavljača (analitika), zatim se ti računi geografski stratifikuju u segmente prema geografskim lokacijama dobavljača i na kraju prema vremenskoj dinamici plaćanja (najveći iznosi plaćanja).

Tableau (<https://www.tableau.com/solutions/finance-risk-analytics#reveal-171626>) se često koristi kao softver za identifikovanje anomalija u plaćanjima na osnovu kompanijskih kreditnih kartica koje imaju zaposleni. Pretraga se obavlja po ključnim rečima koje mogu biti vrsta troška, dobavljač kome je plaćeno, vrsta usluge i slično.

Kao što se iz svih prethodno navedenih primera može videti brojna softverska rešenja danas pomažu istražiteljima prevarnih radnji da iste brže detektuju i tako spreče dalju štetu po to privredno društvo.

6.4.3.2.5. Ispitivanje osumnjičenih – tehnike vođenja razgovora za otkrivanje prevara u finansijskim izveštajima

Ispitivanje osumnjičenih i ostalih svedoka, poznato je pod engleskim direktnim prevodom kao intervjuisanje (eng. interview), neophodno je kod svake istrage. U daljem tekstu koristićemo termin intervjuisanje kao sinonim za termin ispitivanje.

Ispitivanje, odnosno intervjuisanje je razgovor (Golden i dr, 2006) u svrhu dobijanja dokaza koji se kasnije mogu koristiti u pravnom postupku (kada je ispitivanje usmereno na zaposlene kao svedoke) ili u svrhe dobijanja priznanja za učinjeno delo (kada je ispitivanje usmereno prema osumnjičenom koji je izvršilac dela).

Posebno je važno obezbediti, pogotovo u internoj istrazi, da postoji određen privilegovan odnos ispitivača i ispitanika, kao i da su informacije koje su stečene tokom ispitivanja zaštićene.

Naime, ovde ispitivač ne predstavlja zaposlenog kojeg ispituje već ima odgovornost prema privrednom društvu koje ga je angažovalo za internu istragu (nezavisno da li je to interni advokat ili eksterna advokatska firma). Najčešće se sugerše ispitivaču da klijentu (zaposlenom u organizaciji) dostavi informaciju da je ovo specifična forma istrage i nije istraga u smislu kako je sprovode krivično-procesni organi. Prema ovoj sugestiji dostavlja se dokument/ upozoravanje koje osvetljava ovaj specifičan odnos (eng. upjohn warning).

“Upjohn” upozorenje je slično Mirandinim pravima koja se čitaju svakom osumnjičenom koga je policija uhapsila u Sjedinjenim Američkim Državama. “Upjohn” upozorenje proizašlo je iz slučaja Upjohn Co. v. United States, gde je sud presudio da kod svake interne istrage moraju da se ispitaniku pročitaju ova prava koja glase (Association of corporation counsel, 2012, str. 23-24):

- A) Moje ime je..... i predstavljam privredno društvo..., ne predstavljam Vas. Ovaj intervju ima za svrhu prikupljanje dokaza koji će biti predstavljeni menadžmentu privrednog društva. Intervju za cilj ima prikupljanje podataka i činjenica vezanih za sledeći događaj.....
- B) Ovaj razgovor je zaštićen i smatra se privilegovanim kao da je razgovor advokata i klijenta u pitanju. Međutim, privilegije pripadaju privrednom društvu, a ne vama. Nemojte ni sa kim razgovarati o sadržaju ovog intervjuja, to uključuje i druge zaposlene ili treće strane. Privredno društvo može samostalno da odluči i odustane od privilegije i da podeli delove intervjuja sa trećim stranama i sa državnim, odnosno krivično-procesnim organima.
- C) Ova odluka o izuzimanju dela razgovora kao privilegovanog i deljenje informacija i činjenica iz intervjuja je odluka privrednog društva koje nas je angažovalo i oni će vam istu dostaviti pisanim putem.
- D) Da li imate nekih pitanja i da li možemo nastaviti dalje sa intervjuom?

Kao deo ovog procesa traži se da se ispitanik informiše o tome da ne sme da obavlja istragu samostalno, da ne sme da deli informacije iz intervjuja, da se ne obraća ovom ispitivaču u smislu dodatnih informacija i da dokumenta kojima ima pristup ostavi na mestu gde ih je našao (vezano za slučaj istrage i ako je zaposleni ispitivan u svojstvu svedoka).

Intervju započinje sa **dobrim planiranjem** gde je ključni zadatak ispitivača da napravi liniju pitanja (logički okvir postavljanja pitanja), odnosno niz pitanja kojima će usmeravati ispitivanje u svrhe dobijanja priznanja ili dobijanja dodatnih informacija. Planira se vreme za intervju (ostaviti najmanje dva do tri sata), mesto održavanja intervjuja (najčešće radno mesto u privrednom društvu koje mora biti bez bilo kakvih detalja sa čistim zidovima kako ne bi odvlačilo pažnju ispitanika), ispituju najčešće dvojica ispitivača simultano po principima “dobar i loš policajac”, jedan ispitivač zapisuje verbalne i neverbalne reakcije ispitanika, a drugi je fokusiran na ispitivanje. Najčešće se intervjuisanje zaposlenih snima, uz saglasnost obe strane, ako tako omogućavaju zakoni određene zemlje gde se ispitivanje sprovodi. Ukoliko zaposleni više ne radi u tom privrednom društvu ispitivanje se može sprovesti i izvan prostorija privrednog društva. Ukoliko postoji potreba da se ispita više zaposlenih, pravilo je da se svi odvojeno ispituju

i beleške sa ispitivanja se kasnije porede. Ovo pravilo važi čak i kada zaposleni rade na istom radnom mestu, odnosno imaju ista ovlašćenja i pristup istim informacijama. Takođe, u mnogim zemljama je zabranjeno korišćenje poligrafa za ispitivanje osumnjičenih u internim istragama.

Pravilo je da se ispitivanje sprovodi na dva načina (Association of Corporate Counsel, 2012):

- **Odozdo na gore ili princip perifernog ispitivanja** (ispitivanje kreće prvo od onih koji imaju neke opšte informacije o privrednom društvu, o samoj delatnosti, pa se onda ispituju uže grupe zaposlenih koji mogu dati određene informacije, zatim se ispituju svedoci događaja i ide se još uže prema onima koji su direktno umešani u incident, odnosno prema osumnjičenima) i
- **Odozgo na dole** (ovo je princip koji se ređe sprovodi u praksi, ali određeni ispitivači kreću od ključnih igrača koji su uključeni u događaj pa se ponovo vraćaju na njih kada i ostali ispitanici dostave svoje informacije).

Tokom ispitivanja treba voditi računa da ispitivanje najviše zavisi od svrhe zbog koje se obavlja. Tako, ispitivanje može biti podeljeno u dve grupe (Golden, i dr., 2006):

- a) Ispitivanje u svrhe dobijanja dodatnih informacija i
- b) Ispitivanje u svrhe dobijanja priznanja.

Ispitivanje u svrhe dobijanja dodatnih informacija o krivičnom delu ili incidentu sprovodi se najčešće kroz princip perifernog ispitivanja i kretanja ka užoj grupi ili samom osumnjičenom. Ovo ispitivanje je najčešće ono koje se sprovodi sa zaposlenima koji mogu dati određene informacije o događaju. Podrazumeva pripremu ispitivača u smislu da je ispitivač već upoznat sa preliminarnim dokazima i da iste poseduje. Najčešće ispitivač nema jasnu teoriju kako je krivično delo nastalo već traži dodatne informacije od ispitanika. Zato ispitivač ovde proba više verzija krivičnog dela, odnosno kreće od različitih mogućih verzija događaja. Ovo ispitivanje zato može delovati i dosta široko i nefokusirano. Jedan od primera je da ispitivač krene od generalne politike, grafikona, procedura za priznavanja prihoda, a zatim da prikaže ispitaniku određeni dokument (fakturu) za priznavanje konkrentog prihoda za kupca X i traži od njega informacije.

Ovaj tip ispitivanje se ne smatra stresnim i ne zahteva konfrontaciju sa ispitanikom.

Ispitivanje u svrhe dobijanja priznanja je daleko složeniji oblik ispitivanja čiji uspeh zavisi od umešnosti ispitivača. Ovde je ispitanik zapravo osumnjičeni za kojeg se smatra da je počinio krivično delo, odnosno bio saizvršilac u istom. Prema Golden i dr. (2006) uspeh ovog ispitivanja zavisi od toga koliko je ispitivač u stanju da prikaže ispitaniku odlučujući argument nego koliko je u stanju da postavi dobro pitanje.

U cilju ispitivanja radi dobijanja priznanja koriste se različite strategije (Golden i dr, 2006):

- a) Logički pristup (ovaj pristup se koristi ukoliko ispitivač poseduje dokaze koji subjekta ispitivanja stavljaju u jasnu vezu sa krivičnim delom),
- b) Pristup "radi prave stvari" (ovaj pristup se zasniva na poznavanju ispitanika kao moralne osobe koja je kroz život radila dobre i pozitivne stvari, što je najčešće u velikom broju korporativnih krivičnih dela slučaj, i onda se ispitivač oslanja na to da je osumnjičeni samo želeo da uradi još jednu dobru stvar za privredno društvo, ali na žalost to je krivično delo),
- c) Pristup ćutanja (ovde ispitivač na pitanje koje je postavio dobije kao odgovor ćutanje osumnjičenog; smatra se da je dobra strategija ne prekidati ćutanje, jer će se tako omogućiti osumnjičenom da dobije na vremenu da razmisli i da počne sa priznavanjem krivičnog dela),
- d) Pristup racionalizacije (ispitivač se oslanja na moguću racionalizaciju osumnjičenog i daje mu određenu psihološku ili moralnu utehu ili izgovor čije je primarni cilj dobijanje priznanja za učinjeno delo; ispitivač mora biti empatičan i omogućiti ispitaniku da formuliše svoju racionalizaciju za krivično delo) i
- e) Pristup postavljanja pitanja na koja zna odgovor, ovaj pristup se primenjuje kada ispitivač već zna odgovor, ali utvrđuje kredibilitet ispitanika.

Jedan od pristupa koji se ne savetuje prilikom dobijanja priznanja je blefiranje. Iako je to često viđena metoda kada istragu sprovode krivično-procesni organi smatra se da joj u internim istragama nije mesto (Golden i dr, 2006) Na ovaj način se diskredituje i sam ispitivač, što nije povoljno. Takođe, nedozvoljenim se smatra i prinuda. Ispitanik ne sme biti prinuđen ili ucenjen da izvrši priznanje krivičnog dela.

U vezi sa ispitivanjem postoji nekoliko faza (Golden i dr., 2006):

- a) **Povezivanje** (eng. Bonding) ili izgrađivanje odnosa između ispitanika i ispitivača je osnovna faza kojom započinje svaki intervju u svrhe interne istrage, zadatak ispitivača je da ukaže na svrhu intervjuisanja, da ostvari dobar kontakt, da bude simpatičan, empatičan, prijateljski raspoložen,

- b) **Poravnanje** (eng. Baselineing) je pokušaj da se utvrdi kako se subjekat ispitivanja ponaša kada mu se postavljaju redovna pitanja, ispitivač utvrđuje tada neverbalne znakove komunikacije (smeje se, opušten je, prekršta ruke, gestikulira), tako da kada počnu da se postavljaju osetljiva pitanja subjekat će to ponašanje promeniti i utvrđuje se odstupanje,
- c) **Odbrana** (ispitivač često želi da kroz ispitivanje onemogući kasniju odbranu ispitanika, na primer, kroz to što će ga pitati ko ima pristup blagajni i ako potvrdi da je samo ispitanik imao pristup onda se kasnije onemogućava da kao odbranu koristi činjenicu da je neko drugi pristupio blagajni i prisvojio novac). Ovde je zadatak ispitivača da zaključa ispitanika u određenju epizodu (seriju događaja),
- d) **Konfrontacija** (ovde se ispitivač koristi tehnikom da ispitaniku dostavi dokaze koje ima protiv njega i da konfrontira njegovu priču sa dokazima, primenjuje se u slučaju da je osumnjičeni lagao da bi prikrio krivično delo) i
- e) **Priznanje** (ispitivač subjekta dovodi u vezu sa krivičnim delom i prolazi kroz sve činjenice koje ima o krivičnom delu, pokazuje dokumente koji utvrđuju način prikriivanja krivičnog dela).

Tokom ispitivanja često se postavljaju **određena pitanja**. S tim u vezi potrebno je da skrenemo pažnju na sledeće vrste pitanja (Hoopwood i dr., 2008):

- a) Zatvorena pitanja (Da/Ne ili pitanja sa ponuđenim odgovorima; ona se postavljaju ukoliko ispitivač već ima dosta dokaza da je ispitanik počinio krivično delo),
- b) Otvorena pitanja (ukoliko ispitivač nije siguran oko verzija krivičnog dela on postavlja ovakva pitanja na koja ispitanik samostalno daje odgovor; pitanja se koriste u ispitivanju čiji je cilj dolaženje do informacija ili ukoliko je u nekom delu forenzičar nesiguran oko načina izvršenja dela),
- c) Negativna pitanja (ova pitanja sa negacijama treba izbegavati jer mogu biti zbunjujuća),
- d) Razjašnjavajuća pitanja (ona se koriste da bi se ispitivač uverio oko nekog dela procedure gde je istraga nesigurna u smislu kako je krivično delo izvršeno),
- e) Konfrontirajuća pitanja (ona se postavljaju tokom dobijanja priznanja, kada se subjekat ispitivanja stavlja u situaciju da mu se prikazuju dokazi čime se utvrđuje nelogičnost u njegovoj priči ili opisu izvršenja krivičnog dela).

Na kraju svakog intervjua potrebno je da ispitivači porede svoje beleške i da se dogovore o konačnoj verziji dokumenta kojim se dokumentuje tok intervjua, postavljena pitanja i dati odgovori, kao i neverbalna komunikacija.

6.4.3.2.6. *Ostale tehnike za otkrivanje prevara u finansijskim izveštajima i drugih s njima povezanih krivičnih dela*

Uporedo sa tehnikama analize finansijskih izveštaja, tehnikama analize bruto bilansa, uvezanosti transakcije i primene veštačke inteligencije kroz baze podataka u privrednom subjektu obavljaju se i druge analize. One nemaju direktnu vezu sa finansijskim izveštajima, ali ukazuju na prirodu i motive izvršenja krivičnog dela, kao i na saizvršioce.

Analiza odnosa i veza (eng. Link analysis)

U pitanju je posebno značajna tehnika koja omogućuje da se utvrde veze i odnosi između različitih objekata posmatranja (fizičkih lica, transakcija, privrednih subjekata, računa u banci i slično). Ova analiza kao rezultat ima dijagram ili sliku koja vizualno predstavlja veze i odnose koji postoje između objekata posmatranja. Analiza je posebno značajna kod prevara u finansijskim izveštajima koje su u vezi sa transakcijama pranja novca.

Smatra se da je **Jacob Moreno** pionir ove analize koji je istu primenio još 30-tih godina 20. veka. Danas je analiza olakšana putem niza softvera koji se koriste za umrežavanje objekata. Moreno je bio psiholog koji je ovu analizu primenjivao da bi povezao osobu koja je došla na seansu sa drugim osobama koje su učestvovala u određenim događajima (socijalna i strukturna dinamika odnosa). Danas je analiza veza zapravo jedan veoma značajan alat u borbi protiv organizovanog kriminala, korupcije, pranja novca i prevara u finansijskim izveštajima.

Analiza veza je grafički prikaz između objekata (podataka) koji su predmet analize koristeći čvor ili tačku koja predstavlja objekat analize (fizičko lice, privredni subjekt, račun, država itd.) i može biti dopunjena sa analizom algoritma (eng. Graph algorithm) što predstavlja dublju analizu odnosa: a) broj direktnih odnosa između podataka, b) koliko puta objekat posmatranja ima kontakt sa drugim objektom i c) identifikacija grupe koja je usko povezana.

U analizi krivičnih dela finansijskog kriminala ova analiza omogućava da se utvrde ključni igrači, kao i posrednici u kriminalnoj organizaciji.

Analiza veza može da se primenjuje za sledeće potrebe (<https://cambridge-intelligence.com/link-analysis-techniques/>):

- a) Analiza tokova novca (deponovanje novca na račune, podizanje novca i sl.) omogućava istražiteljima da formiraju normalne ili sumnjive načine na koji se novac generiše kod objekata posmatranja,
- b) Analiza načina života (trošenja novca, navika) determiniše kako određeni akter događaja provodi svoje vreme, na šta troši novac,

- c) Analiza izvora incidenta (eng. Root cause analysis) u slučajevima sajber napada, grafički se prikazuju događaji koji su prethodili napadu,
- d) Analiza telefonskih poziva, prikazuje grafički pozive upućene određenim licima i njihovu frekventnost,
- e) Analiza mreže (eng. Network typology analysis) primenjuje se u IT forenzici istražuje veze između virtualne i fizičke aktive i
- f) Analiza socijalnih mreža (omogućava da se formiraju veze između članova organizovane kriminalne grupe).

Analiza poslovnih emailova i poslovne korespondencije

U pitanju su tehnike otkrivanja sadržaja emailova upućenih licima koja su od značaja za istragu. Pomoću veštačke inteligencije mogu da se prate veze i odnosi između lica, dok sam email odnosno reči koje se koriste pružaju forenzičkom istražitelju mogućnost da detektuje obrasce komunikacije (sentiment). Analiza emailova može da bude prvi korak u forenzičkoj analizi i taj korak je često sasvim dovoljan da se kasnije istraga usmeri i fokusira na tačno određena lica i transakcije koje su rezultat veza i odnosa kreiranih kroz email korespondenciju.

Email analiza se odnosi na pretragu emailova po ključnim rečima, vremenu kada je email poslat kao i obrascima za komunikaciju koji se koriste između ljudi koji razmenjuju emailove, a sve u cilju istrage.

Analitika teksta koji se nalazi u emailu takođe otkriva brojne elemente koji kreiraju sliku izvršenja krivičnog dela.

Sledećih osam elemenata važno je uključiti prilikom forenzičkog ispitivanja (ACFE. Amber Mac, 2017):

- A) Kalendar događaja koji je povezan sa emailom, naime lice koje je osumnjičeno može da zakaže određeni sastanak sa drugim osumnjičenim i da napiše temu sastanka koja može da uputi istražitelja da poveže lica koja su učestvovala u izvršenju tog dela (ovo je posebno važno ukoliko postoje koruptivna krivična dela),
- B) Automatski emailovi koji se generišu kada određena osoba nije u kancelariji (na godišnjem je odmoru, na primer) mogu ukazati na tok događaja koji su povezani sa određenom osobom i njezino kretanje tokom događaja koji je predmet istrage,
- C) Informacije o putovanju (booking rezervacije i slično) pogotovo u slučajevima korupcije mogu da ukažu da je određeno lice sa drugim licem u nekoj vrsti odnosa koja može da uključuje korupciju, odnosno neka plaćanja/naplate kao vid primanja mita,

- D) Komercijalne kupovine čije potvrde stižu na poslovni email govore o načinu trošenja novca lica koje je predmet istrage,
- E) Bankarski emailovi koji povezuju lica koje je predmet istrage sa pristiglim plaćanjem ili izvodom sa tekućeg ili deviznog računa,
- F) Grupne registracije na određenim sajtovima (na primer sajtovi za igre na sreću) govore o motivu lica koje je predmet istrage da učini krivično delo,
- G) Posebno označeni emailovi (važni emailovi se prvi proveravaju kada su predmet istrage), na ovaj način se utvrđuju koje zadatke je lice označilo kao prioritete u svojoj email korespondenciji sa trećom stranom,
- H) Emailovi poslani samom sebi ili nacrt emaila (eng.draft) se često koriste od strane osumnjičenih i mogu da ukažu na pravce odvijanja kriminalne aktivnosti, učesnike u istoj i sam modus operandi i
- I) Strukture foldera koje lice primenjuje kada organizuje svoje emailove može da ukaže na prioritete i transakcije koje imaju prioritet.

6.4.3.2.7. Studija slučaja – istraga prevara u finansijskim izveštajima

U sledećem delu teksta prikazaćemo jednu fingiranu studiju slučaja prevara u finansijskim izveštajima u kojoj se od studenta zahteva da utvrdi koje tehnike istrage su korišćene kao i da prokomentariše tehnike ispitivanja osumnjičenih, odnosno postavljena pitanja.

Primer 1

AA radi kao finansijski direktor kompanije ABC koja se bavi proizvodnjom i izvozom konditorskih proizvoda. Istovremeno sa objavljivanjem informacije o lansiranju novog proizvoda, očekivanja akcionara su značajno porasla i oni zahtevaju 20% rasta prihoda na godišnjem nivou. Kompanija nije imala etički kodeks niti je od strane uprave usmerena pažnja na etičko ponašanje zaposlenih. Najvažniji je bio rast prihoda i dostizanje targeta (dobit, prihodi).

Ipak, AA zna da počinje da opada tempo izvoza ka najznačajnijem inostranom kupcu, a bez kog će uskoro i u potpunosti ostati usled političke nestabilnosti u toj zemlji, čime će značajno biti smanjen izvoz koji je činio više od 30% ukupne prodaje. Takođe, AA zna da će verovatno cena akcija biti 50\$, a ne očekivanih 55\$.

AA je konsultovala svog glavnog računovođu AR kako bi navedeni problemi pada cene akcija i pada prihoda bili "ublaženi". Dogovorile su se da bi se navedeno moglo ostvariti na sledeći način:

1. Promena metode za obračun troškova prodate robe

Naime, AA razmatra zajedno sa računovođom AR da pređe sa LIFO na FIFO metodu za obračun zaliha prodate robe. Od ovoga se očekuje razlika u dobitku od 150,000 \$.

2. Promena metoda obračuna amortizacije

Takođe, AA razmatra da promeni rezidualnu vrednost za stalnu imovinu (opremu) sa 5% na 10% nabavne vrednosti, kao i da poveća vek trajanja opreme sa 5 na 8 godina. Efekti ove promene na dobit bili bi 180,000 \$.

3. Povećanje prihoda prevremenim priznavanjem

Veštačko povećanje prihoda od 520,000 \$ dobilo se tako što je AR prihode proknjižila u ovom obračunskom periodu iako kupci imaju pravo od 30 dana na povraćaj proizvoda, ovo će za posledicu imati rast cena akcija na 55\$. Ovaj prihod je trebao biti vremenski razgraničen za januar sledeće godine.

Ako urade sve navedeno u tačkama 1-3, cena akcija će porasti na 55 dolara, što očekuju i analitičari i investitori.

Pošto je to nerealna cena akcija (veštački dobijena kreativnim računovodstvenim tehnikama), ona neće biti održiva.

Zato AA odlučuje da proda svoje akcije i tako zaradi. AA je imala 1,500 akcija koje je prodala po ceni od 55\$, dok je AR imala 100 akcija i prodala ih je po ceni od 55\$.

Sredinom godine je cena akcija pala na 40 \$ jer su opali prihodi i AA i AR nisu više mogle da nadomeste pad prihoda kreativnim računovodstvenim tehnikama kao prethodne godine. Međutim, one su zaradile na tome što su veštački podigle cenu akcija i prodale akcije koje su imale u posedu.

Nakon što je SEC posumnjao da su AA i AR obavile prodaju akcija na bazi insajderskih informacija pokrenuta je istraga. Kontaktirana je Službu za forenzičke istrage pa je tim na čelu sa VB počeo da ispituje glavnog računovođu AR i direktorku AA.

Izvršeno je skeniranje svih dokumenata (pravilnici i druga akta, fakture/zaključnice za prodaju gotovih proizvoda, izvodi sa tekućeg računa, dnevnik blagajne, odobrenja za troškove, zapisnici sa sastanka upravnog odbora). Sva email korespondencija između osumnjičenih AA i AR je posebno istražena i utvrđeno je da su više puta komunicirale vezano za način manipulacije prihoda i netačno prikazivanje troškova promenom metode amortizacije koja je neutemeljena.

VB je u istrazi koristio i tehniku analize bilansa uspeha. Naime, nakon kreativnog računovodstva i manipulacija sa prihodima ova kompanija je prikazala rast prihoda od 25% dok je u poređenju sa ostalima u grani taj porast bio svega 5% u datoj godini.

Takođe, između dve izveštajne godine prihodi su se promenili za 25%. Obaveštajni podaci i razgovori sa konkurencijom otkrili su da u toj grani nije bilo rasta prihoda, odnosno došlo je do pada prihoda. Ova kompanija ni po čemu nije imala izuzetnost u odnosu na druge u grani.

Ispitivanje osumnjičene AR (šefa računovodstva kompanije):

Poštovanje gospođo AR, moje ime je (VB) iz Službe za forenzičke istrage, ovde sam da Vam postavim nekoliko pitanja u vezi sa računovodstvenom praksom kompanije ABC. Naime, imamo informaciju da je u proteklom periodu kompanija koristila različite računovodstvene tehnike kako bi prikazala što bolji finansijski položaj i uspeh. U tom smislu zamoliću Vas kao šefa računovodstva da mi odgovorite na sledeće:

VB1: Šta znate o finansijskoj situaciji kompanije ABC?

- Vrlo sam iznenađena Vašim prisustvom, ali ako me pitate za finansijsku situaciju, ona je koliko sam ja upoznata na zadovoljavajućem nivou.

VB2: Nije li Vam bilo poznato da zapravo kompanija nije bila u situaciji da isprati očekivanja na tržištu?

- Ne, nije. Ne razumem na šta ciljate?

VB3: Da li je tačno da ste dobili instrukcije od direktorke AA da prikazujete finansijsku sliku kompanije boljom nego što jeste? Molim Vas da odgovorite sa DA ili NE.

- Ne.

VB 4: Dokazi govore da ste dana 14.decembra priznali prihode od prodaje u iznosu koji je trebao biti proknjižen na pasivno vremensko razgraničenje. Na ovaj način ste uvećali prihode. Da li je to tačno?

Ne, to nije tačno.

VB5: Da li konstantno skrećete pogled u desno jer Vam je neprijatno od mene ili nešto krijete?

- Neprijatno mi je jer me nepravredno optužujete! Uzeću advokata i ne želim više da razgovaram sa Vama!

Analiza studije slučaja:

a) *Komentaristati metode forenzičke istrage prevare u finansijskim izveštajima. Koje metode su primenjene i na koji način?*

U ovom primeru primenjene su sledeće metode: analiza dokumenata i uvezivanje transakcija (skeniranje dokumentacije, pravilnika i slično), zatim analiza emailova kao vrsta ostalih tehnika analize, i ispitivanje osumnjičenih kao tehnike analize. Zatim primenjena je i horizontalna analiza prihoda u bilansu uspeha, kao i poređenje prihoda u toj kompaniji sa ostalim konkurentima u grani.

b) Kakve metode kreativnog računovodstva je koristila AA i AR? Objasniti efekte tih metoda na rezultat.

U ovom primeru korišćena je promena računovodstvene politike (prelazak sa LIFO na FIFO metodu obračuna zaliha, došlo je do smanjenja troškova nabavne vrednosti prodate robe ili troškova prodatih učinaka), kao i promena računovodstvene procene (odnosi se na promenu veka trajanja stalne imovine i povećanje rezidualne vrednosti što dovodi do smanjenja troškova amortizacije). Kao poslednja u nizu tehnika je preuranjeno priznavanje prihoda (priznavanje prihoda u ovom obračunskom periodu, iako je trebalo izvršiti knjiženje vremenskih razgraničenja prihoda). Ova metoda imala je efekat na povećanje prihoda. Sve metode uzete zajedno dovele su do povećanja dobitka kompanije, što je uticalo na porast cena akcija na 55 \$.

c) Koji oblik ispitivanja je u pitanju – za dobijanje informacija ili dobijanje priznanja?

U pitanju je intervju za dobijanje priznanja, mada se može smatrati da je delimično ispitivač hteo i da se upozna sa procedurama i dodatnim informacijama, o čemu govore postavljena pitanja (da li ispitanik nešto zna o finansijskoj situaciji kompanije, tržištu i slično), međutim konfrontiranje sa dokazima (deo kada se postavlja pitanje da li je dobila nalog direktora da učini računovodstvenu manipulaciju, kao i pitanje o konkretnoj transakciji koju je proknjižila, pitanja VB3 i VB4) govori o ispitivanju radi dobijanja priznanja.

d) Da li je uspostavljen odnos ispitivača i ispitanika (eng. Bonding)?

Na početku Vilijam Bošon pokušava da uspostavi odnos sa ispitanikom na način da se predstavlja i govori o tome ko ga je angažovao, za koga radi i šta je svrha ispitivanja. Ovde ispitaniku nije bilo pročitano "upjohn" upozorenje.

e) Koja pitanja su pogrešna i nije ih trebalo upotrebiti?

Nije trebalo upotrebiti negativno formulisana pitanja jer ona zbunjuju ispitanika (VB2), kao i pitanje VB5 jer ispitivač mora da prati verbalne i neverbalne reakcije (skreće pogled), a ne da informaciju o tome otkrije ispitaniku. To je na kraju dovelo do agresije ispitanika i prekida intervjuja, bez dobijanja priznanja.

f) Utvrditi materijalne tragove i psihološke tragove, odnosno indicije koje je ostavilo ovo krivično delo

Ovo krivično delo ostavilo je veći broj indicija. Naime, indicije se dele na materijalne kao što su fakture, interni obračuni amortizacije iz kojih se vidi promena veka trajanja i rezidualne vrednosti, interni zapisnici sa sastanka direktorke i šefa računovodstva, izmene pravilnika o računovodstvu, kao i iz email korespondencije. Takođe, indiciju materijalne prirode čine i finansijski izveštaji iz kojih je izvršeno poređenje tekuće i prethodne godine u slučaju horizontalne analize. Takođe, kada je istraga počela i tokom intervjuisanja osoba AR je pokazivala i značajne psihološke tragove u smislu svoje uznemirenosti koju je ispitivač VB, takođe, detektovao.

6.5. UTAJA POREZA

Među krivičnim delima u privredi poreska utaja je jedno od najčešćih krivičnih dela. Sledeća tabela ilustruje da je u periodu od 2014. do 2021. godine ukupno prijavljeno za privredna krivična dela oko 22,169 lica, a za krivično delo utaje poreza 5,712 lica, odnosno oko 25%. Tokom godina taj procenat se kretao od 21% u 2014. do 35% u 2018. Među ovim krivičnim delima kao učinioci dominiraju osobe muškog pola, tako da je privredni kriminal i dalje obeležen kao delo koje čine dominantno muškarci.

Tabela 9. Broj prijavljenih za krivična dela privrednog kriminala i za krivično delo utaje poreza u Republici Srbiji od 2014-2021 godine

Godine	Privredni kriminal ukupno prijavljenih	Poreska utaja prijavljeni	Procentualno (%)
2014	3347	788	0.235435
2015	3562	778	0.218417
2016	3333	734	0.220222
2017	2939	649	0.220823
2018	2767	967	0.349476
2019	2461	777	0.315725
2020	1814	574	0.316428

Izvor: Zavod za statistiku, Bilten Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji od 2014-2021.

U sledećoj tabeli možemo videti na koji način je zakonski procesuirano krivično delo utaje poreza u istom periodu.

Tabela 10. Statistika krivičnog dela utaje poreza u R. Srbiji

Godine	Prijavljeni	Optuženi	Osuđeni	% prijavljeni - optuženi	% optuženi- osuđeni
2014	788	712	400	0.9035533	0.56179775
2015	778	715	449	0.91902314	0.62797203
2016	734	643	419	0.8760218	0.65163297
2017	649	649	392	1	0.60400616
2018	967	967	266	1	0.27507756
2019	777	392	274	0.5045045	0.69897959
2020	574	326	194	0.56794425	0.59509202
2021	445	371	238	0.83370787	0.64150943

Izvor: Zavod za statistiku, Bilten Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji od 2014-2021.

Kao što se iz prethodne tabele može videti odnos između prijavljenih lica za utaju poreza i optuženih se kreće od 56% do 100% što govori da su optužnice dosta dobro pripremljene u smislu dokazivanja. Međutim, odnos između optuženih i osuđenih se kreće od 27 - 64 % što govori da se veliki broj optužbi odbaci ili krivični postupak ne dovede do osuđujuće presude.

Prema Krivičnom zakonu u glavi 22 propisana su dva krivična dela vezana za ovu problematiku i to:

- Krivično delo poreska utaja (član 225) i
- Neuplaćivanje poreza po odbitku (član 226).

Krivično delo Poreska utaja u čl.225 propisano je na sledeći način:

- (1) Ko u nameri da on ili drugo lice potpuno ili delimično izbegne plaćanje poreza, doprinosi ili drugih propisanih dažbina, daje lažne podatke o stečenim prihodima, o predmetima ili drugim činjenicama koje su od uticaja na utvrđivanje ovakvih obaveza ili ko u istoj nameri, u slučaju obavezne prijave, ne prijavi stečeni prihod, odnosno predmete ili druge činjenice koje su od uticaja na utvrđivanje ovakvih obaveza ili ko u istoj nameri na drugi način prikriva podatke koji se odnose na utvrđivanje navedenih obaveza, a iznos obaveze čije se plaćanje izbegava prelazi milion dinara, kazniće se zatvorom od jedne do pet godina i novčanom kaznom.
- (2) Ako iznos obaveze iz stava 1. ovog člana čije se plaćanje izbegava prelazi pet miliona dinara, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do osam godina i novčanom kaznom.
- (3) Ako iznos obaveze iz stava 1. ovog člana čije se plaćanje izbegava prelazi petnaest miliona dinara, učinilac će se kazniti zatvorom od tri do deset godina i novčanom kaznom.

Iz samog opisa bića krivičnog dela proizilazi da isto može biti učinjeno kroz **aktivnu i pasivnu radnju izvršenja**.

Naime, aktivna radnja izvršenja odnosi se na davanje lažnih podataka o stečenim prihodima, o predmetima ili drugim činjenicama ili prikrivanje podataka koji se odnose na utvrđivanje navedenih obaveza.

Za razliku od nje, pasivna radnja izvršenja je opisana u biću ovog krivičnog dela kao neprijavljivanje stečenog prihoda. Za krivično delo utaje poreza čiji iznos prelazi milion dinara, ali ne prelazi pet miliona, određena je kazna zatvora od jedne do pet godina, kao i novčana kazna.

Objekat zaštite kod ovog krivičnog dela je **budžet Republike Srbije**, odnosno štiti se ekonomski sistem jedne zemlje.

Kao **izvršioci** ovog krivičnog dela javljaju se poreski obveznici, odnosno odgovorno lice u poreskom obvezniku, kao i neka druga lica koja kroz fiktivnu dokumentaciju omogućavaju poreskom obvezniku da umanja svoje poreske obaveze prema državi.

Neprijavljivanje delatnosti, odnosno obavljanje neregistrovane delatnosti takođe spada u radnju utaje poreza.

Otkrivanje krivičnog dela utaje poreza obično obavljaju poreski organi jedne države koji imaju odeljenja koja se bavi istragom. U Republici Srbiji je to poreska inspekcija i poreska policija. Dakle, za utaju poreza mogu odgovarati fizička lica (za utaju poreza na dohodak građana), preduzetnici kao fizička lica za utaju PDV ako su tom sistemu, utaju prihoda koje su ostvarili, zbog prodaje na crno i odgovorno lice u pravnom licu i pravno lice.

Izvori saznanja i otkrivanje utaje poreza

Sva pravna i fizička lica poreski obveznici poreza, koji prijavljuju porez ili ne prijavljuju mogu biti predmet kontrole poreske inspekcije kao organa koji će sastaviti zapisnik o izvršenoj kontroli i uočenim nepravilnostima. Međutim, ako se sumnja na krivično delo ovaj zapisnik će biti predat poreskoj policiji koja dalje obavlja istragu, koja može podneti krivičnu prijavu nadležnom javnom tužiocu za utaju poreza ukoliko tokom istrage postoje osnovi sumnje.

Izvori saznanja su dakle poreska prijava koju je podneo obveznik i koja ima nepravilnosti, zatim to mogu biti i kupci i dobavljači koji sumnjaju na utaju poreza u tom pravnom licu, zatim konkurenti, prijave građana, anonimne prijave. Ponekad tokom istrage koja se sprovodi za neko drugo krivično delo kao što je pranje novca, ili krivična dela korupcije (primanje i davanje mita) ili zloupotreba položaja u privredi moguće je da se otkrije i utaja poreza.

Kod otkrivanja krivičnog dela veoma je važno utvrditi ko je učinilac i da li postoje saizvršioci, takođe da li je izvršenje ostvario izvršilac ili neki drugi subjekt (na primer, knjigovodstvena agencija), da li se radi o aktivnoj ili pasivnoj radnji izvršenja. Ovo krivično delo, kao i sva ostala krivična dela protiv privrede prati i **element prikrivanja** odnosno falsifikovanja dokumentacije, kreiranja lažne dokumentacije i slično.

Sledeći podaci ilustruju strukturu otkrivenog utajenog poreza po oblicima (Izveštaj o radu poreske uprave, 2024, str. 34):

- PDV (porez na dodatu vrednost) 41.61%,
- Porez na dohodak građana u smislu poreza na prihode od kapitala, porez na obavljanje samostalne delatnosti, porezi i doprinosi na zarade, 35.35%,
- Porez na dobit, 16.28%,
- Godišnji porez na dohodak građana 4.56%,
- Akcize 2.2%.

Kao što se vidi iz podataka, dominira utaja poreza na dodatu vrednost i poreza na dohodak građana (utaja poreza od kapitalnih prihoda), samostalnog obavljanja delatnosti i poreza i doprinosa na zarade.

Od oblika utaje poreza zavise i načini otkrivanja i dokazivanja.

Na primer, kod poreza na dodatu vrednost često za umanjenje poreske osnovice, odnosno iznosa uplaćenog poreza koriste druga privredna društva odnosno fantomske ili peračke firme. Poreska policija je tokom 2023. otkrila (Izveštaj o radu poreske uprave, 2024) čak 278 privrednih društava koja se smatraju peračkim ili fantom firmama.

Primeri istražnih radnji koje se sprovode kod ovog krivičnog dela uključuju saslušanje osumnjičenih, ispitivanje svedoka najčešće zaposlenih u privrednom subjektu, pretresanja stana i poslovnih prostorija, pa čak i privremeno oduzimanje predmeta koji mogu poslužiti kao dokazi. Česta dokazna radnja je i veštačenje do kojeg dolazi po nalogu suda. Naime, ovde se angažuje veštak ekonomsko-finansijske struke, a predmet veštačenja su poslovne knjige i dokumentacija kako bi se utvrdila stvarna visina prihoda.

Poreska policija obavlja sve radnje koje su neophodne da bi se utvrdila utaja poreza i obezbedili odgovarajući dokazi na zakonit način:

- a) pregled dokumentacije,
- b) provera stvarnog stanja robe, proizvoda u magacinu,
- c) provera svih poreskih prijava obveznika poreza,
- d) provera realnosti transakcija koje su u dokumentima,
- e) provera da li se plaćaju porezi i doprinosi na zarade,
- f) primena posebnih dokaznih radnji, ako je nužna.

Prikrivanje utaje poreza može da bude na različite načine, a najčešće se delimično kombinuje legalna aktivnost poreskog obveznika i meša sa njegovom nelegalnom aktivnošću. Na primer, kod utaje poreza na dobit često se troškovi značajno povećavaju kroz kreiranje lažne dokumentacije ili kroz uvećane fakture za troškove. Naime, ovde je moguće da se prihodi i druge stavke realno prikazuju, a da su nerealni iznosi na troškovima koji su uvećani. Takođe, kod obračuna plaćanja PDV-a čest je slučaj da je okrivljeni robu kupio od dobavljača i rekao da će služiti za dalju prodaju čime bi ta ulazna faktura mogla da se koristi kao osnov za odbitak prethodnog poreza koji je u njoj izražen, međutim roba se dalje prodaje na crno i ne evidentira se izlaz te kupljene robe u poslovnim knjigama. Dakle, često se dešava i da okrivljeni ima registrovanu delatnost, a posluje sa fantomskim ili peračkim firmama koje mu kao dobavljači obezbeđuju lažne ulazne fakture za robu široke potrošnje koja se ne isporučuje. Poreski obveznik tako stiče pravo na odbitak prethodnog poreza.

Prema Đurđević (2018) krivično delo utaja poreza obeleženo je trajnim glagolom što upućuje da je radnja izvršenja trajna i može biti učinjena jednom ili više puta. Veoma je teško od strane sudova, tokom sudskog postupka dokazivati nameru izvršenja ovog krivičnog dela. Tokom dokazivanja namere okrivljeni se često pozivaju na pravnu zabludu. Naime, oni govore da su poreski propisi veoma složeni i da se često menjaju, te da izvršioci dela nisu bili upoznati sa takvom složenošću propisa koji su ih nužno doveli u pravnu zabludu. Takođe, kao jedna od čestih racionalizacije kod utaje doprinosi na zarade kada se zarada isplaćuje na crno jeste da su izvršioci hteli da održe likvidnost firme i sačuvaju zaposlene (Đurđević, 2018).

U sledećem primeru navodimo da je u presudi Okružnog suda iz Subotice jedan izvršilac oslobođen krivice jer je kao direktor ekonomsko finansijske službe poverila vođenje knjiga agenciji, koja nije dobro popunila poresku prijavu. Direktor o načinu obračuna poreza nije ništa znala, a agencija je specijalizovana baš za te pravne poslove i zato je osumnjičena direktorka oslobođena od optužbe za poresku utaju (Đurđević, 2018).

Šipovac i dr. (2013) bavili su se pitanjem izbegavanja plaćanja poreza na dobit i utvrdili su da je poreska stopa od 15% dosta niska, a da sistem olakšica ovu stopu svodi na efektivnu poresku stopu od svega 5-6%. Često privredni subjekti iskazuju previsoke troškove u bilansu uspeha i u poreskom bilansu kako bi umanjili osnovicu za porez na dobit. Drugi način poreske utaje je i korišćenje poreskog kredita.

Osnovica poreza na dobit je dobit iskazana u bilansu uspeha, a utvrđuje se u poreskom bilansu. Poreski bilans je sastavljen korišćenjem Pravilnika o sadržaju poreskog bilansa i drugim pitanjima od značaja za način utvrđivanja poreza na dobit pravnih lica ("Sl. glasnik RS", br. 20/2014, 41/2015, 101/2016, 8/2019, 94/2019, 159/2020 i 97/2021) Poreski kredit predstavlja vrstu poreske olakšice koja se primenjuje umanjenoj utvrđenoj porez za određeni iznos. Poreski kredit se može ostvariti prilikom ulaganja u stalnu imovinu, za dobit ostvarenu u novoosnovanoj jedinici u nedovoljno razvijenom području (Šipovac i dr., 2013).

Tehnike za otkrivanje poreske utaje

Postoji veći broj tehnika dokazivanja poreske utaje. Naime, česti su akademski radovi gde se koriste formule da bi se dokazala poreska utaja.

U te svrhe se najčešće primenjuje efektivna poreska stopa.

Sve metode za otkrivanje poreske utaje možemo podeliti na (Hoopwood i dr, 2008):

- Direktne metode i
- Indirektne metode.

1. Direktne metode

Direktne metode se primenjuju na direktne transakcije (na primer, kada se prilikom automatske kontrole utvrđuje da li je iznos na obrascu PPP-PO za pojedinačnog poreskog obveznika i iznos koji je prikazao u poreskoj prijavi poreza na dohodak građana tačan, odnosno da li je obveznik prikazao sve svoje prihode (danas je ova kontrola automatizovana od strane poreske uprave). PPP-PO potvrda je obrazac koji se dostavlja licu koje je primalac prihoda (zaposlenom, zakupodavcu, autoru i slično) i koriste je poreski obveznici poreza na dohodak građana kod obračuna tog poreza.

Kada je reč o utaji PDV-a ova metoda bi istraživala svaku konkretnu transakciju i to obavlja poreska inspekcija prilikom nadzora ili poreska policija kada obavlja istragu. Dakle, svaka transakcija za koju postoji dokumentacija se ispituje i utvrđuje iznos utaje poreza. Ovo je naravno i jedan od najobjektivnijih metoda iz kojeg proizilaze direktni dokazi na sudu, odnosno snaga ovog dokaza je veoma velika. Iskusan finansijski forenzičar na osnovu takve dokumentacije utvrdiće za potrebe finansijske istrage iznos utajenog poreza, odnosno imovinsku korist koju je izvršilac imao kao posledicu izvršenja krivičnog dela.

2. Indirektne metode

U literaturi postoji više indirektnih metoda, ali u ovom udžbeniku biće pomenute tri metode i to:

- a) Tehnika efektivne poreske stope,
- b) Metoda neto vrednosti i
- c) Metoda bankarskog depozita.

Indirektne metode se koriste kada konkretna dokumentacija nije dostupna ili kada poreski obveznik ima nerealne ili uštimovane poslovne knjige. Ove metode ne obezbeđuju jake dokaze na sudu, odnosno na bazi ovakvih dokaza ne može biti doneta presuda, ali se u istrazi smatraju značajnim istražnim sredstvom koje će usmeriti istragu. Ove metode se koriste kada nema dovoljno dokaza, a osumnjičeni pokazuje da ima stil života koji je iznad njegovih stvarnih, prijavljenih prihoda. Metode se koriste kod istrage utaje poreza, koruptivnih krivičnih dela, kao i kod krivičnih dela vezanih za pranje novca.

Tehnika efektivne poreske stope

U literaturi postoji više različitih formula za efektivnu poresku stopu. Na primer Wang (2014) koristi troškove poreza i dobitak pre poreza i deli ove dve veličine. Ovu efektivnu poresku stopu zove računovodstvena efektivna stopa. Sledeća je gotovinska efektivna poreska stopa koja koristi isplaćeni porez kao veličinu koju preuzima iz Izveštaja o tokovima gotovine i istu deli sa dobitkom pre poreza.

Efektivna poreska stopa = Troškovi poreza na dobit / Dobitak pre poreza
(Chen i dr, 2010).

Što je niža efektivna poreska stopa to znači da privredno društvo više primenjuje poresko planiranje.

Mera poreske evazije koju smo prethodno definisali može da ukazuje na izbegavanje plaćanja poreza odnosno da bude mera koja će ukazati da neko privredno društvo možda ulazi i u domen utaje poreza, za šta bi se trebala obaviti detaljnija analiza.

Metoda neto vrednosti

Iako je ova tehnika jedna od onih koja se koristi kod utaje poreza, pogotovo u Sjedinjenim Američkim Državama, praktično može da se primeni kod svakog privrednog krivičnog dela koje je propisano Zakonom o krivičnom postupku, kada je tokom finansijske istrage potrebno dokazati da je životni stil osumnjičenog daleko iznad onog koji bi taj osumnjičeni imao na osnovu prijavljenih prihoda. U Srbiji, Zakonom o krivičnom postupku ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - odluka US i 62/2021 - odluka US) smo onemogućeni u primeni ove metode kod utaje poreza jer da bi se primenila metoda neto vrednosti, ona podrazumeva primenu metode prikupljanja dokaza posebnom dokaznom radnjom, a to je provera računa i sumnjivih transakcija. Međutim, ova dokazna radnja se može primenjivati kod **pranja novca, primanja i davanja mita i trgovine uticajem** (kad su u pitanju privredna krivična dela), ali ne i kod utaje poreza. Odnosno kod utaje poreza bi se primenila samo ako je **kazna zatvora predviđena da bude duža od 4 godine** (kod utaje poreza gde iznos prelazi 15 miliona dinara učinilac se može minimalno kazniti tri godine do deset godina).

Međutim, navedena metoda koja korišćena prvi put u SAD-u prilikom utaje poreza velikog čikaškog gangstera **Al Kaponea (engl. Al Capone)** i **njegove braće** (Schwab, 1961). U Sjedinjenim Američkim Državama ova metoda se primenjuje i kod utaje poreza, ali i kod poreskih prekršajnih dela za koje se postupak pokreće kao parnični postupak.

Metoda neto vrednosti je bila često upotrebljavana od strane poreske uprave u Sjedinjenim Američkim državama kao metod utvrđivanja prihoda poreskih obveznika kod kojih se sumnjalo da su prikazali niže prihode i tako izbegli plaćanje poreza. Smatrala se prihvatljivom samo za one poreske obveznike koji ne vode poslovne knjige i primenjivala se shodno američkom Zakonu o porezu (eng. Internal revenue Code) iz 1939. (Mills, 1955).

Comisky (1981) je naveo da inspekcijski organi u SAD-u pri Upravi prihoda (eng. Internal revenue service) najčešće posumnjaju da poreski obveznik krije i neprijavljuje prihod kada dolazi do porasta njegove neto vrednosti, što je i suština primene ove metode. Dakle, iz porasta imovine poreskog obveznika za koju prihod nije prijavljen i oporezovan, a trebao je biti, izvodi se zaključak, i to posredno, o postojanju poreske utaje.

Ova metoda je prvi put primenjena kada je 30-tih godina 20.veka bila uvedena zakonska zabrana prodaje i trgovine alkoholnim pićima u SAD-u (eng. prohibition). U tom periodu brojne organizovane kriminalne grupe, bavile su se prohibicijom i činile navedena krivična dela. S obzirom da im imovina potiče iz nelegalnih

prihoda, ove kriminalne grupe nisu imale legalne privredne poduhvate, kao ni legitimne poslovne knjige, te je primena ove metode bila jedina moguća u dokazivanju neprijavljenih prihoda.

Međutim, neto vrednost predstavlja indirektan, ali ne i dovoljan dokaz utaje poreza, pa se zato od tužioca i zahteva da utvrdi verovatan izvor za neprijavljeno povećanje prinosa poreskog obveznika. Ako dakle tužilac utvrdi **verovatan izvor povećanja prihoda** poreskog obveznika koji nije legalan, porota će onda utvrditi da je poreski obveznik verovatno imao neprijavljene prihode koji dolaze iz tog verovatnog izvora prihoda.

Sledeći slučaj to pokazuje (Cominsky, 1981). U dokazivanju pred sudom u slučaju United States protiv Chapman-a, verovatan izvor prihoda poreskog obveznika bila je prodaja mesa i mesnih prerađevina, a dokaz su bile izjave kupaca mesa koji su rekli da su tokom ratnih godina (II svetski rat) plaćali ovom poreskom obvezniku iznose u gotovini odnosno razliku između ugovorene prodajne cene i stvarne prodajne cene koja je bila značajno viša od ugovorene.

Služba prihoda u SAD je tako ustanovila da poreski obveznik nije prijavio sve prihode od prodaje mesa i da je utajio porez i učinio krivično delo (Cominsky, 1981). Verovatni izvor tog neprijavljenog prihoda bila je prodaja mesa.

Takođe, u slučaju Ford protiv Sjedinjenih Država direktor policije grada Galvestona bio je optužen za utaju poreza tokom 1945-1947 godine dok je utvrđeno da je verovatni izvor prihoda, odnosno povećanja neto vrednosti bilo mito koje je optuženi primao tokom tih godina.

Primena metode sastoji od sledećih elemenata (Schwab, 1961):

- a) prvi korak je da se utvrdi početna vrednost neto imovine poreskog obveznika što je ujedno i najteži deo za poresku policiju jer određeni poreski obveznici imaju značajne iznose gotovine koje drže "u slamarici" pa taj iznos ne ulazi u osnovicu, dok u osnovicu ulazi sva imovina poreskog obveznika koja se može utvrditi na osnovu dokaza (izvod iz katastra, izvod iz registracije vozila, izvod iz centralnog registra hartija od vrednosti, bankarski izvodi sa računa i slično) od kojeg su oduzete obaveze,
- b) iznos za troškove života se dodaje na neto vrednost,
- c) neoporezivi prihodi se isključuju, odnosno oduzimaju od neto vrednosti, a ti prihodi su naplaćene kamate, nasledstva i pokloni,
- d) isključuje se dobitak na prodaji imovine ako je nastao tako što se oduzima od neto vrednosti,

- e) ukoliko je određena imovina uključena u imovinu obveznika postavlja se pitanje kako tretirati amortizaciju za te objekte i u praksi se pojavljuje više rešenja, a jedno od prihvatljivih je da se imovina vodi po knjigovodstvenoj vrednosti (troškovi nabavke – amortizacija do tog dana).

Najčešće poreski obveznici kojima je na ovaj način utvrđen neprijavljeni prihod **pokušavaju da opravdaju da iznos početne neto vrednosti nije tačno izračunat** odnosno da imaju i gotovinu u slamarici koja nije uzeta u obzir, a koja potiče od strane nekog donatora.

Čak i u domaćoj praksi imali smo te primere kada se pokrene pitanje porekla imovine ili neprijavljenih prihoda politički aktivnih lica. Međutim, ova praksa nije naš izum.

Tome u prilog govore i sledeći slučajevi utaje poreza gde je poreski obveznik tvrdio da ima gotovinu u slamarici koja nije uzeta u obzir, a potiče od nekog donatora (bliži rođaci). Ovde je zadatak tužioca da dokaže da donator nije mogao da raspolaže sa tom gotovinom niti da istu pokloni poreskom obvezniku. Najčešće se obveznici pozivaju na donatora koji je preminuo i koji im je to ostavio, ali to nigde nije prijavljeno, niti navedeno u rešenju o nasleđivanju i drugim pravnim spisima. U jednom slučaju (Schwab, 1961) utvrđeno je da poklon od 33,865 dolara nije mogao doći od donatora koji je naveden jer je donator prilikom smrti imao samo 10,000 dolara prihoda prijavljenih u poreskoj upravi, radio je kao običan radnik, nema podataka da je bilo kome davao gotovinu niti je imao određene investicije iz kojih bi generisao taj prihod.

Metoda neto vrednosti mogla bi se nazvati **metodom rekonstrukcije prihoda** poreskog obveznika (Lipton i Petrie, 1959). Ova metoda najviše zavisi od početne neto vrednosti koja je utvrđena i nije redak slučaj da ukoliko neki iznos nije uključen u početnu neto vrednost, kasniji porast neto vrednosti se onda može dugovati navodnom neprijavljenom prihodu, a u stvarnosti taj iznos potiče od netačno utvrđene početne neto vrednosti.

U proceni početne neto vrednosti najbolje je da poreska policija ima punu kooperativnost osumnjičenog za utaju poreza (Lipton i Petrie, 1959). Bez potpune kooperacije nije moguće tačno utvrditi početnu neto vrednost.

Formula za metodu neto vrednosti:

Imovina poreskog obveznika	Sva imovina koju poreski obveznik tokom saradnje sa policijom utvrdi da poseduje kao i imovina iz poreskih prijava, katastra itd. (osnov za vrednovanje troškovi umanjeni za amortizaciju)
- Obaveze poreskog obveznika	Kreditni, kreditne kartice (dugovi)
Neto vrednost poreskog obveznika na početku perioda	Najvažniji element od kojeg zavisi tačnost celokupnog obračuna
- Neto vrednost prethodne godine	
Prirast neto vrednosti	
+ Troškovi života	Na osnovu troškova života koji se javno objavljuju
- Prihodi iz poznatih izvora (nasledstvo, pokloni, naplaćene kamate)	Po osnovu rešenja ili ugovora o poklonu, nasleđivanju, po osnovu izjava itd.
Prilagođeni prirast neto vrednosti	
- Prijavljeni prihodi	Zarade i svi prihodi koji su ušli u obračun poreza na dohodak građana
Neprijavljeni prihodi	Iznos za koji se od poreskog obveznika traži da pobije ili se na osnovu njega dalje sprovodi istraga

Sledeći primer ima zadatak da ilustruje primenu metode neto vrednosti.

Primer 1

Utvrđeno je da gospodin X ima 1,000 novčanih jedinica gotovine 31/12/2024. Istog datuma utvrđen je saldo računa u banci sa 1500 novčanih jedinica.

Račun gospodina X pokazuje sledeće: a) 31/12/2025 godine imao je saldo od 4750 novčanih jedinica, a 31/12/2026 imao je saldo od 5225 novčanih jedinica na tom računu.

Kamata koju je naplatio na deponovana sredstva je bila 250 novčanih jedinica 31/12/2025 i 475 novčanih jedinica 31/12/2026 godine.

Gospodin X je imao i nakit u vrednosti od 1,000, 2024. godine kupio je nakit za 5,000 tokom 2025. i 2026. je kupio nakit za 6,000 novčanih jedinica.

Negde tokom 2024. godine kupio je brod u vrednosti od 17,500. Taj brod je i dalje u njegovom vlasništvu. Kupio je tokom 2025. i auto za 18,250 i platio ga gotovinom. Iste godine kupuje i kuću za 150,000. Troškovi život su mu bili 2025.g. 11,000, a u toku 2026. godine 13,000. Gospodin X redovno godišnje zarađuje platu od 25,200 i 22,200 u toku dve posmatrane godine.

Tabela 11. Hipotetički primer primene metode neto vrednosti

Sredstva	2024	2025	2026
Novac na računu u banci	1,000 + 1,500	4,750	5,225
Nakit	1,000	6,000	12,000
Brod	17,500	17,500	17,500
Automobil	0	18,250	18,250
Kuća	0	150,000	150,000
Ukupna sredstva:	21,000	196,500	202,975
Obaveze:	0	0	0
Neto vrednost :	21,000	196,500	202,975
- Neto vrednost prethodne godine	-	-21,000	-196,500
Prirast neto vrednosti	-	175,500	6,475
Korekcija 1- troškovi života		+11,000	+13,000
Korekcija 2- kamate	-	-250	-475
Prilagođen prirast neto vrednosti -	-	186,250	19,000
- Prijavljen prihod	-	25,200	22,200
Neprijavljen prihod		161,050	-

Izvor: Samostalna izrada autora.

Metoda neto vrednosti je metoda kojom se prikupljaju činjenice o finansijskom profilu osumnjičenog i ona sama po sebi ne može biti osnov za pokretanje krivičnog postupka, **ali je osnov za finansijsku istragu** i kasnije oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela (krivično-procesna istraga).

Kod interne istrage ova vrsta dokazivanja se retko koristi jer istragu ne sprovode krivično procesni organi već organizacije koje su angažovane od strane odbora u tom privrednom društvu kako bi se sprečila šteta po to društvo i nemaju zadatak da utvrde imovinu proisteklu iz krivičnog dela. To je primarni zadatak krivično procesnih organa.

Da bi se pokrenula finansijska istraga od strane krivično procesnih organa potrebno je da postoji osnovana sumnja, kao veći stepen verovatnoće, preko 50% ili 0.5. To je visok stepen kvaliteta indicijalnih činjenica koje ukazuju na krivično delo, da neko lice ima imovinu koja je proistekla iz krivičnog dela. Finansijska istraga je obavezna faza istage koja uvek prethodni oduzimanju imovine stečene krivičnim delom. Kao jedna od posebnih dokaznih radnji koja se sprovodi tokom finansijske istrage i utiče i na metodu neto vrednosti jeste provera računa i sumnjivih transakcija predviđena članovima 143-146 (Zakon o krivičnom postupku, ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - odluka US i 62/2021 - odluka US). Ova vrsta dokazivanja se primenjuje kod primanja i davanja mita, pranja novca i trgovine uticajem, međutim nije direktno predviđena za krivično delo utaje poreza. Kao što smo već navodili, u Sjedinjenim Američkim Državama, ovo je bila osnovna metoda za dokazivanje utaje poreza tokom perioda prohibicije, ali je kasnije primenjuje američka uprava prihoda tokom prekršajnih postupaka vezanih za poreze.

Metoda bankarskog depozita

Metoda bankarskog depozita je takođe u SAD prihvaćena kao metoda dokazivanja utaje poreza, odnosno kao indirektna metoda. Kroz analizu iznosa i transakcija na bankarskim računima osumnjičenog pokušava se utvrditi iznos koji je prijavljen. Ovom metodom ne bi smo mogli dokazivati utaju poreza u Srbiji jer prema ZKP (čl.144) javni tužilac može da banci naredi dostavljanje podataka za učinioce određenih krivičnih dela kao što su trgovina uticajem, primanje i davanje mita, pranje novca.

Da bi ova metoda bila adekvatno primenjena mora se uspostaviti (Cominsky, 1981):

- (1) regularna primanja i izdavanja novca sa tog računa,
- (2) da je osumnjičeni imao prihode iz poslovanja odakle potiču ti depoziti,
- (3) da depoziti ne predstavljaju neoporezive izvore prihoda i
- (4) da su depoziti posle prilagođavanja veći nego što je zakonit prijavljeni prihod osumnjičenog.

Formula za primenu metode bankarskog depozita:

Deponovana sredstva na svim računima
- Transferi
Neto depozit
+ gotovina na ruke
+ gotovinski rashodi
Ukupna primanja iz svih izvora
- Finansiranje iz poznatih izvora
Finansiranje iz nepoznatih izvora

Primer 1

Interesantan je primer krivičnog dela utaje poreza koji su obradili autori Miletić i dr. (2024) na osnovu krivičnog dela za koje su prikupljali saznanja tokom 2017. i 2018. Naime, krivično delo utaje poreza za koje je dojava stigla od Sektora poreske policije ukazala je na određenog poreskog obveznika koji je imao određene nepravilnosti u radu i koje su se odnosile na izbegavanje plaćanja poreza. Naime, ovaj poreski obveznik je primio na svoj račun uplate u iznosu od 260 miliona dinara od strane drugih privrednih društava. Ovo je tipičan slučaj peračkog privrednog društva koje je drugim društvima ispostavljalo fakture za određenu robu, odnosno fingiralo prodaju. Na osnovu ispostavljenih faktura druga privredna društva su umanjivala svoje obaveze za PDV, odnosno koristila te fakture i PDV iskazan u njima kao odbitak prethodnog poreza.

Isti autori naveli su da se mogu utvrditi odgovarajuće karakteristike peračkih privrednih društava (Miletić i dr., 2024, str. 120) i to:

- A) ova društva su aktivna u Agenciji za privredne registre, ali vlasnik najčešće nije dostupan ili nema saznanja o delu (potpisuje dokumenta kao formalni direktor),
- B) Društvo registrovano na nepostojeće lice, lice sa društvenih margina,
- C) Poznato sedište i istaknuta firma,
- D) Imaju aktivan račun u banci i PIB (poreski identifikacioni broj),
- E) Izdaje fakture, ima dostupnu poslovnu dokumentaciju i angažovanu knjigovodstvenu agenciju,
- F) Obično imaju samo jednog zaposlenog,
- G) U osnovi poslovanja su prilivi novca na tekući račun nakon čega slede odlivi prema drugim peračkim društvima ili u inostranstvo,
- H) Uredno podnosi poreske prijave i završni račun i
- I) Imaju vremenski ograničeno trajanje od 3-6 meseci.

Čest je slučaj da poreska policija u okviru redovnih provera transakcija poreskih obveznika iz Srbije sa poreskim obveznicima iz drugih zemalja upućuje zahteve stranim poreskim službama za međunarodnu saradnju radi provere da li postoji stvarni poslovni odnos ovih subjekata ili stvarni poslovni odnos sa fizičkim licima u inostranstvu. Predmet provere su osnovanost transakcije i pravni osnov novčanog priliva ili odliva, da li je bilo stvarnog prometa usluga, odnosno da li su računi izdati kao dokumenta koja prate transakcije služila u svrhe neosnovanog transfera novčanih sredstava u inostranstvo i umanjena dobiti poslovanja, pa time i oporezive dobiti (Ministarstvo finansija Uprava za sprečavanje pranja novca, 2024).

Zakon o utvrđivanju porekla imovine i posebnom porezu ("Sl. glasnik RS", br. 18/2020 i 18/2021) predviđa da poreska uprava bude ovlašćena da traži informacije o poreklu imovine ako se nečija vrednost imovine uvećala za više od 150,000 Eur tokom tri uzastopne godine. Ako ne postoje dokazi o prijavljenom prihodu iz koje je ta imovina nastala ona može biti oporezovana po stopi od 75%. Verujemo da će utvrđivanje imovine poreskog dužnika biti omogućeno primenom metoda neto vrednosti. U čl. 11 ovog Zakona propisan je način i postupak utvrđivanja imovine fizičkog lica i da u istu ulaze nepokretnosti, finansijski instrumenti, udeli u pravnom licu, oprema za obavljanje delatnosti, motorna vozila, plovni objekti i vazduhoplovi, štedni ulozi i gotovina i druga prava.

6.6. ORGANIZOVANI KRIMINAL

U ovom delu udžbenika bavićemo se organizovanim kriminalom, a posebno će biti obrađeno krivično delo pranja novca koje se često pripisuje organizovanim kriminalnim grupama.

6.6.1. Organizovani kriminal- pojam, struktura, aktivnosti

U literaturi je moguće pronaći više definicija organizovanog kriminala.

“Organizovani kriminalitet podrazumeva postojanje kriminalne organizacije koja ima više od dva člana, sa ciljem trajnijeg vršenja krivičnih dela radi ostvarivanja imovinske koristi i odgovarajućeg uticaja, s tim što takva kriminalna organizacija da bi mogla da opstane nužno je da se koristi nasiljem ili nekim drugim sredstvima zastrašivanja ili da uspostavi odgovarajuću spregu sa državom, političkim, ekonomskim i finansijskim subjektima, bilo korupcijom, ucenom, iznudom, bilo nekim drugim načinom” (Matijašević i Pavlović, 2009)

U prethodnoj definiciji naglasak je stavljen na izvršenje teških krivičnih dela sa ciljem sticanja korisiti/uticaja i uz korišćenje nasilja. Naglašena je i sprega sa politikom.

Grubač (2009) kada govori o organizovanom kriminalu u Srbiji smatra da je organizovani kriminal počeo 90-tih godina 20.veka i da je autoritarni režim i sankcije uvedene Srbiji dovele do organizovanog kriminala koji je imao spregu sa državom, bio podržavan od strane države, odnosno bio sredstvo za očuvanje političke moći i uticaja. Ove organizovane kriminalne grupe bavile su se krijumčarenjem nafte, cigareta, oružja, prodajom narkotika, prodajom krađenih automobila itd. Grubač (2009) smatra da u tom periodu nije bilo opšte svesti o povećanoj opasnosti od organizovanog kriminala.

Dakle, prema definiciji koju daje ovaj autor organizovani kriminal ima spregu sa državom i ima nekoliko karakteristika koje ga izdvajaju od drugih oblika kriminala i to su (Grubač, 2009):

- Visok stepen organizovanosti članova,
- Žeđ za novcem,
- Težnja za vlašću i
- Transnacionalnost.

Prema Konvenciji Ujedinjenih nacija o borbi protiv transnacionalnog i organizovanog kriminala iz 2004. (UN Office of drugs and crime, 2004, član 2) postoji više elemenata definisanja organizovanog kriminala:

- **Organizovana kriminalna grupa** je svaka strukturisana organizacija od tri ili više osoba koja je osnovana da bi trajala određeno vreme i koja izvršava teška krivična dela koja su definisana u skladu sa ovom konvencijom sa ciljem sticanja, direktno ili indirektno materijalne ili finansijske koristi,
- **Teško krivično delo** je ono za koje je predviđena kazna zatvora od četiri ili više godina,
- **Strukturisana kriminalna organizacija** je namerno formirana kako bi činila jedno ili više krivičnih dela, ali nije neophodno da ima podeljene uloge između članova te organizacije, nije nužno da postoji kontinuitet u članstvu ili razvijenu unutrašnju strukturu.

Prema navedenoj definiciji može se zaključiti da su glavna obeležja organizovanog kriminala da izvršava teška krivična dela i da ima odgovarajuću strukturu koja će podržavati izvršenje tih dela.

Naime, organizovane kriminalne grupe tradicionalno su imale jaku unutrašnju organizaciju koja je bila dobro hijerarhijski postavljena (na primer, italijanska mafija), međutim, danas se koriste novim vidovima kriminalnih aktivnosti (kripta valuta, sajber prevare) pri čemu funkcionišu kao labave organizacije, prividno fleksibilne, zasnovane na ugovorima sa članovima koji imaju određena specifična znanja (iz IT-a, bankarstva, block chain-a itd). Neke grupe imaju labavu unutrašnju strukturu jer su zasnovane na specifičnom moralnom kodeksu koji ih drži zajedno (kulturološka ili etnička povezanost).

Beare (1997) definiše **organizovani kriminal tako što ga direktno povezuje sa politikom** i tvrdi da je politička mašinerija u SAD-u ona koja posluje između legitimnog civilnog društva i manje legitimnih kriminalnih grupa koje se bave iznudama, reketiranjem i drugim kriminalnim delima, te da politička mašinerija omogućava da se obe aktivnosti paralelno odvijaju, ali sa različitim ulogama.

Političke elite posluju sa organizovanim kriminalom da bi imale moć, eliminisale opoziciju i došle do fondova za svoje finansiranje kroz uključenost u trgovinu nelegalnim proizvodima (Beare, 1997). U njegovoj punoj moći organizovani kriminal može biti toliko povezan sa ekonomskim, političkim, socijalnim institucijama u nekoj zemlji da ga je onda veoma teško razlikovati od legitimnog poslovanja i determinisati kao kriminalnu organizaciju.

Beare (1975) u definiciji apsolutno naglašava vezu ogranizovanog kriminala i politike kao nužni aspekt njegovog definisanja.

Kleemens (2007) je kroz dubinsku analizu studija slučajeva u Holandiji utvrdio da teško da postoji bilo koji dokaz da su kriminalne organizacije uključene u politiku, zaštitu ili političku korupciju, međutim, one koriste legalnu infrastrukturu i legalne tokove trgovine i novca za svoje kriminalne aktivnosti.

Kleemens dakle naglašava da organizovana kriminalna organizacija najčešće koristi legalne aktivnosti, koje kombinuje sa nelegalnim aktivnostima i tokovima novca što čini veoma teškim proces dokazivanja krivičnih dela.

U svim navedenim definicijama prozilazi da su **ključna obeležja** organizovanog kriminala sledeća:

- a) Postojanje odgovarajuće organizacije većeg broja lica i to takve organizacije koja podržava izvršenje teških krivičnih dela,
- b) Cilj izvršenja dela je sticanje materijalne i finansijske koristi članova te organizacije, dakle profitna motivacija je u osnovi svih definicija i
- c) Sprega sa politikom, ekonomijom i realnom privredom.

Srbija je 2009. donela *Nacionalnu strategiju za borbu protiv organizovanog kriminala* ("Sl. glasnik RS", br. 23/2009). "Pod organizovanom kriminalnom grupom podrazumeva se grupa od tri ili više lica, koja postoji određeno vreme i deluje sporazumno u cilju vršenja jednog ili više krivičnih dela za koja je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, radi sticanja, posredno ili neposredno, finansijske ili druge koristi." (Nacionalna strategija, 2009)

Značajne karakteristike organizovanog kriminala su sledeće (Nacionalna strategija, 2009):

- svaki član kriminalne organizacije ima unapred određeni, odnosno očigledno određivi zadatak ili ulogu;
- delatnost kriminalne organizacije planirana je na duže vreme ili za neograničeni vremenski period;
- delatnost organizacije zasniva se na primeni određenih pravila unutrašnje kontrole i discipline članova;
- delatnost organizacije planira se i vrši u međunarodnim razmerama;
- u vršenju delatnosti primenjuje se nasilje, zastrašivanje ili postoji spremnost za njihovu primenu;
- u vršenju delatnosti koriste se privredne ili poslovne strukture, pranje novca i nezakonito stečene dobiti;
- postoji uticaj organizacije ili njenog dela na političku vlast, sredstva javnog informisanja, zakonodavnu, izvršnu ili sudsku vlast ili na druge važne društvene ili ekonomske činioce.

Struktura organizovane kriminalne grupe može biti hijerarhijska (prkeo 40%), zatim kratkoročna (20%) ili može biti grupa sa veoma labavom strukturom na mrežnoj osnovi (oko 40% grupa) (Europol, 2017).

Organizovane kriminalne grupe su folklorizovane i oslonjene na mitologiju (Albanese, 2021). Nije čest slučaj da se i u našem okruženju one povezuju sa tačno određenim regionom (na primer, imaju nazive Voždovački klan, Škaljarski klan i dr.).

Jedna od karakteristika kriminalnih grupa je višekriminalnost, odnosno činjenje većeg broja kriminalnih dela. Prema izveštaju Europolu oko 45% organizovanih kriminalnih grupa su višekriminalne jer imaju želju da smanje svoje poslovne troškove, da poboljšaju profit koji stižu iz kriminalnih aktivnosti i imaju bolju profitnu marginu po obavljenom poslu (<https://www.europol.europa.eu/socta/2017/organised-crime-groups.html>).

Dakle, struktura svake organizovane kriminalne grupe mora da podržava oblike kriminala kojim se bave, kao i da posluje po komercijalnim poslovnim principima, kao i legalna privredna društva i organizacije.

Jedan od najčešćih oblika krivičnih dela kojima se bave jeste **korupcija**. Postavlja se pitanje kakve veze korupcija ima sa organizovanom kriminalnom grupom.

Korupcijom se bave kako bi najčešće prikrile ostala krivična dela ili kako bi ove grupe došle do neophodnih podataka o istrazi za krivična dela koja im se stavljaju na teret i tako uticali na svedoke saradnike i tok istrage. Takođe, pored dolaženja do informacija, jedan od ciljeva korupcije kod ovih grupa je i da ostanu "ispod tužilačkog i policijskog radara", odnosno da se o njima ne bi širile informacije koje će uputiti na članove grupe. Korupcija međutim za ove grupe može biti i dodatna kriminalna aktivnost koja omogućava obavljanje osnovne kriminalne delatnosti (na primer, u svrhe dobijanje dozvola, prelazak granice itd.) (Europol, 2017).

Sledeća slika prikazuje kako su korupcija i organizovani kriminal povezani.

Slika 19. Povezanost organizovanog kriminalna i korupcije

Izvor: Europol Organized crime. Europol. Organized crime groups (<https://www.europol.europa.eu/socta/2017/organised-crime-groups.html>)

Pojavni oblici organizovanog kriminala zastupljeni u Republici Srbiji su: trgovina narkoticima, iznude, otmice, ucene, trgovina ljudima, krijumčarenje ljudi, korupcija, pranje novca, zloupotreba službenog položaja, falsifikovanje novca i drugih sredstava plaćanja, prostitucija, trgovina oružjem i eksplozivnim materijama, međunarodno krijumčarenje vozila, krijumčarenje akcizne robe i visokotehnološki kriminal (Nacionalna strategija, 2009).

Kod definisanja organizovanog kriminala postavlja se **pitanje veze organizovanog kriminala i privrednog kriminala.**

Organizovana kriminalna grupa podrazumeva činjenje teških krivičnih dela, među kojima mogu činiti i dela privrednog kriminala. Ukoliko posmatramo samo privredni kriminal njega mogu činiti i pojedinci koji imaju odgovarajuća ovlašćenja u privrednom društvu i ovi pojedinci ne moraju biti deo organizovane grupe.

Organizovani kriminal je kontinuirana kriminalna aktivnost, dok kod privrednog kriminala delo može da bude samostalno i samo jednom izvršeno.

Tako na primer zloupotrebu položaja u privredi može da izvrši samo jedno lice koje nije član organizovane kriminalne grupe i tada je to delo privrednog kriminala, međutim, kada više lica koja su članovi organizovane grupe vrše dela zloupotrebe položaja u privredi sa ciljem da bi oprali novac te kriminalne grupe, onda je to delo organizovanog kriminala jer ima kontinuitet u izvršenju i čini ga veći broj lica na organizovan način.

Sa druge strane aktivnosti **organizovanog kriminala i terorističke kriminalne grupe** se mogu preplitati pogotovo u domenu finansiranja, odnosno da teroristička grupa koristi organizovani kriminal za sticanje protivpravne imovinske koristi koju onda ulaže u terorističke akcije. Međutim, po svojoj suštini teroristička kriminalna grupa za cilj ima izazivanje terorističkog akta koji je uvek motivisan zastrašivanjem i ostvarivanjem nekih ciljeva koji nisu sračunati na profit. Cilj terorističke organizacije je pritisak na vladu neke zemlje ili neku drugu organizaciju i taj pritisak je politički motivisan.

Naime, kod organizovane kriminalne grupe profit je jedini cilj, a moć i kontrola su sekundarni, ove grupe se veoma retko koriste terorizmom.

Terorističku akciju može izvesti samo jedno lice, što takođe utiče na distinkciju terorizma i organizovanog kriminala. Organizovana kriminalna grupa ponekad može da se koristi terorizmom, ali je krajnji cilj da se dobije politička moć da bi se ciljevi organizovane grupe za sticanjem profitne ili materijalne moći ostvarili.

U literaturi se posebno izučava i **transnacionalni organizovani kriminal**. Prema FBI transnacionalni organizovani kriminal predstavlja grupu ili asocijaciju članova koji posluju, u celini ili delimično korišćenjem nelegalnih sredstava. Ne postoji jedinstvena struktura ove grupe, hijerarhija varira od klana, mreže ili ćelije i može evoluirati u druge strukture (<https://www.fbi.gov/investigate/transnational-organized-crime>) Ove grupe svoje aktivnosti štite nasiljem, korupcijom, međunarodnom trgovinom, kompleksnim mehanizmima i organizacionom strukturom koja prelazi državne granice većeg broja zemalja.

Prema Albanese (2021) slučajevi procesuiranog organizovanog kriminala u SAD-u tokom 2019. pokazuju da su se organizovane kriminalne grupe bavile sledećim aktivnostima:

- a) 72% trgovina narkoticima,
- b) 13.3% RICO (iznude, ucene),
- c) 3.2% trgovina ljudima,
- d) 2.7% trgovina nelegalnom robom,
- e) 2.6% sajber kriminal,
- f) 2.3% pranje novca.

Prema istom FBI izveštaju transnacionalne grupe dele se na (<https://www.fbi.gov/investigate/transnational-organized-crime>):

- a) **Afrički transnacionalni organizovani kriminal** (razvijena je 80-tih godina kao posledica razvoja tehnologije i specijalizovana je za prevare na internetu, trgovinu drogom i finansijske prevare)
- b) **Azijski transnacionalni organizovani kriminal** (nastali su početkom 20.veka u SAD-u i bave se iznudama, ubistvima, kidnapovanjem, nelegalnim kockanjem, prostitucijom itd.)
- c) **Balkanski transnacionalni organizovani kriminal** (sajber prevare, prevare sa lažnim pasošima, prevare u zdravstvu, prevare sa nekretninama, osiguranjem, pranje novca, trgovina drogom itd.)
- d) **Euroazijski organizovani kriminal** (grupe su nastale na bivšim teritorijama Sovjetskog Saveza, odnosno posle njegovog raspada, politički i finansijski motivisane grupe, bave se zdravstvenim prevarama, prevare sa hartijama od vrednosti, investicione prevare, iznude, ucene, pranje novca, krađe automobila i dr.)
- e) **Italijanski organizovani kriminal** (nastala je oko 1800. godine, odnosno negde početkom 19.veka; u Italiji su delovale četiri grupe i to: Cosa Nostra (Sicilian Mafia), Camorra, 'Ndrangheta, and Sacra Corona Unita; nakon toga prelaze da rade u SAD-u gde nastaje nekoliko grupa iz Cosa Nostre i bavili su se kontrolom sindikalnih organizacija, političkom korupcijom, trgovinom narkoticima, nelegalnim kockanje, proizvodnjom alkoholnih pića u doba prohibicije itd.) i
- f) **Organizovani kriminal Srednjeg istoka** (nastali 70-tih godina 20.veka, bave se krađom automobila, finansijskim prevarama, pranjem novca, krađom identiteta itd.).

Organizovani kriminal je veoma složen fenomen koji ima čitav niz karakteristika koje je veoma teško posebno proceniti i odvojiti od drugih elemenata kriminala:

- a) Često se bave trgovinom narkoticima i drugim nedozvoljenim proizvodima (retke životinje ili zaštićene životinje, medicinski proizvodi, krađeni proizvodi),
- b) Osumnjičeni može biti svako u toj kriminalnoj organizaciji, kriminalna dela vrše u saučesništvu,
- c) Profitno su orjentisani i
- d) Često koriste elemente sajber kriminala (krađa podatka sa kreditnih kartica, korišćenje virusa da bi se tražio otkup i slično).

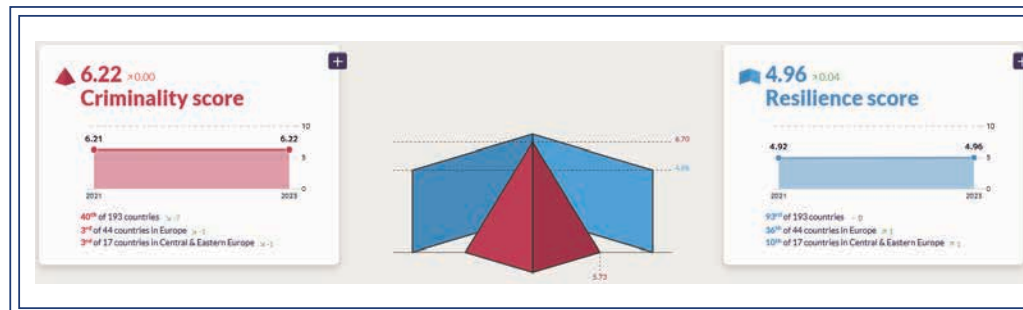
Borba protiv organizovanog kriminala je takođe višeslojna i ne može da se zasniva samo na ulozi tužilaštva i policije.

Grubač (2009) smatra da je institucionalna borba protiv organizovanog kriminala započela tokom 2002. u Srbiji kada je:

- doneto je novo krivično materijalno zakonodavstvo koje je predvidelo pojedine inkriminacije organizovanog kriminala;
- u Zakon o krivičnom postupku, ZKP iz 2001. god. naknadno (2002. god.) je uključena posebna glava posvećena procesnim instrumentima za borbu protiv organizovanog kriminala;
- donet je poseban zakon o organizaciji državnih organa (javnog tužilaštva, policije i suda) za borbu protiv organizovanog kriminala i njihovim nadležnostima (19. jula 2002. godine) i
- u Ministarstvu policije bila je osnovana posebna policijska uprava za borbu protiv organizovanog kriminala (UBPOK).

Prema *Indeksu organizovanog kriminala* za Republiku Srbiju možemo dobiti uvid u rang naše zemlje vezano za borbu protiv organizovanog kriminala.

Slika 20. Indeks organizovanog kriminala za Republiku Srbiju

Izvor: Organized crime index (<https://ocindex.net/country/serbia>, pristupljeno april 2025.)

Srbija je na 40-tom mesto od 193 rangirane zemlje prema kriminalitetu ove vrste i treća zemlja u Evropi. Ovako visok rang Srbije govori o nedovoljno razvijenim oblicima borbe protiv organizovanog kriminala. Prema indeksu otpornosti na organizovani kriminal Srbija je nisko rangirana i to na 36-tom mestu od 44 rangirane zemlje u Evropi.

6.6.2. Izvori saznanja i dokazivanje organizovanog kriminala

S obzirom da organizovani kriminal obuhvata različite oblike kriminaliteta, teško je utvrditi tačne indicije za postojanje organizovanog kriminala.

S tim u vezi određeni autori su te indicije **sistematizovali u tri grupe** (Šikman, 2011):

- a) Indicije koje se ispoljavaju pre izvršenja dela (ove indicije ukazuju da organizovana kriminalna grupa priprema delo i to su indicije koje utiču na to da se osnivaju firme, angažuju lica koja poseduju specifična znanja itd.)
- b) Indicije u toku izvršenja dela (one su najbrojnije i vezuju se za konkretno krivično delo i na utvrđivanje sredstva ili načina izvršenja, indicije da je osumnjičeni bio na mestu izvršenja, motiv izvršenja itd.)
- c) Indicije koje se ispoljavaju nakon izvršenja krivičnih dela organizovanog kriminaliteta su indicije materijalne prirode ili tragovi na mestu izvršenja dela, načina na koji je delo prikriveno, kao i koristi od izvršenog dela.

Prema Šikmanu (2011) najučestalije indicije su:

- učestalo vršenje krivičnih dela iz domena osnovnih delatnosti organizovanog kriminaliteta (trgovina ljudima, trgovina drogom, korupcija, pranje novca i sl.), kao i profesionalna orijentacija ka vršenju krivičnih dela organizovanog kriminaliteta,
- prisustvo krivičnih dela iz oblasti nasilničkog kriminaliteta izvršenih na profesionalan i gangsterski način u stilu mafijaških organizacija, specifični obračuni između pojedinaca i kriminalnih grupa,
- planiranje vršenja krivičnih dela organizovanog kriminaliteta, udruživanju većeg broja lica, pribavljanju sredstava izvršenja, pripremanju alibija za pojedine članove kriminalne organizacije, pribavljanju falsifikovanih ličnih isprava,
- učestalost otmica biznismena i drugih materijalno dobro situiranih lica i plaćanje određene nadoknade za njihovo puštanje na slobodu,
- neprijavlivanje napada od strane oštećenih usled straha od odmazde,
- psihološke indicije (poboljšanje stila života, luksuzan život).

S obzirom na složenu prirodu organizovanog kriminala uvedene su i **posebne dokazne radnje** kao što su tajni nadzor komunikacije, tajno praćenje i snimanje, simulovani poslovi, računarsko pretraživanje podataka, prikriveni islednik i kontrolisana isporuka (ZKP, čl.161-187).

Sledeći primeri preuzeti su iz USAID (2008) Priručnika o organizovanom kriminalu u Srbiji objavljenom 2008.

Primer 1

Maj 2008.(USAID, 2008)

Krivična dela za koja je podignuta optužnica: zloupotreba javnog komunalnog preduzeća, zločinačko udruživanje, zloupotrebe službenog položaja, pranje novca i utaja poreza

Materijalna korist grupe: 274 miliona dinara

Optužica protiv 22 lica.

Tužilaštvo navodi da su se organizatori ove grupe dogovorili da privredno društvo iz Mionice i jedno privredno društvo iz Beograda, ispostavlja fakture i otpremnice sa neistinitom sadržinom kako bi se prikazao prividan ulaz robe, iako roba nije stvarno isporučena. Tako je stvorena fiktivna obaveza javnog komunalnog preduzeća, prema navodnim dobavljačima, a privredna društva ostalih okrivljenih imala su ulogu i zadatak da međusobno dostavljaju dokumentaciju sa neistinitom sadržinom, fakture i otpremnice, i tako stvaraju prividan ulaz i izlaz robe iz svojih preduzeća ka preduzećima iz Mionice i Beograda i za robu koja su ta dva preduzeća navodno isporučila javnom komunalnom preduzeću. Prema saznanju tužilaštva novac koji je na ovakav način isplatilo javno komunalno preduzeće kasnije je finansijskim transakcijama "oprano" preko stranih preduzeća na Kipru i u Austriji.

Apelacioni sud u Beogradu pravosnažno je oslobodio bivšeg direktora javnog komunalnog preduzeća i 15 njegovih saradnika optužbi da su zloupotrebama u tom preduzeću pribavili imovinsku korist veću od tri miliona dinara.

Primer 2

2006. Drumska mafija (USAID, 2008)

Optužnica: zločinačko udruživanje i zloupotreba službenog položaja u saizvršilaštvu

Metoda izvršenja: naplata putarine preko lažnih kartica za putarinu, koristili su posebne mašine za štampanje kartica, softver za naplatu putarine u svrhu lažiranja evidencije prolaska kroz naplatnu rampu kamiona inostranih registarskih tablica.

Materijalna korist: 6,5 miliona Eura

Izvori saznanja: od svedoka zaposlenog u toj firmi (napravio je snimak jer je primetio da se nešto čudno dešava, počeo je da istražuje i da se raspituje o broju vozila koja se dnevno pojave na naplatnim rampama i zatražio je te informacije preko Poverenika za informacije od javnog značaja.

Apelacioni sud u Beogradu smanjio je za po nekoliko meseci kazne zatvora i 41 okrivljenog pravosnažno osudio na ukupno 116 godina i dva meseca zatvora, odnosno 15 godina i osam meseci manje nego što su dobili prvostepenom presudom.

Navedeni primeri dati su samo kao ilustracija načina rada organizovane kriminalne grupe i potvrđuju da su one višečlane, dobro organizovane, da imaju jasan raspored zadataka članova grupe, da se bave kriminalnom delatnošću koja podrazumeva sticanje veoma visokog iznosa protivpravne imovinske koristi, da često nakon toga žele da novac stečen na taj način prebace u inostranstvo ili da ga konvertuju kroz luksuzan oblik života čime se povećava neto vrednost članova grupe u toku godina i za vreme trajanja krivičnih dela koja im se stavljaju na teret.

Međutim, pobijanje presuda od strane Apelacionog suda govori da su ova krivična dela složena, teško ih je dokazati jer članovi kriminalne grupe imaju moć da angažuju dobre advokate i da shodno tome dobiju što manje kazne za izvršena krivična dela ili da otežavaju celokupan krivični postupak kroz ulaganje žalbi, traženje izuzeća sudija i slično.

6.6.3. Povezanost organizovanog kriminala i korupcije

Organizovane kriminalne grupe u cilju sticanja političke moći povezuju se preko koruptivnih krivičnih dela sa nosiocima državnih funkcija, što otežava otkrivanje i dokazivanje krivičnih dela, kao i razbijanje organizovanih kriminalnih grupa.

Ovo posebno dolazi do izražaja u svim zemljama u kojima je država manje moćna od organizovanih kriminalnih grupa (čest slučaj u južnoameričkim državama), a i Srbija se može ili je svakako u nekom periodu mogla da se pridruži ovoj grupi.

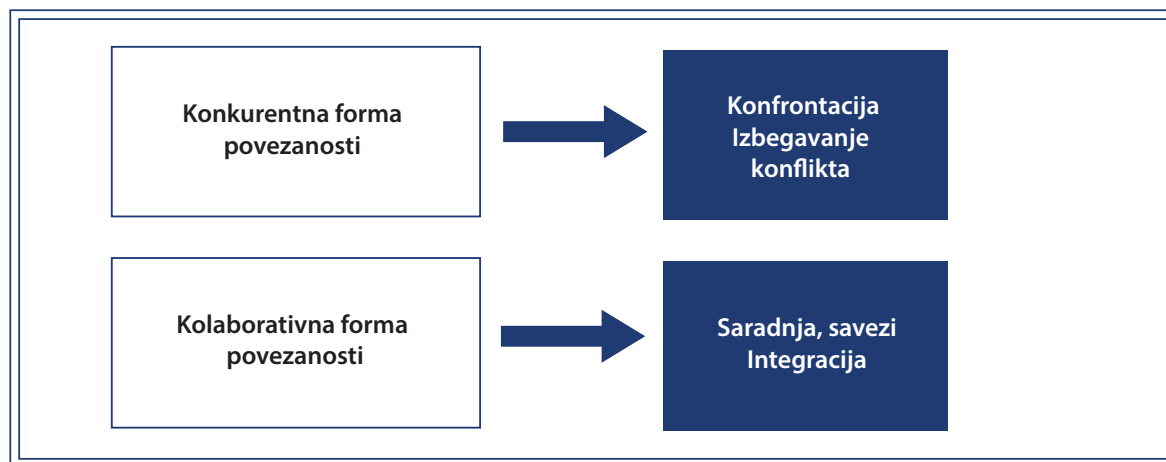
Dakle, u ovim zemljama nedržavni entiteti (organizovane kriminalne grupe, nevladine organizacije, kao i multinacionalne kompanije) mogu da prevagnu sa svojim interesima u odnosu na ostvarivanje državnih interesa (Felbab-Brown, 2009) Odnos između nejednakosti u društvu koja pogoduje razvoju organizovanog kriminala i posledično političke korupcije je odavno poznat u akademskoj literaturi i autor Becker (1968) navodi da je ulaganje u kriminal ekonomski racionalna odluka, odnosno ako se više isplati biti u kriminalu nego poslovati na redovnom tržištu, tada će individua doneti odluku da se bavi kriminalom.

Odnos korupcije i kriminala zasniva se na činjenici da će korupcija doprineti smanjenju troškova organizovane kriminalne grupe (Becker i Stigler, 1974) jer utiče na smanjenje mogućnosti da njezini članovi budu lišeni slobode i zakonski procesuirani.

Nedržavni entiteti, a mi ćemo ovde govoriti o organizovanim kriminalnim grupama, često imaju želju da sa državom i politikom budu u kontaktu i da ostvaruju određene aranžmane (poslovne, političke, pristup državnim resursima itd.) koji mogu da idu od **pritisaka, do kolaboracije, sklapanja saveza i potpune integracije države i organizovanih kriminalnih grupa.**

Povezanost organizovanog kriminala i države se najbolje može predstaviti sledećom slikom:

Slika 21. Tipologija povezanosti ogranizovanog kriminala i države

Izvor: Barnes (2017), str. 971.

Konfrontacija prema Barnes-u (2017) je najteži oblik povezanosti organizovane kriminalne grupe i države i koristi brojne forme nasilja da bi zaštitila svoje interese (pod ovaj oblik može se podvesti i ubistvo premijera R. Srbije Zorana Đinđića 2003.g., kao i konfrontacija meksičkog predsednika Kalderona koji je pokušao da uguši brojne kriminalne grupe).

U formi **izbegavanje konflikta** kriminalna organizacija ne koristi nasilje već neke blaže forme povezanosti, a to je najčešće korupcija, kao dominantan oblik. Ovde kriminalna organizacija izbegava konfliktke, a država primenjuje represiju da bi se zaštitila.

U domenu **saveza** sa državom ogranizovane kriminalne grupe prave formalne ili neformalne aranžmane sa državnim činovnicima ili političarima (direktne i indirektne) kojima se limitira sukob ove dve grupe, ali omogućava enormno bogaćenje obe strane. Smatra se da je ova forma dominirala nakon raspada SSSR-a i u Srbiji 90-tih godina, kao i posle 2000.

U formi **integracije** organizovani kriminal je deo države, uključen je u izbore i koristi razne forme političkog i drugog nasilja, ali najčešće korupciju da bi se održao.

S obzirom da se korupcija javlja na većem broju aktivnosti povezanosti kriminala i države, postoje sledeći oblici korupcije:

- A) **Krupna korupcija** je zapravo politička korupcija koja omogućava postojanje i svih drugih oblika korupcije (zloupotreba javne nabavke, finansiranje političkih partija, dobijanje budžetskih sredstava za organizacije raznih manifestacija i slično) i
- B) **Sitna korupcija** odnosno potkupljivanje nižih službenika (administrativci zaposleni u državnoj upravi, lekari, policija).

Bez obzira da li se radi o krupnoj korupciji (politička korupcija) ili o sitnoj korupciji radi se o usmeravanju državnih investicija, prava ili privilegija od onih grupa koje bi trebale da ih dobiju, prema organizovanoj kriminalnoj grupi.

6.7. PRANJE NOVCA

Prema čl. 245 KZ, **krivično delo pranja novca** odnosi se na to da neko lice izvrši konverziju ili prenos imovine, sa znanjem da ta imovina potiče od kriminalne delatnosti, u nameri da prikrije ili lažno prikaže nezakonito poreklo imovine, ili prikrije ili lažno prikaže činjenice o imovini sa znanjem da ta imovina potiče od kriminalne delatnosti, ili stekne, drži ili koristi imovinu sa znanjem, u trenutku prijema, da ta imovina potiče od kriminalne delatnosti, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina i novčanom kaznom.

Ukoliko stečena protivpravna imovinska korist prelazi 1,500,000 dinara kazna je zatvor od jedne od deset godina i novčana kazna, ako je imovinu samostalno pribavio i izvršio pranje novca kazna je ista kao i prethodna.

Međutim, ako je ovo delo **učinila organizovana kriminalna grupa**, sankcija za ovo delo je kazna zatvora od dve do dvanaest godina i novčana kazna. Zakon predviđa i da neko ko je bio dužan da zna da imovina proizilazi iz prihoda osvarenih kriminalnom delatnošću, a učinio je prethodno opisano delo kazniće se zatvorom do tri godine (KZ, Čl.245).

Odgovorno lice u pravnom licu koje učini delo ovog člana, kazniće se kaznom propisanom za to delo, ako je znalo, odnosno moglo i bilo dužno da zna da novac ili imovina predstavljaju prihod ostvaren kriminalnom delatnošću (KZ, čl.245) Zakon predviđa da će novac i imovina koja proističe iz prethodno opisanog dela biti predmet oduzimanja.

Zakon predviđa da je ovo delo moguće **učiniti činjenjem koje obuhvata:**

- a) Konverziju ili prenos imovine koja potiče iz kriminalne delatnosti,
- b) Prikrivanje porekla imovine koja je nezakonito stečena,
- c) Držanje ili korišćenje imovine koja potiče od kriminalne delatnosti i
- d) Prikrivanje ili lažno prikazivanje činjenica o imovini.

Krivično delo pranja novca postojaće i u slučaju ako se u ime i za račun pravnog lica vrši radnja izvršenja ovog krivičnog dela (Pravosudna akademija, 2017).

Da bi postojalo delo pranja novca, morala je biti učinjena neka **prethodna kriminalna delatnost** iz koji potiče nelegalna imovina (pokretne, nepokretne stvari, novac, hartije od vrednosti itd.)

Naime, ovde je zakon definisao pranje novca kao konverziju imovine koja potiče iz kriminalne delatnosti (namerno ostavljajući prostor da se ne mora posebno dokazivati krivično delo koje je prethodno postojalo, tj. da ne mora da postoji presuda za predikatno krivično delo).

U pogledu utvrđivanja činjenice da imovina potiče od vršenja krivičnog dela, nije potrebno ako već postoji pravnosnažna presuda za to krivično delo (Pravosudna akademija, 2017).

Kada govorimo o opštoj **definiciji pranja novca** onda ćemo se osvrnuti i na njeno definisanje u Zakonu o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma (skr. ZSPNFT) ("Sl. glasnik RS", br. 113/2017, 91/2019, 153/2020, 92/2023, 94/2024 i 19/2025):

Pranjem novca, u smislu ovog zakona, smatra se (ZSPNFT, čl. 2):

- 1) konverzija ili prenos imovine stečene izvršenjem krivičnog dela;
- 2) prikriivanje ili netačno prikazivanje prave prirode, porekla, mesta nalaženja, kretanja, raspolaganja, vlasništva ili prava u vezi sa imovinom koja je stečena izvršenjem krivičnog dela;
- 3) sticanje, držanje ili korišćenje imovine stečene izvršenjem krivičnog dela.

Kao što se može videti iz prethodnih zakona, opisi bića krivičnog dela u dva različita zakona su identična.

Smatra se da je pojam „pranje novca“ (money laundering) prvi put upotrebljen u britanskom časopisu The Guardian i to 1973. godine u članku koji se odnosi na istragu iznosa od 200.000 \$ namenjenog republikanskoj predizbornoj kampanji u SAD-u, koji su odneti u Meksiko radi pranja novca (Horvatić, Šeparović i dr., 1999 prema: Vučković i Vučković, 2012).

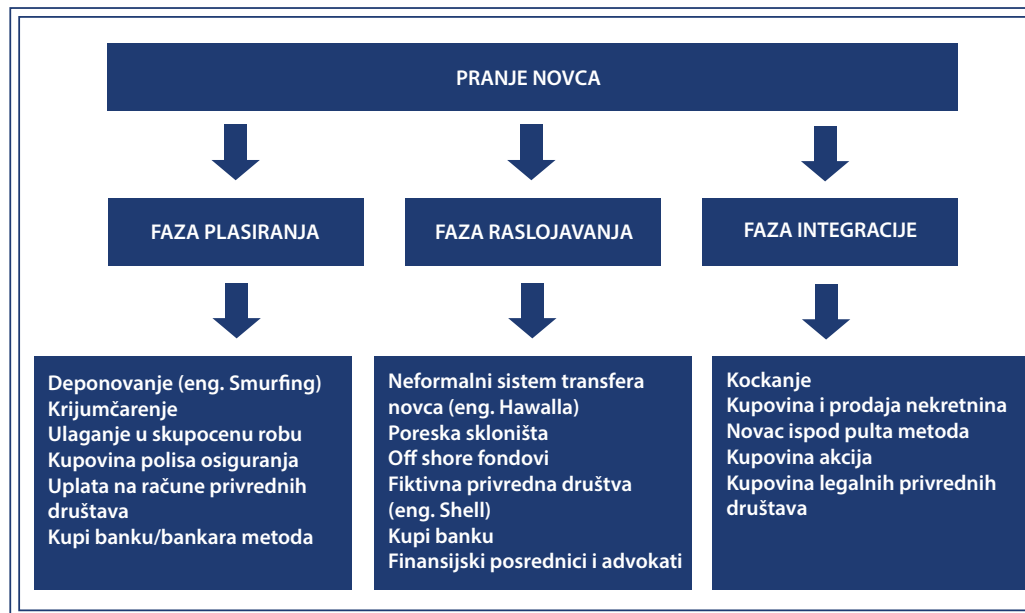
Pranje novca kao kriminalna aktivnost obavlja se kroz tri faze (Hoopwood i dr., 2008):

- A) **Faza plasiranja/ulaganja** – faza u kojoj se novac stečen protivpravno uvodi ili plasira u legalan finansijski sistem, ova faza se još prevodi i kao faza ulaganja novca,
- B) **Faza raslojavanja/prikriivanja** – faza u kojoj se novac koji je nelegalno stečen dalje raslojava kroz različite transakcije (prebacuje sa jednog na drugi račun, koriste se različite kompanije i slično) da bi se njegovo poreklo prikrilo, naziva se još i fazom prikriivanja novca i
- C) **Faza integracije** – u ovoj fazi novac koji je potekao iz nezakonite transakcije ili ima nelegalno poreklo se uvodi u legalan finansijski sistem i postaje "ozakonjen".

Specifični oblici privrednog kriminala i istražne radnje

Prema Hoopwood-u (2008) u svakoj od navedenih faza pranja novca javljaju se određene specifične transakcije koje zahtevaju prepoznavanje istih:

Slika 22. Faze pranja novca i aktivnosti u svakoj fazi

Izvor: Samostalna izrada autora na osnovu Hoopwood i dr. (2008).

Primer 1

(Priručnik, 2017, str. 129) (Presuda Apelacionog suda u Beogradu KŽ1. 1221/15 od 19. novembra 2015. i presuda Višeg suda u Beogradu K. 478/13 od 8. jula 2015. godine)

Okrivljeni je izvršio konverziju imovine – novca čiji iznos prelazi 1.500.000 dinara, koji je stekao, držao i koristio sa znanjem u trenutku prijema da potiče od krivičnog dela, na taj način što je kao ovlašćeno lice za raspolaganje sredstvima na deviznim nerezidentnim računima, za koja je imao ovlašćenje sa pravom raspolaganja sredstvima, pa je sa navedenih deviznih računa istog dana po prijemu – prilivu novca na račune, novac podizao tako što je nenajavljeno odlazio u više ekspozitura banaka i novac podizao u iznosima koji su manji od iznosa koji je banka po Zakonu obavezna da prijavi Upravi za sprečavanje pranja novca, pa je tako podigao novac u ukupnom iznosu od 1.402.149 evra u dinarskoj protivvrednosti, koji iznosi su bili doznačeni, odnosno uplaćeni na račun sa računa inostranih – off shore firmi, sa stranih destinacija kao plaćanje tekstilne robe, a radi se o državama koje ne primenjuju standarde u oblasti sprečavanja pranja novca, iako je znao da se lica po čijim je instrukcijama novac podizao i njima predavao, ne bave proizvodnjom i prometom tekstilne robe, niti on obavlja takvu ili sličnu poslovnu delatnost koja stoji kao osnov za plaćanje na nerezidentnim deviznim računima, te je na taj način učestvovao u procesu podizanja deviznog novca, za koji je znao da potiče od krivičnog dela. Čime je izvršio krivično delo pranja novca iz člana 231 stav 2 u vezi sa stavom 1 KZ.

Analiza primera:

Ovde je izvršilac odgovorno lice u pravnom licu koji je omogućio i obavio uslužno "pranje" novca stečenog iz kriminalne delatnosti za drugo lice iz kriminalnog miljea. Kao što se vidi odgovorno lice je preko svoje firme pružilo uslugu pranja novca za drugu osobu i to je primer faze 2, odnosno faze raslojavanja ili prikrivanja. Naime, ovde je novac preko inostrane off shore firme došao do izvršioca krivičnog dela (odgovornog lica u pravnom licu) preko fakture za prodaju tekstilne robe. Faktura za prodaju tekstilne robe koju je ispostavilo odgovorno lice u pravnom licu, je služila za prikrivanje nelegalnog porekla novca koji je doznačen preko off shore firme, pri čemu je sama transakcija fiktivna i nikada se nije dogodila. Dalje, odgovorno lice doznačeni novac za fiktivnu transakciju podiže sa deviznog računa i predaje ga dalje stvarnom vlasniku/vlasnicima nelegalno stečenog novca, koji sada figuriše kao opran novac, što predstavlja fazu 3 pranja novca.

6.7.1. Izvori saznanja i dokazivanje pranja novca

Krivično delo pranja novca je složeno krivično delo, tako da način otkrivanja ovog dela najviše zavisi od faze u kojoj se pranje novca obavlja, kao i od tehnika pranja novca koje su primenjene. Što je pranje novca više odmaklo od prve faze, sve je teže otkriti ovo delo i isto dokazati jer se novac udaljava od svog nelegalnog porekla.

U privrednim društvima je teško otkriti krivično delo ako se transakcije pranja novca kombinuju sa ostali legalnim transakcijama i tako maskiraju, dok je otkrivanje lakše ako je celokupna delatnost tog društva peračka delatnost, gde su sve transakcije usmerene u pravcu pranja nelegalno stečenog novca i skrivanja porekla imovine. Ukoliko je reč o peračkom privrednom društvu koje pruža "profesionalne usluge" pranja novca licima iz kriminogene sredine, tada su svi sektori tog peračkog društva uključeni u pranje novca. Međutim, kada privredno društvo samo neke transakcije obavlja kao peračke, a ostale su legalne tada se treba fokusirati na te sumnjive transakcije i iste izdvojiti od ostalih legalnih poslovnih događaja.

Treba imati u vidu da se kao izvršioci krivičnog dela pranja novca mogu naći ne samo izvršioci kao što su odgovorna lica u pravnom licu, fizička lica već i brojni obveznici Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma (u daljem tekstu: ZSPNFT) kao što su računovođe, advokati, revizori, banke ukoliko nisu prijavili sumnjivu transakciju, a na osnovu indikatora imali su saznanja da je transakcija obavljena. U tom smislu oni mogu biti saizvršioci ovih dela.

Obveznici sprečavanja pranja novca moraju da preduzimaju radnje i mere za sprečavanje pranja novca od kojih brojne mere utiču direktno na prikupljanje saznanja o ovom krivičnom delu prema, ZSPNFT, čl. 5:

- 1) poznavanje stranke i praćenje njenog poslovanja;
- 2) dostavljanje informacija, podataka i dokumentacije Upravi;
- 3) određivanje lica zaduženog za izvršavanje obaveza iz ovog zakona;
- 4) redovno stručno obrazovanje, osposobljavanje i usavršavanje zaposlenih;
- 5) obezbeđivanje redovne unutrašnje kontrole izvršavanja obaveza iz ovog zakona, kao i interne revizije ako je to u skladu sa obimom i prirodom poslovanja obveznika;
- 6) izradu spiska pokazatelja (indikatora) za prepoznavanje lica i transakcija za koje postoje osnovi sumnje da se radi o pranju novca, finansiranju terorizma ili finansiranju širenja oružja za masovno uništenje;
- 7) vođenje evidencija, zaštitu i čuvanje podataka iz tih evidencija;

- 8) sprovođenje mera iz ovog zakona u poslovnim jedinicama i podređenim društvima pravnog lica u većinskom vlasništvu obveznika u zemlji i stranim državama;
- 9) izvršavanje drugih radnji i mera na osnovu ovog zakona.

Obveznici ovog Zakona, sprovođenjem opisanih mera prikupljaju dokaze vezane za sprečavanje pranja novca (praćenje poslovanja stranke, praćenje i dostavljanje dokumentacije o sumnjivim transakcijama, sprovođenje mera za sprečavanje pranja novca).

Obveznik je dužan da u pismenoj formi izradi i redovno ažurira **analizu rizika** od pranja novca (ZSPNFT, čl.6). Na osnovu analize rizika obveznik svrstava stranku u jednu od sledećih kategorija rizika:

- 1) niskog rizika od pranja novca i finansiranja terorizma i primenjuje najmanje pojednostavljene radnje i mere;
- 2) srednjeg rizika od pranja novca i finansiranja terorizma i primenjuje najmanje opšte radnje i mere;
- 3) visokog rizika od pranja novca i finansiranja terorizma i primenjuje pojačane radnje i mere.

Obveznik mora da identifikuje ovlašćeno lice u svom privrednom društvu koje će biti zaduženo za sprovođenje mera sprečavanja pranja novca i to ovlašćeno lice mora da dobije licencu kod Uprave za sprečavanje pranja novca polaganjem određenih testova (čl.51).

Uprava za sprečavanje pranja novca može dati nalog obvezniku da obustavi određenu transakciju i pristup sefu ako oceni da se osumnjičeni bavi pranjem novca (čl.75).

Načini saznanja za ovo krivično delo su veoma složeni i najčešće prijave ne dolaze od pojedinaca (zaposlenih) iz privrednog društva, već od banaka i drugih obveznika sprečavanja pranja novca (računovođe, revizori, organizatori igara na sreću, obveznici životnog osiguranja, davaoci usluga finansijskog lizinga, platne institucije i institucije elektronskog novca i dr.) ili od strane poreskih organa, inspekcijских organa koji prilikom obavljanja redovnog ili vanrednog nadzora naiđu na ovakve slučajeve, kao i od strane Uprave za sprečavanje pranja novca kojoj je dostavljena prijava sumnjive transakcije.

Ponekad prijave mogu da dođu i od strane građana ili od strane novinara koji se bave istražnim novinarstvom ili nevladinih organizacija. Ukoliko je neko privredno društvo uključeno u transnacionalni organizovani kriminal za čije interese pere novac, prijave mogu da dođu i preko međunarodne saradnje, kao

zahtev inostrane Uprave za sprečavanje pranja novca koja u procesu istrage nekog slučaja otkrije da se neka firma iz naše zemlje bavi pranjem novca za neku međunarodnu kriminalnu grupu koja je predmet istrage.

Da bi se olakšala primena Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma Uprava za sprečavanje pranja novca, kao organ Ministarstva finansija Republike Srbije je razvila čitav niz indikatora (crvenih zastavica) koji obveznicima mogu pomoći da prepoznaju sumnjive transakcije.

Prema Vučković i Vučković (2012) indicije koje se pojavljuju u vezi sa pranjem novca mogu se sistematizovati u tri osnovne grupe:

- a) indicije koje se odnose na klijente;
- b) indicije koje se odnose na transakcije i
- c) ostale indicije.

Veoma često kao saizvršioci pranja novca ili kao profesionalni perači novca uključuju se i računovodstvene agencije. One najčešće ulaze u fazu 2 pranja novca, odnosno pomažu kod njegovog raslojavanja.

Zbog toga je Uprava za sprečavanje pranja novca donela niz indikatora koji računovođama olakšavaju pronalaženje indicija za pranje novca (Ministarstvo finansija, Uprava, 2022):

A) Indikatori ili indicije koje se odnose na klijente:

- Stranka želi da uveri računovođu da nije potrebno da popuni ili priloži neki od potrebnih dokumenata ili joj nije poznato gde se čuva poslovna dokumentacija.
- Stranka ne dostavlja računovodstvenu ispravu ili postoji sumnja u verodostojnost računovodstvene isprave, da je istinita i da prikazuje poslovnu promenu ili dostavljena računovodstvena isprava ne sadrži sve podatke potrebne za knjiženje u poslovnim knjigama, a stranka i dalje insistira da takva isprava bude proknjižena.
- Stranka prilaže samo kopije ličnih isprava ili pokušava da obavi identifikaciju sa drugim ispravama, koje nisu lične isprave.
- Stranka često menja računovođe.
- Stranka često menja osnivače i/ili stvarne vlasnike i/ili zakonske zastupnike.
- Stranka pruža sumnjive ili nejasne informacije.
- Stranka prilikom uspostavljanja poslovnog odnosa izbegava lično pojavljivanje ili uspostavlja poslovni odnos preko punomoćnika.

- Strankom upravlja i donosi Odluke, lice koje nije registrovano kao stvarni vlasnik i koje nema funkciju u pravnom licu.
- Stranka često menja adresu, adresu sedišta ili na jednoj adresi je registrovano više pravnih lica.
- Stranka ima komplikovanu organizacionu strukturu koja nije efikasna niti ekonomski opravdana.
- Stranka ima složenu vlasničku strukturu iako vrsta i obim poslova koje obavlja ne zahtevaju takvu strukturu.
- Stranka nema zaposlenih ili ne poseduje poslovne prostorije što nije u skladu sa vrstom i obimom poslovanja.
- Stranka u suprotnosti sa poslovnom praksom traži da računovođa u svoje ime i za svoj račun obavi transakciju.
- Stranka raskida ugovor o saradnji sa računovođom zbog zahteva za dodatnim objašnjenjem realizacije (ili najave realizacije) određenih transakcija.
- Stranka fakturiše usluge za koje se ne može sa sigurnošću potvrditi da su i izvršene, odnosno vrši plaćanja za određenu vrstu usluge pravnim licima sa sedištem na ofšor destinacijama (poreskim rajevima).
- Neuobičajena profitabilnost stranke u poređenju sa drugim pravnim licima iz iste privredne grane.
- Kod stranke se primećuju neuobičajeno veliki troškovi po osnovu plaćenih usluga u korist inostranih dobavljača.
- Stranka raspolaže imovinom velike vrednosti (luksuzni automobili, plovila, stanovi, rezidencije i slično) koja ne spada u običajene okvire poslovanja, odnosno ne može se povezati sa poslovanjem stranke.
- Stranka ne poznaje dobro svoj posao, iz čega se može zaključiti da ga uopšte ne obavlja ili ga obavlja u veoma ograničenom opsegu.
- Stranka se izjašnjava da učestvuje u obavljanju nezakonitih poslova.
- Vlasnik stranke je firma registrovana u poreskom raju, državi koja se dovodi u vezu sa proizvodnjom i trgovinom narkoticima ili državi u kojoj nije pravno regulisana oblast sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma.
- Zvanični krajnji vlasnik stranke je strano fizičko lice državljanin poreskog raja, države koja se dovodi u vezu sa proizvodnjom i trgovinom narkoticima ili države u kojoj nije pravno regulisana oblast sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma, dok se iz opšteg poslovanja stiče utisak da je pravi vlasnik neko domaće fizičko lice.

- Osnivanje stranke sa velikim brojem povezanih pravnih lica, koja ubrzo nakon osnivanja počinju da ostvaruju prilive u visokim iznosima bez opravdanih ekonomskih razloga.

B) Indikatori ili indicije koje se odnose na transakcije:

- Stranka vrši neuobičajene ili veoma složene transakcije, naročito one krajem i početkom izveštajnog perioda, ili vrši transakcije koje ne prati adekvatna dokumentacija.
- Stranka vrši neuobičajene transakcije, transakcije sa povezanim licima ili licima koja odstupaju od uobičajenih stranaka (plaćanje fizičkim osobama, politički ili javno eksponiranim osobama).
- Poslovni odnos ili transakcija uključuje neprofitne ili dobrotvorne organizacije za šta ne postoji pravi ekonomski razlog.
- Stranka vrši transakcije u visokim iznosima koje uključuju poljoprivredna gazdinstva i privredne subjekte koji se bave trgovinom i otkupom sekundarnih sirovina, bez ekonomske opravdanosti.
- Stranka obavlja transakcije u visokim iznosima koje odstupaju od uobičajenog poslovanja stranke.
- Transakcije sa pravnim licima čiji identitet stvarnih vlasnika teško utvrditi.
- Fakture ne prate odgovarajuće prijemnice, otpremnice i druga dokumentacija, iz čega se može steći utisak da je promet robe fiktivan.
- Na fakturama dobavljača upisan je tekući račun fizičkog lica kao račun na koji treba izvršiti uplatu po osnovu fakturisanе usluge/robe.
- Stranka plaća za robu i usluge koje ne odgovaraju opisu njene delatnosti.
- Stranka u značajnoj meri posluje sa gotovinom iako to nije u skladu sa prirodom njenog poslovanja.
- Stranka zloupotrebljava otpis robe.
- Veliki broj avansnih uplata, gde do kraja obračunskog perioda nije došlo do realizacije usluge ili isporuke robe.
- Sumnja u stvarnu svrhu obavljene transakcije.
- Stranka vrši plaćanja za robu i usluge čiju je tržišnu vrednost teško utvrditi.
- Stranka daje zajmove pravnim i fizičkim licima koje posle otpisuje ili zatvara cesijama, kompenzacijama i sl.

C) Ostali indikatori:

- Stranka nudi novac, poklone, kao i druge neuobičajene pogodnosti kao protivuslugu za izvođenje očigledno neuobičajenog i sumnjivog posla.
- Stranka prevremeno gotovinski otplaćuje kredit ili vrši povraćaj zajma ili pozajmice osnivača za likvidnost.
- Stranka prima zajmove i kredite, a novčana sredstva primljena po tom osnovu, odmah, u istom ili sličnom iznosu, daje kao zajmove i kredite drugim licima, ili koristi za osnivanje zavisnih pravnih lica.
- Stranka vrlo dobro poznaje pravila o obaveštavanju o sumnjivim transakcijama i/ili stranka neočekivano pokazuje veliko zanimanje za prijavljivanje podataka po osnovu Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma, kao i za mehanizme i načine funkcionisanja sistema sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma.
- Stranka samoinicijativno nameće zaključak da su sredstva kojima raspolaže legalna.
- Stranka kupuje polisu osiguranja za iznos koji nije srazmeran prihodima stranke.
- Stranka ostvaruje značajne prilive od funkcionera, odnosno od člana uže porodice funkcionera ili bližeg saradnika funkcionera koji nisu u skladu sa dostupnim podacima o prihodima funkcionera.

Na osnovu svega navedenog možemo zaključiti da su indikatori sumnjivih transakcija i klijenata veoma razvijeni od strane Uprave za sprečavanje pranja novca, te da se pružaoci računovodstvenih usluga istih moraju pridržavati u svom radu kako bi u potpunosti postupali prema Zakonu o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma.

S tim u vezi Uprava je postavila i obaveštenje iz aprila 2025. za sve obvezike iz oblasti računovodstvenih usluga da moraju da pribave podatke o stvarnom vlasniku iz Centralne evidencije stvarnih vlasnika i ako utvrde da se podaci o stvarnom vlasniku stranke razlikuju od podataka koji su evidentirani u postojećoj Centralnoj evidenciji stvarnih vlasnika ili da ti podaci nisu evidentirani u toj evidenciji, dužni su da bez odlaganja obaveste Upravu za sprečavanje pranja novca. (<https://www.apml.gov.rs/latinica/vesti/clanak/obavestenje-za-pruzaoce-racunovodstvenih-usluga-i-factoring-drustva>)

Izvori saznanja za sumnjive transakcije tokom 2024.g bili su sledeći (Uprava za sprečavanje pranja novca, 2025, str. 12.):

- Banke su prijavile 1,161 transakciju,
- Preduzetnici i pravna lica koja se bave pružanjem računovodstvenih usluga 12,
- Revizori 6,
- Društva za osiguranje 12,
- Javni beležnici 189,
- Platne institucije 145,
- Ovlašćeni menjači 275,
- Priređivači igara na sreću preko elektronske komunikacije 85,
- Priređivači igara na sreću u igračnicama, kazina, 5.

Ako Uprava na osnovu dobijenih podataka, informacija i dokumentacije, oceni da u vezi sa određenom transakcijom ili licem postoje osnovi sumnje da se radi o pranju novca ili finansiranju terorizma, dužna je da u pismenoj formi o tome obavesti nadležne državne organe, radi preduzimanja mera iz njihove nadležnosti, kao i da im dostavi prikupljenu dokumentaciju (ZSPNFT; čl. 78).

Što se tiče razjašnjavanja ovih krivičnih dela i prikupljanja dokaza metode će zavisiti od faze pranja novca, kao i od primene posebnih istražnih radnji. Zakon o krivičnom postupku dozvoljava da se za dela pranja novca u cilju dokazivanja koriste posebne dokazne radnje (ZKP, čl. 162) kao što su tajni nadzor komunikacije, tajno praćenje i snimanje i druge. (ZKP, čl.166-187).

Naravno, prilikom razjašnjavanja ovih krivičnih dela i prikupljanja dokaza potrebno je razjasniti ko su učinioci krivičnih dela, kojim tačno radnjama je izvršeno pranje novca, šta je posledica te radnje, kolika je materijalna korist stečena pranjem novca, identifikovati imovinu koja je bila predmet pranja novca jer je ta imovina predmet oduzimanja.

Kod razrade verzija ili hipoteze pranja novca i načina na koji je krivično delo izvršeno i kako je prikriveno, ovde će sigurno biti više verzija jer je veći broj lica uključen u pranje novca, kao i veći broj privrednih društava, što najviše zavisi od faze u kojoj se opran novac nalazi.

Uvid u dokumentaciju koja prati poslovne događaje u pravnom licu sigurno je jedna od ključnih metoda kojima će se dokazivati ovo krivično delo. Dokumentacija će biti dokaz i za postojanje fiktivnih transakcija koje nikada nisu obavljene, ali je plaćanje ili naplata po tom osnovu usledila. Materijalne dokaze treba pribaviti u privrednom subjektu koji je obavio pranje novca, tako i kod

odgovornog lica u pravnom licu koje je znalo ili trebalo znati za te transakcije, kod poslovnih partnera, kod Uprave za sprečavanje pranja novca, ovlašćenih menjača, saučesnika i drugih lica povezanih sa ovim transakcijama itd. Naravno, ovde sve vreme govorimo o istrazi koju sprovode krivično-procesni organi, a ne o internoj istrazi pranja novca. Naime, retko se dešava da firma koja se bavi pranjem novca (peračka firma) pokrenuti samostalno istragu ove vrste. Kod istrage ovih krivičnih dela finansijska istraga mora teći paralelno sa krivičnom istragom.

6.7.2. Pranje novca u Republici Srbiji sa primerima

Uprava za sprečavanje pranja novca je u Nacionalnoj proceni rizika za 2024. g. obelodanila da se pranje novca najčešće odvija po osnovu fiktivnih pravnih poslova gde peračka privredna društva ispostavljaju nevalidnu dokumentaciju za navodni promet roba i usluga na čije se račune novac sliva i dalje raslojava, te tako iskazuju prihode i redovno plaćaju porez čime nelegalan novac unose i u javni sektor države (Uprava za sprečavanje pranja novca, 2025, str. 80-81).

Naime, peračka privredna društva su veoma dobro organizovana i strukturisana da bi se novac dalje raslojavao, tako da je čest slučaj da se osnivaju čitave poslovne strukture firmi čiji je zadatak i delatnost pranja novca, odnosno njegovo raslojavanje. Na osnovu obavljenih istraga i pravnosnažnih presuda u Srbiji se prljav novac ulaže u legalne tokove preko poslovanje privrednih subjekata po osnovu plaćanja fiktivnog prometa roba i usluga, pozajmice za likvidnost i ulaganja u redovno poslovanje.

U periodu od 2021. do 2023.g. ukupno je prijavljeno 2947 kompanija zbog sumnje u pranje novca. Najviše izveštaja o sumnjivim transakcijama podnele su banke koje imaju najrazvijenije sisteme prevencije pranja novca. U sumnjivim transakcijama učestvuju društva ograničene odgovornosti (2057) i preduzetnici (857) (Uprava, 2025, str. 126). Ukupna vrednost sumnjivih transakcija bila je oko 1,15 milijardi Eura (Uprava, 2025, str. 126). Osim banaka najviše su prijavljivanju sumnjivih transakcija doprineli revizori, javni beležnici i računovođe.

Prema podacima Uprave za sprečavanje pranja novca kada govorimo o uključenosti pravnih lica u transakcije pranja novca, većina su u stečaju, likvidaciji ili imaju blokirani račun. Od aktivnih, 8 imaju blokadu računa, poresku kontrolu i dugove po prinudnoj naplati, jedno društvo je obveznik revizije, a 19 ima eksternog računovođu od čega je taj računovođa vodio knjige većem broju privrednih društava koja su bila uključena u pranje novca (Uprava za sprečavanje pranja novca, 2025, str. 83).

Dakle, privredna društva koja su u problemima finansijske prirode često postaju predmet obrade od strane organizovane kriminalne grupe i uključuju se u transakcije pranja novca da bi izvršili fazu raslojavanja. Naravno, u ovoj fazi je uloga računovođe kao saizvršioca ovog krivičnog dela nužna.

Kada govorimo o vrsti delatnosti kojom se bave pravna lica u Srbiji uključena u pranje novca, tu delatnost najčešće čini trgovina i građevinarstvo (Uprava, 2025, str. 83).

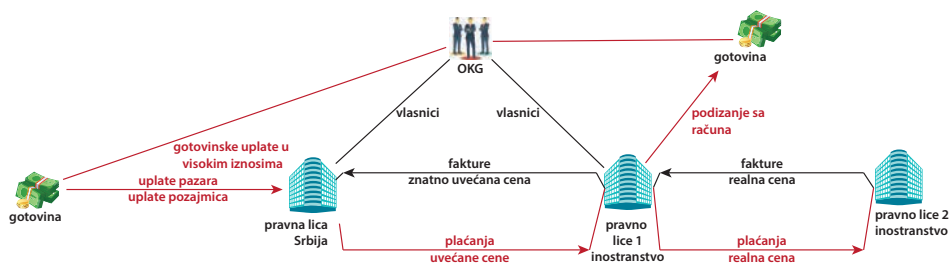
Primer 1

Sledeći primer koji je bio dominantan u 2024. pokazuje jednu od šema pranja novca, odnosno modaliteta izvlačenja sredstava (gotovine) primarno sa računa pravnih lica po različitim osnovama. Naime, Uprava je imala prilike da u svom operativnom radu uoči da brojna pravna lica na osnovu navodnih faktura za promet roba i usluga uplaćuju različitim preduzetnicima odgovarajuće iznose novca koji su predmet izvlačenja. Odmah nakon toga taj se novac podiže sa računa preduzetnika i uplaćuje dalje fizičkim licima za čiji je račun izvučen. Za podizanje sredstava koriste se otkupni listovi za otkup poljoprivrednih proizvoda ili sekundarnih sirovina (Uprava za sprečavanje pranja novca, 2025, str. 18). Još jedan od načina izvlačenja novca sa računa pravnih lica odnosio se i na zakup mašina. Sa računa pravnog lica novac odlazi na fizička lica po navodnom zakupu mašina da bi nakon toga odmah bio podignut (Uprava za sprečavanje pranja novca, 2025, str. 18). Ovo nije direktna shema pranja novca, jer novac koji se izvlači sa računa pravnog lica može da potiče od stvarnog prometa roba i usluga (dakle, nije prljav novac), ali može da se ova shema koristi u fazi raslojavanja kod peračkih pravnih lica koja obavljaju peračke transakcije kao kriminalnu uslugu (Uprava za sprečavanje pranja novca, 2025).

Primer 2

Jedan od modaliteta pranja novca koji je bio korišćen tokom 2024. i koji je Uprava za sprečavanje pranja novca uočila odnosio se na korišćenje pravnih lica koja se bave prodajom polovnih automobila. Ova delatnost je očigledno bila korišćena za pranje novca, a sledeća slika prikazuje šemu koja je bila dominantna:

Slika 23. Shema pranja novca

Izvor: Uprava za sprečavanje pranja novca, 2025, str. 16.

Kao što se na slici može uočiti gotovina koja je nepoznatog porekla uplaćuje se od strane više pravnih lica u Srbiji na tekuće račune tih pravnih lica i pravda se kao uplata pazara ili kao uplata pozajmice osnivača pravnog lica, što su naravno obe fiktivne transakcije koje nemaju stvarnu pravnu prirodu. Nakon toga pravna lica u Srbiji dobijaju od drugih pravnih lica iz Srbije koja se bave trgovinom polovnih automobila fakture po znatno uvećanim cenama za kupovinu automobila. Po tom osnovu pravno lice u Srbiji obavlja plaćanje te uvećane cene. Drugo pravno lice kojem je plaćanje izvršeno nabavlja automobil u inostranstvu od drugog pravnog lica po stvarnoj ceni na koju i glasi faktura. Plaćanje je tada izvršeno po realnoj ceni. Prikriivanje stvarnog porekla novca obavljeno je kroz uplatu pazara (faza plasiranja), dok je faza raslojavanja obavljena kroz prijem uvećane fakture i plaćanja, da bi integracija bila obavljena kada je nabavljena vrednost automobila po stvarnoj ceni.

Primer 3

Često pravna lica, odnosno njihovi osnivači ili zakonski zastupnici dobijaju novčane isplate uvećanih zarada ili bonusa na svoje lične račune. Poređenjem zarada i bonusa iz prethodnih godina uočava se da ta lica nisu imala takve zarade i bonuse prethodnih godina, te se ovo smatraju jednokratnim transakcijama u cilju izvlačenja novca (Uprava za sprečavanje pranja novca, 2025, str. 19). Naravno, da se na zarade plaćaju i odgovarajući doprinosi i porezi, što za perače novca nije sporno. Naime, perači novca da bi stigli do novca koji je opran kao deo poslovne sheme smatraju da je u redu da plate poreze i doprinose. To je cena pranja novca koju spremno prihvataju i plaćaju. Tako zarađena sredstva (kroz navodne ogromne zarade) čini fazu integracije. Ovaj novac, sada prvidno čist, ulaže se u kupovinu nekretnina. Dakle, legalan novac sa računa pravnog lica se kroz zaradu fizičkog lica dalje se ulaže u nekretnine. Ovo nije direktna shema pranja novca ako je novac legalan, ali je svakako kriminalna shema izvlačenja novca koja može posebno i da se koristi u fazi integracije kod peračkih pravnih lica (Uprava za sprečavanje pranja novca, 2025).

Primer 4

U sledećem primeru je uloga računovođe u pranju novca bila veoma izražena. Naime, računovođa koji je kasnije i pravosnažno osuđen pomagao je članovima kriminalne grupe u osnivanju firmi koje su služile za obavljanje poslova pranja novca kroz raslojavanje. Računovođa je kriminalnoj grupi stavio svoje kapacitete i znanje na raspolaganje i upravljao privrednim društvima i takvim poslovima (saveti, osnivanje, sačinjavanje neistinite dokumentacije, lažne poreske prijave, traženje povraćaja PDV-a kroz lažne fakture, podizanje gotovine koja je došla od povraćaja PDV-a). Obavljanjem ovih poslova novac je prenošen na račun knjigovodstvene agencije i korišćen za lične potrebe. Knjigovodstvene usluge su korišćene da bi se izdale lažne fakture privrednim subjektima za pranje novca i prikrivanje stvarne prirode transakcija. Ukupan iznos opranog novca je bio 139,000 eura (Uprava za sprečavanje pranja novca, 2025, str. 86).

Primer 5

Uprava za sprečavanje pranja novca prezentovala je jedan od indikativnih primera pranja novca gde je privredno društvo bilo registrovano kao trgovina cvećem i sadnicama i koje je u finansijskom izveštaju prikazalo dobitak od 90 miliona dinara, prihod od preko milijardu dinara i 84 zaposlena. Dakle, vidi se iz podataka da je u pitanju bila realna delatnost, a ne fiktivni privredni subjekt. Osnivač je bilo jedno domaće fizičko lice sa upisanim kapitalom od 20 miliona dinara. Uvidom u poslovnu dokumentaciju utvrđeno je da ovo pravno lice ima razgranatu mrežu dobavljača za cveće, a taj biznis su pripadnici organizovane kriminalne grupe koristili za ilegalni prenos deviznog novca preko granice (krijumčarenje gotovine) koji je ostvaren trgovinom narkoticima. (Uprava za sprečavanje pranja novca, 2025, str. 90). Ovo privredno društvo je u učestvovalo u prenosu imovinu odnosno omogućilo izvršenje prve faze pranja novca -plasiiranje.

6.8. FINANSIRANJE TERORIZMA

Pojmovi organizovani kriminal i terorizam se često posmatraju zajedno, međutim, pored postojanja sličnosti, izvršioci ovih aktivnosti, odnosno kriminalne i terorističke grupe se veoma razlikuju.

Sličnosti se vide u organizacionoj strukturi terorističke i organizovane kriminalne grupe, primeni nasilja u aktivnostima kojima se bave i poslednja sličnost je da članovi grupe imaju izraženo jaku pripadnost grupi (Dobovšek i dr, 2012). Terorističke grupe traže svoj identitet kroz nacionalizam, religiju i jezik (Dobovšek i dr., 2012). Oni se bore za političke ideje, za nacionalne i verske ciljeve, protiv određenog režima, pa čak i za zaštitu životne sredine sa ciljem da njihove terorističke aktivnosti imaju medijski odjek.

Što se tiče odnosa prema načinu finansiranja organizovane kriminalne grupe i terorističke grupe imaju dosta sličnosti.

Struktura terorističke organizacije ima oblik trougla (Dobovšek i dr., 2012) gde **postoji meta, žrtva i odgovarajuća struktura**. Meta obično nije pogođena terorističkim aktom već je to nedužna žrtva koja za cilj ima da utiče na metu (politička partija, vlada neke države i dr.) da nešto promeni u svojim stavovima u skladu sa ciljevima terorističke organizacije.

Terorističku grupu čine tri vrste saučesnika (Dobovšek i dr, 2012):

- A) Ideolozi i organizatori koji postavljaju ciljeve,
- B) Operacionalisti koji određuju mete i
- C) Izvršioci terorističkog akta.

Terorističkom organizacijom, u smislu Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranju terorizma (u daljem tekstu ZSPNFT), smatra se grupa terorista koja (ZSPNFT, čl. 2):

- 1) pokuša ili učini teroristički akt na bilo koji način, neposredno ili posredno;
- 2) podstrekava i pomaže u izvršenju terorističkog akta;
- 3) raspolaže saznanjem o nameri grupe terorista da izvrši teroristički akt, doprinese izvršenju ili pomogne grupi nastavljanje vršenja terorističkog akta sa zajedničkom svrhom.

Terorizam kao krivično delo nalazi se u Krivičnom zakonu Republike Srbije u članu 391. i među krivičnim delima protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom:

“Ko u nameri da ozbiljno zastraši stanovništvo, ili da prinudi Srbiju, stranu državu ili međunarodnu organizaciju da nešto učini ili ne učini, ili da ozbiljno ugrozi ili povredi osnovne ustavne, političke, ekonomske ili društvene strukture Srbije, strane države ili međunarodne organizacije:

- 1) napadne na život, telo ili slobodu drugog lica;
- 2) izvrši otmicu ili uzimanje talaca;
- 3) uništi državni ili javni objekat, saobraćajni sistem, infrastrukturu uključujući i informacione sisteme, nepokretnu platformu u epikontinentalnom pojasu, opšte dobro ili privatnu imovinu na način koji može da ugrozi živote ljudi ili da prouzrokuje znatnu štetu za privredu;
- 4) izvrši otmicu vazduhoplova, broda ili drugih sredstava javnog prevoza ili prevoza robe;
- 5) proizvodi, poseduje, nabavlja, prevozi, snabdeva ili upotrebljava nuklearno, biološko, hemijsko ili drugo oružje, eksploziv, nuklearni ili radioaktivni materijal ili uređaj, uključujući i istraživanje i razvoj nuklearnog, biološkog ili hemijskog oružja;
- 6) ispusti opasne materije ili prouzrokuje požar, eksploziju ili poplavu ili preduzima druge opšteopasne radnje koje mogu da ugroze život ljudi;
- 7) ometa ili obustavi snabdevanje vodom, električnom energijom ili drugim osnovnim prirodnim resursom koje može da ugrozi život ljudi, kazniće se zatvorom od pet do petnaest godina.” (KZ, čl. 391)

Sa druge strane, da bi se ovo krivično delo moglo izvršiti učinioci dela moraju imati adekvatnu finansijsku podršku obezbeđenu od strane drugih fizičkih i pravnih lica. Finansiranje terorizma je krivično delo predviđeno u Zakonu o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma (u daljem tekstu ZSPNFT).

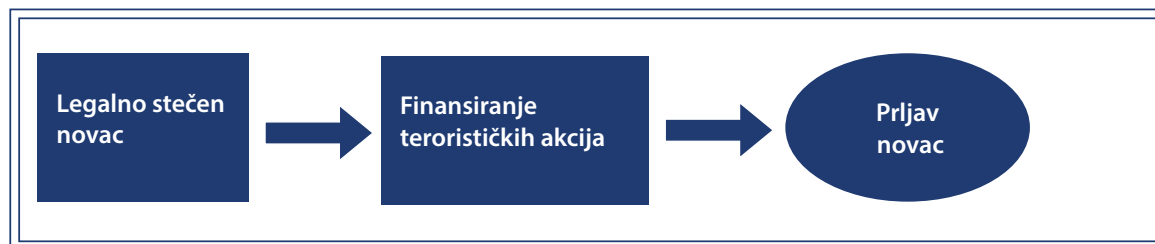
Finansiranjem terorizma, u smislu Zakona smatra se obezbeđivanje ili prikupljanje imovine ili pokušaj njenog obezbeđivanja ili prikupljanja, u nameri da se koristi ili sa znanjem da može biti korišćena, u celosti ili delimično (ZSPNFT, čl. 2):

- 1) za izvršenje terorističkog akta;
- 2) od strane terorista;
- 3) od strane terorističkih organizacija.

Kada govorimo o Republici Srbiji, pretnja finansiranja terorizma prema Nacionalnoj proceni rizika za 2024. godinu, spada u **srednji rizik** za očuvanje unutrašnje stabilnosti i bezbednosti države (Uprava za sprečavanje pranja novca, 2024, str. 16) Pretnje finansiranja terorizma vezane za Srbiju odnosile su se na samoradikalizovane pojedince, etno-separatističke pokrete, verski i ideološki ekstremizam, regionalne mreže, borbe na stranim ratištima i strane sukobe (Uprava, 2024, str. 16).

Za razliku od pranja novca gde se novac iz kriminalne aktivnosti raslojava kroz transakcije i unosi u finansijski sistem da bi se udaljio od nelegalnog porekla, u finansiranju terorizma novac je najčešće čist koji postaje nelegalan jer se koristi za finansiranje terorizma.

Slika 24. Finansiranje terorizma- tok novca

Izvor: Samostalna izrada autora.

Da bi teroristička organizacija ostvarila svoje ciljeve ona obavlja sledeće aktivnosti iz kojih proizilaze troškovi koji zahtevaju finansiranje (FATF, 2008):

- Naknada ili osnovni životni troškovi i komunikacija članova terorističke grupe (najčešće se finansira iz dobrotvornih priloga donatora),
- Obuka, putovanja i logistika (obuka u kampovima, obezbeđivanje falsifikovanih dokumenata i sl.),
- Sufinansiranje gde jedna teroristička grupa podržava i sufinansira neku drugu.

Finansiranje terorizma može biti podeljeno u dve grupe (Sandić, 2012):

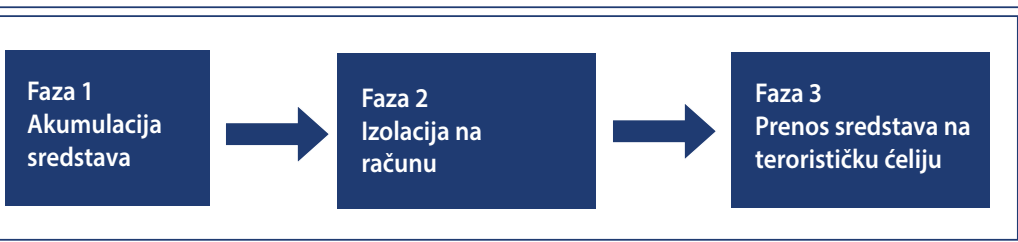
- a) **Dugoročno ili strateško** – prikupljanje sredstava od donatora na dugoročnoj osnovi,
- b) **Trenutno ili operativno** – dobijanje sredstava potrebnih za život i operativne aktivnosti organizacije.

Sandić (2012) navodi da postoje sledeće metode finansiranja terorizma: javno sponzorstvo od vlada ili delova vlada, privatni, individualni i poslovni prilozi, nevladine i dobrotvorne organizacije, dijaspora, etničko i religiozno finansiranje, prihod od trgovine drogom, ljudima, oružjem, dijamantima, zlatom i drugim plemenitim metalima, oprani novac od prihoda od drugih organizovanih kriminalnih aktivnosti.

Uprava za sprečavanje pranja novca u svom stručnom tekstu pod nazivom **Finansiranje terorizma** (<https://www.apml.gov.rs/strucni-tekstovi-i-brosure>) navodi da se **finansiranje terorizma odvija kroz nekoliko faza**:

- a) **Prikupljanje ili akumulacija sredstava** iz više različitih izvora (legalni privredni subjekti, fiktivni subjekti koji imaju fiktivni pravni posao, ali služe za finansiranje terorizma, podrška donatora, stranih država i vlada, novac potiče iz trgovine narkoticima i drugih nelegalnih poslova),
- b) **Smeštanje ili čuvanje sredstava** na računima banaka (izolacija) i
- c) **Prenos sredstava** ćelijama terorističkih organizacija ili fizičkim licima članovima terorističke organizacije radi daljeg korišćenja (alternativni sistemi transfera novca kao što je hawala, legalni sistemi za elektronski transfer novca, dobrotvorne organizacije, kuriri, krijumčarenje gotovine).

Slika 25. Faze finansiranja terorizma

Izvor: Samostalna izrada autora.

FATF (2008) finansiranje terorističkih organizacija može biti izvršeno **putem legalnih dobrotvornih organizacija** koja se koriste jer u njih javnost ima poverenje, a donatori uplaćuju velike gotovinske iznose. Neke organizacije su globalno prisutne pa im je vidljivost velika i koriste se za prikupljanje novca koji se delimično usmerava u terorističke akcije. Ovakve organizacije nemaju značajnu regulativu, većinom posluju u relativno neregulisanom sektoru (nemaju početni kapital, imaju olakšanu registraciju, nemaju potrebu profesionalnog licenciranja za zaposlena lica, olakšano izveštavanje i slično). Sredstva koja dobrotvorne organizacije prikupe od donatora se mogu usmeravati na dobrotvorne aktivnosti, ali drugi deo se kroz pronevere dalje usmerava za finansiranje nelegalnih, terorističkih akcija.

Postoje primeri i da se koriste u potpunosti **fiktivne ili lažne dobrotvorne organizacije**, čiji stvarni cilj nije poznat donatorima. Tu se novac donatora direktno usmerava na finansiranje terorizma.

Treći oblik je **široka eksploatacija** gde se dobrotvorna organizacija povezuje sa teroristima i vrši finansiranje terorističkih akata (na primer finansiranje siročadi u nekoj zemlji obavlja dobrotvorna organizacija čiji su članovi pripadnici terorističke grupe (FATF, 2008).

Drugi oblik finansiranja je **korišćenje stvarnih privrednih društava** koje posluju kao legitimna pravna lica u nekoj zemlji (FATF, 2008). Privredni subjekti, a posebno preduzetnici čije poslovanje izaziva priliv velikih iznosa gotovine se mogu koristiti kao izvor finansijskih sredstava za finansiranje terorističkih akcija. Rizik koji ovde postoji je preusmeravanje finansijskih sredstava kroz pronevere radi finansiranja terorizma.

Ostali primeri finansiranja terorizma uključuju **finansiranje od strane manje grupe povezanih** ljudi kao što je porodica. Ovo je vid finansiranja koji je najteže dokazati jer je grupa međusobno povezana jakim rodbinskim vezama i internim pravilom ćutanja i konspiracije.

Finansiranje terorizma može da se obavlja i kroz **usmeravanje novca od nelegalnih aktivnosti** (prodaja narkotika, prevare sa kreditnim karticama, prevare sa čekovima). Ovde se vidi i povezanost organizovanih kriminalnih grupa i terorističkih grupa. Naime, terorističke grupe mogu zajedno sa organizovanom kriminalnom grupom da kroz nelegalne aktivnosti finansiraju terorističke akcije.

Transfer sredstava za finansiranje terorizma najčešće koristi legalni finansijski sektor (banke), koje ujedno mogu da izvrše i prevenciju i sprečavanje tih akcija kroz sisteme za prevenciju pranja novca i prijavljivanje sumnjivih transakcija. Faza izolacije ili smeštaja i čuvanja sredstava za finansiranje terorizma se, takođe, odvija preko banaka i drugih legalnih finansijskih institucija.

Saznanja u vezi sa finansiranjem terorizma najčešće dolaze od državnih organa i specijalizovanih agencija kao što su BIA (Bezbednosno informativna agencija), PU (Poreska uprava), MUP (Ministarstvo unutrašnjih poslova) i dr. Oni najčešće učestvuju u prikupljanju podataka za lica za koja se sumnja da se bave terorizmom.

Prilikom razjašnjavanja ovih krivičnih dela nužno je uključivanje i krivično-procesnih organa, odnosno ova vrsta istrage se ne pokreće od strane privrednog subjekta uključenog u to delo.

Međutim, **preventivne mere** vezane za pranje novca i finansiranje terorizma, konkretno mogu pomoći privrednom subjektu da kontroliše tokove sredstava i da odvrati potencijalne izvršioci od korišćenja sredstava tog subjekta u nelegalne svrhe. Ovo se posebno odnosi na dobrotvorne organizacije, ali i na sve druge subjekte kojim mogu postati predmet zloupotrebe od strane terorista ili poklonika neke ideološke, verske, rasne ili bilo koje druge mržnje koja ih motiviše na zloupotrebu u te svrhe.

Kod **razrada hipoteza ili verzija** načina finansiranja terorizma naravno da treba voditi računa da će se izvršioci dela truditi da ovo delo ostane sakriveno i da će koristiti sve načine da legalno stečen novac usmeravaju u terorističke akcije. Uvid u dokumentaciju koja prati poslovne događaje biće primarno sredstvo dokazivanja načina izvlačenja novca koji će se kasnije upotrebljavati u nelegalne ili terorističke svrhe. Materijalne dokaze treba pribaviti kako u tom privrednom subjektu, tako i kod odgovornih lica, ali i svih drugih privrednih subjekata preko kojih je izvlačenje gotovine izvršeno (pronevera).

S druge strane jedan od pokazatelja ili indicija da se odvija kako pranje novca tako i moguće finansiranje terorizma je vezan i za neusklađenost ili nedavanje podataka o stvarnim vlasnicima.

Naime, sledeći preporuke FATF-a u Republici Srbiji se obavezno utvrđuje stvarni vlasnik privrednog subjekta i to ga utvrđuju svi obveznici sprečavanja pranja novca (dakle, to mora da uradi banka, revizor, računovođa, javni beležnik kada posluje sa strankama koje su privredni subjekti), ali isto tako sam privredni subjekt mora svake godine da utvrdi stvarnog vlasnika i to prema Zakonu o Centralnoj evidenciji stvarnih vlasnika ("Sl. glasnik RS", br. 19/2025).

U cilju sprečavanja finansiranja terorizma, evidentiranje stvarnih vlasnika je veoma važno. Međutim, za finansiranje terorizma mogu se koristiti i **složene pravne forme** kao što su trustovi. Ovo je prisutno u međunarodnom pravu jer se po našem zakonu trustovi ne mogu osnivati.

U Centralnoj evidenciji stvarnih vlasnika u Srbiji registruju se podacio o trustovima koji su složene organizacione forme koje se često koriste za prikrivanje stvarnih vlasnika i pranje novca, odnosno finansiranje terorizma.

Trust je lice stranog prava koje upostavlja neko fizičko lice za života i trustu poverava imovinu na raspolaganje i upravljanje. To lice koje upravlja imovinom u trustu zove se poverenik (eng. trustee). Ovom imovinom poverenik upravlja u korist nekog trećeg lica (beneficijera, korisnika) ili u neku svrhu. Pravo svojine nad imovinom ima poverenik koji imovinu drži, koristi i njome raspolaze u korist korisnika ili osnivača trusta. Analizom podataka Uprave i Agencije za privredne registre utvrđeno je da u Srbiji ima 300 stranih pravnih lica koja imaju veze sa trustovima ili u čijoj osnivačkoj strukturi se pojavljuje trust (Uprava za sprečavanje pranja novca, 2024, str. 72). Od 130 pravnih lica koja imaju trust u vlasničkoj strukturi, kod većine trust se nalazi na Kipru (Uprava, 2024, str 72).

Primer 1

Severno Afrička teroristička grupa je preuzela informacije o ukradenim kreditnim karticama i podigla sa istih preko 200,000 britanskih funti koje su korišćene za finansiranje Al Kaide i njezinih operacija. Dvadeset doušnika je informacije o kreditnim karticama preuzimalo iz restorana u kojima su radili. Ove informacije nisu korišćene u Velikoj Britaniji već su korišćene u Španiji i Holandiji. Saizvršioci su te informacije koristili da pribave protivpravnu imovinsku korist za finansiranje ćelija Al Kaide u Evropi. (FATF, 2008, str. 19).

Primer 2

Uprava za sprečavanje pranja novca u Rusiji otkrila je ulogu jedne dobrotvorne organizacije u svhre finansiranja terorizma. Naime, Uprava je primila izveštaj o sumnjivim transakcijama između jedne legalne organizacije i jednog dobrotvornog društva u određenom regionu. Istraga je otkrila da je legalna kompanija primala novac od brojnih drugih dobrotvornih organizacija po osnovu navodnih konsultantskih usluga, kao i od strane jednog fizičkog lica koje je bilo povezano sa ekstremistima. Kompanija je takve prihode dalje transferisala na druge dobrotvorne organizacije u regionu gde su bile terorističke akcije. Dalja istraga dobrotvorne organizacije koja je uplaćivala novac legalnom privrednom društvu otkrila je da se novac povlačio sa računa i davao kuririma koji su ga nosili u region gde ima terorističkih akcija. Ovaj slučaj prikazuje kako legalni biznisi i kompromitovane dobrotvorne organizacije mogu biti izvor finansiranja terorističkih akcija kao i da se koristi prikrivanje stvarne prirode tog finansiranja. (FATF, 2008, str. 26)

Kao što se iz navedenih primera može videti ključnu ulogu u prikupljanju informacija o finansiranju terorizma ima Uprava za sprečavanja pranja novca koja prima i analizira izveštaje o sumjivim transakcijama. Kontinuirano obučavanje svih obveznika sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma (banke, računovđe, revizori, notari, advokati itd.) može značajno da pomogne krivično-procesnim organima u dolaženju do tragova finansiranja terorizma.

Navedeni primeri ilustruju i da je finansiranje terorizma i njegovo otkrivanje jedan veoma složen mehanizam koji zahteva dubioznu istragu i uključenost više različitih organizacija i međudržavnu saradnju. Međutim, ono što obveznici mogu da urade jeste da implementiraju sistem **poznavanja stranke sa kojom rade (eng. Know your customer, KYC)** i da na taj način prepoznaju sumnjivu transakciju i otkriju mrežu koja se koristi za finansiranje terorizma. Naravno da finansijska informacija (prijavljena sumnjiva transakcija) nije dovoljna da se otkrije mreža finansiranja terorizma, ali može da istragu dalje uputi u ispravnom smeru.

Finansiranje terorizma se neće zaustaviti na transakcijama koje smo opisali.

Primer najnovijih indikatora koje je FATF dao u 2023. govore o tome da se za finansiranje terorizma koriste i **crowdfunding platforme** (<https://www.fatf-gafi.org/en/topics/methods-and-trends/Webinar-crowdfunding-for-terrorist-financing.html>). Crowdfunding je praksa finansiranja start-up kompanija, kreativnih poduhvata i inovativnih ideja od strane donatora, odnosno velikog broja ljudi (publike) kroz online platformu i u malim iznosima. Crowdfunding je tržište koje ima visoku stopu rasta i pokriva preko 6 miliona crowdfunding kampanja. FATF je bio zabrinut zbog korišćenja ovih platformi za finansiranje terorizma (anonimni donatori, kompleksnost operacija i niski stepen ekspertize u prepoznavanju ovih transakcija). Na primer, crowdfunding platforme mogu da budu korišćene za teroristički poduhvat za koji će se novac dobijati, zatim se preko društvenih medija to dalje objavljuje i traži se plaćanje u virtuelnim valutama. Ovaj primer ilustruje kako navedene platforme mogu biti korišćene i koliko je teško u svetu napretka u tehnologiji doći do saznanja o načinima finansiranja terorističkih akcija. Crowdfunding provajderi i oni koji su posrednici u tom poslu danas imaju značajne regulatorne zahteve za prepoznavanje sumnjivih projekata koji se finansiraju preko crowdfunding platformi.

Primer 3

Prema Anti Defamation League izveštaju u 2017. ekstremno orjentisana grupa je koristila sledeće crowdfunding platforme za svoje aktivnosti: GoyFundMe, Hatreon i RootBocks. U februaru 2021. nova platforma za ove namene je otkrivena i zove se OurFreedomFunding koja se koristila za finansiranje napada planiranog za 6. januar na Capitol u Washington-u (Institute for Financial Integrity, 2024).

6.9. PREVARE U VEZI SA IZVEŠTAVANJEM O ODRŽIVOM RAZVOJU

S ozbirom da je izveštavanje o održivom razvoju danas postalo imperativno i da investitori sve više žele da ulažu novac u investicione alternative koje vode računa o životnoj sredini, zaposlenima, ravnopravnosti, brojne kompanije se nužno okreću različitim nelegalnim metodama kako bi te povećane informacione zahteve zadovoljile i impresionirale investitore da ispunjavaju standarde društvene odgovornosti.

S tim u vezi, prevarne radnje vezane za izveštavanje o održivom razvoju (eng. Environmental, social and governance reporting, ESG) danas se smatraju veoma značajnim pa je i organizacija ACFE uvidevši značaj tih radnji u svom izveštaju o upravljanju rizicima akcentirala metode i tehnike borbe i prevencije protiv njih.

Naravno, tržište investiranja u održive projekte je značajno poraslo i meri se trilionima dolara. Prema Bloomberg-u od 2018. do 2020. tržište je poraslo sa 30.6 na 53 trilion dolara u smislu aktive kojom upravljaju ESG fondovi (<https://www.bloomberg.com>). Ti podaci govore da se povećava konkurencija među kompanijama koje se bore za novac ESG investitora.

Pritisak na C-nivo menadžera raste u smislu da moraju da ispune postavljene ciljeve održivog razvoja. C nivo menadžera obuhvata sve menadžere čija titula na engleskom jeziku ima početno slovo C, kao što su CEO (eng. Chief executive officer, srp. generalni direktor), CFO (eng. Chief financial officer, srp. finansijski direktor), COO (eng. Chief operations officer, srp. direktor proizvodnje/poslovanja) i dr.

Prevare vezane za izveštavanje o održivosti (eng. ESG fraud), su prevare koje čine menadžeri i zaposleni koji se bave pitanjima izveštavanja o održivom razvoju i pripadaju grupi internih prevara (ACFE, 2022).

Interne prevarne radnje obuhvataju (ACFE, 2022):

- a) namerno pogrešno prikazivanje stavki održivog izveštaja,
- b) namerno izbegavanje izveštavanja određenih, negativnih informacija,
- c) neobjavljivanje informacija u napomenama,
- d) namerno pogrešno prikazivanje efekata ESG inicijativa ili indikatora (metrika) i dr.

Pored internih, postoje i eksterne ESG prevare.

Eksterne ESG prevare su one koje čine dobavljači u lancu nabavke, kupci i ostala treća lica sa kojima je kompanija u kontaktu. Ovde je kompanija žrtva prevare koju su organizovali poslovni partneri sa kojima sarađuje (ACFE, 2022). Jedan od primera eksterne prevare je prodaja zelenih investicionih alternativa (zelenih obveznica, obveznice o održivosti) gde kompanije emitenti navode kupce obveznica da poveruju da se tim obaveznicama finansiraju ekološki projekti ili projekti kojima se ostvaruju ESG politike, što nije slučaj.

Međutim, ESG prevara su u svom začetku bile **greenwashing komunikacione poruke**. Greenwashing je termin koji je davne 1983. smislio američki pobornik zaštite životne sredine Jay Westerveld koji je kritikovao hotele koji promovišu ponovno korišćenje peškira kao prihvatljivu ekološku praksu, a u realnosti nije bilo zaštite životne sredine.

Greenwashing obuhvata praksu u kojoj kompanija više novca ulaže u marketinšku kampanju da bi promovisala kompaniju ili proizvod kao ekološki prihvatljiv, nego što se ulaže u stvarnu ekološku održivost proizvoda.

Greenwashing postoji kada kompanija u svojim tvrdnjama preferira da je proizvod održiv, a krajnji cilj je da se prikrije neprihvatljiva ekološka praksa kompanije (<https://www.investopedia.com>) Jedan od značajnih primera greenwashing-a bila je praksa nemačke kompanije Volkswagen koja je 2009. promovisala „čista dizel vozila“ da bi nekoliko godina kasnije američka Agencija za zaštitu životne sredine (eng. US Environmental protection agency) utvrdila da je Volkswagen instalirao softver koji je prikazivao lažne podatke o emisiji gasova i to na ukupnom broju od 11 miliona automobila. Ovaj proizvođač je imao takve dizel motore na automobilima koji su proizvodili štetne gasove koji su preko 40 puta prelazili gornju dozvoljenu granicu emisije. Volkswagen se nagodio i platio odštetu od 40 milijardi dolara (<https://www.nrdc.org>).

Prevare vezano za održivo izveštavanje takođe mogu da se metodološki objasne kroz **trougao prevare**. Donald Cressey 1953.godine kada je razvio metodologiju trougla prevare sigurno nije razmišljao o prevarama u izveštavanju o održivosti, međutim, ova metodologija može da se primeni i na ovu vrstu prevare.

Prema trouglu prevare svaka prevara ima tri elementa i to: pritisak, prilika i racionalizacija. Pritisak se definiše kao skup faktora ili motiva menadžera koji ga navode da izvrši korporativnu prevaru vezano za održivo izveštavanje.

Najveći **pritisak** ispoljavaju menadžeri onih kompanija od kojih investitori, banke, fondovi kao ulagači zahtevaju izvršavanje ESG politika, ispunjavanje ESG ciljeva, što su praktično sve kompanije čije se akcije kotiraju na berzi, kao i kompanije koje prolaze kroz proces inicijalne javne ponude akcija.

Prilika koja se daje menadžeru da poćini ove prevare nalazi se u ćinjenici da je izveštavanje o održivosti prilićno neregulisana oblast.

Naime, prvi standardi pojavili su se tek 2024.g., kada je doneta Direktiva Evropske unije o izveštavanju o održivosti (Corporate sustainability reporting directive, 2022/2464). Ukoliko kompanija ima sistem internih kontrola koje se ne primenjuju na sastavljanje izveštaja o održivosti, tada se stvara klima koja pogoduje razvoju ovih prevara i to je takode jedna od prilika za prevare.

Kada govorimo o trećem elementu trougla prevare a to je **racionalizacija**, kod prevara vezanih za izveštavanje o održivosti najćešća racionalizacija jeste da je menadžer zapravo zaštitio kompaniju i njene zaposlene od reputacionog rizika ili rizika da ne dobiju novac za finansiranje zato što nisu usklaćeni sa ESG ciljevima i politikama. Jedna od racionalizacija koja se ovde pojavljuje jeste da „cilj opravdava sredstvo“, odnosno da je bolje da kompanija izveštava i pogrešno sve dok ostvaruje ciljeve. U ovom slućaju se nameće da je viši cilj dozvolio primenu nelegitimnih sredstava.

Organizacija ACFE je u okviru tri ključne vrste prevara (prevare u finansijskim izveštajima, pronevere i korupcija) dodala i ćetvrtu granu prevara, odnosno **prevare u okviru nefinansijskog izveštavanja** (eng. Non-financial reporting fraud) (ACFE, 2022).

Kao što se iz tabele može zaključiti prevare u oblasti ESG ukljućuju se i sledeća krivićna dela:

- a) korupcija (konflikt interesa, primanje i davanje mita i dr. u vezi sa održivošću,
- b) pronevere (kraća zaliha koje se odnose na zaštitu životne sredine),
- c) prevare u finansijskom izveštavanju (precenjivanje, neiskazivanje i slićno) i
- d) prevare u nefinansijskom izveštavanju (pogrešnje poruke, pogrešno prikazivanje itd.).

Tabela 12. Prevarne radnje u vezi sa izveštavanjem o održivosti i njihova veza sa drugim krivičnim delima ACFE (2022)

KORUPCIJA	Primeri	PRONEVERE	Primeri
Konflikt interesa	(nabavka, prodaja, karbonski krediti)		Krađa zaliha ili opreme koja se koristi u zaštiti životne sredine
Primanje i davanje mita	Nameštanje javnih nabavki, dogovaranje dobavljača ili konspiracija radi nameštanja javnih nabavki	Pronevere vezane za ESG zalihe ili opremu	Korišćenje donacija u privatne svrhe
Pokloni	Zahtevanje poklona da ne bi inspektori izašli na teren ili manipulisali sa zapisnikom inspekcije,		Neadekvatno korišćenje čime se izazivaju negativni efekti na životnu sredinu
Ekonomsko iscrpljivanje	Zaposleni u državnoj upravi traži konstantno mito da bi odradio određenu aktivnost		Krađa opreme za zaštitu životne sredine
PREVARE U FINANSIJSKOM IZVEŠTAVANJU	Primeri	PREVARE U NEFINANSIJSKOM IZVEŠTAVANJU	Primeri
Neiskazivanje ESG obaveza ili troškova	U 100-godišnjem planu zaštite od poplava nema nikakvih ulaganja u ESG opremu	Pogrešne marketinške poruke ili označavanje proizvoda	Napravljeno od 100% recikliranog materijala ili Tunjevina bez primesa mesa delfina
Precenjivanje ESG obaveza ili troškova	Rezervisanja za troškove zaštite životne sredine su precenjena kako bi se upravljalo dobitkom u kasnijem periodu	Pogrešno prikazivanje	Emisija gasova sa efektom staklene bašte smanjena za 10% Niti jedan od naših proizvoda ne sadrži primenu radne snage koja je prisiljena na rad u lošim uslovima

Specifični oblici privrednog kriminala i istražne radnje

<u>PREVARE U FINANSIJSKOM IZVEŠTAVANJU</u>	Primeri	<u>PREVARE U NEFINANSIJSKOM IZVEŠTAVANJU</u>	Primeri
Neadekvante procene vrednosti ESG imovine	Neadekvatna vrednost karbonskih kredita	Neadekvantna sertifikacija	Mi smo osnivači ESG inicijative.... U potpunosti primenjujemo sve ESG standarde... Mi smo na putu nulte GHG emisije gasova do 2035 (EU regulativa)
Neadekvatno objavljivanje u napomenama	-	Pogrešno prikazivanje ili neobjavljivanje važnih ESG informacija	Nismo imali incidente u fabrici po pitanju životne sredine ili Odbor direktora nije diverzifikovan (to ne objavljuju)

Izvor: ACFE (2022) Fraud tree and Grant Thornton ESG Taxonomy.

PWC (PriceWaterhouseCoopers) je razvio shemu prevarnih radnji sa primerima vezanim za nefinansijsko izveštavanje koje prikazujemo u sledećoj tabeli (PWC; 2023).

Tabela 13. Prevarne radnje, PWC (2023)

PORESKE PREVARE	Primeri	PROIZVODNJA	Primeri
Neadekvatna klasifikacija zelene imovine (aktive)	Izbegavanje poreza na određene emisije gasova	U samoj proizvodnji se ne objavljuju rizici koji utiču na životnu sredinu	Otpad kojim se ne upravlja
	Prijavljivanje mašine kao nove da bi se izbegao porez na korišćenje stare tehnologije		Krijumčarenje zaštićenih vrsta
Karbonski krediti	Namerno uvećanje vrednosti karbonskih kredita da bi se izbeglo plaćanje poreza na dodatnu vrednost		Ilegalni materijali
	Zaposleni u državnoj upravi traži konstantno mito da bi odradio određenu aktivnost		Namerno korišćenje neadekvatnog porekla proizvoda
PREVARE U FINANSIJSKOM IZVEŠTAVANJU	Primeri	PREVARE U NEFINANSIJSKOM IZVEŠTAVANJU	Primeri
Korporativni KPI su precenjeni	Greenwashing (namerno iskrivljivanje tvrdnji, neosnovane tvrdnje (neproverljive izjave)	namerno neprikazivanje GHG emisije Tvrdnja da su smanjene emisije štetnih gasova koja se ne može proveriti	Promovisanje karakteristika proizvoda koje utiču na potražnju kupaca
Neadekvatno izveštavanje o klimatskim rizicima koji imaju uticaj na finansijsko izveštavanje i profit	Social washing	Neosnovane tvrdnje da se ne koristi mlada radna snaga ili da su uslovi rada dobri	Priznavanje da je proizvod onaj koji se može reciklirati (neproverljiva tvrdnja)
Uvećanje vrednosti imovine koja ima efekat na zaštitu životne sredine	Moderno ropstvo Propusti da se prijave incidenti	Navodne tvrdnje da je urađen trening zaposlenih Požar u fabrici gde su stradali zaposleni	Priznavanje da su KPI (indikator perofmans) u domenu isplata bonusa menadžerima koja zavisi od ispunjenosti ESG indikatora (fiktivni KPI)

Izvor: Prilagođeno prema: PWC (2023) ESG Fraud and Ethical risk (<https://www.pwc.co.uk/forensic-services/assets/esg-fraud-taxonomy.pdf>)

Saznanja za krivična dela mogu doći od samog privrednog društva, zaposlenih, dobavljača ili kupaca koji su oštećeni zbog toga što su vladali sa nepotpunim ili netačnim informacijama o nefinansijskim performansama kompanije u domenu ESG.

Takođe, saznanja mogu doći i od strane oštećenih koji su se oslanjali na netačne informacije i kupovali proizvode proizvedene od materijala koji su štetni. Saznanja o ovim krivičnim delima mogu doći i od organa ili organizacija prema kojima se izveštava kao što su Ministarstva za zaštitu životne sredine, odnosno inspekcijski organi i dr.

Koristi od lažnog i manipulativnog objavljivanja ovakvih informacija ima isključivo privredni subjekt. Zato se kroz dokazivanje koristi za tog subjekta ili štete po druge subjekte i lica može dokazati krivica, odnosno da je delo skrivljeno.

Šteta se dokazuje kroz dobijene povlastice, zelene kredite, bolji rejting, povećanje cena akcija itd.

Osumnjičeni uvek teže da prikriju ova krivična dela, a često to prikrivanje uključuje i zaposlene koji rade na pribavljanju podataka, kao i menadžment kompanije. Zato je veoma teško dokazati i otkriti ova dela, te preventivne radnje kao što su treninzi zaposlenih, jačanje interne kontrole nad nefinansijskim izveštavanjem mogu značajno smanjiti brojnost i učestalost istih. Uvođenje obaveznosti revizije nefinansijskog izveštaja od 2026.g. za velika privredna društva i ona koja se kotiraju na berzi može da bude jedan faktor prevencije.

Istraga krivičnih dela vezanih za neadekvatno i manipulativno izveštavanje o ESG svakako da je identična istrazi drugih krivičnih dela iz oblasti prevara koje smo do sada obradili. Uglavnom sve što je rečeno kod istrage korupcije, prevara u finansijskih izveštajima, pronevera itd odnosi se na ova krivična dela.

Na primer, krivična dela vezana za pronevere dokazuju se dokumentacijom koja prati navedenu proneveru, kao i pribavljanjem ostalih nematerijalnih dokaza, ličnih dokaza (svedočenja, izjave).

Dela poreske utaje vezane za ESG istražuju se na iste načine putem prikupljanja materijalnih i nematerijalnih (ličnih) dokaza koja smo već obradili u prethodnom poglavlju. Naravno, treba napomenuti da je kod ovih krivičnih dela moguće tražiti i odgovornost pravnog lica za krivična dela.

Pitanja za ponavljanje

Specifični oblici istrage privrednog kriminala

Karakteristike krivičnih dela protiv privrede, prevara u obavljanju privredne delatnosti, pronevera, zloupotreba položaja u privredi, primanje mita u privrednom poslovanju, davanje mita u privrednom poslovanju, zloupotrebe u vezi sa javnom nabavkom, prouzrokovanje stečaja i prouzrokovanje lažnog stečaja

1. Protiv koga su usmerena privredna krivična dela, šta je objekat zaštite kod ovih krivičnih dela?
2. Koja su ključna obeležja privrednih krivičnih dela?
3. Objasnite prikrivanje privrednih krivičnih dela kao ključnu karakteristiku.
4. Objasnite dinamičnost kao karakteristiku privrednih krivičnih dela.
5. Objasnite ko su izvršioc i krivičnih dela protiv privrede?
6. Ko su kriminalci belog okovratnika?
7. Da li se privredna krivična dela izvršavaju u serijama? Objasnite odgovor.
8. Da li privredna krivična dela mogu imati obeležja organizovanog kriminala? Objasnite odgovor.
9. Koji su osnovni dokazi kod dokazivanja privrednih krivičnih dela? Koje metode dokazivanja se koriste?
10. Mesto izvršenja privrednih krivičnih dela je...
11. Materijalni tragovi (indicije) privrednih krivičnih dela su...
12. Psihološki tragovi (indicije) privrednih krivičnih dela su...
13. Objasnite biće krivičnog dela prevara u privrednom poslovanju.
14. Navedite primer gde je namera prevare u privrednom poslovanju teško razdvojiti od redovnog obavljanja poslova.
15. Da li je kod prevare u privrednom poslovanju važno pored namere i održavanje oštećenog u zabludi?
16. Gde se nalaze indicije za krivično delo prevara u obavljanju privredne delatnosti?
17. Gde se može naći dokumentacija kod prevare u obavljanju privredne delatnosti? Kako je moguće uvezati transakcije?

18. Objasniti proneveru kao krivično delo.
19. Šta se sve može proneveriti?
20. Ko je izvršilac ovog dela?
21. Koja su ključna radna mesta na kojima se dešavaju pronevere u privrednom poslovanju?
22. Što je čvršći kontakt sa imovinom veća je mogućnost prisvajanja. (Banković i Banović, 1995) Objasnite.
23. Ko najčešće prijavljuje proneveru? Da li ta osoba često poseduje i materijalne dokaze?
24. Navedite primer pronevere u magacinskom poslovanju.
25. Navedite primer pronevere u blagajničkom poslovanju.
26. Navedite primer pronevere preko uvećanja troškova.
27. Ko je odgovorno lice i kako odgovorno lice može zloupotребiti svoj položaj?
28. Gde se nalazi mesto izvršenja zloupotrebe položaja odgovornog lica?
29. Koje lice može da zloupotrebi svoj položaj i na koje načine to može da učini prema KZ?
30. Ko je ključni izvor saznanja za krivično delo zloupotreba položaja u privredi?
31. Koji dokazi se mogu koristiti kod dokazivanja krivičnog dela zloupotreba položaja u privredi i na koje dokaze forenzički računovođa kao deo istražnog tima treba da obrati pažnju?
32. Koji su oblici izvršenja radnje zloupotreba u vezi sa javnom nabavkom?
33. Ko su izvori saznanja za zloupotrebu u javnim nabavkama?
34. Navedite primere zloupotreba u fazi planiranja javne nabavke kod naručioca posla.
35. Navedite primere zloupotreba u fazi sprovođenja javne nabavke kod naručioca posla i kod ponuđača.
36. Navedite primere zloupotrebe kod izvršenja ugovora o javnoj nabavci.
37. Koji dokazi se prikupljaju prilikom dokazivanja zloupotreba u javnim nabavkama?
38. Prema USAID(2024) koji je najčešći oblik zloupotrebe u javnim nabavkama na strani ponuđača?

39. U koje svrhe učinilac krivičnog dela primanja mita može zahtevati primanje poklona ili obećanja poklona?
40. Kako se može doći do saznanja o ovom delu kada i primalac i davalac mita najčešće žele da ostanu anonimni?
41. Zašto se ovo delo primanja i davanja mita može izvršiti kroz umišljaj?
42. Ko može biti učinilac krivičnog dela davanja mita?
43. Zašto učinilac daje mito?
44. Navedite primer kada su davaoci mita kompanije ili privredna društva.
45. Objasnite način izvršenja radnje prouzrokovanja stečaja.
46. Od koga dolaze saznanja za krivično delo prouzrokovanje stečaja?
47. Kako se može izvršiti krivično delo prouzrokovanje lažnog stečaja?
48. Zašto se smatra da je kod prouzrokovanja lažnog stečaja zapravo stečaj pravi, ali je do njega došlo zbog kriminalne namere?
49. Objasnite pojmove "bustout" i "bleedout" kao forme stečaja.
50. Koji privredni subjekti su podložni ovoj vrsti stečajne prevare? Kakve karakteristike imaju?
51. Putem kojih dokaza se dokazuje krivično delo prouzrokovanje stečaja i prouzrokovanje lažnog stečaja?

Prevara u vezi sa finansijskim izveštajima

1. Kako investitori mogu biti žrtve prevara u finansijskim izveštajima? Ko ih može prevariti?
2. Definišite prevare u finansijskim izveštajima.
3. Koje oblike radnje izvršenja može imati prevara u finansijskim izveštajima?
4. Da li je KZ predviđeno ovo krivično delo? Ako nije, u kojem biću krivičnog dela je opisana prevara u finansijskim izveštajima?
5. Koja dva opšta tipa prevara u finansijskim izveštajima postoje?
6. Prema ACFE koje vrste prevara u finansijskim izveštajima postoje?
7. Prema Hoopwood i dr. (1998) koje vrste prevara u finansijskim izveštajima postoje?

8. Objasnite precenjivanje prihoda kao prevaru u finansijskim izveštajima.
9. Objasnite precenjivanje imovine kao prevaru u finansijskim izveštajima.
10. Objasnite neadekvatan računovodstveni tretman kao prevaru u finansijskim izveštajima.
11. Zašto je teško doći do izvora saznanja o prevari u finansijskim izveštajima? Da li je ovo delo komplikovano? Objasnite zašto je tako.
12. Koje su karakteristike prevara u finansijskim izveštajima na globalnom nivou?
13. Autori Aljinović Barać i dr. su 2017.g. objavili interesantno istraživanje vezano za načine manipulacije finansijskim izveštajima. Navedite ključne rezultate tog istraživanja.
14. Kakva je uloga crvenih zastavica/signala upozorenja kod prevara u finansijskim izveštajima?
15. Objasnite finansijske signale upozorenja ili crvene zastavice.
16. Objasnite bihevioralne signale upozorenja (crvene zastavice).
17. Objasnite organizacione signale upozorenja (crvene zastavice).
18. Objasnite signale upozorenja koji dolaze iz delatnosti.
19. Kako treba postupati sa ranim signalima upozorenja?
20. Objasniti mesto i ulogu horizontalne analize bilansa stanja i bilansa uspeha u forenzičkoj istrazi.
21. Objasniti mesto i ulogu vertikalne analize bilansa stanja i bilansa uspeha u forenzičkoj istrazi.
22. Objasnite ulogu analize pomoću finansijskih pokazatelja u forenzičkoj istrazi.
23. Koji finansijski pokazatelji se analiziraju? Sa čime ih je potrebno porediti da bi se dobili uvidi u anomalije?
24. Iz kojeg računovodstvenog principa se izvodi analiza uvezanosti transakcija?
25. Objasnite ulogu bruto bilansa u uvezivanju transakcija.
26. Objasnite kojim dokumentima se potvrđuje uvezanost transakcija i na koji način.
27. Kako data mining tehnike pomažu u otkrivanju prevara u finansijskim izveštajima?
28. Šta je ispitivanje i zašto je to tehnika otkrivanja prevara u finansijskim izveštajima?

29. Objasnite "upjohn" upozorenje u internim istragama.
30. Objasnite planiranje ispitivanja. Šta je sve potrebno planirati? Kako se obavlja ispitivanje?
31. Objasnite princip perifernog ispitivanja ili odozdo na gore.
32. Objasnite princip odozgo na dole.
33. Objasnite ispitivanje u svrhe dobijanja dodatnih informacija.
34. Zašto je stresno ispitivanje u svrhe dobijanja priznanja? Objasnite kakvo je to ispitivanje.
35. Koje strategije se koriste u svrhe dobijanja priznanja?
36. Objasnite faze ispitivanja (povezivanje, poravnanje, odbrana, konfrontacija i priznanje).
37. Koje vrste pitanja se postavljaju u ispitivanju?
38. Objasnite analizu odnosa i veza (eng. link analysis).
39. Objasnite analizu poslovnih emailova i korespondencije.

Utaja poreza

1. Koje oblike može da ima radnja izvršenja utaje poreza?
2. Šta je aktivna, a šta pasivna radnja izvršenja? Objasnite korišćenjem primera.
3. Ko su izvršioci utaje poreza?
4. Ko su izvori saznanja za ovo krivično delo?
5. Koja vrsta poreza u Srbiji je najčešće predmet utaje poreza?
6. Navedite primere istražnih radnji kod utaje poreza. Ko vodi istragu i kome je operativno povereno vođenje istrage?
7. Da li se radnja poreske utaje obavlja kao serijska radnja?
8. Objasniti suštinu direktne metode otkrivanja utaje poreza.
9. Objasniti suštinu indirektnih metoda otkrivanja utaje poreza i nabrojite ih.
10. Objasniti tehniku efektivne poreske stope za otkrivanje utaje poreza.
11. Objasniti korišćenje formule Metoda neto vrednosti.

12. Kada je metoda neto vrednosti prvi puta upotrebljena?
13. Da li se metoda neto vrednosti može upotrebiti u Srbiji i za koja krivična dela u finansijskoj istrazi?
14. Da bi se primenila metoda neto vrednosti u SAD-u tužilac mora da utvrdi verovatne izvore neprijavljenog prihoda poreskog obveznika. Navedite primer.
15. Da li se metoda neto vrednosti može primeniti u finansijskim istragama? Objasnite odgovor.
16. Šta je ključni izazov kod primene metoda neto vrednosti?
17. Objasniti metodu bankarskog depozita.
18. Objasniti metodu rashoda.
19. Koje su karakteristike peračkih privrednih društava prema Miletić i dr. (2024)?
20. Da li za istragu krivičnog dela utaja poreza postoji i međunarodna razmena informacija? Objasnite.

Organizovani kriminal

1. Definišite organizovani kriminal.
2. Koje su karakteristike organizovanog kriminala.
3. Na koji način su povezani članovi organizovane kriminalne grupe.
4. Da li su organizovane kriminalne grupe u sprezi sa politikom prema mišljenju akademskih autora? Navedite primere.
5. Objasnite vezu korupcije i privrednog kriminala.
6. Da li kriminalne grupe imaju kao obeležje višekriminalnost. Šta to znači?
7. Definisati odnos organizovanog kriminala i korupcije.
8. Kakav je odnos privrednog kriminala i organizovanog kriminala?
9. Organizovani kriminal i terorizam. Da li ima sličnosti ili razlika?
10. Šta je transnacionalni organizovani kriminal?
11. Navedite kako se geografski dele grupe transnacionalnog organizovanog kriminala.

12. Koji su institucionalni oblici borbe protiv organizovanog kriminala u Srbiji.
13. Koji je rang Srbije prema Indeksu organizovanog kriminala?
14. Kako se dele indicije izvršenja krivičnih dela organizovane kriminalne grupe?
15. Zašto se u istrazi organizovanog kriminala primenjuju posebne dokazne radnje?
16. Navedite zašto je dobro planiranje jedna od najvažnijih faza rada organizovane kriminalne grupe.
17. Preko kojih krivičnih dela se organizovane kriminalne grupe povezuju sa nosiocima državnih funkcija i zašto to rade? Objasniti.
18. Koji nedržavni entiteti mogu imati veću snagu u ostvarivanju svojih interesa nego neke države. Navedi primer.
19. Navedi načine povezivanja organizovane kriminalne grupe i predstavnika državnih organa i organizacija.
20. Objasnite konkurentne forme povezanosti organizovanog kriminala i državnih predstavnika.
21. Objasnite kolaborativne forme povezanosti organizovanog kriminala i predstavnika državnih organa.
22. U kojim oblicima povezanosti organizovane grupe i predstavnika državnih organa se javlja korupcija.
23. Objasniti krupnu i sitnu korupciju sa primerima.

Pranje novca, Finansiranje terorizma

1. Objasnite biće krivičnog dela pranja novca.
2. Kada pranje novca počini organizovana kriminalna grupa da li su propisane iste sankcije prema KZ u R. Srbiji?
3. Da li je predviđeno i da odgovorno lice odgovara za krivično delo pranja novca počinjenog u toj kompaniji? Objasnite.
4. Koji su oblici pranja novca predviđeni u KZ za ovo delo?
5. Kako Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma definiše pranje novca.

6. Kada je prvi put upotrebljen pojam pranja novca?
7. Koje su faze pranja novca?
8. Navedite kako se pere novac u fazi plasiranja.
9. Navedite primere pranja novca u fazi raslojavanja.
10. Navedite primere pranja novca u fazi integracije.
11. Objasnite zašto je teško dokazati krivično delo pranja novca?
12. Zašto je važno da obveznici Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranaj terorizma (u tekstu: ZSPNFT) moraju da primenjuju radnje i mere za sprečavanje pranja novca. Kakva može biti njihova uloga u pranju novca?
13. Koje radnje i mere prema ZSPNFT moraju preduzimati obveznici?
14. Šta je analiza rizika kao radnja i mera za sprečavanja pranja novca?
15. Koji su načini saznanja za pranje novca?
16. Indikatori ili indicije pranja novca kod klijenta (vezano za indikatore koje je Uprava dostavila za računovodstvene agencije kao obveznike Zakona).
17. Navedite indikatore pranja novca koji se odnose na transakcije klijenta računovodstvene agencije
18. Zašto postoji veći broj hipoteza ili verzija pranja novca u istrazi?
19. Navedite načine dokazivanja ovog krivičnog dela. ž
20. Koji obveznik je u Srbiji podneo najviše izveštaja o sumnjivim transakcijama?
21. Koje vrste pravnih formi učestvuju u Srbiji u pranju novca? Da li imaju zajedničku računovodstvenu agenciju? Šta nam to govori?
22. Navedite nekoliko primera pranja novca u Srbiji.
23. Navedite sličnosti i razlike terorističke grupe i organizovane kriminalne grupe.
24. Koji oblik strukture ima teroristička organizacija?
25. Koja tri saučesnika se nalaze u terorističkoj organizaciji?
26. Objasnite suštinu bića krivičnog dela terorizam prema KZ.
27. Objasnite šta je teroristička organizacija prema ZSPNFT.
28. Definišite finansiranje terorizma.

29. U Nacionalnoj proceni rizika za 2024. godinu u Republici Srbiji pretnja od terorizma je svrstana u koju grupu pretnji?
30. Koja je razlika pranja novca i finansiranja terorizma kada je reč o tokovima novca? Kako idu tokovi novca?
31. Za koje aktivnosti je novac potreban terorističkoj organizaciji?
32. Finansiranje terorizma može da bude dugoročno i operativno. Objasnite.
33. Koje su faze finansiranja terorizma?
34. Kako se novac prikuplja za finansiranje terorizma putem legalnih ili fiktivnih dobrotvornih agencija?
35. Šta znači pojam "široka eksploatacija" u finansiranju terorizma?
36. Kako se koriste legalna privredna društva za finansiranje terorizma?
37. Kako su povezane terorističke organizacije i organizovane kriminalne grupe?
38. Ko obavlja istragu ovih dela? Da li krivična i finansijska istraga teku paralelno?
39. Ko su izvori saznanja za finansiranje terorizma?
40. Zašto je važno utvrđivanje stvarnog vlasnika privrednog društva kao preventivne mere za finansiranje terorizma?
41. Šta su trastovi i da li se mogu koristiti u transakcijama finansiranja terorizma?
42. Navedite primer korišćenja legalnih privrednih društava za finansiranje terorizma.
43. Zašto je KYC (eng. Know your customer) ili poznavanje stranke mera prevencije u finansiranju terorizma?
44. Da li se koriste i crowdfunding platforme za finansiranje terorizma?

Prevare u vezi sa izveštavanjem o održivom razvoju

1. Koliko je veliko tržište na kojem se nalaze kompanije sa održivim projektima kojima žele da privuku investitore prema Bloomberg-u?
2. Koje pritiske trpi C nivo menadžera kada je izveštavanje o održivom razvoju u pitanju?
3. Definišite prevare vezane za izveštavanje o održivosti (u daljem tekstu ESG).
4. Koje su to konkretne prevarne radnje kada se izveštava o održivosti?
5. Šta su eksterne ESG prevare?
6. Definišite greenwashing.
7. Navedite primer greenwashinga.
8. Zašto se razvio greenwashing? Da li to ima veze sa porastom tražnje kupaca za ekološkim proizvodima?
9. Primenite trougao prevare na radnje prevare u vezi sa izveštavanjem o održivosti.
10. Kakvu priliku imaju menadžeri da prevarno izveštavaju o održivosti?
11. Navedite racionalizaciju kada su prevare iz oblasti održivog izveštavanja u pitanju.
12. Kakve koristi ima kompanija koja pravi ESG prevaru?
13. Da li se ovo delo može počiniti samo sa umišljajem?
14. Izvori saznanja za ESG prevare mogu biti...
15. Kako se obavlja istraga i dokazivanje ESG pre

Literatura

- ACFE (2024) Report to the Nations. <https://www.acfe.com/-/media/files/acfe/pdfs/rtn/2024/2024-report-to-the-nations.pdf>(pristupljeno septembar 2024.g.)
- ACFE (2025) Managing Fraud Risk in an Evolving ESG environment. <https://www.acfe.com/fraud-resources/esg-report-gt-2022> (pristupljeno maj 2025.g.)
- AICPA . SAS No. 99, Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit (codified in AICPA Professional.
- Albanese, J. S. (2021). Organized crime as financial crime: The nature of organized crime as reflected in prosecutions and research. *Victims & Offenders*, 16(3), 431-443.
- Aljinovic Barac, Z., Vuko, T., & Šodan, S. (2017). What can auditors tell us about accounting manipulations? *Managerial Auditing Journal*, 32(8), 788–809. doi:10.1108/maj-03-2017-1534.
- Amber Mac, TV/Radio Host, Internet of Things Expert at AmberMac Media, and keynote speaker at the upcoming 2017 ACFE Fraud Conference Canada in Toronto, October 29-November 1.
- Association of Corporate Counsel, Internal investigations, 2012, Morrison Forester, Washington, USA, preuzeto sa: https://www.acc.com/sites/default/files/resources/vl/membersonly/InfoPAK/19675_3.pdf (pristupljeno, februar 2025.g.)
- Barnes, N. (2017). Criminal politics: An integrated approach to the study of organized crime, politics, and violence. *Perspectives on Politics*, 15(4), 967-987.
- Beare, M. E. (1997). Corruption and organized crime: Lessons from history. *Crime, Law and Social Change*, 28, 155-172.
- Becker, G. S. (1968). Crime and punishment: An economic approach. *Journal of Political Economy*.
- Becker, G. S., & Stigler, G. J. (1974). Law enforcement, malfeasance, and compensation of enforcers.
- Belak, V. (2011) Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo – borba protiv prijevare, Belex Excellenss, Zagreb.
- Bošković, M. Banović, B. Kriminalistička metodika, Beograd, 1995.g.
- Brown, J. B., Netoles, B., Rasnak, S. T., & Tighe, M. (1999). Identifying bankruptcy fraud. Credit Research Foundation, 16.
- Bulatović, N., Đorđić, D. Privredni prestupi od prijava do presude u Republici Srbiji, Baština, Institut za srpsku kulturu, sveska 49, Priština Leposavić, 2019.
- Chen, S., Chen, X., Cheng, Q., & Shevlin, T. (2010). Are family firms more tax aggressive than non-family firms? *Journal of Financial Economics*, 95(1), 41–61. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2009.02.003>

- Comisky, I. M. (1981). The likely source: an unexplored weakness in the net worth method of proof. *U. Miami L. Rev.*, 36, 1.
- Čolović, V. Mrvić Petrović, N. (2017) Nedoumice tokom regulisanja stečajnih krivičnih dela. In: *Privredna krivična dela*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; Institut za uporedno pravo, Beograd, pp. 153-165. ISBN 978-86-80186-26-9
- Delić, N. (2017) Zloupotreba položaja odgovornog lica – sudska praksa i doktrinirani stavovi, u: *Privredna krivična dela*, Institut za uporedno pravo i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2017.g.
- Do, L. T., & Intal, T. (2003). *Financial Statement Fraud*. rapport nr.: Masters Thesis, (2002).
- Dobovšek, B. Lamberger, I. Slak, B. (2012) *Međusobna povezanost organizovanog kriminaliteta i terorizma*, Organizovani kriminalitet- izazov 21.veka, Beograd, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe.
- Đurđević, Z. (2018) Krivično delo poreska utaja u sudskoj praksi, *Bilten Vrhovnog kasacionog suda*, br. 2/2018, st. 92-107.
- Europol. *Organized crime*. Europol. *Organized crime groups* (<https://www.europol.europa.eu/socta/2017/organised-crime-groups.html>)
- FATF (2008) *Radna grupa za finansijske mere protiv pranja novca i finansiranja terorizma*, Finansiranje terorizma, radni prevod Uprava za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma Republike Srbije (<https://www.apml.gov.rs/tipologije>) ili FATF (2008) *Terrorist financing* (preuzeto: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/reports/FATF%20Terrorist%20Financing%20Typologies%20Report.pdf>. [coredownload.inline.pdf](#))
- Felbab-Brown, V., 2009. "Peacekeepers among Poppies: Afghanistan, Illicit Economies and Intervention." *International Peacekeeping* 16(1): 100–14.
- Golden, Skalak, S. L., T. W., Clayton, M. M., & Pill, J. S. (2006). *A guide to forensic accounting investigation*. John Wiley & Sons.
- Grubač, M. (2009). Organizovani kriminal u Srbiji. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 46(4), 701-709.
- Institute of Financial Integrity (2024). *Expert Insight Terrorist use of Crowdfunding*. (preuzeto sa: <https://finintegrity.org/wp-content/uploads/2024/01/IFI-Expert-Insight-Terrorist-Use-of-Crowdfunding.pdf>, pristupljeno maj 2025.g.) *Journal of Legal Studies*, 3(1), 1–18. <https://doi.org/10.1086/467507>
- Kleemans, E. R. (2007). *Organized crime, transit crime, and racketeering*. *Crime and Justice*, 35(1), 163-215.
- Kolaković-Bojović, M. (2014). Zloupotreba položaja odgovornog lica: de lege lata et de lege ferenda; Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd. <http://institutecsr.iksi.ac.rs/309/1/kolakovic%20bojovic%20milica%20%282%29.pdf>
- Kovačević, S. (2021) *Odgovorno lice i preduzetnik*, Bilten Višeg suda u Beogradu, 2021.
- Lipton, P. P., & Petrie, R. A. (1959). Representation in Net Worth Cases. *Marquette Law Review*, 42(4), 504.

- Matejević, M. Šušljik, N., Šarčević, Z. Uvod u kriminalistiku, Banja Luka, 2020.g.
- Matić Bošković, M. (2017) Krivično delo zloupotreba u javnoj nabavci – izazovi u primeni, Privredna krivična dela, Institut za uporedno pravo i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2017.g.
- Matijašević, J. Pavlović, Z. (2009) Organizovani kriminalitet, Pravo teorija i praksa br. 5-6,
- Mills, L. (1955). The Net Worth Approach in Determining Income. Va. L. Rev., 41, 927.
- Ministarstvo finansija Uprava za sprečavanje pranja novca, Nacionalna procena rizika 2024- procena pravnih lica i pravnih aranžmana. <https://www.apml.gov.rs/uploads/useruploads/Documents/02%20Procena%20rizika%20od%20pravnih%20lica%20i%20pravnih%20aranzmana%202024.pdf> (Pristupljeno april 2025.g.)
- Ministarstvo finansija. Uprava za sprečavanje pranja novca (2022) Direktiva o objavljivanju indikatora za prepoznavanje sumnje da se radi o pranju novca (<https://www.apml.gov.rs/uploads/useruploads/Documents/Lista%20indikatora%20racunovodje%20202207-01-2022-090019.pdf>, pristupljeno mart 2025.g.)
- Ministarstvo pravde SAD, Kancelarija za međunarodnu pomoć, usavršavanje, i profesionalnu obuku u pravosuđu Priručnik za suzbijanje privrednog kriminaliteta i korupcije, Beograd, 2017.g.
- Miletić, S. Bačić, V., Mišić, Portretisanje šeme pranja novca iz poreske utaje: da li su linije razgraničenja dovoljno jasne?, u: Zbornik radova: Perspektive razvoja forenzičko-računovodstvenih kapaciteta: izaovi za javni i korporativni sektor, Centar za forenzičko računovodstvo, Ekonomski fakultet, Beograd, jun 2024.g.
- Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala ("Sl. glasnik RS", br. 23/2009) http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2009_04/t04_0105.htm (pristupljeno mart 2025.g.)
- Organized crime index (<https://ocindex.net/country/serbia>, pristupljeno april 2025.g.)
- PACS.Istraga i procesuiranje krivičnih dela korupcije identifikovanih kroz revizorske izveštaje – priručnik za pripadnika pravosuđa i policije, Beograd, 2016.g.
- Peterson, M.B. (1994) Applications in Criminal Analysis: A Sourcebook (Westport, CT: Greenwood Press), 2-4. Prema: J.P. Scott, Social Network Analysis: A Handbook, 2nd ed. (Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2000), 10-11.
- Projekat Visokog sudskog i tužilačkog savjeta Bosne i Hercegovine Pojavni oblici privrednog kriminala i način njihovog dokazivanja, Sarajevo, 2016.g.
- PWC (2023) ESG Fraud and Ethical risk (<https://www.pwc.co.uk/forensic-services/assets/esg-fraud-taxonomy.pdf>)
- Republika Srbija. Izveštaj o radu poreske uprave za 2023.g., Beograd, januar 2024.g.
- Sajter, D. (2014). Stečaj: Okvir za malverzacije ili za namirenje vjerovnika i rehabilitaciju poverjenja, STEČAJ: Ekonomski pregled, 65(4), 294-317.

- Sandić, K. (2012) Međunarodni terorizam- izvori i načini finansiranja, Organizovani kriminalitet- izazov 21.veka, Beograd, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe.
- Sarajlija, S. (2018) Krivično djelo zloupotrebe položaja ili ovlasti: Ključni problemi iz perspektive njegovog procesuiranja u Bosni i Hercegovini, Osvrt, br. 2/2018.
- Schwab, R. D. (1961). The Civil Aspects of the Net Worth Method. Wm. & Mary L. Rev., 3, 65.
- Šikman, M. (2011) Primjena indicijalnog metoda u otkrivanju i razjašnjavanju krivičnih dela organizovanog kriminala, Kriminalističke teme Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Godište XI, Broj 3-4, 2011. str. 99-116.
- Šipovac, R., Vesić, S., Đukić, D. (2013) Porez na dobit i mogućnost utaje, Pravo Teorija i praksa, 07-09/2013, str. 75-87.
- Škulić, M. (2017) Zloupotreba položaja odgovornog lica ratio legis i neki nedostaci postojeće inkriminacije, u: Privredna krivična dela, Institut za uporedno pravo i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2017.g.
- Slović, J. (2019) Metode i tehnike za sastavljanje i alati za otkrivanje obmanjujućih finansijskih izveštaja, Finodit, Beograd.
- Standards—U.S. Auditing Standards—AU § 316), par 6.
- Stanković, S. M., Lazić, D. B. (2020). Prouzrokovanje (lažnog) stečaja. Baština, 30(50). str. 379.
- Tanjević, N. (2019) Korupcija i privredni kriminal između politike i ekonomije- posledice sprege ekonomske i političke moći u: Institut za uporedno pravo i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Finansijski kriminalitet i korupcija, Vršac, Srbija, 2019.g.
- UN Office of drugs and crime, UN convention against organized crime and protocols thereto, New York, 2004.g. <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/TOC%20Convention/TOCebook-e.pdf> (pristupljeno mart 2025.g.)
- Uprava za sprečavanje pranja novca (2025) Godišnji izveštaj uprave za sprečavanje pranja novca za 2024.g., <https://www.apml.gov.rs/uploads/useruploads/Documents/Godi%C5%A1nji%20izve%C5%A1taj%20o%20radu%20Uprave%202024.pdf>, pristupljeno april 2025.g.)
- Uprava za sprečavanje pranja novca, Nacionalna procena rizika – procena rizika pravnih lica i pravnih aranžmana, Beograd, 2024.g.
- Uprava za sprečavanje pranja novca. Finansiranje terorizma (preuzeto sa: <https://www.apml.gov.rs/strucni-tekstovi-i-brosure>, maj 2025.g.)
- USAID i Pravosudna akademija. Praktikum za istrage i suđenja krivičnih dela korpcije, Beograd, 2019. (<https://www.vrh.sud.rs/sites/default/files/attachments/PRAKTIKUM%20ZA%20ISTRAGE%20I%20SU%C4%90ENJA%20KRIVI%C4%8CNIH%20DELA%20KORUPCIJE.pdf>)https://www.law.cornell.edu/wex/criminal_law

- USAID. Beogradski centar za ljudska prava i Institute for Sustainable communities. Borba protiv organizovanog kriminala u Srbiji – zakonodavstvo i praksa, Beograd, 2008.g.
- USAID. Priručnik za primenu metodologije procene rizika u postupcima javnih nabavki za tužioce i policiju, Beograd, 2024.g.
- Vučković, B., Vučković, V. (2012) Pojam, karakteristike i oblici ispoljavanja fenomena pranja novca, str. n269-283 u: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad, Organizovani kriminalitet, izazov 21.veka.
- Vujičić, N. (2019). Krivična dela primanje mita i davanje mita u krivičnom zakonodavstvu i praksi Republike Srbije.
- Wang, Y., Campbell, M., & Johnson, D. (2014). Determinants of effective tax rate of China publicly listed companies. *International Management Review*, 10(1), 10-20.
- Wells, J. T. (2001) Irrational ratios, *Journal of Accountancy*, <https://www.journalofaccountancy.com/issues/2001/aug/irrationalratios.html> (pristupljeno januar 2025.g.)
- Zavod za statistiku, Bilten Punoletni učinoci krivičnih dela u Republici Srbiji od 2014-2021.
- Željko Horvatić, Zvonimir Šeparović i suradnici, Kazneno pravo, Posebni dio, Zagreb, 1999.

Biografija autorke

Goranka R. Knežević je rođena 1972. godine u Rijeci, Republika Hrvatska. Diplomirala je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu 1995. godine. Magistrirala je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu 2000. godine. Doktorsku disertaciju odbranila je 2007. godine na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Nišu.

Na Univerzitetu Singidunum zaposlena je od 2006.g. U junu 2007.g. izabrana je u zvanje docenta na istom Univerzitetu. U februaru 2012.g. izabrana je u zvanje vanrednog profesora. Februara 2018. godine izabrana je u zvanje redovnog profesora za užu naučnu oblast „Računovodstvo i revizija“. Zvanje naučnog saradnika stekla je 2015. godine, a zvanje višeg naučnog saradnika 2020. godine. U postupku je sticanja zvanja naučnog savetnika.

Predavala je na engleskom jeziku na master i osnovnim studijama na programu Lincoln University od 2007.g. do 2012.g. predmete: Financial Accounting, Managerial Accounting i Advanced Accounting. Program se održavao u Beogradu. Od 2012.g. do 2015. g. predavala je na austrijskom programu Krems University of Applied Science u Beogradu predmete iz oblasti računovodstva.

Dr Goranka R. Knežević je član Saveta Singidunum Univerziteta od 2006. do danas, a od 2010.g. do 2012.g. bila je i prodekan za nastavu na Poslovnom fakultetu. Od 2016. do 2018. godine obavljala je funkciju v.d. dekana Poslovnog fakulteta Univerziteta Singidunum, a od 2018. godine obavlja funkciju dekana. Od 2016. g. do danas je član Senata Univerziteta Singidunum, a predsednik Senata od maja 2021.g. Od aprila 2021.g. Goranka Knežević imenovana je na mesto vršioca dužnosti Rektora Univerziteta Singidunum, a posle toga i na mesto Rektora.

Dr Goranki R. Knežević je maja 2019. godine dodeljeno Priznanje za aktivno učešće u radu i ostvarivanju ciljeva Saveza računovođa i revizora Srbije. Član je organizacije ACFE (Association of Certified Fraud Examiners) i ACFE Serbia Chapter.

Objavila je više udžbenika iz oblasti računovodstva i analize finansijskih izveštaja. Objavila je veliki broj naučnih radova u svojoj akademskoj karijeri. Mnogobrojni naučni radovi odnose se na forenzičko računovodstvo i istrage.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.983:657.632(075.8)

КНЕЖЕВИЋ, Горанка, 1972-

Forenzičko računovodstvo / Goranka Knežević. - Beograd : Univerzitet Singidunum, 2025 (Beograd : Birograf). - VII, 287 str. ; 24 cm

Tiraž 500. - Bibliografija uz svako poglavlje.

ISBN 978-86-7912-846-1

а) Форензичко рачуноводство

COBISS.SR-ID 174583305

© 2025

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove publikacije ne može biti reprodukovan u bilo kom vidu i putem bilo kog medija, u delovima ili celini bez prethodne pismene saglasnosti izdavača.

Goranka Knežević

Forenzičko računovodstvo

Ovom knjigom se pokriva široka oblast forenzičkog računovodstva kroz razne teme koje mogu biti interesantne studentima bez obzira na smer odnosno nivo akademskih studija. Poglavlja su organizovana u tri dela. I Deo obrađuje teme koje se uglavnom odnose na okruženje forenzičkog računovodstva. II Deo obrađuje alate i tehnike u forenzičkom računovodstvu. III Deo obrađuje specifične računovodstvene aplikacije. Poglavlja su pisana u delovima koja su u stvari zasebne celine tako da instruktori i predavači mogu izabrati poglavlja iz sva tri dela u skladu sa zahtevima svakog specifičnog kursa. Dati su neki osnovni pristupi u nastavi ispod: Akcenat na sveobuhvatnosti: Ukoliko predavač želi da stavi akcenat na sveobuhvatnost, trebalo bi da obuhvati sva ili skoro sva poglavlja tokom jedne školske godine. Poglavlja koja se odnose na sisteme revizije i računovodstva se mogu preskočiti ukoliko su studenti prethodno učili ove oblasti. Akcenat na prevari i reviziji: Ukoliko predavač želi da stavi akcenat na ovaj pristup, predavač bi mogao izabrati sledeća poglavlja u I Delu: Poglavlje I (uvod), II (pravo) i V (Sarbejns-Okslijev zakon). Posle ovih poglavlja može doći Poglavlje VIII (forenzičko računovodstvo i istraživanje) u II Delu i Poglavlja od IX - XII koja pokrivaju aplikacije u vezi sa prevarama. Dodatna poglavlja se mogu uključiti u zavisnosti od vrste grupe studenata i cilja koji se želi postići. Akcenat na eklektičkom pristupu: Kako su poglavlja pisana u delovima koja su u stvari zasebne celine, predavač može sastaviti bilo koju grupu poglavlja u skladu sa zahtevima kursa. Pored toga, poglavlja u III Delu se mogu raditi po bilo kom redosledu.